

РАЗДЕЛ IV
ЕВРОПЕЙСКО НАУЧНО
И ОБРАЗОВАТЕЛНО ПРОСТРАНСТВО

SECTION IV
EUROPEAN RESEARCH
AND EDUCATIONAL AREA

ЕВРОПЕЙСКО НАУЧНОИЗСЛЕДОВАТЕЛСКО ПРОСТРАНСТВО

проф. д-ик.н. Марин Петров

Международно висше бизнес училище, Ботевград

EUROPEAN RESEARCH AREA

Marin Petrov

ABSTRACT: The report studies the nature, main objectives and parameters of the European education area /EEA/.

EEA is at the centre of the "Europe 2020 „strategy and its leading initiative, the Innovation Union." EEA provides the fifth freedom and an open labor market for researchers.

KEYWORDS: Lisbon strategy, European education area, national research systems, Triangle of knowledge – science, education and innovation.

ВЪВЕДЕНИЕ

Характерно явление на нашата съвременност са глобализацията и интернационализацията на икономиката, науката, услугите. Все повече нарастват нематериалните инвестиции, знанието изпреварва другите фактори на производството – труд, капитал, суровини. Науката, иновациите, високите технологии имат водеща роля в осигуряването на икономически растеж и устойчивото развитие.

Организацията за икономическо сътрудничество и развитие /ОИСР/ формулира своята концепцията: „Знанието във всички свои форми днес играе решаваща роля в икономическия прогрес. Нематериалните инвестиции нарастват със значително по-бърз темп от материалните. Победители на пазара са фирмите, които имат с повече познания. Нациите, които разполагат с повече познания, са по-конкурентоспособни."

Към средата на 90-те години в Европейския съюз се разгърна широка дискусия за състоянието на научноизследователската дейност и за иновативния капацитет на Общността. Лансирани бяха редица идеи за преодоляването на т.нар. Европейски парадокс. Европа разполага със значителни научни постижения и заема водещи позиции в различни научни области. В Европа се произвежда една трета от научното знание, изразено в брой публикации. Тя е начело в областта на медицинските изследвания и химията. Значителни са успехите и в аеронавтиката и телекомуникациите. Но, тя изостава в практическата реализация и в комерсиализацията на научните резултати, в превръща-

нето им в нови технологии и във високотехнологични стоки и услуги. Европа страда от иновационен дефицит.

I. ЦЕЛИ И АСПЕКТИ НА ЕВРОПЕЙСКОТО ИЗСЛЕДОВАТЕЛСКО ПРОСТРАНСТВО.

През 1999 – 2000 г. бяха приети редица решения, в които са определени целите и съдържанието на европейското изследователско пространство /ЕИП/ и мерките, които трябва да се предприемат за неговото реализиране. В рамките на това пространство се извършва преход от национална наука, национални приоритети и институции към европейска интегрирана наука с европейски приоритети, с европейски научни програми и научни мрежи. [1]

В Заключението на Председателството на ЕС в Лисабон беше подчертано, че Съюзът трябва да се превърне в най-конкурентната и и динамична, основана на знанието икономика в света, която е способна да поддържа устойчив икономически растеж с повече и по-добри работни места и с по-голямо социално сближение. Постигането на тази стратегическа цел предвижда изработването на програма, ориентирана към следните три цели [2]:

1. Подготовка за преход към икономика и общество, основани на знанието чрез по-добра политика в областта на научните изследвания и информационното общество, чрез ускоряване на структурната реформа за постигането на конкурентоспособност и иновативност и чрез завършване на изграждането на единния вътрешния пазар на ЕС.

2. Модернизация на европейския социален модел, инвестиране в хората и борба срещу социалните изключвания, обучение и повишаване на квалификацията, повече и по-добри работни места, модернизиране на социалната защита и насърчаване на социалното интегриране на хората.

3. Поддържане на здравословно икономическо развитие и благоприятни перспективи за растеж чрез прилагане на подходящи инструменти за макро-икономическата политика.

В комуникетата на Европейската комисия /ЕК/ се подчертава, че иновациите са ключов фактор и основен компонент в политиката на модерните предприятия.

Стратегията на ЕС за намаляване на иновационния дефицит предполага интензифициране на иновационната дейност на европейско равнище. За тази цел се предвижда преодоляване на фрагментарността и разпокъсаността на предприеманите мерки в отделните страни членки на Съюза.

За реализиране на тази стратегия в ЕС са формулирани пет приоритетни цели:

Първа цел: Синхронизиране на иновационната политика и доброволно съгласуване на дейностите, включени в националните и в европейските програми.

Втора цел: Създаване на правна рамка, благоприятстваща иновациите.

Трета цел: Насърчаване и развитие на иновационните предприятия.

Четвърта цел: Усъвършенстване на ключови взаимоотношения в иновационната система.

Пета цел: Общество, отворено към иновациите.

Европейското изследователско пространство е пространство на споделените ценности. Проблемите за развитието на науката и обществото трябва да се решават в техния европейски контекст. Това означава да се обединят усилията на европейските страни при разработването на прогнози, социално-икономически проучвания, научни решения, а също и да се засили диалогът между академичните среди и останалите обществени групи.

Препоръчва се на национално и общностно равнище да се развият „Европейски групи по етика в областта на науката.“

Споделените ценности предполагат намирането на общи решения по етичните проблеми на изследванията и технологичното развитие при зачитане на различията в националните култури.

В публикуваното през октомври 2000 г. Комюнике на ЕК относно реализирането на ЕИП се конкретизират насоките за следващите години. [3] Посочва се необходимостта от преоценка на механизмите за научната и технологична интеграция на ЕС.

При изграждането на ЕИП следва да се имат предвид три аспекта.

Първият: Осигуряване на обща взаимовръзка между европейското научно и технологично коопериране чрез по-добра координация между различни организации и между тях и дейностите на ЕС чрез търсене на възможности за съвместни действия

Вторият аспект: Отчитане на регионалните измерения

Мерките, които предприема ЕС трябва да стимулират използването на динамиката и потенциала на отделните региони чрез обединяване на техния капацитет и дейности в областта на изследванията, иновациите и технологичния трансфер чрез отчитане и на регионалните особености.

Третият аспект: Отчитане на международните измерения.

ЕИП има мисията да включи всички асоциирани страни, да осъществи коопериране, което да допринесе европейските изследователи и индустрия да получат достъп до постиженията в други части на света, научните и технологичните възможности да се използват в интерес на международната общност.

Предвижда се по-тясно сътрудничество между държавите-членки, изследователските институти и фирми в Европа чрез създаване на мрежи между основните участници.

II. РАМКОВИ ПРОГРАМИ НА ЕС ЗА НАУЧНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

ЕК е предложила конкретни мерки, които трябва да бъдат осъществени през периода 2000 – 2006 г. чрез Шеста рамкова програма за научни изследвания. [4]

Чрез Шеста рамкова програма се задълбочава интегрирането и координирането на научните изследвания в Европа. В нея са предвидени три основни блока от дейности

Първи блок: Насоки и интеграция на европейските научни изследвания в седем тематични области

Втори блок: Структуриране на ЕИП чрез научни изследвания и иновации, човешки ресурси и мобилност, изследователски инфраструктури, наука и общество.

Трети блок: Интегриране и укрепване ЕИП чрез координиране на изследователските дейности, разработване на политики в областта на научните изследвания и иновациите.

Изграждане на европейското изследователско пространство на знание за икономически растеж

В Резолюцията на Европейския парламент /ЕП/ от 10 март 2005 г. – „Насоки за бъдещата политика на Европейския съюз в подкрепа на изследователската дейност“. [5] Съюзът определя като основна цел превръщането в приоритет за държавите-членки създаването на общество на знанието.

ЕК определя знанието и иновациите като биещото сърце на европейския растеж, привеждане в действие на „триъгълника на знанието“ – изследвания – образование – иновации. Създаване на конкурентоспособна, основана на знания европейска икономика чрез инвестиране в създаването на нови знания чрез изследвания, техния трансфер чрез образованието и тяхното прилагане чрез иновации. Мобилизиране на финансовите инструменти на ЕС в подкрепа на растежа чрез знания, използване на структурни и кохезионни фондове, рамкови програми за конкурентоспособност и иновации. Трансевропейска мрежа за създаването на съвременна инфраструктура и системи, подкрепящи НИРД, нов европейски фонд за земеделие и развитие на земеделските райони.

Приетата Седмата рамкова програма на Европейския съюз за научни изследвания, технологично развитие и демонстрационни дейности (2007 – 2013) е насочена към изграждане на интегрирано Европейско изследователско пространство (ЕИП) за осигуряване на дълготраен и устойчив икономически растеж.

За постигане на тези цели ЕС определи четири специфични програми: „Сътрудничество“, „Идеи“, „Хора“ и „Капацитети“

а) **„Сътрудничество“** – Програмата подкрепя транснационалното сътрудничеството в 9 тематични области – здраве; храни, селско стопанство и биотехнологии; информационни и комуникационни технологии; нанонауки,

нанотехнологии, материали и нови производствени технологии; енергия; околна среда (включително промени в климата); транспорт (включително аеронавтика); социално-икономически и хуманни науки; сигурност и космическо пространство. Специално внимание се отделя на ефективната координация между тематичните приоритети, интердисциплинарни научни проекти, кооперирането между университетите, индустрията, изследователските центрове и публични власти, МСП и научни проекти.

б) **Програма „Идеи“** стимулира творчеството и достойнствата на европейските изследвания чрез финансиране на т.нар. гранични изследвания, осъществявани от индивидуални екипи, конкуриращи се на европейско равнище.

в) Чрез **програмата „Хора“** се цели развитие и насърчаване на човешкия потенциал чрез подкрепа на тренинга, мобилността и развитието на европейската изследователска кариера. Дейностите в програма „Хора“ са насочени към квалификация на изследователите в началото на научната им дейност, специфична подкрепа за млади учени в кариерното им развитие, учене през целия живот, партньорство международен компонент за привличане на талантиливи изследователи извън Европа и изграждане на стабилно научно сътрудничество с тях.

г) **„Капацитети“** Тази програма цели засилване на изследователския и иновационен капацитет-развитие на изследователската инфраструктура, регионални изследователски клъстери, иновации в МСП и др., а също така отразява значението на международното сътрудничество в научните изследвания и ролята на науката в обществото.

Непрекъснато развитие чрез нови стимули за постигане целите на Лисабон

- Повече внимание към изследователските теми вместо към „инструментите“.
- Шеста рамкова програма беше създадена да реализира ЕИП.
- Седмата рамкова програма продължи подкрепата за реализация на ЕИП, развитието на изследователски теми, чрез които да се повиши потенциала от знания и да се развие технологичното лидерство.
- Подпомагане на бизнеса за насърчаване на инвестициите в НИРД и развитие на технологиите в индустриалния сектор и осигуряване на висока конкурентоспособност на предприятията.
- Активизиране на връзките между частния и държавния сектор чрез осъществяване на съвместни национални изследователски програми, нова инфраструктура от общ изследователски интерес.
- Пълно използване на Европейската общност /ЕО/ – повишаване качеството на европейските изследвания и оптимално използване на личния изследователски потенциал.
- Оптимизиране на финансовите инструменти.

- Опростяване на процедурите по реализиране на програмите и осигуряване на по-висок принос спрямо изразходваните средства.
- Оптимизиране на управлението на Рамковата програма.

III. НОВИ ПЕРСПЕКТИВИ И ПАРАМЕТРИ НА ЕВРОПЕЙСКОТО НАУЧНОИЗСЛЕДОВАТЕЛСКО ПРОСТРАНСТВО

Развитието на идеята за ЕНИП и определянето на неговите параметри беше направено от ЕК в т.нар. Зелена книга „Европейско изследователско пространство: Нови перспективи“ [7].

Концепцията за ЕИП обхваща три взаимосвързани аспекта:

- Вътрешен пазар за изследванията, където изследователи, технологии и познания могат да циркулират свободно.
- Ефективна координация на европейско равнище на национални и регионални изследователски дейности, програми и политики.
- Инициативите, приети и фиксирани на европейско равнище.

Предвижда се визията на ЕИП да включва:

1. Активен поток от компетентни изследователи.

Единният пазар на труда трябва да стимулира лесно движение на изследователи между дисциплините в обществения и частния сектор, отваряне на националните изследователски програми в цяла Европа. Свободното движение на знания допълва четирите свободи на движение – на стоки, хора, услуги и капитали. Това е **петата свобода**, която ще стимулира прехода на ЕС към иновативна икономика, базирана на творческите знания.

За България петата свобода ще доведе до конкуренция в сферата на НИРД. Много изследователи, поради недобрите условия на изследователска дейност и ниското заплащане, ще се насочат към други държави и институти, където условията са много по-добри – по-високо заплащане, по-богата материално-техническа и лабораторна база и т.н. Как следва да се противодейства на това? Не като се ограничава мобилността, а като се създават по-благоприятни условия за задържане и стимулиране на изследователите да останат да работят в страната, а също така да се привлекат и наши сънародници, които са емигрирали и работят в чуждестранни институти.

2. Създаване на изследователска инфраструктура от световна класа.

Главните инфраструктури трябва да бъдат построени и експлоатирани като съвместни европейски предприятия. Те следва да бъдат свързани и интегрирани в мрежа и да са достъпни при използване на нови генерации електронни инфраструктури за комуникации в Европа и в света.

У нас е назряла необходимостта значително да се увеличат инвестициите в инфраструктурата на НИРД и иновациите. Тя е недостатъчна и крайно остаряла. Трябва да се развие публично частно партньорство за обновяване и модернизиране на материално-техническата база на научните институти, висшите учебни заведения, технологичните иновационни центрове и други. Това е необходимо условие, за да може страната ни ефективно да се интегрира в европейските изследователски инфраструктури, да воюва за изграждане на общи инфраструктури на наша територия.

3. Отлични изследователски институции

Наложително е у нас да се извърши преглед и оценка на научните институти, висшите училища, технологичните иновационни центрове, да се предприемат мерки за тяхното реформиране и обновяване в посока европейските и световните изисквания и измерения, да се създадат по-гъвкави структури, които да способстват за по-тясно обвързване на науката и обучението с производството и бизнеса за по-интензивен трансфер на технологии и иновации, създаване на интердисциплинарни групи, мрежи от изследователски и иновационни изследователи.

4. Ефективно споделяне на знанията

Отворен и лесен достъп до обществената база знания, прост и хармонизиран режим за правото на интелектуална собственост; споделени принципи и трансфер на знания и съдействие между обществените изследвания и индустрията, иновативни комуникационни канали, за да се представи на обществото широк достъп до научни знания.

Необходимо е да се извърши сравнение на нашата със световната и европейската патентна система, нейното хармонизиране и усъвършенстване според европейските стандарти.

5. Добре координирани изследователски програми и приоритети

Съвместни програми, изпълнение и оценка на обществени и изследователски инвестиции на европейско равнище на дейности, които надхвърлят капацитета на отделните държави.

В рамките на националната научна стратегия следва да се определят научните приоритети, които трябва широко да се обсъдят с научната общност, с представители на производството, на бизнеса и на неправителствените организации. Приоритетите трябва да отговарят както на националните потребности и на изискванията за синхронизиране с европейските приоритети, така и с отчитане на възможностите и перспективите за интегриране на нашия научен и иновативен потенциал в европейските програми и мрежи.

6. Широко отваряне на ЕИП към света

Развитие на научните и иновационни дейности с участие на съседните на ЕС региони, развитие многостранни инициативи, адресирани към глобалните предизвикателства с партньорите на ЕС.

България трябва да разширява съвместните дейности и програми в областта на науката и иновациите с балканските страни, в рамките на Черноморското сътрудничество. Страната ни може да се превърне в мост за тези страни към ЕИП.

IV. СТРАТЕГИЯ „ЕВРОПА 2020“ И ЕВРОПЕЙСКО НАУЧНОИЗСЛЕДОВАТЕЛСКО ПРОСТРАНСТВО

ЕИП е в центъра на Стратегия „Европа 2020“ и на нейната водеща инициатива „Съюз за иновации“. [8]

Инициативата „Съюз за иновации“ има цел да гарантира, че новите, основани на знания продукти и услуги, допринасят съществено за растежа и работните места. Другата цел на ЕИП е да се намали отливът на учени, особено от региони, в които НИРД е по-слабо развита, както и да понижат съществуващите различия между регионите по отношение на резултатите от научните изследвания и иновациите, като стремежът е да бъдат реализирани върхови постижения на територията на ЕС.

Ангажименти на Съюза за иновации

През 2012 г. Комисията предложи рамка на **Европейското изследователско пространство и съпътстващи мерки, за да бъдат премахнати пречките пред мобилността и трансграничното сътрудничество**, като целта ще бъде те да влязат в сила до края на 2014 г. И по-специално тяхната цел ще бъде чрез общ подход да се осигури:

- качеството на обучението по докторските програми, атрактивни условия за наемане на работа и равнопоставеност на половете по отношение на професионалното развитие в сферата на научните изследвания;
- мобилността на научните работници в отделните държави и сектори, включително чрез открито набиране за работа в публични научноизследователски институции и сходни научноизследователски структури за професионално развитие и чрез улесняване създаването на европейски фондове за допълнително пенсионно осигуряване;
- трансграничната дейност на научноизследователските организации, финансиращите агенции и фондациите, включително чрез осигуряването на опростяване и взаимна съгласуваност на правилата и процедурите за финансиране, черпейки идеи от работата на заинтересованите страни, финансиращите агенции и представителните им организации;

- разпространението, предаването и използването на научноизследователските резултати, включително чрез открит достъп до публикации и данни от публично финансирани научни изследвания;
- отварянето на научноизследователските инфраструктури, които се управляват от дадена държава-членка, за цялата общност на европейските потребители; и
- съгласуваността на националните стратегии и действия и тези на ЕС в областта на международното научно-техническо сътрудничество.

До 2015 г. държавите-членки заедно с Комисията трябва да са довършили или дали старт на изграждането на 60 % от приоритетните европейски научноизследователски инфраструктури, понастоящем набелязани от Европейския форум за стратегии за научноизследователски инфраструктури (ESFRI). Потенциалът за иновации на тези (и ИКТ и други) инфраструктури трябва да бъде увеличен. Държавите-членки се приканват да преразгледат оперативните си програми, за да се облекчи използването за тази цел на средства по политиката за сближаване. [9]

В Доклада за конкурентоспособността на инициативата „Съюз за иновации“ [10] се отбелязва, че ЕС бавно напредва в реализирането на поставените цели в Лисабонската стратегия и други основни документи на Съюза. За дълбочава се разликата между ЕС и световните конкуренти – САЩ и водещи азиатски икономики в областта на публичните инвестиции и бизнес инвестиции, в научноизследователската и развойна дейност. ЕС има по-малък и намаляващ дял на високотехнологичните производствени сектори в икономиката, отколкото има САЩ. Европа губи позиции по отношение на използването на научноизследователските резултати от високите си постижения в някои сфери на науката, технологиите и иновациите.

В този доклад се посочва, че развитието на ЕИП е в основата на развитието и ефикасността на научните дейности в Европа. Но това пространство все още далеч не е реализирано, а напредъкът е бавен. Понастоящем липсва каквато и да било количествена оценка на дела в Европа на отворените национални програми за научноизследователската и развойна дейност. Мобилността в рамките на ЕС остава на умерено равнище. Потокът от знания в рамките на Съюза се движи много неравномерно, със силна концентрация сред няколко западноевропейски държави и с второстепенно участие на новоприетите държави.

Разработването на рамка на европейското изследователско пространство ще допринесе за повишаване на ефикасността и на резултатите от действията на европейската система за научни изследвания и ще спомогне за преодоляване на проблемите пред свободното движение на знания в Европа. Все по-голямото насочване на финансирането към областта на научните изследвания

и иновациите чрез различни инструменти на ЕС предлага възможността за подобряване на цялостните високи научни постижения на ЕС, като същевременно укрепва сближаването.

Заслужава да се отбележи факта, че ЕИП не се изгражда последователно, чрез обхващане на всички политики и фактори за реализирането му. Неговите основни елементи не се прилагат последователно и не се преодоляват съществуващите пречки на национално равнище. **Налице са редица регулативни и ограничителни мерки, които възпрепятстват потока от знания между страните членки.** Той е неравномерен и обикновено е концентриран в няколко западноевропейски държави. На практика европейските програми за изследвания засилват изтичането на човешки капитал и знания от новоприсъединените държави членки и им отреждат второстепенно място.

Европа засилва международното си сътрудничество в областта на науката и технологиите като се стреми да достигне САЩ.

Делът на Европа в световния изследователски капацитет /по отношение на инвестиции и изследователи/ и производителността /по отношение на публикации и патенти в сферата на науката и технологиите/ намалява в сравнение с развитието на останалия свят, и, по специално, на водещите азиатски икономики. Едновременно с тази дългосрочна тенденция, основни обществени предизвикателства като промените в климата и застаряването на населението, пораждаат нови нужди, но също така и нови пазарни възможности с глобален характер. Тези предизвикателства налагат засилване на международното сътрудничество в сферата на науката и технологиите по целенасочен и стратегически план.

По нататъшното развитие на международното сътрудничество в сферата на науката и технологиите трябва да се подпомогне посредством целенасочена стратегия, обхващаща както научното, така и технологичното измерение чрез използване на общи рамки за международното сътрудничество, чрез допълнителни усилия за привличане на студенти от държави извън ЕИП.

V. НОВ ИКОНОМИЧЕСКИ И ПОЛИТИЧЕСКИ КОНТЕКСТ НА ЕВРОПЕЙСКО НАУЧНОИЗСЛЕДОВАТЕЛСКО ПРОСТРАНСТВО

Идеята за ЕИП се развива, обогатява и разглежда в нов икономически и политически контекст. В Съобщението на ЕК [11] акцент се поставя върху подобряването на научноизследователската дейност в Европа и на създаването на работни места, на изграждането на капацитет за научни изследвания и иновации от световна класа. Дадено е отново и по-конкретно определение на европейското научноизследователско пространство, основаващо се на Лисабонския договор и заключението на Европейския съвет: „Европейското

научноизследователско пространство (ЕНП) представлява обединено научноизследователско пространство, отворено към света и основано на вътрешния пазар, в което изследователите, научните познания и технологиите се движат свободно и чрез което Съюзът и държавите членки укрепват своите научни и технологични основи, както и своята конкурентоспособност и възможността да се справят с общи усилия с големите предизвикателства". Посочени са следните приоритети на ЕНП:

- По-ефективни национални системи за научни изследвания – включително засилване на конкуренцията в границите на една държава и запазване или дори повишаване на инвестициите в научни изследвания;
- Оптимално транснационално сътрудничество и конкуренция – разработване и изпълнение на общи научноизследователски програми във връзка с големите предизвикателства, повишаване на качеството чрез открита конкуренция в цяла Европа, а така също изграждане и ефективно използване на ключови структури за научноизследователска дейност на общоевропейско равнище;
- Отворен пазар на труда за изследователите – да се гарантира премахване на пречките пред мобилността и обучението на изследователите и да се осигурят привлекателни перспективи за професионално развитие;
- Равенство между половете и застъпване на политиката за равнопоставеност между половете в научноизследователската дейност – да се сложи край на загубата на таланти, която не можем да си позволим; да се разнообразят гледните точки и подходите в научноизследователската дейност и да се насърчават върховите постижения;
- Оптимален обмен и трансфер на научни знания, както и достъп до тях, включително с помощта на цифровото ЕНП – да се осигури достъп до научните знания и усвояването им от всички.

В посочения документ на ЕК конкретно са формулирани задачите и мерките, които трябва да се реализират за изпълнение на приоритетите на равнище ЕК и на равнище на държави членки и заинтересовани научноизследователски организации. ЕНП е съставено от националните системи за научни изследвания на 27-те държави членки на Съюза. Те запазват своята особеност, но трябва да са по-отворени една към друга система и оперативно съвместими. В Съобщението подробно са определени инициативите, които следва да се провеждат от Комисията на ЕС и от страните членки.

VI. НАУЧНАТА И ИНОВАЦИОННАТА ПОЛИТИКА НА БЪЛГАРИЯ В КОНТЕКСТА НА ЕВРОПЕЙСКО НАУЧНОИЗСЛЕДОВАТЕЛСКО ПРОСТРАНСТВО И СТРАТЕГИЯ „ЕВРОПА 2020“

Известно е и е признато в редица документи и в оценки на европейските институции, че България е на едно от последните места в областта на иновациите и се намира в групата на „плахите иноватори“.

Въпреки декларациите на българското правителство, че науката и иновациите са приоритет, продължава подценяването на тяхното значение и роля за повишаване на конкурентоспособността и за осигуряване на устойчив растеж на икономиката. Липсва разбиране и капацитет за разработване и прилагане на интегрирана политика за наука, висше образование и иновации. Не беше проявена необходимата политическа воля, готовност и инициатива за по-мощни и конкретни действия от политическото ръководство и администрацията за решаването на нагледните проблеми в тази сфера. През последните години значително бяха намалели обществените средства за развитие на научните изследвания и иновациите¹.

През последните една-две години бяха разработени няколко стратегически документа за иновативното развитие на България в отговор на стратегията „Европа 2020“. [12] В тях се третира проблемите на науката и иновациите. Тези проблеми са свързани и с интеграцията на страната в ЕНП.

В Националната програма за реформи 2014 – 2020 г. се подчертава, че иновационната политика е една от ключовите области за повишаване на конкурентоспособността на българската икономика и развитие на потенциала за растеж. В програмата се предвиждат:

- увеличаване на инвестициите в НИРД до 1,5 % от БВП до 2020 г.;
- разширяване на достъпа до финансиране на МСП;
- провеждане на по-целенасочена държавна политика за подкрепа на иновациите – приемане закон за иновациите, разработване на нова иновационна стратегия, промени в Закона за насърчаване на инвестициите с цел определяне на стимули за инвестиции в създаването на високотехнологично производство и услуги;
- по-ефективно използване на Оперативната програма „Конкурентоспособност чрез обявяване на конкурси, свързани с технологична модернизация на МСП и големи предприятия, проекти за развитие на приложни изследвания, за изграждане на научнотехнологични центрове, развитие на кълстерите и др.;

¹ По-конкретно ще се коментират анализите, изводите и препоръките за повишаване на иновативността на българската икономика и формирането и реализирането на националната научна и иновационна политика, правени през годините от Фондация „Приложни изследвания и комуникации“ на националните иновационни форуми в докладите Иновации.бг.

- мерки за повишаване на качеството на научноизследователската дейност, засилване на нейната приложна насоченост, подобряване на връзките наука – бизнес.

В Стратегическата рамка на Националната програма за развитие „България 2020“ се предвиждат:

- подкрепа за развитието на високопроизводителна индустриална база;
- стимулиране на иновационната активност и на научните изследвания;
- развитие на човешкия ресурс за нуждите на иновационните предприятия;
- изграждане на научна и иновационна инфраструктура и на иновационна среда, стимулираща сътрудничеството между науката и бизнеса;
- развитие и усъвършенстване на нормативната база, подобряване на регулаторната рамка за участниците в иновационните процеси и въвеждане на ефективна организация и управление на научните и иновационните процеси, обхващащи всички субекти на националната научна и иновационна система.

Подчертава се необходимостта от сътрудничество между висшите училища, научноизследователските организации и индустрията, ускоряване на трансфера на знания, насърчаване въвеждането на нови бизнес модели за МСП и внедряване на нови продукти и технологии. Предвиждат се засилване участието на предприятията и научните организации в международни иновационни мрежи, взаимодействие и сътрудничество с партньори от различни страни и интернационализиране на иновационния процес.

В Националната стратегия на България за развитие на научните изследвания до 2020 г. са формулирани целите на научната политика, мерките и инструментите за осигуряване на по-високо качество на изследванията и иновациите:

- Като основна цел на стратегията е дефинирано насърчаването на концентрацията на публично-частните ресурси и инвестиции в приоритетните области на развитието на страната.
- Предвижда се по-добра координация на политиките в областта на образованието, научните изследвания и иновациите, насърчаване свободното движение на хора, знания и технологии.
- Дефинирани са целите и приоритетите по изграждане на конкурентоспособна национална научна инфраструктура като елемент на европейското изследователско пространство, засилване на интеграцията между научните организации, университетите и връзката им с бизнеса в съответствие с приоритетите на обществото, модернизиране на научните организации и повишаване на статута на учения в обществото.

Стратегията за развитие на науката в България до 2020 г. определя следните приоритетни тематични направления, макар да не дава представа за какво основание са избрани именно тези сектори:

- енергия, енергийна ефективност и транспорт;

- развитие на зелени и екотехнологии;
- здраве и качество на живот, биотехнологии и екологично чисти храни;
- нови материали и технологии;
- културно-историческо наследство;
- информационни и комуникационни технологии.

Стратегията посочва редица слаби страни в научната политика на страната:

- липса на ефективен мениджмънт на човешките ресурси и визия за обновяване на академичния персонал и привличане на млади кадри в науката;
- липса на настояща и перспективна финансова политика, която да осигури развитието на науката и концентрация на ресурси за финансиране на приоритетни проблеми;
- остаряла материално-техническа база за изследвания;
- нарушена съгласуваност между образованието, науката и иновациите.

Много фрагментарно обаче е отразено мястото на иновационната дейност в стратегията, което потвърждава традиционния недостатък за страната – **липсата на интегриран подход при разглеждането на научните изследвания и иновационната дейност**. Националната стратегия за развитие на научните изследвания е добро начало, но тя трябва да се обвърже с представените национални стратегически документи и да предвиди създаването на интегрирана институционална рамка за управление на националната научна, технологична и иновационна система.

Голямо предизвикателство за българското правителство са ефективното организиране и координираното управление на дейностите, свързани със стратегията „Европа 2020“ и националните програми и политики. Необходима е професионално подготвена, отговорна и действена администрация за изпълнението на тези програми, която да работи по единна визия за развитие на науката, висшето образование и иновациите. Липсата на визия в това отношение и на качествени административни услуги е най-сериозната пречка пред развитието на българската иновационна система.

България следва да продължи усилията си за по-активно участие в разработването и провеждането на европейската политика за наука и иновации. Отчитайки общите цели и интереси, трябва последователно, обосновано и компетентно да се отстояват и защитават националните интереси. Необходимо е ясно да се формулира какво очаква и желае България като например:

- по-диференцирана научна и иновационна политика спрямо новоприетите страни членки;
- повече финансиране и по-целенасочено използване на Кохезионния и на другите фондове с цел доближаването на страната до развитите държави в ЕС по отношение на иновациите;
- опростяване на процедурите по подготовката, одобряването и изпълнението на проектите по европейските програми и фондове, намаляване на

бюрократията и на многото и повтарящи се по съдържание документи в областта на иновациите и др.

ЛИТЕРАТУРА

1. Комюнике на Европейската комисия, януари 2000; Комюнике на Европейската комисия до Съвета на министрите и Европейския парламент. Иновациите в икономиката, базирана на знанието, септември 2000; Комюнике на Европейската комисия, октомври 2000; Комюнике на Европейската комисия до Съвета на министрите, Европейския парламент, Икономическия и Социалния комитет и Комитета по регионите. Реализиране на европейското изследователско пространство – Насоки за научните изследвания в ЕС (2002 – 2006 г.).
2. 2 Presidency conclusions, Lisbon European Council, 23 and 24 March 2000. www.europa.eu.int
3. Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Making a reality of the European Research. Area: Guidelines for EU Research Activities (2000 – 2001), ec.europa.eu/research/.../fp5_external_monitoring
4. Шеста рамкова програма на Европейския съюз за научни изследвания, технологично развитие и демонстрации (2002 – 2006 г.).
5. Резолюцията на Европейският парламент „Насоки за бъдещата политика на Европейския съюз в подкрепа на изследователската дейност“ (ЕП), 10 март 2005 г.
6. Седмата рамкова програма на Европейския съюз за научни изследвания, технологично развитие и демонстрационни дейности (2007 – 2013).
7. Зелена книга „Европейско изследователско пространство: Нови перспективи“, SEC, 2007.
8. ЕВРОПА 2020, Стратегия за интелигентен, устойчив и приобщаващ растеж, Европейска комисия, Брюксел, 3.3.2010 г., COM (2010).
9. Водеща инициатива на стратегията „Европа 2020“ – „Съюз за иновации“, COM (2010) 546 окончателен.
10. Innovation Union Competitiveness report 2011. Обобщение.
11. Съобщение на Комисията до Европейския парламент, Съвета, Европейския икономически и социален комитет и Комитета на регионите. Засилено партньорство в рамките на европейското научноизследователско пространство за върхови постижения и растеж, Брюксел, 17.07.2012, COM(2012) 392 final.
12. Национална програма за реформи (2014 – 2020). В изпълнение на стратегия „Европа 2020“; Стратегическа рамка на Националната програма за развитие на Република България: България 2020, март 2012; Национална стратегия за развитие на научните изследвания 2020; ИНОВАЦИИ.БГ 2012. Иновационен продукт. Предприемачество. Инвестиции и финансиране. Човешки капитал. Информационни и комуникационни технологии“, С., Фондация „Приложни изследвания и комуникации“, 2012.

РАЗВИТИЕТО НА СИСТЕМИТЕ ЗА КАЧЕСТВО ВЪВ ВИСШЕТО ОБРАЗОВАНИЕ

проф. д-р Манол Рибов

Международно висше бизнес училище, Ботевград

DEVELOPMENT OF QUALITY SYSTEMS IN HIGHER EDUCATION

Manol Ribov

ABSTRACT: Maintenance and development of quality systems in higher education require continuous establishing of new subsystems on the existing quality base system. The established subsystems since the beginning of 2013 relate to the intellectual capital, organizational culture and corporate social responsibility.

KEYWORDS: integrated quality systems, intellectual capital, organizational culture, corporate social responsibility, upgrading

Разнообразието от системи за управление, непрекъснато расте като обхваща все по-нови сфери от дейността на висшето училище. Новото и главното в това отношение е, че интегрираното разглеждане на управлението става необходимо условие за практическата дейност на висшето училище. Изходно начало в него е търсенето и установяването на такива характеристики в процесите и явленията, които водят до синтез на елементите в системата. Принципно под термина „интегриране“ се разбира сливане, срастване или обединяване на елементи от различни системи. Същественото при интегрираните системи е, че се състоят от **базова система за качеството**, над която се надграждат не само елементите на традиционните подсистеми за екологичност, здравословни условия на труд, безопасност на храните и информационна сигурност¹, но и елементите на подсистемите на интелектуалния капитал, организационната култура и корпоративната социална отговорност². Моделът на тази система е показан на Фиг. 1.

¹ ISO 9001:2008 Системи за управление на качеството; ISO 14001:2004 Системи за управление на околната среда; OHSAS 18001:2007 Системи за управление на здравето и безопасността при работа; ISO 22000:2005 Системи за управление на безопасността на храните; HACCP (HAZARD ANALYSIS AND CRITICAL CONTROL POINTS) – Анализ на опасностите и контрол на критичните точки; IFS Food Стандарт за одит на качеството и безопасността на хранителните продукти; IFS LOGISTICS Международен стандарт за безопасно транспортиране и складиране на храни; ISO/IEC 27001:2005 Системи за управление на информационната сигурност и др.

Фиг. 1. Модел на интегрирани системи за управление на качеството, основан на процесите

² (2) Вж. по-подробно: ISO 26 000:2010. Ръководство за социална отговорност; Стратегия за корпоративна социална отговорност 2009 – 2013 на МТСП от 25 ноември 2009 г.; Обновена стратегия на ЕС за корпоративна социална отговорност за периода 2011 – 2014; Инициатива за социално предприемачество – Създаване на благоприятна среда за насърчаване на социалните предприятия като основни участници в икономиката и социалната иновативност (COM/2011/0682); Зелената книга на Европейската комисия за корпоративна социална отговорност; Глобален договор на ООН за устойчив растеж и гражданска отговорност; Ръководни принципи за бизнес и права на човека: правна рамка на ООН „Утвърждаване, спазване и правни средства за защита (A/HRC 17/31)“.

Той обаче не бива да се възприема като окончателно решение за интегрираните системи за качеството, тъй като е само етап от един обоснован подход за аргументирано решение. И това е така, защото цялостната система притежава т.нар. **интегративни свойства**, които са резултат на взаимодействието на включените в нея подсистеми. Тези нейни интегративни свойства не са присъщи на самите подсистеми на цялостната система поотделно. Освен това всяка цялостна система се строи на принципа на **йерархичност**, а това означава, че трябва да се говори всъщност за базисна или изходна система. Елементите на тази система следва на свой ред да бъдат разглеждани като подсистеми на изходната система или като системи на друго по-ниско равнище.

Въпреки големият брой подсистеми с тях не се изчерпва цялостното управление на висшето училище. За тъждественост между интегрираната система и системата за цялостно управление може да се говори едва след като бъдат разработени стандарти за всички области, обхванати от цялостното управление на висшето училище. Поради това е логично да се предположи, че създаването на интегрирана система ще продължи докато не се стандартизират всички области на цялостното управление, а това може да се окаже безкрайно дълъг процес.

Същевременно трябва да се има предвид, че надграждането над базовата система за качеството на елементите на нови подсистеми поставя с цялата си сериозност въпросът за промяната на начина, по който висшето училище осъществява дейността си. За да стане това е необходимо преди всичко да се усъвършенстват процесите на **учебната, научноизследователска и управленска дейност**, като процесите за вземане на решение се преобразуват в процеси, които във все по-голяма степен се основават на анализ на данни. Всичко това би могло успешно да се постигне чрез **интелигентните системи**, осигуряващи информация, която служи за основа на предприемането на съответни действия, предоставена в подходящия момент, на подходящото място, в подходящия вид, за да подпомогне представители на академичния и административен състав при вземането на управленски решения.

Нарастващата роля на интелектуалния капитал

Информационната епоха, започнала през XX век стана причина много от фундаменталните постулати на традиционната конкуренция да престанат да бъдат валидни в новите условия. Завоюването на трайно конкурентно предимство единствено чрез внедряването на нови технологии и управление на финансовите активи и пасиви, вече не е достатъчно. За постигането на успех в новите условия са необходими нови възможности, свързани с използването на **интелектуалния капитал или с т.нар. нематериални активи**.

През 21-ви век тези активи имат много по-голямо значение за развитието на икономиките в света от иновациите и управлението на материалните

активи. Налице е много осезаемо изместване на ударението на природните ресурси към висококвалифицираните кадри, необходими за развитието на нематериалните активи. Същественото за тези активи е, че те нямат естествен дом и могат да бъдат развивани навсякъде по света. А това означава, че всяка страна и организация от материалната и духовна сфера, включително и висшето училище потенциално може да се конкурира с тях стига да е в състояние да организира необходимия интелект.

Способността на висшите училища да мобилизират и в пълна степен да използват тези активи придобива много по-голямо значение от инвестициите и управлението на материалните активи. Това именно налага да се преустрои управлението на висшите учебни заведения като с него бъдат обхванати не само материалните, но и нематериалните активи. Ключово място в това преустройство заемат **интегрираните системи за качество**, разработени съгласно изискванията на **международните стандарти (1)**. Същественото при тях е, че се състоят от **базова система за качеството**, над която се надграждат не само елементите на традиционните подсистеми за екологичност, здравословни условия на труд, безопасност на храните и информационна сигурност, но и елементите на подсистемите за интелектуалния капитал, организационната култура и корпоративната социална отговорност.

По принцип може да се приеме, че с подсистемата за **интелектуалния капитал** се надграждат елементи на човешкия, структурния и пазарния капитал. Те намират отражение в една обща или три обособени **документирани процедури**. Тук е уместно да се отбележи, че елементите на **човешкия капитал** съставляват една значителна част от интелектуалния капитал на висшето училище и оказват силно влияние върху възникването и развитието на структурния и пазарния капитал. Сам по себе си човешкия капитал обхваща съвкупност от знания, умения, практически навици, творчески способности и морални ценности на академичната общност, които са източник на доходи както за научно-преподавателския състав – собственик на човешкия капитал, така и за висшето училище, което при определени условия използва този капитал.

Разбира се, в развитието на човешкия капитал участва не само научно-преподавателския състав. За него полагат усилия както висшите училища, така и държавата. **Преподавателят** сам преценява необходимостта и размера на инвестициите, които трябва да направи за развитието на собствения си човешки капитал. Изходна база за вземане на решение по този въпрос е съпоставянето на очакваните ползи за личността от образованието и професионалната квалификация с разходите, които трябва да бъдат направени за тази цел. тези ползи се състоят главно в очаквания за по-висока заплата, по разнообразна и творческа работа, възможности за кариерно развитие, по-широки и по-интересни професионални контакти, по-благоприятни условия на труд, по-малък риск за здравето и работоспособността, по-голяма сигурност на работното място.

От своя страна, **висшите учебни заведения** са силно заинтересовани от наемането на преподаватели с висок потенциал на човешкия капитал, защото това е решаващ фактор за тяхната конкурентоспособност, за качеството на обучение и практическата реализация на подготвяните от тях специалисти. Това в еднаква степен се отнася и за развитието на научно-преподавателския състав. Съизмерването на инвестициите в човешкия капитал с очакваните изгоди за висшето училище е все още слабо разработен и много рядко разглеждан въпрос. Ясно е обаче, че висшите училища, които не инвестират в човешкия капитал нямат бъдеще. Притежаваните знания, умения и опит от преподавателите бързо остаряват и стават непригодни за динамичните промени в живота. Ето защо човешки ресурси, чиято професионална квалификация не се развива и актуализира с течение на времето намалява способността си „да произвежда“ допълнителна стойност, т.е. губят характеристиките и качеството си на човешки капитал.

В учебният процес преподавателският състав като носител на човешкия капитал е своеобразен доставчик на този капитал, а обучаваните студенти са негови потребители или клиенти. В този процес знанията, уменията и практическите навици на преподавателите са трансформирани в знания, умения и трудови навици на студентите. По този начин студентите стават носители на нов човешки капитал, който се наслаждава върху човешкия капитал придобит от тях в основното и средното образование. Формираният **съвкупен човешки капитал** се преобразува в управленски решения, вземани от подготвените специалисти с висше образование, в процеса на тяхната реализация в практиката. В случая се получава **резонансен ефект**, който се проявява като въздействие на преподавателския човешки капитал върху човешкия капитал на студентите, а той от своя страна се преобразува в **управленски решения**, чието изпълнение ускорява или забавя развитието на едно или друго явление в материалната или духовната сфера.

Изложените съображения обясняват заинтересоваността на **държавата** да инвестира в развитието на човешкия капитал, защото по този начин се постига по-високо качество и производителност на труда, увеличена конкурентоспособност, по-високи и устойчиви темпове на растеж и по-висок жизнен стандарт на населението. Това е така, защото в много страни, богати на природни ресурси, но с ниско качество на човешкия ресурс, цари бедност и мизерия. И обратно – редица страни, бедни на природни ресурси, но притежаващи висококачествени човешки ресурси, са икономически „оазиси“ с висок жизнен стандарт. В този дух е и **стратегията на Европейския съюз „Европа 2020“**, предвиждаща „интелигентен растеж“, т.е. икономика, основаваща се не на знания и иновации, като водещи фактори. Тя изисква да се подобри качеството на образованието, да се насърчава разпространяването на иновациите и знанията в рамките на Европейския съюз, като се използват в максимална степен информационните и комуникационните технологии. Ев-

ропа трябва да предприеме действия, се казва в стратегията, за образование и обучение през целия живот. Имат се предвид всички учебни дейности „от люлката до гроба“, от ранното детство през целия живот и до дълбока старост, надграждащи един общ основен запас от знания и способности, които надхвърлят основните умения. Обучението през целия живот включва не само придобиване на квалификации, които са непосредствено свързани с професията, но и непрекъснато обновяване на всички способности, интереси, знания и разбирания на човека през целия му живот. Това обучение се осъществява посредством всички видове учебни дейности, вкл. неформалното и самостоятелно учение, придобиването на свързаните с професията умения на работното място и всички други форми.

Вторият компонент на интелектуалния капитал е **структурния капитал**. Той обхваща знанията, запазени и институционализирани в структурата, процесите и културата на висшето училище. Към него се отнасят патентите, авторските права, разработения софтуер, търговските марки, търговските тайни и цялото документирано организационно ноу-хау. Освен това структурния капитал съществува и под формата на документираните процедури, бази данни, експертни системи, организационни схеми, софтуер за вземане на решения и системи за управление на знанията. Накратко казано структурният капитал обхваща всичко нематериално, което остава във висшето училище, включително и създадените взаимоотношения с външни партньори.

Другият компонент на интелектуалният капитал е **пазарният капитал**, известен още като клиентски капитал. Той отразява външните връзки на висшето училище, които оказват въздействие върху неговите приходи и определят лоялността и удовлетвореността на студентите и на техните бъдещи работодатели. Тук се включват и взаимоотношенията с доставчиците на различни видове ресурси и всички други заинтересовани лица от подготовката на специалисти с висше образование. Стойността на този капитал зависи от репутацията на висшето училище, от лоялността и удовлетвореността на потребителите от образователни и научноизследователски услуги, от дългосрочни взаимоотношения с партньорите, от наличието на стратегически партньорства и др.

Колкото и да е голямо значението на интелектуалния капитал и на неговите компоненти, не бива да се пренебрегва и значението на **организационната култура**. Нейните елементи също се надграждат над базовата система за качеството и се описват в отделна документирана процедура. В тази процедура организационната култура се представя като съвкупност от убеждения, ценности, норми и неписани правила, които се явяват основа за процесите на комуникация и взаимодействие във висшето училище. Тя играе ролята на социална спойка и генерира чувството на защита, като действа срещу процесите на диференциация, които често са неизбежно явление в живота на академичната общност.

Значението на организационната култура

Колкото и важен да е интелектуалния капитал и неговите компоненти, не бива да се пренебрегва значението на **организационната култура**. Повечето специалисти в областта на организационните изследвания признават, че организационната култура **оказва силно влияние** върху ефективността от дейността на висшето училище³. Непрестанната, непредсказуема и понякога **обезпокоителна промяна** в условията на работа пречи на висшите учебни заведения да държат нещата под контрол, да предугаждат правилно бъдещето, както и да разчитат на последователност в провежданата политика. Мащабите на неуспеха при въвеждане на предварително набелязани промени често пъти са значителни и причината за това не рядко е **пренебрежението към организационната култура**. Казано по друг начин, пропускат да се въведат изменения в културата на съответното висше училище осъжда от самото начало всички други видове организационни промени, които са замислени⁴. Макар необходимите инструменти и техники да са налице, а стратегиите за промяна да се провеждат енергично, множество подобни инициативи пропадат, тъй като **фундаменталната култура на учебното заведение**, включваща ценности, начин на мислене, стил на мениджмънт, парадигми, подходи към разрешаване на проблеми, си остават същите. Успешното прилагане както на програми за **подобряване на качеството**, така и за **съкращения на административен персонал** или **реорганизация на процесите** са поставени в зависимост от тяхното **интегриране** в по-общи програми, насочени към изменение на организационната култура. Когато се прилагат самостоятелно, те не носят успех. Ако обаче културната промяна е главна цел на програмата, така че свързаните с качеството, персонала и процесите мероприятия да се превърнат в елементи на цялостно усилие, те постигат успех.

Зависимостта на **общото подобряване** във висшето училище от промените в неговата култура се свързват с обстоятелството, че когато ценности, ориентации, дефиниции и цели се оставят непроменени, дори при изменени стратегии или процедури, висшите учебни заведения много бързо се връщат към статуквото. Същото се отнася и за **хората**. Личностни типове, стилове и поведенчески привички рядко търпят по-дълбоки изменения, независимо от следването на специализирани програми за тази цел, каквито са диети, физически упражнения или курсове за добри обноски.

Организационната култура оказва силно влияние върху отделната личност. Имаме предвид духа на академичния административно-управленски персонал, неговата всеотдайност, производителността на труда, физическото здраве,

³ Cameron and Ettington, 1988, Denison, 1990, Trice and Beyer, 1993; Kozlowski, Chao, Smith and Hedlung, 1993.

⁴ Caldwell, 1944; CSC Index, 1994; Gross, Pascale, and Atlas, 1993; Kottor and Hesheet, 1992.

емоционалното благополучие и др. Влиянието на доминиращата организационна култура върху отделната личност се превръща в предмет на особено внимание като се има предвид постоянния упадък на лоялността на висшите учебни заведения, който причинява значителни допълнителни разходи за търсене и обучаване на заместници, изтичане на служебни тайни в резултат на умишлени действия и напускания, съдебни искания и други форми за търсене на възмездие от страна на огорчени преподаватели и служители.

При отсъствие на изменения във фундаменталните цели, ценности и очаквания, свързани с висшето училище и индивида, промяната остава повърхностна и мимолетна. За съжаление пропадналите опити за промяна често пъти имат като следствие раздразнение, загуба на доверие и понижаване на колективния дух сред академичния състав на висшето училище. Като показват изследванията, новото състояние на висшето училище може да се окаже по-лошо от онова, в което се е намирало, преди да се правят каквито и да било опити за промени. С други думи, изменението на организационната култура е ключ към успешното прилагане на други стратегии за усъвършенстване, както и към приспособяване към все по-бурната околна среда, в която действат съвременни висши училища.

Основните елементи на организационната култура са убежденията, ценностите, нормите, поведението и психологическият климат. Тя се отличава с откритост, доверие, взаимно уважение, зачитане на личното достойнство и обмен на знания. Разбира се осъществяват се и други елементи, които отразяват особеностите на висшето училище. Това е неговата история, легендите, митовите, ритуалите, церемониите и символите. от значение е също и кога е създадено висшето училище, какви са професионалните му направления и предпочитания на неговото ръководство.

Елементите на организационната култура се **надграждат над базовата система за качеството** и се описват в отделна **документирана процедура**. В нея организационната култура се представя като съвкупност от убеждения, ценности, норми, неписани правила, които се явяват основа за процесите на комуникация и взаимодействие във висшето училище. Тя играе роля на социална стойка и генерира чувството на защита, като действа срещу процесите на диференция, които често са неизбежно явление в живота на персонала.

Всяка култура се изявява посредством свой уникален жаргон, символика, правила и етноцентрични тежнения. Още по-малко всеобхватна остава културата на отделното училище. Организационната култура се изразява в съответни ценности, доминиращи стилове на ръководство, език и символи, процедури и рутина, дефиниране на успехите – всичко това прави съответното висше учебно заведение уникално по своя характер и облик.

Вътре в самото висше училище се обособяват поднива, каквито са структурните звена (факултети, катедри и др.), които също стават подвластни на свои уникални култури. Това проличава от факта, че много пъти възникват

затруднения при интегриране и координиране на различни мероприятия и дейности в рамките на едно висше училище. Те са резултат именно от състикования между различни звена в него. Така например много често възникват противоречия между различните структурни звена на висшето училище. Една от причините за всичко това е обстоятелството, че всяко отделно структурно звено на учебното заведение развива собствени перспективи, разбирания, ценностна система, собствена култура. Лесно е да се забележи как подобни противоречия довеждат до разпокъсване вътре в учебното заведение, които пречат да се постигнат желаните равнища на ефективност. Това по конкретно означава, че наблягането върху културните различия на ниските равнища на управление довежда до отчуждаване и конфликти.

Всяко структурно звено в рамките на висшето училище се характеризира и с общи за него елементи. Подобно на холограма, при която всеки отделен елемент от образа съдържа характерни за цялото черти, в едно със своите собствени, културата на структурно звено крие основни елементи от общата за висшето училище в добавка към своята собствена. Винаги е на лице невидима спойка, която свързва **висшето учебно заведение в едно цяло**. В този смисъл при оценяване на организационната култура можем да се съсредоточим върху нея като цяло, а можем да анализираме отделните ѝ поднива, като изолираме общите преобладаващи атрибути на съставните култури и ги насложим едни върху други. Очевидно е, че подобна комбинация е в състояние да ни приближи значително да вникнем в същината на общата за висшето училище култура.

Вниманието отделяно на корпоративната социална отговорност

Интензивните процеси на глобализацията, нарасналите социални и обществени изисквания, както и безпрецедентните климатични промени, поставят нови предизвикателства пред висшите училища, които могат да бъдат преодоляни единствено чрез отговорно и прозрачно управление с отчитане на икономическите, социалните и екологичните въздействия от образователната и научноизследователската дейност. Това обяснява и вниманието отделяно на **корпоративната социална отговорност**, елементите на която се надграждат над базовата система за качеството и се описват в документирана процедура. По своята същност **социалната отговорност** характеризира отношенията между висшето училище и обществото. Тя се интерпретира като съвкупност от нагласи, решения и действия на ръководството на висшето училище, които са ориентирани към обществото. В този смисъл социалната отговорност се възприема като социално задължение на висшето училище, а това означава, че целта на неговото управление **не се свежда само до реализирането на приходи, а и до защита и повишаване на благосъстоянието на обществото**. Следователно, висшите училища не би следвало да се възприемат единствено като независими образователни структури, които носят отговорност

само пред своите колективни органи на управление. В действителност това са учебни институции, които отговарят чрез компетентните органи и пред широката общественост, дала съгласие за тяхното създаване.

Освен като задължение социалната отговорност се разглежда и като социална реакция, което означава съобразяване на висшите училища със социалните норми, ценности и очаквания на обществото. Това естествено са не само очаквания за подготовка на кадри и провеждане на научни изследвания. Към тях се включват още и очаквания за опазване на средата, за социални разходи, както и надеждата, че висшите училища ще участват в разрешаването на социални проблеми, с които обществото не може да се справи.

Социалната отговорност обаче се възприема и като социална активност. Това означава, че висшите училища имат нагласи, вземат решения и извършват действия, които изпреварват събитията. Например, откриват потребности и правят всичко възможно да ги удовлетворят чрез обучение и научни изследвания или чрез комуникации с обществени групи и държавни органи. Казано с други думи, социално активните висши училища и техните академични ръководства активно търсят начини за разрешаване на социални проблеми, свързани със сродни общообразователни и професионални училища, паметници на културата, опазване на околната среда и т.н.

Отговорността на висшите училища за въздействието, което оказват на обществото изисква те да насочат вниманието си към увеличаване степента на оказвано доверие за осъществяваната от тях образователна и научноизследователска политика. Налага се също така да се подобрят процесите на самоконтрол и регулиране на дейностите, оказващи влияние на общественото мнение. Друго не по-малко важно изискване е да се повиши отговорността на висшите училища за тяхното поведение на пазара за образователни услуги. Това изискване е особено актуално като се имат предвид зачестилите случаи на **нелоялна конкуренция**, изразяваща се в действия или поведение на висшето училище, които са в противоречие с добросъвестната търговска практика и водят до увреждане на интересите на други висши училища.

Определен интерес представлява и изискването за подобряване прозрачността на осъществяваните социални и екологични дейности. Това означава положителен принос за обществото и управление на въздействието, което висшите училища оказват на околната среда. От значение е и изискването за интегриране на корпоративната социална отговорност в управлението на учебната и научноизследователска дейност. Би било неправилно обаче отговорността на висшите училища да се разглежда изолирано от другите икономически дейности. В този смисъл висшите учебни заведения би следвало да се съобразят със задачите, произтичащи от националната политика за корпоративната социална отговорност. Нещо повече, усилията в тази насока трябва да бъдат съобразени и с посветената на тези въпроси обновена стратегия на Европейския съюз.

Чрез корпоративната социална отговорност висшите училища интегрират в дейността си своите социални ангажименти и загрижеността си за околната среда, което се отнася и за взаимоотношенията им с партньорите, като всичко това се прави на доброволни начала. По този начин висшите училища формират в академичния състав, обучаваните студенти и техните бъдещи работодатели дългосрочно доверие, което е фундамента на съвременния образователен модел. Тяхното отговорно поведение е особено важно при предоставянето на образователни и научноизследователски услуги. Самата корпоративна социална отговорност предлага комплекс от ценности, които се явяват основа за изграждането на едно по-сплотено общество и за прехода към устойчива икономическа система. Всъщност тези ценности се нуждаят от друго теоретическо осмисляне и практическо отношение. Те трябва да бъдат интерпретирани в духа на изискването за активност на човешкия фактор, да бъдат съобразени с обстоятелството, че тази активност не може да се реализира само по официален път. Извънорганизационната спонтанна социална активност има своето място в общия процес на повишаване ролята на корпоративната социална отговорност. При правилно ръководство от страна на висшите училища възможните деструктивни прояви в нея могат да се ограничават и преодоляват и тя да се превърне в един от двигателите на прогреса на обществото.

Предимствата от използването на интелигентните системи

Другият не по-малко важен въпрос е свързан с **интелигентните системи**, основаващи се на т.нар. **делова (бизнес) интелигентност**, възприемана като съвкупност от понятия и методи за подобряване процесите на вземане на управленски решения чрез използването на информационни системи, работещи с реални данни за конкретната дейност⁵. В по-широк контекст деловата интелигентност е не само понятия и методи, но и процеси, чрез които се подобрява взимането на управленски решения, като се използват различни източници на информация, прилага се предишен опит и се правят предположения с цел да се получи точна представа за динамиката на конкретната дейност. Всичко това включва събиране, управление и анализ на данните за получаване на информация, която се предоставя на служителите в дадена организация, за да се подобрят стратегическите и тактическите решения⁶.

Налага се още да уточним, че дейностите по деловата интелигентност се осъществяват чрез **система** с пирамидална структура, в основата на която се намира **склада за данни**, а над него са разположени **аналитичните звена**, отнасящи се за „запитвания и сведения“, „аналитична обработка в реално

⁵ Wikipedia, Available at: http://en.wikipedia.org/wiki/Business_intelligence.

⁶ Brackett, M. /1999/. A DM Review article, titled "Business Intelligence Value Chain". Available at: <http://www.dmreview.com/editorial/>

време” и „извличане на закономерности от данните”⁷. Системата извършва събиране и съхранение на данни и управление на знания с помощта на аналитични средства, с цел да се представи сложна и важна информация, необходима за планиране и взимане на управленски решения⁸. Тя представлява архитектура и съвкупност от интегрирани приложения за обслужване на оперативната дейност и за подпомагане процесите на вземането на управленски решения, както и база данни, които осигуряват на потребителите лесен достъп до данните⁹.

Опитите за конкретизиране на интелигентните системи водят авторите до различни повече или по-малко обосновани констатации. Едни ги определят като процеси, средства и технологии, необходими за превръщането на данните в информация, а информацията в знания и планове, които определят ефективната дейност. На заден план се включват технологиите и процесите, свързани със складовете на данни, а на преден план – средствата и процесите, използвани за осъществяване на запитвания, подаване на сведения, анализиране и представяне на информация¹⁰. Други автори смятат, че интелигентната система притежава способността да събира и анализира вътрешни и външни данни, с цел генерирането на знания и предимства за висшето училище, което включва подпомагане на процеса на вземане на управленски решения на стратегическо, тактическо и оперативно ниво¹¹.

Това, което е безспорно за интелигентните системи е, че те позволяват на висшето училище да подобри своята дейност чрез пълноценно използване на информацията за неговите клиенти, доставчици и вътрешни процеси. Системата извлича информация от системата за управление на взаимоотношенията с клиентите (CRM), системата за управление на веригата на доставките (SCM), системата за управление ресурсите на училището (ERP) и др. Тя централизира, организира и стандартизира информацията в склада или залата за данни. Разбира се, тези процеси включват още изчистване на данни и допълване с информация. Освен това системата предоставя аналитични средства, които поз-

⁷ Quarles van Ufford, Deborah /2002/. Business intelligence: The Umbrella Term, VD Amsterdam. Available at: <http://www.few.vu.nl/stagebureau/>

⁸ Negash, S., Gray, P. /2003/. Business intelligence. Published in the Proceedings of the 2003-Ninth American Conference on Information Systems, pp. 3190-3199.

⁹ Moss, L. T., Atre, S. /2003/. Business intelligence Roadmap: The Complete Project Lifecycle for Decision – Support Applications. Copyright © 2003 by Pearson Education, Inc. Publisher: Addison Wesley Information Technology Series.

¹⁰ Eckerson. W., Howson, C. /November 2005/, The Data Warehousing Institute /DWHI/. Enterprise Business intelligence: Strategies and Technologies for Deploying BI on Enterprise Scale /Report Excerpt/. Available at: <http://www.tdwi.org/Publications/What Warks/>

¹¹ Reed, K., Milack, J., Accenture /2005/. Business intelligence: Revenue Agency Opportunities. Available at: <http://www.taxadmin.org/>

воляват на широк кръг от специалисти да търсят необходимата информация, да откриват закономерности и да решават проблеми¹². Обобщавайки всичко казано можем да приемем, че същността на интелигентната система се изразява в пълноценното използване на данни, генерирани в висшето училище, чрез превръщането им в информация и знание, които подпомагат процесите на взимане на управленски решения и предприемане на съответни действия с цел увеличаване на конкурентоспособността на висшето училище.

Традиционните интелигентни системи използват голям обем от статични данни, които са били извлечени, изчистени и заредени в склада от данни за изготвяне на отчети и анализи. Осигуряването на отчетност обаче не е единствената необходимост, тъй като потребителите се нуждаят от анализ на изпълнението и установяване на причините за възникването на едно или друго събитие. Тези нови приложения могат да информират потребителите буквално в реално време за промени в данните или за наличност на съответните отчети и да уведомят за събития и възникващи тенденции в интернет приложенията, приложенията за електронна поща и приложенията за незабавно предаване на съобщения. Освен това самите делови приложения биха могли да бъдат програмирани така, че да реагират по отношение на всичко, което е установено, от интелектуалните системи в реално време. Това по-конкретно означава, че приложението за управление на веригата от доставките може автоматично да направи поръчка за още компоненти, когато запасите намаляят под определен праг, а приложението за управление на взаимоотношенията с клиентите може автоматично да уведоми представител на звеното за обслужване на клиентите да провери изпълнението на договорните задължения от даден клиент.

Определено място в изследването на интелигентните системи заема изясняването на теоретичния еквивалент на техните **системно-структурни характеристики**. Това би могло да стане ако се проследи потока на данни от оперативната система (ERP, SCR, CRM и др.) към **склада за данни**. Самият склад е подготвен да обезпечава работа на приложенията за подпомагане на процесите при вземане на решения. Той се конструира с методики, главно метаданни и извличане, преобразуване и зареждане на данни.

Друг не по-малко важен въпрос е този за **онлайн аналитичната обработка (OLAP)**. Тя се осигурява от софтуерни инструменти, които позволяват на потребителите да изготвят отчети и запитвания при поискване, и да извършват анализ на данни. Чрез тези средства те могат да анализират различни измервания на многомерни данни като времеви редове и анализ на тенденции. Следователно потребителите могат бързо и лесно да определят тенденциите за развитие, като използват разпределен във времето анализ на информация и графичните възможности на продукти, обезпечаващи сложен анализ на данни

¹² Bitpipe Research Guide. Available at: <http://www.bitpipe.com/data>

и притежаващи интегрирани възможности на изчисляеми полета. За да извърши обаче анализ, потребителят се нуждае от интерактивен софтуер, наречен междинно програмно осигуряване за достъп до склада от данни.

В пряка връзка с аналитичната обработка е извличането на **закономерности от данните**. В случая става въпрос за клас от анализа на информацията в базите от данни, при който се търсят скрити модели в група данни, но може да се използва и за прогнозиране на бъдещо поведение. Това извличане на закономерности от данни може да помогне на висшето училище да открие клиенти с общи интереси. В същото време обаче сме свидетели и на случаи когато терминът се използва неправилно, като се свързва единствено с възможността за представяне на данните по нов начин, но истинският софтуер за извличане на закономерности от данните не само променя начина на представяне, но и наистина открива неизвестни до момента взаимоотношения между данните. В следствие това знание се прилага при взимането на решения и постигането на целите на училището. Разглежданите инструменти се използват за подсилване на човешката интелигентност чрез сканиране на мащабни хранилища от данни, за откриване на смислени нови взаимовръзки, модели и тенденции. Мощните технологии за извличане на закономерности от данни биха могли да бъдат различни по характер и цели и се избират в зависимост от нуждите на висшето училище.

Не по-малко важен е въпросът за **управлението на резултатите от дейността на висшето училище**¹³. Съществено при това управление е, че се основава на **система от балансирани показатели**, представляващи рамка за определяне, изпълнение и управление на стратегията на висшето училище. Управлението използва отчетността и записванията от анализа. Неговата цел е да оптимизира общите резултати на висшето училище. Използваните пакети позволяват да се приложи система от балансирани показатели, което дава възможност лесно да се сравняват резултатите с определени целеви стойности. Тези пакети осигуряват и платформа за съставяне на целевите стойности на резултатите и действителните резултати в рамките на цялото висше училище, което позволява на ръководството да разбере насоките за **развитие на образователната и научноизследователска дейност**. Управлението на резултатите обикновено включва електронни табла, които дават пълна представа за постигнатите резултати чрез графично представяне. Таблата показват измервания на резултати, тенденции и изключения и интегрират информация от множество области. Освен това във всеки проект за електронни табла са събрани метрични данни и показатели за резултати, които се комбинират, за да се проучат **графики, отразяващи състоянието на образователната и научноизследователска дейност**.

¹³ Известни са като управление на бизнес резултатите (BPM), респ. управление на корпоративните резултати (CPM).

Интелигентните системи използват предимствата на вече разработените и инсталирани компоненти на информационните технологии и помагат на висшите училища да получават повече от направените инвестиции за тези технологии, като използват данните, съхранени в съществуващите стари системи и системите за транзакции по нов ефективен начин. За някои висши училища, които са направили големи инвестиции за изграждане на складове и зали за данни е добре да се насочат към разработването на интелигентни системи като естествена следваща стъпка към пълното използване на информацията, което ще доведе до пряк ефект върху възвръщаемостта на направените инвестиции. Заслужава внимание и фактът, че на пазара се появяват и навлизат аналитични инструменти, предназначени за специализирани функции, които дават възможност на висшите училища да изградят само онази част от интелигентните системи, която се отнася до деловата аналитичност, вместо да се изгражда цялостна, базирана на склад за данни интелигентна система.

Не е нужна особена прозорливост, за да се разбере, че висшите училища получават много нови предимства благодарение на използването на интелигентните системи, като имат възможност да придобива надеждна информация, даваща основание за предприемане на съответни действия, с което се увеличава максимално потенциала на наличните активи от данни. Тенденцията е да се разработват и предоставят все по-голям брой специализирани аналитични инструменти, които извършват почти всякакъв вид анализ и подпомагат процесите на вземане на обосновани решения по цялата йерархия от висшите нива до нивата на потребителите в рамките на висшето училище и цялостно интегриращата се **образователна** среда.

Необходимостта от внедряването на интелигентните системи става все по-очевидна. Тя е наложителна от непрестанната, непредсказуема и нерядко обезпокоителна промяна, която пречи на ръководствата на висшите училища да държат нещата под контрол, да предвиждат правилно бъдещето, както и да разчитат на последователност в провежданата от тях образователна и научна политика. Това, разбира се, не означава, че тези системи са някаква панацея за справяне с бурното съвремие. Задачата, която се поставя с внедряването им е по-скромна, тъй като с тях се предлага един разумен инструмент, който дава възможност на ръководства на висшите учебни заведения да се приспособят към изискванията на тяхната среда.

ВЛИЯНИЕ НА ФИНАНСИРАНЕТО ВЪРХУ КАЧЕСТВОТО НА ВИСШЕТО ОБРАЗОВАНИЕ

ас. д-р Красимира Маркова
Медицински университет, София

THE IMPACT OF FINANCING ON QUALITY OF HIGHER EDUCATION

Krassimira Markova

ABSTRACT: Higher education worldwide is under serious difficulties related to financing. They result from a combination of rising costs and static or even declining revenues in the sector. The purpose of this paper is to present the reasons for the shortage of financial resources, and to clarify the role of market financing of higher education. Achieving high quality and efficiency are among the main objectives of the reforms in each education system in the world. Efficiency is brought forward due to the scarcity of public resources. Presented are two general trends in the development of financial models in higher education: a change in the funding of higher education and a change in the approach of allocation of public funding.

KEYWORDS: finance, reasons for lack of financial resources, higher education, quality

Висшето образование в целия свят е изправено пред сериозни **затруднения**, свързани с финансирането. Те са резултат от комбинация от нарастващи разходи и статични или дори намаляващи приходи в сектора.

Причините за недостига на финансови ресурси могат да се търсят в няколко посоки. **Първата** е увеличеното участие на населението във висшето образование, изразено чрез нетния коефициент на записване. Това в особено силна степен се отнася за страните с нарастващ брой на завършилите средно образование, нисък коефициент на участие във висшето образование и недостатъчен капацитет на образователните институции да посрещнат нарастващото търсене.

Втората причина е тенденцията средните разходи във висшето образование да нарастват по-бързо от средните разходи в икономиката като цяло – тенденция, която се ускорява от една страна от бързо нарастващите технологични разходи, а от друга – от динамичните промени в най-търсените на пазара специалности.

Трета причина за финансовите трудности, пред които е изправено висшето образование, са ограничените приходи. В повечето страни обемът на

финансирането на висшето образование дори да нараства, това обичайно става с темпове по-ниски от тези, с които нарастват разходите. Бавното нарастване на финансирането на висшето образование се дължи на конкуренцията и приоритизирането на други обществени сектори като основното и средното образование, здравеопазването, инфраструктурата, националната сигурност, социалните грижи, както и на по-бавното нарастване на публичните приходи в сравнение с потребностите на обществото.

Роля на пазара

Новите теории за растежа оказват съществено влияние върху развитието на мениджмънта в публичния сектор. Все повече методи и подходи за управление на частния сектор започват да намират приложение в различни обществени системи. Тези процеси засягат и сектора на висшето образование. Тук принципите на неолибералния икономикс са силно релевантни. Причината е в характера на висшето образование като благо.

Разгледано внимателно висшето образование притежава редица характеристики типични за частните, а не за публичните блага [Кацарова, М., 2004]. Във висшето образование с пълна сила се проявяват характеристиките на конкурентност (ограничено предлагане) и делимост (доставя се срещу определена цена) на благата. Освен това потребителите на услугата висше образование са добре информирани, в много случаи по-добре от самите доставчици, което е условие за ефективно действие на пазарните сили. Възприемането на висшето образование като услуга за получаването, на която следва да се плати съответната цена от потребителя, променя необратимо отношенията между основните участници в системата – държава, образователни институции, учащи, бизнес – като превръща последните две страни в основна движеща сила за дългосрочното развитие на сектора.

Отчетност и контрол

Основен фактор, който лежи в основата на реформите във финансирането и управлението на висшето образование е отчетността.

Във все повече страни нараства неудовлетвореността от неефективното управление на ресурсите в публичния сектор. Опитвайки се да решат този проблем, много правителства повишават изискванията към отчетността на институциите във висшето образование, особено в частта за публичното финансиране. Оскъдните ресурси карат правителствата да търсят максимална стойност за вложените средства. В Австралия например университетите разработват свои подробни „профили“, които използват в процеса на договаряне на публичното финансиране с правителството. Те включват редица планове, сред които най-важни са планът за подобряване качеството на образователната услуга, планът за научни изследвания и инвестиционният план.

Натискът за по-добра отчетност идва и от страна на домакинствата и бизнеса. С прилагането на все повече пазарни механизми и подходи при функционирането на висшето образование, нараства и силата на потребителите, които държат доставчиците отговорни за предоставянето на адекватни по количество и качество образователни услуги.

Качество и ефективност

Постигането на високо качество и ефективност са едни от основните цели на реформите във всяка образователна система в света. Ефективността е изведена на преден план поради недостига на публични финансови ресурси. Все повече внимание започва да се отделя на:

- Ефективното обучение, включващо не само подготвени специалисти, използващи съвременни подходи на преподаване, но и подходяща материална база като библиотеки, лаборатории, оборудване и т.н.;
- Адекватната учебна програма, стимулираща активността и интереса на студентите и отговаряща на мисията на институцията и потребностите на бизнеса;
- Функционалността на мениджърската и административната структура на образователните институции.

Всички тези характеристики повишават съотношението ползи – разходи във висшето образование и осигуряват реално освобождаване на ресурси, които да се насочат към повишаване на качеството.

Разгледаните фактори формират базисните характеристики на средата, в която се развива висшето образование през последните 20-25 години. Двете общи **тенденции в развитието на финансовите модели** във висшето образование, които те обуславят са:

- Промяна в структурата на финансирането на висшето образование;
- Промяна в подхода на разпределение на публичното финансиране.

Промяна в структурата на финансиране

Промяната в структурата на финансиране на висшето образование се изразява в увеличаване дела на частните източници в общия обем на финансиране. Частните източници на финансиране основно допълват правителствените, макар да са налице и случаи на частична замяна на държавно с частно финансиране на висшето образование. Процесът на прехвърляне на бремето по финансиране на висшето образование към частния сектор, наричан още **споделяне на разходите**, е продиктуван основно от фискалните ограничения, от принципа на ползата (който консумира, той плаща) и от стремежа към висока ефективност и качество във висшето образование.

Споделянето на разходите във висшето образование има различни разновидности. Най-често то е под формата на такси за обучение. Също така може да се изразява във въвеждането на такси, покриващи пълните разходи

за общежития, транспорт, книги и други разходи за издръжка на живота на студентите, които преди това са били покривани от правителството. Прехвърляне на финансовото бреме към потребителите на услугата висше образование може да бъде и всяка форма на намаляване, замразяване или премахване на субсидиите за студенти или т.нар. грантове. При наличие на система за студентско кредитиране повишената финансова тежест за студентите и техните семейства може да дойде от намаление на държавното подпомагане – например чрез увеличаване на лихвените проценти до нива близки до пазарните или съкращаване на гратисния период. Накрая, споделянето на разходите се увеличава и когато държавата промени приема, прехвърляйки го от силно финансираните от правителството държавни университети към по-силно зависимите от събираните такси частни университети.

По всеки от описаните начини или като комбинация от тях, независимо от сериозната съпротива, бремето по финансиране на висшето образование в света се прехвърля от правителствата към студентите, техните семейства и бизнеса. Навлизането на споделянето на разходите в политиките за развитие на висшето образование може да се наблюдава в страни с тотално различаващи се социално-политически и икономически системи и намиращи се на различни етапи от своето икономическо развитие, като например Китай, Виетнам, Австрия и Великобритания.

Естествено в почти всички страни се въвеждат различни механизми, които да осигурят равния достъп до висше образование. Това най-често става чрез прилагането на различни системи на студентско кредитиране. Те позволяват на хора с по-ниски доходи да получат по-добро образование за сметка на част от по-високите доходи, които те получават през трудовия си живот. Съществуват разнообразни модели на студентско кредитиране, но общото между тях е, че под една или друга форма държавата стимулира участието във висшето образование чрез тях, като осигурява облекчения на студентите под различни форми [Костов, И., 2007].

Промяна в подхода за разпределение на публичното финансиране

Независимо от увеличаването на дела на частното финансиране във висшето образование, участието на държавата си остава съществено. Дори в САЩ, където частното образование е много добре развито и държавните, и частните университети получават финансова подкрепа от държавата.

Държавата има съществени **аргументи** да се намесва във финансирането на висшето образование. **Първият** е наличието на положителни външни ефекти. Действието им се обяснява с факта, че ползи от висшето образование получават не само висшистите, но и цялото общество. От това следва, че държавата трябва да участва във финансирането на висшето образование, за да компенсира действието на външните ефекти.

Втората причина за държавна намеса във висшето образование са пазарните несъвършенства. По принцип инвестициите в образованието са рискови и това създава затруднения на студентите при получаването на заеми за финансиране на обучението им. За да предотврати недофинансирането на сектора, правителството трябва да се намеси като гарант по заемите или като кредитор.

Третата причина за държавно субсидиране на висшето образование е осигуряването на възможности за равен достъп на хората от различните социални групи.

В зависимост от специфичните цели на държавната политика в областта на висшето образование (които до голяма степен се обуславят от социално-икономическите реалности) правителствата използват различни **критерии** при разпределението на публичните ресурси за висше образование. Все пак е възможно на основата на няколко базисни критерии да се разграничат основните типове механизми за финансиране на висшето образование. В тяхната основа стоят отговорите на два основни въпроса: Какво се финансира от правителството? и Как се финансира?

Финансиране на входа и финансиране на изхода

Първият въпрос засяга базата за разпределение на публичните средства към образователните институции в системата на висшето образование: С какво са обвързани средствата – с резултатите (изхода) или с входа на системата? На тази основа разграничаваме образователни системи с финансиране на входа и образователни системи с финансиране на изхода. Традиционно публичното финансиране на висшето образование е ориентирано към входа (ресурсно ориентирано). Най-често използваните критерии за разпределение на средствата при финансираните на входа образователни системи са броят на студентите и размерът на сградния фонд.

В края на 80-те и началото на 90-те години на миналия век, обаче, в много страни ефективността се превръща в един от водещите принципи в образованието, главно поради рецесията в икономиката и политическия натиск към намаляване на държавния бюджет. Така започват да се търсят алтернативни методи за финансиране на висшето образование. В резултат като база за финансиране се въвеждат критерии, които отчитат резултатите от висшето образование, като например броят на завършилите студенти и броят на образователните кредити, реализирани от студентите.

Повечето образователни системи все още са финансирани на входа, но тенденцията е към разширяване на финансирането на изхода. Някои държави въвеждат смесено финансиране на висшето си образование, което включва елементи на финансирането на входа и елементи на финансирането на изхода (Холандия, Швеция). Финансиране на изхода в чист вид до момента е характерно само за датската система на висшето образование.

Финансиране на търсенето и финансиране на предлагането

Вторият въпрос е свързан със степента на пазарната ориентация на образователната система [NAO, 2005a]. Една от характеристиките на пазарната ориентация е степента на конкуренция, вградена във финансиращите решения. Иначе казано, въпросът е дали финансираните студенти и финансираните програми се регулират от правителството или паричните потоци се движат в зависимост от решенията на потребителите в системата (студенти, частни компании, фондации).

В зависимост от отговорът разграничаваме най-общо два вида финансиране на висшето образование:

- 1. финансиране на търсенето и**
- 2. финансиране на предлагането.**

При системите с финансиране на предлагането образователните институции в системата на висшето образование получават паричните средства директно от публичните власти.

В случая на финансиране на търсенето средствата се предоставят на търсещата страна, т.е. студентите, които получават парите (или ваучерите) от публичните власти и купуват образователните услуги, които желаят да получат.

Чиста форма на финансиране на търсенето все още не се наблюдава във висшето образование на нито една страна. Тенденцията, която се наблюдава обаче е, макар и бавно, но сигурно навлизане на елементите на финансирането на търсенето в системите на висшето образование във все повече страни. В момента се смята, че най-напред в това отношение са Холандия, Нова Зеландия и САЩ.

В заключение могат да се направят следните **изводи** за глобалните тенденции във финансирането на висшето образование:

1. Структурата и обема на финансиране на висшето образование се променя в посока на увеличаване дела и общия размер на финансирането от частни източници;
2. Системите на финансиране се трансформират от такива с ресурсно финансиране на доставчиците на образователни услуги към системи с финансиране на резултата. Все по-голяма популярност и подкрепа получават и системите с ресурсно финансиране на търсенето.

Използването на модела на основата на разходите позволява на съответния университет да използва метода на разпределение на ресурсите за улесняване постигането на стратегическите цели, като същевременно чрез употребата на основни бюджетни нива се запазва финансовата позиция на академичните факултети, институти и неакадемични отдели.

Биха могли да бъдат постигнати следните **резултати**:

- Запазване на нивата на финансиране от настоящата година като минимално разпределение за следващата година;

- Проактивното разпределение на финанси в допълнение към договореното основно ниво за постигане на стратегически цели;
- Използването на комисии на съответни нива за определяне и съгласуване на приоритети за допълнителните средства.

ЛИТЕРАТУРА

1. Кацарова, М., 2004, За дължителни елементи на системите за финансово управление и контрол – предварителен контрол и система на двойния подпис, сп. Финансов контрол, III, N 2, с. 11-16.
2. Костов, И., 2007, Глобални тенденции във финансирането на висшето образование, www.money.ibox.bg
3. Манов, В., 2004, Българското висше образование – икономически аспекти и приоритети в процеса на присъединяване, www.econ.bg
4. NAO, 2005a, Financial Management in the NHS: NHS (England) Summarised Accounts 2003-04. HC 60-1 Session 2005-06: 24 June 2005.
5. NAO, 2005b, Financial Management in the NHS: NHS (England) Summarised Accounts 2003-04. NAO Press Release: 24 June 2005.

ПРОБЛЕМИТЕ НА ВИСШЕТО ОБРАЗОВАНИЕ В БЪЛГАРИЯ – АКЦЕНТИ В НАЦИОНАЛНИТЕ ВСЕКИДНЕВНИЦИ

доц. д-р Светла Цанкова

Университет за национално и световно стопанство, София

HIGHER EDUCATION TOPICS IN THE BULGARIAN DAILY NEWSPAPERS

Svetla Cankova

ABSTRACT: The problems of Bulgarian higher education are an under-represented topic in the main national daily newspapers. That topic resurfaces mostly by chance or on a particular informational occasion. It appears most often in the short informational genres while analytical or more thorough articles are absent.

KEYWORDS: daily newspapers, higher education, informational genres, analytical genres

Висшето образование в България несъмнено е една от социално-културните сфери, която заслужава особено внимание както от страна на медиите, така и на обществото. Средствата за масова информация са тези, които могат да предизвикат реакцията на общественото мнение и да го активизират, да формират нагласи и позиции. За тази цел е необходимо важните за обществото теми да присъстват в публичното пространство достатъчно често и да се анализират задълбочено от различни гледни точки, в различни аспекти, дори в различен контекст. Това се отнася с пълна сила и за проблемите на висшето образование в България. От значение е и изборът на жанр – през последните години кратките информационни жанрови форми доминират в практиката на всекидневниците, а интерпретативните текстове са недостатъчни и са посветени на ограничен кръг от теми, които според професионалните критерии на съответната медия заслужават по-задълбочен анализ. Не по-малко важни са и позиционирането на материалите, посветени на проблемите на висшето образование, на страниците на печатните медии – наличието на постоянна рубрика, извеждането на темата като водеща за броя, присъствие на началните страници, големината на заглавието и обема на материала, дали са авторски или редакционни и др. Всички тези показатели са ясен сигнал, че темата е важна и значима.

Проведеният в настоящото изследване количествен и качествен анализ на журналистически материали по проблемите на висшето образование у нас

потвърди предварителната хипотеза, че те са сред хипопрезентираните теми в българските национални всекидневници и че за представянето им печатните медии използват основно информационни, а не аналитични жанрове. Подобен подход към тази сфера се наблюдава във всички всекидневни вестници у нас, но в конкретния случай ограничението на изследването е в рамките на месец януари 2013 г., като обект на контент анализа са вестниците „Дневен Труд“, „Телеграф“ и „Сега“.

Задачите на изследването са да проследи присъствието на проблемите на висшето образование в България на страниците на три коренно различни по своята медийна политика, професионални критерии, стил и език всекидневници, да установи дали тя е приоритет или е в периферията на вниманието на всяко от тези печатни издания, да открие основните теми при представянето на образователната сфера, да анализира начина на отразяване и чрез избора на жанр. Несъмнено подобно изследване не претендира за представителност, но е достатъчно показателно и ясно дефинира тенденцията проблемите на висшето образование да не са приоритет в дневния ред на печатните медии в България.

ОБЕКТ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Изборът на анализираните всекидневници не е случаен. Вестник „Труд“ е издание с традиционно високо доверие на читателската аудитория, с умерен стил и език, в неговата политика се забелязва стремеж към отразяване на значими за обществото теми, макар и предимно в информативен план. Вестник „Телеграф“ е всекидневникът, който през последните години отбелязва най-сериозен ръст както по отношение на тиражите, така и на читателския интерес, но неговата стилистика, професионалните критерии за селекция на информацията, дори и графичният дизайн все повече го доближават до жълтата преса. Третият обект на изследване е вестник „Сега“, който несъмнено остава най-аналитичният всекидневник на българския медиен пазар и демонстрира високо качество както по отношение на съдържанието, така и на езика и стила на журналистическите материали.

Според проучване на социологическа агенция „Алфа рисърч“, проведено през второто полугодие на 2011 г.¹ чрез пряко стандартизирано интервю и обем на извадката 1000 ефективни интервюта, през ноември 2011 г. вестник „Телеграф“ е лидер сред читателската аудитория с 8,2 % редовна и 17,9 % обща аудитория. Вестник „Труд“ е на трето място в класацията с 6,9 % редовна и 17,1 % обща аудитория. Вестник „Сега“ е на 7 позиция с 0,8 %

¹ Това е най-актуалното публикувано проучване на читателската аудитория на всекидневниците на социологическа агенция „Алфа рисърч“.

редовна и 1,8 % обща аудитория². Несъмнено другият важен показател за популярността на едно печатно издание е неговият тираж. За съжаление повечето всекидневници не предоставят публична информация за своите тиражи (освен когато изданието иска да впечатли аудиторията и рекламодателите със своите постижения в това отношение), съществуващото от 2001 г. „Одит бюро по тиражите“ също не предоставя информация за отпечатваните бройки, липсва информация и за съотношението отпечатани-реализирани екземпляри. Това прави анализа на пазарния дял на всекидневниците изключително труден.

По неофициална информация от печатниците, всички всекидневници с изключение на вестник „Телеграф“ през последните години бележат сериозен спад в тиражите си. Вестник „Труд“ през месец май 2012 г. в делнични дни излиза в тираж 40-41 000 броя, в събота тиражът достига 86 100 броя, а в неделя – 32 200, което прави среднодневен тираж от 46 086 екземпляра. През същия месец вестник „Телеграф“ регистрира от понеделник до четвъртък, а също и в събота 116-117 000 броя, в петък тиражът достига 167 700 екземпляра, в неделя тиражът е най-нисък – 67 400 броя, което прави среднодневен тираж от 117 100 броя. Вестник „Сега“ поддържа тираж от около 5 000 екземпляра.

През месец януари 2013 г., в който е ограничено настоящото изследване, вестник „Дневен Труд“, който е издание на „Медийна група България Холдинг“, излиза в делничен ден в обем от 40 страници, в събота достига 64 страници с приложението, а в неделя е 32 страници, което прави средно между 110 и 120 материала на брой. През месец януари 2013 г. са публикувани 30 броя.

Изданието на „Нова българска медийна група“ – вестник „Телеграф“, не пропуска през месец януари 2013 г. още под шапката си да обяви, че всекидневният му тираж е 130 000 екземпляра, а петъчният – 170 000. От понеделник до четвъртък всекидневникът излиза в 32 страници, които съдържат средно 110 материала, в петък страниците са 40, а материалите около 130 на брой, в събота изданието предлага 56 (с приложението) или около 150 материала, а в неделя страниците са 24, като в почивния ден доминира спортната тематика. През месец януари 2013 г. на пазара са излезли 30 броя.

Вестник „Сега“ е издание на „Сега“ АД. През месец януари 2013 г. в делничен ден той излиза на 24 страници, като средно се публикуват около 70 материала, а съботно-неделният брой е в обем от 48 страници. Това е причината през месец януари 2013 г. публикуваните броеве да са 25.

² В класацията в низходящ ред се нареждат вестниците „Телеграф“, „24 часа“, „Дневен Труд“, „Стандарт“, „7 дни спорт“, „Меридиан мач“, „Сега“, „Новинар“, „Монитор“, „Капитал Daily“.

КОЛИЧЕСТВЕНИ РЕЗУЛТАТИ ОТ ИЗСЛЕДВАНЕТО

На страниците на вестник „Дневен Труд“ през месец януари 2013 г. са публикувани **31** журналистически материала, посветени на проблемите на висшето образование и науката в България. Повече внимание на темата е отделено в 6 от броевете за месец януари (на 10, 11, 16, 29, 30 и 31 януари), по 1-2 кратки материала са публикувани в 4 броя, а в останалите броеве от месеца темата отсъства. Материалите излизат най-често в рубриките „Мрежата“ (страниците от 1 до 7 за новини от страната), „Общество“ (за коментари по най-актуалните проблеми – в делнични дни на стр. 15, а в неделя на стр. 9), по-рядко в рубриката „Позиция“ (традиционната реплика на вестника на стр. 1). На обучението на български студенти в чужбина са посветени 5 материала, но те не са включени в анализа.

Вестник „Телеграф“ през месец януари 2013 г. е посветил на проблемите на родното висше образование **14** материала и още 2 имат косвено отношение към него. Повече новини за висшето образование има в 3 броя за месец януари (на 4, 29 и 30 януари), в 7 броя има по 1 материал, а в останалите броеве от месеца няма. Изданието има постоянна рубрика „Образование“, която традиционно присъства в понеделнишките броеве на стр. 18, останалите материали най-често са между 2 и 13 страница. В два материала са представени чужди университети и възможностите за обучение на българи в тях, но те са извън проблематиката на изследването.

Вестник „Сера“ разглежда проблемите на висшето образование у нас в **9** материала през месец януари 2013 г. Повече материали по темата има в 3 броя (от 14, 30, 31 януари), по един материал има в 7 броя. Рубриката „Просвета“ на стр. 13 или 14 присъства в тялото на вестника всеки понеделник, останалите материали по темата за висшето образование, разположени основно на страниците „Сера България“ и „Сера Наблюдател“, са между 2 и 14 страница. В анализа не са включени 2 текста, свързани с обучението и работата на български студенти в чужбина и 3 материала, които представят чужди университети и образователни системи.

ОСНОВНИ ТЕМИ В ОТРАЗЯВАНЕТО НА ПРОБЛЕМИТЕ НА ВИСШЕТО ОБРАЗОВАНИЕ В БЪЛГАРИЯ В ТРИТЕ НАЦИОНАЛНИ ВСЕКИДНЕВНИКА

От общия брой материали (31) по темата за висшето образование и науката във вестник „Дневен Труд“ през месец януари 2013 година 13 са посветени на скандала във фонд „Научни изследвания“ и последиците от него, 3 на новата оперативна програма за образование и наука, 2 на изстраването на университетските преподаватели през последните 2 години след приема-

нето на новия Закон за академично развитие, 2 на уволнението на министър Сергей Игнатов, 8 на избора на акад. Стефан Воденичаров за нов министър на образованието и 3 на други теми, свързани с висшето образование.

Изданието отделя най-голямо внимание на скандала **във фонд „Научни изследвания“**. На 9 януари, сряда, на страница 5 в рубрика „Мрежата“ е публикувана информационна бележка със заглавие „Учени пишат на Борисов за науката“, в която накратко е представено съдържанието на писмото на учени от ВУ и институти до премиера във връзка с нестихващия скандал във фонда. Те обвиняват министър Игнатов в опити да манипулира медиите по темата. Интересен акцент е информацията за парламентарната комисия по образование, която иска подробен медиен мониторинг по темата, а от образователното ведомство изпращат преглед на новините в ресора без публикацииите по темата за фонда.

Продължението на темата в броя от 10 януари, четвъртък, е в информационна бележка на стр. 5 (рубрика „Мрежата“) със заглавие „Управляващите пак спасиха Игнатов от разследване“ – новината е, че образователната комисия в парламента е отхвърлила предложението за създаване на работна група, която да провери как са класирани проектите във фонд „Научни изследвания“, кои са рецензентите и защо той се оглавява от човек с фалшива диплома.

Темата получава развитие в броя от 26 януари, събота – на стр. 6 (рубрика „Мрежата“) в разширена информационна бележка със заглавие „Наши учени при Барозу заради скандала в науката“ и подзаглавие „Протест на 30 януари под прозорците на Бойко Борисов“ журналистката Анета Петкова пише, че председателят на ЕК е поканил наши учени на среща в Брюксел заради скандала за 14,8 милиона лева за наука, който продължава вече месеци. Очаква се в края на следващата седмица за срещата да заминат проф. Емил Хорозов, който е написал първия доклад за нарушенията във фонд „Научни изследвания“ и един от основните двигатели на протеста – физикът от СУ Виктор Атанасов. Текстът завършва с информацията, че разследването във фонда още не е приключило въпреки обещанието за бърза проверка и това е причината учените отново да се готвят за протест на 30 януари.

На 29 януари, вторник, скандалът във фонда за научни изследвания вече е тема на традиционната за първа страница на вестник „Дневен Труд“ реплика в рубриката „Позиция“. Нейн автор отново е ресорният репортер Анета Петкова, а заглавието е „Да си заслужиш оставката“. В този кратък, но силен жанр журналистката много успешно е дала своята оценка за случващото се – след 3 месеца скандали във фонда Бойко Борисов най-сетне си е свършил работата, като е уволнил образователния министър: „Случилото се е важно за науката и висшето образование. За първи път академичната общност получи сигнал, че паяжината от ъгъла, в който от години стои натикана, може да бъде пометена.“ В края е добавено, че е уволнен и управителят на фонда Христо Петров.

На страници 4 и 5 в рубрика „Мрежата“ са публикувани няколко материала по темата за оставката на образователния министър. В разширена информация със заглавие „Борисов: Игнатов е „от другата страна“ е представена хронология на събитията от последните три месеца, довели до оставката на Сергей Игнатов, който през цялото време е бил на страната на фонда и ръководството му. В информационната бележка „Труд“ разкри безумните проекти за милиони левове“ вестникът напомня, че още на 4 ноември 2012 г. е публикувал интервю с проф. Мирослава Кортенска, тогава член на Изпълнителния съвет на фонд „Научни изследвания“, в което тя говори за нарушенията, а на 21 ноември изданието публикува собствено разследване след обявяването на резултатите от проведения конкурс за научни проекти. Още две кратки информационни бележки представят други мнения по темата – „Янка Такева не одобрява“ и „Проблемите може да са на по-ниско ниво, смята Биолчев“. Вестникът отново предлага интервю с Мирослава Кортенска, направено от Анета Петкова – „Ще преподавам „Игнатовгейт“ на студентите“, в което професорката напомня развитието на проблема от ноември 2012 г. до настоящия момент.

Друга информация по темата е свързана с искането на Бойко Борисов за оставка на шефа на изпълнителния съвет на фонда Рангел Гюров в броя от 30 януари, сряда, на стр. 18 със заглавие „И Гюров си отива“.

На 31 януари, четвъртък, на стр. 2 от информационна бележка със заглавие „Изгонен чиновник не се дава лесно“ става ясно, че досегашният управител на фонда Христо Петров е заложил правен капан в договора си – подал е оставка само като управител, но остава като юристконсулт, защото си е взел само неплатен отпуск от тази длъжност, за да стане шеф, а също и че финансиране са получили фирми, близки до него. На стр. 3 в кратка информационна бележка със заглавие „Връщат 14,8 млн лева?“ вестникът информира, че Бойко Борисов е поел ангажмента самият конкурс да бъде развален и парите да се върнат и че университетите са замразили спечелените средства. От друга информационна бележка на същата страница със заглавие „БАН отрязва Стоян Денчев за орден“ научаваме, че във връзка с 60-годишнината му ректорът на Библиотечарския университет е бил предложен за отличие „За услуги към БАН“ от акад. Воденичаров, но само 1 от 21 академици е гласувал „за“ и Денчев ще получи само грамота. В края на материала е припомнено, че УниБИТ е спечелил от фонд „Научни изследвания“ 4 проекта, като единият с ръководител Стоян Денчев е на стойност 380 000 лева.

Вестник „Труд“ определено предлага изчерпателна информация по темата за нарушенията във фонд „Научни изследвания“ и е очевидно, че не само следи развитието на конфликта още от самото му начало, а дори е изиграл съществена роля за неговото попадане в обсега на публичното внимание. Авторите на публикацииите компетентно, критично и балансирано отразяват проблема.

Новата оперативна програма за наука и образование за периода 2014 – 2020 година е обект на вниманието в три журналистически материала във вестник „Дневен Труд“. На 10 януари, четвъртък, в информационна бележка на стр. 5 със заглавие „Борисов вкара БАН в дипломацията“ като водеща е изведена новината, че премиерът възлага на БАН задачата да помага на правителството за уреждането на спорни въпроси с Македония. Информацията е от заседание на Министерски съвет, на което са присъствали 9 ректори и председателят на БАН, цитиран е и Бойко Борисов, който кани ректорите да идват всяка сряда в МС, за да им се оказва помощ по темите, които ги засягат. На второ място в материала е отделено внимание на решението на правителството да има оперативна програма за наука и образование и на реакцията на присъстващите учени: „Българската наука не е получавала такава подкрепа от 20 г., каквато има днеска, каза след приемането на решението за новата програма за наука председателят на БАН акад. Стефан Воденичаров. Ректор сподели, че от една година сънувал новата оперативна програма.“

От информационната бележка има препратка към коментарната рубрика „Общество“ на страница 15, където в коментар със заглавие „Цената на едно министерско кресло“ Анета Петкова изразява ясна позиция: „Колко струва на правителството укротяването на учените? Малко слава и малко надежда, както и сядане в министерско кресло по време на заседание на кабинета! Това поне получиха ректорите вчера. Потупаха ги по рамото, похвалиха ги и им гласуваха оперативна програма за образование и наука (виж стр. 5). Ще вземат пари директно от ЕС, ако слушат ресорното си ведомство.“ Журналистката изразява недоумението си, че на заседанието не са присъствали директори на училища, защото 95 % от проектопрограмата всъщност е свързана с началното и средното образование, а за науката се предвижда купуване на апаратура и изплащането на студентски стипендии. Крайната оценка е критична: „Ректорите обаче също си платиха. С мълчание. Не казаха, че науката винаги върви с бизнеса. А не се състезава с проекти за броя на отпадащите ученици. Не казаха, че подобни опити в другите държави не са успешни. И ще продължават да мълчат. Защото тази програма е мълчалив шанс, че бюджетите на вузовете им няма да кънтят на кухо. Нищо че ще пишат за стипендии, а не за иновации. Но както им каза премиерът – каквото сте поискали, това сме ви дали.“

На оперативната програма за наука и образование е посветена и статията на Анета Петкова в броя от 11 януари, петък, на стр. 13 също в рубриката „Общество“ със заглавие „Науката – пиеса по Шекспир“. Публикацията е на цяла страница, а текстът под снимката на БАН и протестиращи учени е „Учените все по-често са на улицата, отколкото в лабораториите. Причината е, че науката е в дъното на финансовата рамка на държавата.“ Избраният жанр позволява темата да бъде разгледана в по-широкия контекст на цялост-

ната държавна политика в сферата на висшето образование и науката. Тонът е критичен, авторката използва и редица сатирични похвати при анализа на проблемите: „На сцената на родното образование и наука в момента се разиграва странна смес от две пиеси на Шекспир – „Както ви харесва“ и „Много шум за нищо“. Постановчик, режисьор и изпълнител е образователното ведомство. В хора са ректори на вузове и ръководството на БАН. Спектакълът се играе по волята на правителството и се чака дарение от Брюксел.

Както всяка постановка той започва с малко надежда – за щастлив край и за траен финансов успех. Но отсега не е ясно дали краят ще е по заглавието на първата пиеса, или по това на втората.”

В първата част на статията под вътрешното заглавие „Първо действие – „Както ви харесва“, журналистката излага редица важни фактологически аргументи – България очаква от ЕС поне 4 млрд. лева по оперативната програма; тя е единствената страна в ЕС без програма за наука; през цялата година ще доказва на Брюксел, че може да развива с евросредства просветата и иновациите, които ще са приоритет за Европа през следващия програмен период и там ще са насочени финансовите потоци. „България обаче ще остане единствената страна, в която науката върви с образованието, а не с бизнеса и иновациите.“ В статията авторката повтаря част от тезата си, изложена в коментара от предишния ден – програмата основно засяга училищата, но университетите и БАН мълчат или изразяват бурно одобрение, защото „бюджетите им са на ръба на мизерията“ и всяко несъгласие от тяхна страна води до свиване на субсидията от бюджета. В програмата има само една точка за наука – „осигуряване на апаратура и заснемане на досега постигнатото в областта на културата и научните разработки“. Журналистката съветва учените да прочетат европейската програма за наука или да погледнат поне румънската. Прогнози за развитието на проблема и оценка на случващото се журналистката дава във втората част на статията с вътрешно заглавие „Второ действие – „Много шум за нищо“: „То тепърва ще се играе. И само от действащите герои зависи дали оповестената битка за интелектуален просперитет на нацията няма да е поредното кухо празнотумство.

Програмата още няма капацитет да бъде управлявана. Приемането ѝ в момент, в който учените протестират, накара мнозина да си помислят, че целта е просто да им се запушат ушите. Никой не вярва, че екипът на Сергей Игнатов може да се справи в тази посока. До този момент фактите говорят точно за обратното.”

Според авторката все пак е възможно през 2014 г. успешната реализация на програмата „да ни извади от интелектуалното забвение и ни прати в развитието“, ако се работи активно по нея, а не се мисли само за изборите.

Темата за **научното израстване на академичния състав** също е обект на вниманието на вестник „Дневен Труд“. В броя от 30 януари, сряда, на

стр. 1 в рубриката „Позиция“ журналистката Диана Петрова в репликата със заглавие „Каквито вузове – такива професори“ пише: „Оставката на просветния министър очаквано отприщи клокачещия проблем за производството на ново поколение съмнителни професори след закриването на тоталитарната и корумпирана ВАК.

Всъщност проблемът не е толкова в професорите – че един, чиито трудове се знаят по света, бил приравнен с друг, който просто седи на една софра с мутри и силни на деня. Ама едните били професори от национално ниво, пък другите – от регионално.

Това няма да е така, ако започне реформа и останат само тези университети, в които качествени професори подготвят добри студенти. Ако трябва, от 51 висши училища да останат 11. А не след Перник, Видин и Монтана утре да срежат лентата на вуз и в Лом.” Въпреки краткостта на жанра реплика авторката е съумяла да анализира редица важни за висшето образование проблеми, като оставката на Сергей Игнатов е само информационен повод за изказаното мнение.

В същия брой на вестника темата е продължена на стр. 18 в рубриката „Общество”. В разширена информационна бележка със заглавие „Вой срещу „игнатовските“ професори“ се представят не само кандидатите за нов министър, но и искането на научните среди за разжалване на хабилитираните между 2010 и 2013г. преподаватели по Закона за академичното развитие, който премахнал ВАК и това наводнило университетите с професори. Учените дават пример с Румъния, където също е имало подобен закон, но след това е отменен и са разработени единни национални критерии.

Оставката на министъра на образованието Сергей Игнатов е обстойно отразена в броя от 30 януари, сряда, на страници 18 и 19 в рубриката „Общество”. Основно място има коментара на Анета Петкова със заглавие „Само един мандат му беше достатъчен”, в който тя прави задълбочен анализ на грешките и неизпълнените обещания на вече бившия образователен министър: не е прочел и не е редактирал учебниците, с което е изгубил доверието на родителите; не е реагирал адекватно на скандала с изтичане на теста за матурите; не е подготвил нов закон за университетите; с поправка в ЗВО е разрешил на частните университети да откриват филиали в чужбина; направил е нов Закон за академичното израстване след 20 години на очакване на промени, но резултатът са т.нар. „игнатовски“ професори; при най-малкият натиск се е отказвал от идеята или е заемал противоположна позиция; не е вземал адекватни мерки и е защитава подчинените си при грешки; не е разрешил конфликта във фонд „Научни изследвания”. Авторката критикува и други инициативи на Игнатов: „Прехвалената програма на Игнатов, според която париче вземат най-добрите специалности, води до още по-забавни резултати от този, че правото е най-добро в УНСС, а икономиката – в СУ... Игнатов не успя да спечели нито ректорите, нито учените.” Оставката на министъра в

този коментар е разгледана в много широк контекст, което позволява да бъдат отбелязани едни от най-сериозните проблеми във висшето образование: „Лошото е, че след управлението на Игнатов ще трябва поне един мандат, за да се спаси тази сфера. А само след няколко години випускът от абитуриенти ще бъде от 36 000 души. Капацитетът на СУ е за 27 000. Кой ще носи отговорността, че не е взел мерки за приближаващата криза във вузовете?”

На същите страници е поместена и информационна бележка за Сергей Игнатов като основател на българската египтология със заглавие „Вярва в прераждането, мечтае за Египет”, от която научаваме, че още не е ясно какво ще прави той след оставката, но е сигурно, че НБУ не му пази мястото.

Изборът на нов министър на образованието е важна тема за вестника в последните за месец януари броеве. Скандалът във фонда е само споменат в интервюто на Лилия Цачева с бившия министър на образованието и депутат от десницата Веселин Методиев със заглавие „Страхът от Брюксел ускори оставките” (30 януари, сряда, стр. 14), но акцентът е върху това какво може да свърши новият министър и върху необходимостта да се сведат до минимум конфликтните точки в проектозакона за предучилищното и училищното образование, който да бъде приет от Народното събрание на второ четене.

В рубриката „Общество” на стр. 19 е публикувана и анкета с 6 ректори на ВУ за очакванията им от новия министър под заглавие „Ректори: Дано новият се справи”.

На 31 януари 2013 г. публикациите вече са свързани с избрания нов министър на образованието. На първа страница с червени букви привлича заглавието „Новият” и подзаглавие „Стефан Воденичаров пое просветата”, публикувана е негова снимка и има препратка към материалите на стр. 2, 3 и 17. На стр. 2 разширеният репортаж със заглавие „Тежката артилерия влезе в просветата” и подзаглавие „Пресцентърът на МС и журналисти се объркаха кой става министър” отразява объркването в подадената информация. Причината е в изказването на Бойко Борисов, който коментира качествата на председателя на БАН акад. Стефан Воденичаров и обяснява, че „на нас ни трябва през тези 3-4 месеца фонд „Научни изследвания” да заработи както трябва”, след което казва, че зам.-министърката Милена Дамянова ще се справи със средното образование. На финала е споменато, че след назначаването си академикът е отишъл на среща с руския посланик, която обаче била договорена още преди седмици.

На същата страница в кратка информационна бележка за приоритетите на новия министър със заглавие „Първите думи: Бедни сме, защото не произвеждаме” е цитирано мнението му, че „Без образование, без наука, без иновации ние не можем да увеличим нашия потенциал.” На трета страница е публикувана анкета с ректори, синдикалисти и политици, в която те изразяват мнението си и изказват очакванията си от избрания образователен министър, а също и кратка информационна бележка със заглавие „Академи-

ците не странят от политиката”, в която са представени в исторически план академици, заемали министерски постове от създаването на БАН до днес. На стр. 14 и 15 в рубриката „Общество” на този брой четем интервюто на журналистката Валентина Петкова със социолога проф. Петър-Емил Митев със заглавие „Новият министър – мост към БСП”. Според него този избор е „... сигнал за обрат в отношението към науката, апел за помирение с учениците – немногобройна, но важна електорална група. И намек за възможни постове към БСП. Изява на политическо въображение. За петте месеца до края на мандата не би могло да се мисли за реформи, трудно е да си представим и промяна на бюджет.” Професорът изразява и мнението си, че „Злоупотребите в научния фонд са кулминация на поредица от факти, които говорят за негативно отношение към науката и учените” – много верен, отлично формулиран извод, критичен без излишно драматизиране. На 17 страница Анета Петкова и Диян Моркин публикуват портретен фичър на новия министър със заглавие „Воденичаров – ученият бизнесмен”, в който го представят като автор на над 70 патента и на 1160 научни публикации, като научен ръководител на 21 разработки в областта на отбраната и ядрената енергетика, запознават аудиторията и с личните му интереси и занимания. В каре са цитирани и няколко мнения за него – „Партньорите: той е прагматик”.

Един **по-различен поглед** към темата за висшето образование е представен в информационната бележка със заглавие „Стартира одит за висшисти таксиджии” на стр. 7 в броя от 16 януари, сряда, от която става ясно, че Сметната палата ще извърши одит за реализацията на висшистите на пазара на труда за периода 2009 – 2012 г. и така по думите на председателя й Валери Димитров ще стане ясно „дали постига резултат това, което държавата харчи чрез различните институции” и „има ли добри специалисти на пазара на труда”. Текстът обаче не е посветен само на тази тема, а информира и за одит за превенцията и реакцията при възникване на горски пожари, който Сметната палата ще проведе през 2013 г., но все пак темата за образованието е изведена като водеща. Несъмнено заглавието е на границата между информацията и търсенето на сензация.

Също по-различен акцент е поставен в кратките информационни бележки в броя от 19 януари, събота – на стр. 4 заглавията са „Комисари дирят студенти за колеги” (журналистката Соня Тодорова информира читателите, че Комисията за защита от дискриминация осигурява 5 дневни стажове на студенти по право) и „Българин дава 2 млн. лева на вуз”. Този материал е типичен за съботен брой на всекидневник, тъй като предлага по-скоро любопитна информация на аудиторията за българския филантроп и милионер Игнат Канев, който е дарил пари на Русенския университет за изграждането на бизнес център.

Контент анализа на публикациите по темата за висшето образование в България на страниците на всекидневника „Труд” през месец януари 2013 г.

позволява веднага да се открие една много съществена тенденция в медийната презентация на темата – вниманието е насочено основно към институционалните новини в тази сфера, а редица важни проблеми остават незасегнати от журналистите. Другата съществена тенденция е отразяването предимно на новини от сферата с негативен характер. Доминират кратките информационни жанрове – 22 на брой (18 инф. бележки – 9 стандартни, 6 кратки и 3 разширени, 2 реплики и 2 анкети), има само 1 разширен репортаж, аналитичните и по-обемните материали са 8 (3 интервюта, 1 статия, 2 коментара и 1 портретен фичър). Темата за висшето образование у нас през изследвания период попада 3 пъти на първа страница – два пъти в реплика в рубриката „Позиция“ и един път като водеща новина с голяма снимка на новия образователен министър, в останалите случаи материалите се публикуват между 2 и 19 страница. Само 8 от материалите са авторски (най-често са на ресорния репортер Анета Петкова), останалите са редакционни.

Всекидневникът „Телеграф“ през януари 2013 г. посвещава на темата за висшето образование в България 14 материала: 7 от тях са свързани с новини от сферата, 2 с оперативната програма за развитие, 4 с оставките във фонд „Научни изследвания“ и образователното министерство и 1 с назначението на новия министър.

Доминират **новините**, които уведомяват аудиторията за конкретни кампании на университетите, за възможности за обучение у нас и в чужбина, за класации и рейтинги на висши училища и други. В броя от 4 януари, петък, на стр. 4 в рубриката „Набързо“ е публикувана кратка информационна бележка със заглавие „Започва кампанията за евростипендии“, в която става въпрос за сроковете и условията за кандидатстване и информационната бележка „ВУЗ в Унгария търси докторанти у нас“, от която разбираме, че Централноевропейският университет в Будапеща отпуска стипендии за магистри и докторанти в областта на хуманитарните и социалните науки, какви са условията и къде има повече информация.

На 7 януари, понеделник, на стр. 18 в рубриката „Образование“, на цяла страница е поместен разширен репортаж със заглавие „Алма матер котка студенти с вечерни курсове“ и подзаглавие „Между 300 и 400 лева подготвят мераклиите за изпитите през лятото“. В материала е отбелязано, че битката за студенти вече започва още в началото на годината, изчерпателно е представена информация за провежданите обучения, сроковете, таксите и т.н. Използваните жаргонни думи „котка“ и „мераклии“ са типични за стила и езика на вестника.

В броя от 21 януари, понеделник, на стр. 10 разширена информационна бележка със заглавие „Според Агенцията по акредитация УНСС е най-добрият университет у нас“ уведомява читателите, че университетът за втори път е получил най-високата оценка сред всички ВУ в страната и че вече предлага 10 специалности на чужд език.

В кратката информационна бележка „УниБИТ прави център по интелектуална собственост“ на 25 януари, петък, на стр. 4, пише, че в следващата сряда предстои среща с представители на Световната организация по интелектуална собственост и е обсъждана идеята за създаване на център в университета, представени са и резултати от национално анкетно проучване на тема „Опазване на интелектуалната собственост в интернет“.

На 30 януари 2013 г., сряда, на стр. 6 в кратка информационна бележка на Станислав Димов със заглавие „Алма матер вдига таксите на студентите“ научаваме за предстоящото увеличение с 8 %, което трябва да бъде прието от АС на СУ в същия ден, за мотивите на университета за това решение, за увеличението при различните специалности и за острата реакция на Студентския съвет срещу идеята, тъй като СУ ще получи през 2013 г. по-голяма държавна субсидия от предишната година (близо 4 милиона лева повече).

На същата страница е публикувана кратката информационна бележка „Дават 80,5 млн. лева за студентски заеми“, в която е представена информация от пресслужбата на кабинета от предишния ден за отпускането на държавна гаранция за студентските кредити. В текста е напомнено, че програмата започва през 2010 г. и става все по-популярна в международната практика.

На **оперативната програма за развитие на образованието в периода 2014 – 2020 г.** са посветени 2 материала. На 10 януари, четвъртък, на стр. 4 е публикувана разширена информационна бележка със заглавие „Парите за образование осигурени за 7 години“. В текста става дума за срещата на премиера Б. Борисов с ректори и с председателя на БАН, на която е представена програмата, за реакцията на учените и за обещанието на ректора на СУ Иван Илчев България скоро да има университет в световния Топ 500. Темата намира своето продължение на 16 януари, сряда, в публикуваното на 13 страница интервю със заглавие „Ректорът на УниБИТ проф. Стоян Денчев: „Милиарди евро от Брюксел ще влязат в образованието ни“. Професорът коментира възможностите, които дава програмата и необходимостта да се развиват основно 2 направления – научните изследвания в университетите и в БАН и качествено и достъпно образование. Според него „В това може да бъде намерен и смисълът ѝ – в България да започнем да гледаме на образованието и науката като на най-смислената инвестиция в бъдещето на всички нас, за да започнем да настигаме старите страни-членки на ЕС.“

Темата за **оставките в образователното министерство и фонд „Научни изследвания“** е водеща за вестник „Телеграф“ във вторник, 29 януари – на стр. 1 заглавието е „Трима от властта аут само за ден“, а подзаглавието – „Парите за наука взеха главата на просветния министър и шефа на фонда“. Препратката е към стр. 2, където е публикуван репортажа на Станислав Димов „Министър аут заради парите за наука“. Журналистът отразява срещата

на учени с Б. Борисов заради нарушенията във фонд „Научни изследвания“, бързото развитие на събитията след искането на оставката на образователния министър от страна на премиера и представя евентуалните кандидати за поста. На 30 януари, сряда, на стр. 6 темата отново е отразена с репортаж. В типичния си стил „Телеграф“ извежда в надзаглавие „Премиерът поиска трета оставка заради скандала във фонда“, заглавието е „Мандра източила 300 000 лв. за наука“, а подзаглавието – „Бръснарница и калайджийница също печелили проекти“, което на практика почти изчерпва съдържанието на материала. Припомнени са факти за нарушенията при провеждането на конкурса, позицията на Б. Борисов и несправянето на Сергей Игнатов с проблема. От този текст има препратка към коментара по темата на стр. 12 в рубриката „Телеграф каза“ със заглавие „Корупция без пари“, в който позицията на изданието е ясно изразена: „Корупцията в научната сфера изненада дори заклетите любители на теориите, че „нищо не е както трябва в тази държава“. И нямаше как да не ни изненада. Да си учен в България определено не е символ на престиж... някак все си мислехме, че където няма пари, няма как да има и корупция.“ Проблемът е разгледан и в по-широк контекст – „Обществото има нужда от млади хора, които не са обременени от грешките на миналото. Хора, които могат да мислят и притежават необходимата квалификация на добри специалисти. Отглеждането на такива хора изисква качествено обучение и наука, които струват пари.“

На **новия образователен министър** е посветен само един репортаж на 31 януари, четвъртък, на стр. 2. Надзаглавието е „Червените бесни, бил подлъган“, заглавие „Шефът на БАН министър след 2 гафа“ и подзаглавие „Вице в просветата за половин час начело на ведомството“, което отново показва търсенето на пикантното, скандалното, драматичното в новината, характерно за вестник „Телеграф“. Първият акцент е върху гафа на пресцентъра на МС, откъдето идва информация за избора на Милена Дамянова за образователен министър, след това Стефан Воденичаров е представен като професор и в третото писмо грешката в титлата е поправена. Вторият акцент в материала е върху острата реакция на червените, които не подкрепят избора въпреки очакванията на Бойко Борисов, тъй като председателят на БАН е бил шеф на инициативния комитет за референдума „за“ АЕЦ „Белене“.

Трябва да отбележим още 2 материала, които имат **косвено отношение** към темата за висшето образование у нас. На 9 януари, сряда, на стр. 6 вестник „Телеграф“ публикува новинарски фичър в типичния си стил, което е очевидно още от заглавието – „Студенти точат лиги по гола асистентка“. Този текст няма пряко отношение към проблемите на висшето образование у нас, но е показателен за светлината, в която изданието представя тази сфера – търсенето на любопитни, дори сензационни теми, представянето им в по-големи по обем текстове, употребата на жаргонни изрази. Материалът, в който се говори за главната асистентка от ЮЗУ, публикувала свои снимки по

бански във Фейсбук, дори е предизвикал и коментар на вестника в рубриката „Телеграф каза“ на стр. 12.

На базата на анализа на публикациите по проблемите на висшето образование в България на страниците на всекидневника „Телеграф“ през месец януари 2013 г. може да се направи извода, че сериозните проблеми рядко са обект на вниманието на изданието, а то е насочено предимно към новините в сферата. Това създава усещането за фрагментарност и липса на приемственост в представянето на темата. Изненадващо е, че не се забелязва стремеж към представяне предимно на негативни информации, но вкусът към провокативното, пикантното, дори скандалното е очевиден. Темите определят и наличието на повече кратки информационни жанрове – 8 информационни бележки (1 стандартна, 5 кратки и 2 разширени), има 4 репортажа, големите материали са само 2 – 1 интервю и 1 коментар. На първа страница попада само новината за оставката на образователния министър, в останалите случаи материалите се публикуват между 2 и 13 страница. Авторските материали са само 3 (на ресорния репортер Станислав Димов), останалите са редакционни.

Всекидневникът „Сега“ през януари 2013 г. посвещава на темата за висшето образование в България 8 материала: 1 за качеството на образованието и неговата оценка, 1 за оперативната програма за развитие, 2 за оставките във фонд „Научни изследвания“ и Министерството на образованието, 1 за назначението на новия министър и 3 новини от сферата на висшето образование.

Разкритията на нарушения във фонд „Научни изследвания“ са представени от вестник „Сега“ на 28 януари, понеделник, на стр. 2 с разширена информация със заглавие „Учените излизат на трети протест срещу научния фонд“. Журналистката Ванина Стоянова информира за предстоящия протест и напомня за установените злоупотреби, които вестникът следи още от месец ноември 2012 г., а също пише за внесените жалби и сигнали в ЕК и Върховната касационна прокуратура.

Темата за **качеството и международната оценка на българското висше образование** е обект на вниманието на вестника. На 7 януари, понеделник, вестникът публикува на 1 стр. разширена информация на ресорната репортерка Ванина Стоянова със заглавие „България е лош пример в ЕС за достъп до университет“ и подзаглавие „Анализатори препоръчват страните членки да приемат нулеви такси за обучение на студентите“. В текста, който продължава и на стр. 2, е представено изследване за регионалните неравенства по отношение на образователните постижения в страните от ЕС на Nesse (мрежа от учени, работещи върху социалните аспекти на образованието и обучението) по поръчка на Европейската комисия. Данните показват, че България е държавата с най-големи неравенства по географска достъпност на университет, като изследването представя разликите за отделните географски области на страната, резултатите на останалите европейски страни и препоръките на

екипа да се увеличи броя на студентите чрез намаляване на таксите в целия ЕС до минимално или нулево ниво.

Оперативната програма за развитие на образованието и науката е представена по много интересен начин от изданието – в съботно-неделния брой на 12 януари то не публикува собствен материал след обявяването ѝ, а откъси от стенограмата на заседанието на МС, на което присъстват ректори и председателят на БАН. Отношението на редакцията към събитието е изразено в наименованието на рубриката – „Леки свежи потоци“, която се намира на последната 48 страница и традиционно е запазена за хумористично-сатиричните жанрове. Заглавието е „Повярвайте, сънувахме програмата!“, което е цитат от изявление на един от ректорите. Едва в броя от 24 януари в рубриката „Наблюдател“ на стр. 9 журналистът Светослав Терзиев разглежда темата и то в много широк контекст в своя коментар със заглавие „БАН стана външно министерство за Македония“ и подзаглавие „Правителството измисли нова тактика: да се крие зад гърба на „феодалните старци“, щом закъса“. Основният акцент е върху призива на премиера БАН да помага на външно министерство, което дава основания за негативна оценка на нашата дипломация, но авторът не пропуска да отбележи с ирония: „Председателят на БАН акад. Стефан Воденичаров подчерта, че „българската наука през последните години не е получавала такава подкрепа, каквато получава днес“ (което е вярно, ако има предвид „такава оскъдна подкрепа“).“

Оставките във **фонд „Научни изследвания“** и **образователното министерство** са разгледани в четири материала. На 29 януари, вторник, на стр. 1 заглавието е „Под натиск от Брюксел Борисов поиска и получи три оставки за час“. Разширеният репортаж на Ванина Стоянова и Румяна Гочева продължава и на стр. 2, а подзаглавието е „Премиерът изведнъж прогледна за лошата работа на просветния министър Сергей Игнатов, на шефа на научния фонд Христо Петров и на председателя на ДКЕВР Ангел Семерджиев“. Акцентът в материала е върху първите две оставки, проследено е подробно развитието на събитията, довели до това решение, а авторките напомнят, че вестник „Сега“ е отразил проблемите във фонда от самото им начало.

На 30 януари, сряда, на стр. 3 е публикувана информационна бележка със заглавие „Дянков брани Игнатов и след уволнението“. Журналистката Ванина Стоянова поставя интересен акцент по темата – в този момент заради оставките никой няма власт върху фонда за научни изследвания и не е ясно какво ще се случи – дали конкурсът ще бъде отменен или ще има отделно анулиране на всеки договор. На стр. 10 и 11 в рубриката „Рокади“ тя прави и своя коментар със заглавие „Ерата „Игнатов“ в образованието приключи твърде късно“. В текста много задълбочено са анализирани грешките на образователния министър, неосъществените намерения и откровените гафове както в областта на висшето, така и на началното и средното образование, като доминира фактологическата и логическата аргументация, типична за този

жанр. Оценката на журналистката е обосновано критична: „Малкото хубави промени, които се случиха през последните четири години – рейтингът на висшите училища, въвеждането на бонуси за добрите университети и студентското кредитиране, се случиха не благодарение на Сергей Игнатов, а въпреки него. А завещанието му за следващия министър на образованието са четири пропиленни години за образованието.”

Темата за избора на **нов образователен министър** е на първа страница на броя от 31 януари, четвъртък – вестникът публикува голяма снимка на премиера Бойко Борисов и на новия образователен министър – председателя на БАН акад. Стефан Воденичаров с препратка към разширения репортаж на страница 3 със заглавие „Борисов хареса за министър съратник на Станишев за „Белене”. Събитието е представено от различни гледни точки – на политическите сили (БСП остро разкритикува избора на премиера), на премиера, на самия нов министър, който е и председател на гражданския комитет за защита на АЕЦ „Козлодуй”. Това е причината автори на материала да са трима журналисти – Таня Петрова, Людмил Илиев и ресорната репортерка Ванина Стоянова, за да бъде компетентно отразен и оценен избора.

Полезна информация за студентите също не липсва на страниците на вестник „Сега”. В броя от 14 януари, понеделник, на стр. 3 в информационната бележка „Напливът за евростипендии предстои” журналистката Ванина Стоянова запознава аудиторията с предстоящата кампания. В нея има повече участници от предишни години, очаква се стипендия да получат 23 792 студенти, нова е квотата – могат да кандидатстват 20 на сто от студентите във всяка специалност, което е два пъти повече в сравнение с 2011/2012 учебна година, обяснени са и условията за кандидатстване. В същия брой на вестника, но на стр. 13 в рубриката „Просвета”, на цяла страница е публикувана разширената информация на ресорната репортерка „Фулбрайт” обяви новия конкурс за стипендии”. В материала изключително подробно е представена дейността на Българо-американската комисия за образователен обмен „Фулбрайт”, с вътрешни заглавия е отделена информацията за различните програми, по които български студенти и докторанти могат да кандидатстват и за сроковете и условията.

Друг проблем, който отразява вестник „Сега”, е увеличаването на студентските такси – на 31 януари, четвъртък, на стр. 3 изданието публикува информационна бележка със заглавие „СУ вдига таксите за обучение, започват протести”.

Анализът на материалите, посветени на темата за висшето образование в България на страниците на вестник „Сега” през месец януари 2013 г., потвърждава аналитичния характер на всекидневника. Очевидна е приемствеността в проследяването на важните за образованието теми, фактологическата наситеност на информационните материали, акцентът е върху сериозните проблеми в сферата на висшето образование, като те не само се регистрират, а и

анализират и оценяват. Това определя и жанровата характеристика на материалите – 3 информационни бележки, 3 разширени информации (на половин и повече вестникарска страница) и 2 коментара. На първа страница темата попада само веднъж и материалът е посветен на оценката на качеството на висшето образование у нас, а не е свързан с институционални новини, което също е показателно за професионалните критерии на вестника. Авторски са 7 от материалите – повечето от тях на ресорния репортер Ванина Стоянова, само 1 е редакционен.

ОСНОВНИ ИЗВОДИ ОТ АНАЛИЗА

Проблемите на българското висше образование са сред хипопрезентирани теми в националните всекидневници. Журналистическите материали в повечето случаи са предизвикани от конкретен информационен повод – всекидневниците много рядко сами инициират обсъждането на въпросите за качеството, за тенденциите, за перспективите в развитието на тази важна за обществото сфера, дори когато имат специална рубрика. Доминират институционалните новини – може би причината за това е че най-често институциите в сферата на образованието пораждат съществени проблеми. От професионална гледна точка е много важна приемствеността на новините – в този смисъл вестниците „Дневен Труд“ и „Сега“ успяват през месец януари 2013 г. да проследят задълбочено и качествено развитието на важни теми като нарушенията във фонд „Научни изследвания“ и обсъждането на оперативната програма за развитие на образованието и науката. В тези две издания и особено във вестник „Сега“ темите се разглеждат по-задълбочено, от различни гледни точки и в по-широк контекст. По-разнообразни, но и по-фрагментарни са новините за родното висше образование на страниците на вестник „Телеграф“. По-голямата част от материалите във вестник „Сега“ са авторски, докато в другите две издания са предимно редакционни. Преимущество в „Дневен Труд“ и „Телеграф“ имат информационните жанрове и особено кратките, докато вестник „Сега“ залага на по-обемните и интерпретативните жанрове.

Повечето материали по темата във вестник „Дневен Труд“ имат негативен характер, текстовете на вестник „Сега“ са аналитични и критични, докато „Телеграф“ залага на чисто информационни, по-любопитни и дори провокативни новини. Стилът на първите две издания е умерен, журналистическият език спазва нормите, докато третият изследван вестник не изневерява на типичния си по-драматичен изказ, на употребата на жаргонни изрази, на всекидневния език дори в материалите, посветени на висшето образование у нас.

Въпреки кризата, която преживява пресата през последните години, българските всекидневници продължават да се възприемат от аудиторията като

достоверен източник на информация, като медии, които изпълняват функцията не толкова да информират, а да интерпретират, анализират, оценяват важните за дневния ред на обществото теми. И медиите, и обществото ще спечелят, ако проблемите на висшето образование в България излязат от групата на хипопрезентираните теми – това ще бъде сигнал, че е задължително образованието да се превърне в приоритет за управляващите и да възстанови статута си на традиционна ценност за българите.

ПРИЛАГАНЕ НА ИНСТРУМЕНТИ ЗА ПОВИШАВАНЕ НА КАЧЕСТВОТО В БЪЛГАРСКОТО ОБРАЗОВАНИЕ

доц. д-р Деница Горчилова-Атанасова

Университет за национално и световно стопанство, София

QUALITY IMPROVEMENT INSTRUMENTS: APPLICATIONS IN BULGARIAN EDUCATION

Denitsa Gorchilova-Atanasova

ABSTRACT: Quality improvement is an extremely important issue for the Bulgarian educational structures. There are a number of instruments to achieve it – standards, accreditation, common assessment framework, excellence model, benchmarking/benchlearning, consumer charters, etc. The project “Public services quality improvement instruments” measures the real knowing, application and results of the quality management in the Bulgarian education in 2012. It also analyzes the attitudes towards quality, the stakeholders’ interactions and the needs of additional quality improvement efforts.

KEYWORDS: higher education, quality improvement, instruments

Осигуряването на качество в публичния сектор е сериозно предизвикателство поради сложността на дефинирането на качеството, множеството аспекти на проявяването му, значението на мнението на разнообразни заинтересовани групи, непрекъснатостта на процесите по производство на публични услуги и тяхната обществена значимост. Задачата се усложнява допълнително от недостатъчните обеми на публично финансиране в условията на продължаващата вече повече от 5 години икономическа и финансова криза. Въпреки тези трудности управлението на качеството, познаването и прилагането на адекватни инструменти, поддържането на обратна връзка са задължителни елементи от т.нар. „добро управление“ на институциите в публичния сектор. Значимостта на темата за **качеството в сферата на образованието** получава още по-голям акцент в светлината на неблагоприятните тенденции от последното десетилетие – спад в образователните резултати, демотивация на учителите и преподавателите, ранно отпадане от училище, липса на връзка с пазара на труда, недостатъчни умения за управление на бюджетите, „изтичане на мозъци“ и т.н.

За да преодолее липсата на широкообхватни изследвания за реалното познаване и прилагане на инструменти за повишаване на качеството в публичния сектор, екип от катедра „Публична администрация и регионално

развитие” в УНСС стартира през 2011 г. проект, финансиран със субсидия от държавния бюджет (договор № НИД НИ 1-7/ 2011). Настоящият доклад представя резултатите от втория практически етап на проекта – емпирично изследване на приложението на инструменти за качество от образователни и здравни организации, произвеждащи публични услуги – в частта „образование”.

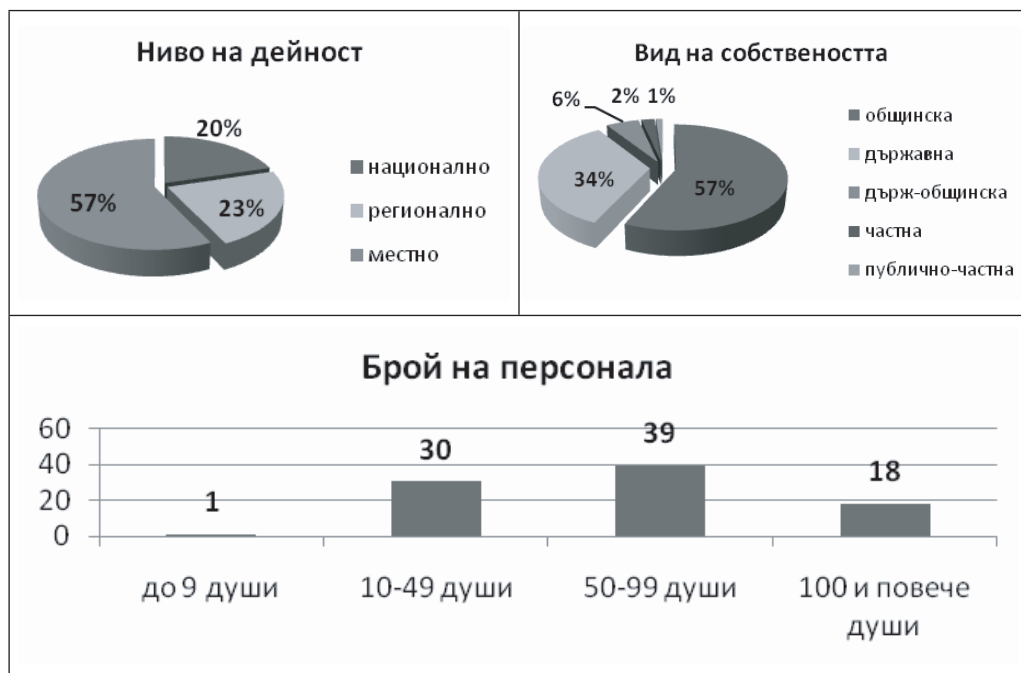
1. ОБХВАТ НА ПРОУЧВАНЕТО В СФЕРАТА НА ОБРАЗОВАНИЕТО

Цялостният проект „Инструменти за повишаване на качеството на публичните услуги” се основава на хипотезата, че инструментите за повишаване на качеството се познават слабо, не се прилагат или се прилагат формално, въвеждането им не е резултат от осмислена от здравните и образователни организации потребност, а е наложено от външни фактори (европейски нормативи, промени в законодателството, натиск от потребители и др. подобни). Проектният екип споделя виждането, че качеството на услугите в сферата на образованието и здравеопазването изостава от очакванията на българските потребители и нивата, постигнати в страни-членки на Европейския съюз.

Набирането на емпирична информация по очертания кръг от проблеми беше осъществено на две вълни през месеците май и октомври 2012 г. под формата на **анкетно проучване**. В него участваха общо 166 организации, 86 от които (51,8 %) работят в сферата на образованието и 80 – в сферата на здравеопазването.

Получените редовно попълнени анкети бяха от 3 детски градини, 69 училища от всички основни типове – начални, основни, средни общообразователни, прогимназии и гимназии (вкл. профилирани), 8 висши училища и 6 други структури (Министерство на образованието, читалища, колежи, институти и др.). Портретът на включените в анкетата образователни организации е представен на Фигура 1.

Фиг. 1. Профил на анкетираните образователни организации

Поради сериозното присъствие на структури от основното и средното ниво на образователната система, не е изненадващо преобладаването на организации, които работят на местно ниво, собственост са на държавата или общината и като размер са по-скоро средни и големи. Териториално са представени населени места от цялата страна – Благоевград, Брезник, Бургас, Варна, Видин, Враца, Дупница, Костенец, Костинброд, Кюстендил, Левски, Монтана, Пазарджик, Перник, Пещера, Пловдив, Раднево, Сандански, Сливница, София, Стара Загора и Стрелча.

2. ЦЯЛОСТНО ОТНОШЕНИЕ КЪМ ТЕМАТА ЗА КАЧЕСТВОТО

В специален раздел на анкетната карта всички участници бяха помолени да споделят най-общото си отношение към темата за качеството, като изразят съгласие или несъгласие с 11 твърдения (вж. Таблица 1).

Таблица 1. Твърдения по отношение на качеството

№	Твърдение
1	Въпросите за качеството са важни за обществото ни като цяло
2	Въпросите за качеството са съществен елемент от работата на нашия бранш/в нашата професия
3	Въпросите за качеството са възприемани като първостепенни от висшето ръководство на организацията
4	Въпросите за качеството са възприемани като първостепенни от персонала на организацията
5	Качеството на публичните услуги зависи изцяло от материално-техническата база
6	Не струва много да се постигне качество в нашия бранш
7	Вложенията в качество в нашия бранш имат бърза възвръщаемост
8	Качеството не е просто мода в управлението
9	Качеството е съществен елемент от осигуряването на публични услуги
10	Работата по качеството е белег за висока степен на развитие на публичните организации
11	Качеството в нашия бранш лесно се поддава на измерване и стандартизация

В мненията на анкетираните почти отсъстват негативни оценки (напълно несъгласен или несъгласен). Преобладават напълно съгласните или съгласните с повечето предложени твърдения. Анализът на мненията води до следните **закljučения**:

1. Качеството е възприемано от анкетираните като изключително значим въпрос:

- За обществото като цяло – 81,8 % напълно съгласни и 10,2 % съгласни с твърдение 1;

- За сферата на образованието съгласието не е толкова категорично, но остава високо – 63,6 % от анкетираните са напълно съгласни и 25 % са съгласни с твърдение 2;

- То не е поредната мода в сферата на управленските теории – 56,8 % напълно съгласни и 19,3 % съгласни с твърдение 8. По отношение на това твърдение са налице и 6,8 % от анкетираните, които възприемат качеството по-скоро като моментна идея и 17 %, които са с неутрално отношение към твърдението.

2. В областта на публичните услуги:

- Качеството е възприемано като съществен елемент от осигуряването на образователни услуги – 63,6 % напълно съгласни и 23,9 % съгласни с твърдение 9.

- То е смятано и за белег за висока степен на развитие на организациите, които предлагат образователни услуги – 67 % напълно съгласни и 18,2 % съгласни с твърдение 10.

- Интересно е разпределението на мненията по отношение на скоростта, с която се постига възвръщаемост на вложенията в качество при публичните услуги (твърдение 7). Тук мненията са равномерно разпределени между несъгласие (31,8 %), неутрално виждане (33 %) и съгласие с тази идея (35,2 % от мненията). Коментарът на тези данни може да подчертае реалността на преценката на анкетираните за времето, необходимо да се проявят реални резултати от полагането на усилия за повишаване на качеството в образованието.

3. Интересно е разпределението на становищата за отношението към качеството на **персонала и ръководството** на организациите:

- За разлика от общата извадка, в която едва половината от анкетираните са напълно съгласни, в образованието 72,7 % от участниците смятат, че висшето ръководство възприема качеството като важен въпрос.

- Още по-значима е разликата на мненията по въпроса дали персонала на съответната организация възприема качеството като важно. В рамките на цялото изследване едва 1,3 % са напълно съгласни с това твърдение. В сферата на образованието напълно съгласните са 30,7 %, съгласните – 35,2 %. По този начин значимостта на качеството като тема се очертава еднакво важна за работещите в образованието, независимо на какво ниво се намират в йерархията на организациите си.

4. Особеностите на дейността на организациите в образованието предполагат модифицирането на съществуващите **инструменти за управление на качеството и усложняват тяхното внедряване** и това е известно на анкетираните:

- Общоприетото мнение, че управлението на качеството зависи изцяло от наличната материално-техническа база, както и че повечето проблеми могат да бъдат разрешени с увеличаване на финансирането не се споделя напълно от участвалите в изследването. При оценката на твърдението за връзката материално-техническа база – качество преобладават неутралните оценки (39,8 %). Налице са и 44,3 % съгласни или напълно съгласни с това мнение.

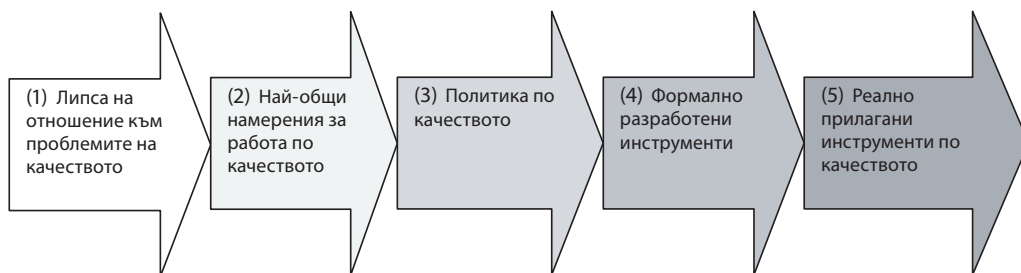
- Измерването и стандартизирането на качеството в образованието не се възприемат като лесна задача (общо 59,1 % от анкетиранияте са несъгласни или имат неутрална позиция по твърдение 11). Разходите по осъществяването ѝ не се смятат за ниски от 62,5 % от анкетиранияте (твърдение 6).

В обобщение може да се изведе разбирането на участниците в анкетното проучване, че въпросите за качеството на публичните услуги (и на образованието в частност) са важни за обществото като цяло. Постигането на качество отличава високо развитите публични организации, но основните проблеми произтичат от трудностите по стандартизация на образователните услуги на различни нива и от отложената във времето възвръщаемост на инвестициите в качество на образованието.

3. ПРАКТИЧЕСКА АНГАЖИРАНост С ТЕМАТА ЗА КАЧЕСТВОТО НА АНКЕТИРАНИТЕ ОРГАНИЗАЦИИ В СФЕРАТА НА ОБРАЗОВАНИЕТО

Нагласите качеството да бъде припознато като основен елемент от доброто управление на организация, предоставяща публични услуги, е само първата стъпка от дългия и комплексен процес по осигуряване, поддържане и управление на качеството в образователните структури. На Фигура 2 е представена логичната последователност от етапи, през които преминава реалното приложение на инструменти по качеството в практиката и превръщането им в неотменна част от функционирането на организациите.

Фиг. 2. Стъпки на ангажирането с повишаване на качеството

Сред анкетиранияте образователни организации се наблюдава микс от етапи, на които се намират те по отношение на качеството.

Общо 60 организации (или 69 % от участниците) **работят по управление на качеството**, като 17 от тях са създали специална структура, а 43 са възложили тази задача на конкретен човек.

Когато има ангажимент по качеството, той е на **високо йерархично ниво** – дейността е възложена на висш управленец или се осъществява от специална дирекция; много по-рядко (едва в 5,7 % от случаите) това се случва на ниво отдел.

Качеството е неразделна част от **писаните цели** на организацията при 63,6 % анкетираните, а 46,6 % имат специално заявена **политика** по качеството. Последната може да бъде прочетена в официални управленски документи на 26 от организациите, в отчетни документи (при 20 от анкетираните) или на видно място в централните офиси (при 2 структури). Само 17 от участниците са оповестили своята политика по качеството на сайта на организацията.

Система за управление на качеството (СУК) са изградили едва 21 от образователните организации. Въвеждането е осъществено най-често за 1 до 3 месеца, но на малко над 18 % от организациите са били необходими една година и повече. При близо 58 % от случаите организациите са се справили със собствени сили с въвеждането на СУК, 15,8 % са го направили след допълнително обучение, а една пета са ползвали помощта на консултанти. Сред най-често посочваните проблеми при въвеждането на СУК са:

- Трудно възприемане на същността и значението на СУК;
- Прекалено обементи изисквания;
- Организационни и финансови проблеми;
- Трудности при дефиниране на критериите и показателите.

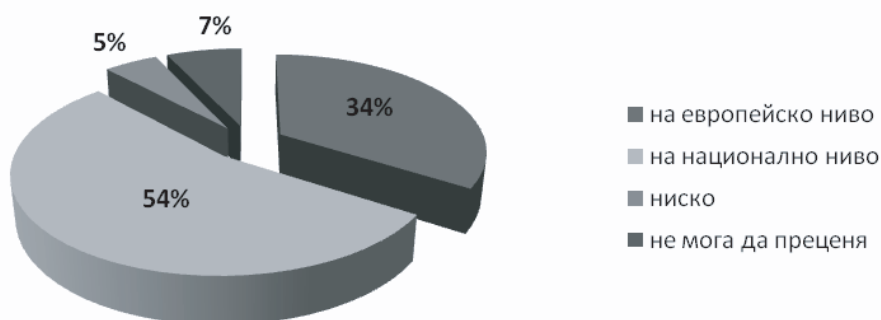
Само един анкетиран посочва липсата на достатъчно хора, а фактор като вътрешна съпротива въобще не е избран.

Едва три организации въобще **не възнамеряват** да въведат инструменти по повишаване на качеството, а 16 се колебаят.

Приведените данни очертават пъстра картина на реалните измерения на присъствието на **качеството като практика** в сферата на образованието в България. Изключително нисък е дялът на организации, които не полагат никакви усилия в тази насока, но същевременно системният подход е налице при едва 24 % от участниците. Положителен момент е ангажиментът на общо 68 % от анкетираните, които прилагат различни **миксове от инструменти** за повишаване на качеството.

Отправна точка за преценка на работата на образователните организации беше **самооценката им за качеството** на предоставяните от тях публични услуги. Както може да се проследи на Фигура 3, като цяло мнението е положително.

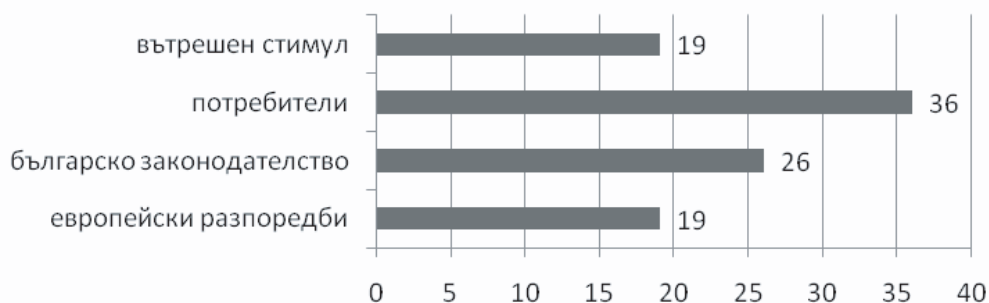
Фиг. 3. Самооценка на качеството на предоставяните образователни услуги

Една трета от организациите смятат, че работата им е съизмерима с качеството на сходни европейски структури, а над половината от анкетираните възприемат постиженията си като добри в национален план. Възможно е високото мнение на образователните организации донякъде да възпрепятства по-сериозното осмисляне и прилагане на специфичните инструменти за повишаване на качеството, което се разкрива по-нататък в изследването.

На Фигура 4 е представена честотата на **факторите, които са стимулирали** участниците в проучването да се заемат с работа по качеството.

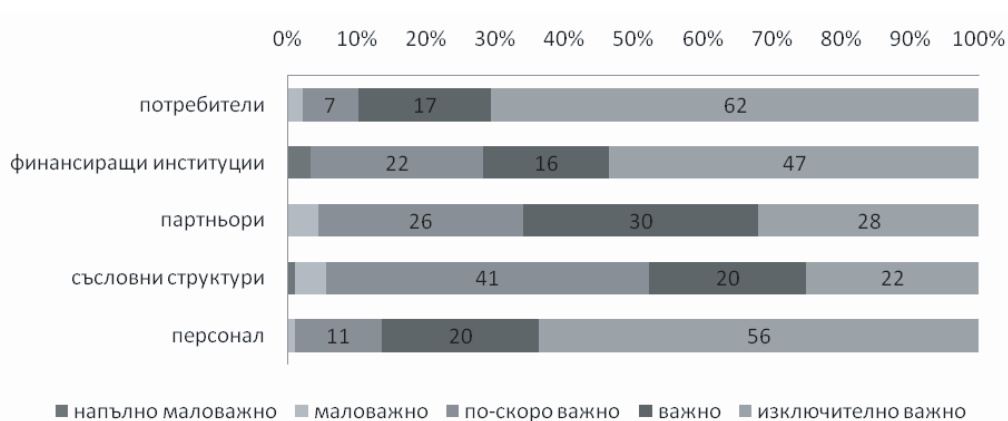
Фиг. 4. Източник на стимула организацията да се заеме с подобряване на качеството

Става ясна ниската честота на вътрешната мотивация да се работи по качеството и тя е в остър контраст със заявените добри намерения и убеденост във важността му в общите въпроси на анкетата. Само 22 % от работещите по подобряване на качеството го правят поради осъвременяване или прена-сочване на политиката на организацията си. В преобладаващия брой случаи стимулите идват отвън – вследствие приемането на нормативни разпоредби на Европейския съюз, изменения на български нормативни актове в областта на образованието или под натиска на потребителите.

От друга страна е интересно да се проследи мнението на кои външни групи смятат за важно образователните организации¹. Както може да се проследи на Фигура 5, като цяло мнението на потребителите, финансиращите институции, партньорските и съсловните организации и на персонала се смятат за „по-скоро важни“, „важни“ или „изключително важни“. При дадени общо 440 оценки, едва 15 са, че мнението на контактните групи е маловажно.

Фиг. 5. Значимост на мнението на различни групи за качеството

Като най-важни се очертават мнението на потребителите, персонала и финансиращите институции. Дяловото разпределение на отговорите по отделни групи е както следва:

- **Потребителите** – 62 % от анкетираните смятат, че мнението им е изключително важно и 17 % – че е важно.
- **Персонала** – 56 % смятат, че мнението им е изключително важно и 20 % – че е важно.
- **Финансиращите институции** – 47 % смятат, че мнението им е изключително важно, 16 % – че е по-скоро важно и 22 % – че е важно.
- Мненията за **партньорските организации** са разпределени поравно между „изключително важно“ – 28 %, „важно“ – 30 % и „по-скоро важно“ – според 26 % от анкетираните.
- С по-слабо значение се очертава мнението на **съсловните организации** – тук 41 % от участниците го смятат за „по-скоро важно“, 20 % – за важно и 22 % – за „изключително важно“.

¹ Този въпрос е зададен на всички участници в проучването, независимо от това дали прилагат инструменти за повишаване на качеството.

Интересен момент е слабото значение, което се отдава на мнението на съсловните структури, които представляват организираните интереси на същия персонал, който е възприеман като втори по важност при вземането на решения по отношение на качеството. Това още веднъж потвърждава констатацията, че работата по качеството е все още на етап индивидуални усилия на отделните организации, а не се възприема като възможен резултат от широки партньорства на ангажираните в сектора на образованието като цяло.

4. ПРИЛОЖЕНИЕ НА ИНСТРУМЕНТИ ПО КАЧЕСТВОТО В ОБРАЗОВАНИЕТО

Анкетираните организации от сферата на образованието използват в практиката си различни комбинации от инструменти по осигуряване и повишаване на качеството. Честотата на прилагане на най-популярните инструменти е представена на Фигура 6.

Фиг. 6. Използвани инструменти по качеството

Очертават се няколко основни групи инструменти:

1. Първата група е тази на **стандартите**, използвани от около половината участници в проучването. Поради особеностите на образователната услуга и наличието на създадени от държавата и задължителни за институциите изисквания, вътрешните и националните стандарти са най-често прилаганите форми за контрол при осигуряването и повишаването на качеството. Прилаганите в сферата международни стандарти са близо два пъти по-рядко посочвани от анкетираните (с честота 22,7 %).

2. Втората група включва инструменти, прилагани с ниска честота. Това са **общата рамка за оценка и акредитацията**. Интересно е, че акредитацията, използвана от 12,5 % от анкетираните, се посочва не само от висшите училища, за които е задължителна, но и от няколко средни училища. Въпреки своята адекватност на образователната сфера, общата рамка за оценка е използвана от едва 14,7 % от участниците в анкетата.

3. Третата група включва инструменти, които се прилагат изключително рядко. Това са **бенчмаркинг/бенчлърнинг** (използвани от 5,7 % от анкетираните), **модел на съвършенство** и **граждански харти** (прилагани от едва 2-3 % от организациите).

Таблица 2. Честота на прилагане на инструменти по качеството

Тип организация	Международни стандарти	Национални/регионални стандарти	Вътрешни стандарти	Акредитация	Бенчмаркинг/бенчлърнинг	Модел на съвършенство	Обща рамка за оценка	Граждански харти
Училище	15	33	36	4	4	3	11	1
Университет	3	3	3	7	1	-	-	-
Друго	2	1	-	-	-	-	2	1
Общо образование:	20	37	39	11	5	3	13	2

Както може да се проследи на Таблица 2, детските градини не прилагат никакви инструменти за повишаване на качеството. Най-широк портфейл от инструменти използват анкетираните структури на началното и средното образование. Гражданските харти, които позволяват отваряне на организациите към реалните потребности на обучаваните, са с най-ниска честота на посочване. Моделът на съвършенство и общата рамка за оценка, които се смятат за изключително адекватни за публичния сектор, не се прилагат от висшите училища.

Наред с илюстрирания на Таблица 2 микс от инструменти, образователните структури използват възможностите и на **качествени и статистически методи** за управление и повишаване на качеството. Сред посочваните от анкетираните са:

- Качествени методи – диаграми тип „Рибена кост“ (от 10 организации), къща на качеството (2 организации), матрични диаграми (11 пъти), диаграми на близост (3 пъти).

- Статистически методи – хистограми (5 организации), диаграма на Парето (2 организации), контролна карта (28 пъти), диаграма на разсейването (4 пъти). По един път са споменати експертни оценки и съгласувания, вариационни статистически анализи.

В резултат на практиката по повишаване на качеството, образователните организации са разработили и специфични документи:

- Работни инструкции – 41 организации;
- Процедури по качеството – 14 организации;
- Наръчник по качеството – 18 организации.

Вижда се, че повечето организации се намират в начален етап от закрепването във вътрешно-нормативни документи на работата си по качеството – най-често се разчита на работни инструкции. Системното нормиране чрез изработване и приемане на процедури или наръчници по качеството са далеч по-рядко наблюдавани.

Изключително интересен въпрос за целите на проекта беше каква е оценката на **наполезността за организацията** на прилаганите инструменти по качество. Тъй като измерването на промяна в задоволството на потребителите на публични услуги или в мотивацията на персонала беше извън обхвата на проучването, на анкетираните беше предоставена възможността да оценят **ефективността и адекватността** на прилаганите от тяхната организация инструменти по качеството.

Спецификите в дейността на образователни институции предполага липсата на възможност за пряка преносимост на разработените за целите на бизнеса инструменти по качеството. Това означава, че се очаква по-висока оценка на специфични инструменти от рода на акредитация, граждански (потребителски) харти, обща рамка за оценка или модел на съвършенство. За постигане на сравнимост на ефективността и адекватността на отделните инструменти, дадените оценки са претеглени с честотата на валидните отговори и са сумирани². Постигнатите сумарни оценки са представени на Таблица 3 и 4.

² Ефективността е оценявана по скала от 1 до 5, където 1 означава „инструментът е напълно неефективен“, 2 – „инструментът е неефективен“, 3 е неутрална оценка, 4 означава „инструментът е ефективен“, а 5 – „инструментът е високо ефективен“. Аналогично адекватността на отделните инструменти е оценявана по скала от 1 до 5, където 1 означава „инструментът е напълно неадекватен на спецификата на дейността ни“, 2 – „инструментът е неадекватен“, 3 е неутрална оценка, 4 означава „инструментът е адекватен за дейността на организацията ни“, а 5 – „инструментът е с висока адекватност“.

Таблица 3. Сумарни оценки на ефективността на използваните инструменти

Инструмент по качеството	Оценка
Вътрешни стандарти за качество	165
Национални/регионални стандарти за качество	153
Статистически методи	118
Качествени методи	73
Международни стандарти за качество	71
Акредитация	66
Обща рамка за оценка	55
Бенчмаркинг/бенчлърнинг	43
Модел на съвършенство	16
Граждански харти	13

Таблица 4. Сумарни оценки на адекватността на използваните инструменти

Инструмент по качеството	Оценка
Вътрешни стандарти за качество	169
Национални/регионални стандарти за качество	157
Статистически методи	119
Международни стандарти за качество	84
Качествени методи	77
Акредитация	57
Обща рамка за оценка	56
Модел на съвършенство	18
Бенчмаркинг/бенчлърнинг	16
Граждански харти	11

На Таблицы 3 и 4 се очертават няколко основни характеристики на оценката на образователните организации за използваните от тях на практика инструменти за повишаване на качеството:

- Ранжирането на сумарните оценки по двата критерия (ефективност и адекватност) показва относително еднакво подреждане на оценката на прилаганите инструменти по качеството.

- Висока оценка и по двата критерия получават **вътрешните стандарти за качество, националните/регионални стандарти и статистическите методи**.

- С най-ниски оценки са **гражданските харти**. Този инструмент е и най-рядко използван.

- Типични за **публичния сектор** инструменти като модел на съвършенството, бенчмаркинг/бенчлърнинг и обща рамка за оценка се възприемат като ниско ефективни и със слаба приложимост. Стои въпросът дали тази оценка е плод на реален опит и информираност или на непознаване на съответните инструменти.

5. РЕЗУЛТАТИ ОТ ИЗПОЛЗВАНЕТО НА ИНСТРУМЕНТИ ПО КАЧЕСТВОТО

Положителен аспект от направеното проучване е очертаното мнение на почти всички анкетирани, че качеството на предоставяните от тях образователни услуги се е подобрило вследствие на прилагането на инструменти по качеството. Нито един от участниците не отчита липса на положителна промяна вследствие на предприетите усилия. При **60 % мнението е, че качеството се е подобрило**, а 40 % забелязват частично подобрене. Увереността, че качеството се е подобрило, е по-характерна за университетите, отколкото за институции, функциониращи на по-ниските нива в системата.

Въвеждането на инструменти по качеството е довело до редица положителни последствия за организациите. Честотата им е представена на Фигура 7.

Фиг. 7. Положителни ефекти от инструментите по качество (честота на посочване)

Анализът на тези данни разкрива изключително интересни тенденции. Управлението на качеството не се оказва свързано с реализирането на икономии или с усъвършенстване на производствените процеси. То е насочено най-вече към потребителите – съответно изгражда по-добър имидж и им гарантира по-качествени услуги. На второ място усилията по повишаване на качеството се оценяват като управленски инструмент, насочен към повишаване на мотивацията и към подобряване на организационния климат. Улесняването на партньорствата с финансиращи, чуждестранни или партньорски организации не е често срещано последствие.

Честотата на поява на негативни последствия е относително по-ниска. Като основен недостатък се сочи бюрократизирането на работата (от 30 анкетирани), повишените разходи вследствие нуждата от следене на качеството (посочено 20 пъти), демотивация на служителите и само веднъж е спомената липсата на отражение върху крайния продукт.

Всички участници в изследването бяха помолени да посочат по какви начини тяхната организация би могла да подобри качеството на работата си, като имаха възможност да избират по повече от един отговор. Мненията им са представени на Фигура 8.

Фиг. 8. Методи за допълнително подобряване на качеството

Доста ясно се очертава виждането, че качеството е по-скоро въпрос на вътрешни управленски решения – повишаване на квалификацията на оказващите публични услуги, подобро финансиране и усъвършенстване на материалната база. Много слабо се осъзнава нуждата от специализирано обучение по качеството. В областта на средното образование най-често посочвани са повишаването на квалификацията и финансирането, следвани от подобря-

ването на материалната и нормативната база. Във висшето образование най-ценени са повишаването на квалификацията и финансирането.

Въпреки малкия обем на извадката, резултатите от анкетното проучване по проект „Инструменти за повишаване на качеството на публичните услуги“ (договор № НИД НИ 1-7/ 2011, УНСС) очертават интересни **изводи за работата по качеството** на образователните институции в България.

В сферата на образованието се потвърждава хипотезата за слабо познаване на инструментите по качеството. Наблюдава се ниска честота на прилагането им, но от друга страна в организациите, където това се прави, използването не е формално. Изключително слабо в практиката присъстват по-адекватни на особеностите на публичния сектор инструменти като модел на съвършенството, обща рамка за оценка, бенчмаркинг/бенчлърнинг, граждански (потребителски) харти.

Високото съгласие за значимостта на качеството за обществото като цяло и сферата на образованието в частност не се транспонира достатъчно ефективно в реална работа по повишаване на качеството чрез наличните инструменти. Еднакво ангажирани с проблема са както управленските нива, така и реално оказващите образователни услуги. Същевременно само една четвърт от анкетираните организации имат създадена система за управление на качеството, а едва 17 са изградили специализирана структура по качеството.

Стимулът да се започне работа по повишаване на качеството е основно външен – по-малко от 25 % от анкетираните са предприели такава дейност като част от организационната си политика. Това потвърждава още една от хипотезите на проекта. Интересно е и че по отношение на контактните групи, мнението на потребителите и персонала се приема като далеч по-важно от това на партньори и съсловни организации.

На последно място, самооценката която дават анкетираните за качеството на оказваните от тях образователни услуги, е по-висок от очакванията на проектния екип. Общо 88 % от участниците смятат, че предлагат качество на европейско или национално ниво. Допълнително практическия опит на изследваните организации е в положителна насока – всички те смятат, че въвеждането на различни инструменти е довело до повишаване на качеството на тяхната работа.

БЪЛГАРИЯ И ЕВРОПЕЙСКИТЕ ЦЕЛИ В ОБЛАСТТА НА ОБРАЗОВАНИЕТО

доц. д-р Светлозар Вацов

Шуменски университет „Еп. К. Преславски“, Шумен

BULGARIA AND EUROPEAN OBJECTIVES IN EDUCATION

Svetlozar Vatsov

ABSTRACT: In 2009 the education ministers of the EU countries agreed on five target indicators in education and training, to be achieved by 2020. The report assesses the state of Bulgaria adopted by the EU target indicators (pre-school participation, low achievers, early school leavers, youth education attainment, math, science & technology graduates, tertiary attainment, adult lifelong learning participation.) and opportunities to be achieved in this period.

KEYWORDS: Education and training, target indicators, pre-school participation, low achievers, early school leavers, youth education attainment, math, science & technology graduates, tertiary attainment, adult lifelong learning participation.

През 2009 образователните министри на държавите от ЕС се договориха за пет целеви индикатора в областта на образованието и обучението, които да бъдат постигнати до 2020 г. [1]:

- делът на напускащите преждевременно системата на образованието и обучението да бъде под 10 % (напускащите училище да бъдат с 1,7 милиона по-малко);

- делът на лицата на възраст 30-34 години, завършили висше образование, да бъде минимум 40 % (да има допълнително 2,6 милиона дипломанти);

- минимум 95 % от децата на възраст между 4 години и възрастта за започване на задължително начално образование да участват в системата за образование в ранна детска възраст (да бъдат включени допълнително повече от 250 000 малки деца);

- делът на 15-годишните с незадоволителни умения по отношение на четенето, математиката и науките да е под 15 % (показващите ниски резултати трябва да бъдат с 250 000 по-малко);

- средно 15 % от възрастните (възрастова група 25-64 години) да участват в ученето през целия живот (техният брой да бъде увеличен с 15 милиона).

През изминалите години държавите-членки подобриха съществено различни области от своите образователни системи, но са отговорили само на един от петте целеви индикатора. Европейският съюз вече успешно изпълни целта си за увеличаване на броя на дипломантите в областта на математиката, науките и технологиите, като от 2000 насам постигна растеж от 37 %, надминаващ значително зададените 15 % [2]. В сравнение с положението преди 10 години повече младежи завършват средно образование и се дипломират във висши учебни заведения. Преждевременното напускане на училище обаче продължава да е проблем и засяга всеки седми младеж в ЕС, а 20 % от 15-годишните ученици показват слаби четивни умения. Отбелязан е голям, но недостатъчен напредък за намаляване на процента на лицата, които напускат преждевременно училище, за увеличаване на броя на учениците, които завършват средно образование, за подобряване на четивните умения и за увеличаване на дела на възрастните, които участват в образователни или учебни занимания. Разликите между половете продължават да бъдат големи както по отношение на резултатите, така и в избора на предмети. Така например момичетата са по-добри в четенето, а повечето от напускащите преждевременно училище са момчета. В областта на математиката, науките и технологиите дипломираните мъже са повече от дипломираните жени. В стратегията за трудова заетост и растеж „Европа 2020“ е запазена целта за намаляване на дела на преждевременно напускащите училище под 10 %, както и за увеличаване на дела на дипломантите до минимум 40 %.

В резултат на започналите преди няколко години реформи българската образователна система повиши значително своята ефективност, като постави ударение върху качеството и съответствието на образованието. Засиленото участие на родители и общини в процеса на вземане на решения на училищно ниво доведе до повишаване на резултатите от образователния процес. В същото време равнището на разглежданите индикатори показва, че у нас към края на планирания период трудно ще се достигнат заложените от ЕК стойности. По-надолу ще разгледаме състоянието им към момента в различните области на проявление.

Преждевременното напускане на училище продължава да е сериозен проблем в целия Европейски съюз. Съгласно Препоръката на Съвета на Европейския съюз като „преждевременно напуснали училище“ се определят лицата между 18 и 24 години, завършили едва основно образование или по-ниска образователна степен, и които вече не участват в никаква форма на образование или обучение [3]. Проблемът с ранното отпадане от училище е изключително значим не само по своите образователни, но също така икономически и социални последици, рефлектиращи върху трудовата заетост, качеството на работната сила, социалната интеграция, трафика на хора и употребата на наркотици, междуетническите отношения и възпитанието на бъдещите поколения. Не случайно редуцирането на дела на преждевременно напусналите

училище до нива под 10 % е един от основните приоритети на Стратегията „Европа 2020“. Адекватното решаване на този проблем изисква отчитането и съобразяването с поредица от фактори: демографски тенденции, икономически статус на рисковите групи, пазар на труда, сива икономика, криминогенна обстановка, образователни политики към рисковите групи, училищни програми, опит на учители и възпитатели за справяне с проблема и т.н.

В България през 2009 г., по данни на Евростат, процентът на преждевременно напусналите училище на възраст 18-24 години е 14,7 % при средна стойност за ЕС-27 – 14,4 %, а през 2010 г. се забелязва подобрение – 13,9 % за България при средна стойност за ЕС-27 от 14,1 %. По този показател България е на малко под средното за ЕС ниво – 14 % за 2010 г., но по отношение на заетостта на хората с основно и с по-ниско образование страната е на много тревожно равнище – 28 % за 2009 г. Резултатите от „Наблюдението на работната сила“, извършено от Евростат през 2012 г., показват, че делът на преждевременно напусналите училище на възраст 18-24 години в България е 12,7 % спрямо 12,9 % за ЕС-27 [4]. През последните 5 години, с изключение на 2009 г., делът на преждевременно напусналите училище в България е по-нисък от средноевропейския за ЕС-27, като темповете, с които в страната ни намалява делът на преждевременно напусналите училище, са значително по-ускорени от средните за ЕС. В същото време през 2011 г. пет от общо шестте района на икономическо планиране се характеризират със стойности на преждевременно напусналите училище, които са по-високи от средните за страната с между 2,5 – 6,6 процентни пункта. Най-висок е делът на тази група младежи съответно в Югоизточен и Северозападен райони на планиране, в които почти всеки пети и съответно шести (съответно 19,4 % и 16,8 %) е без средно образование и не участва в никаква форма на образование или обучение [5].

Въпреки че процентът на отпадналите от училище младежи в страната ни е под средния за Европейския съюз, сериозен остава проблемът с високия относителен дял на незаписалите се и отпадналите от основната степен на образование. Дълбочината на проблема „ранно напускане на училище“ е свързана с неговото отражение в дългосрочен план. За отделния индивид това означава неграмотност, липса на социални умения, ниско ниво на образование и квалификация – основните качества, търсени на пазара на труда. Хората с по-ниска степен на образование имат значителни трудности при намирането на работа, получават много по-ниско заплащане за труда си, което довежда до по-нисък стандарт на живот. Обикновено те слабо познават трудовите си права и приемат да работят без трудов договор, като не осъзнават, че така се лишават от покритие в рамките на общественото осигуряване. Много по-често те стават пряко зависими от социалните плащания и помощи от системата на социалното подпомагане.

У нас 14 % от младите хора между 20 и 24 години са с основно и с по-ниско образование, като едва една четвърт от тях са намерили работа

на пазара на труда. В България една трета от рано напускащите училище прекъсват образованието си между първи и осми клас. В Европа повече от напусналите училище са момчета, а у нас все повече момичета се отказват от образование. Причините са етнически: ранни бракове и ранни раждания.

Разработването на разнообразни и гъвкави програми за индивидуална и гъвкава работа с деца, застрашени от отпадане, както и други подобни педагогически мерки, са ефективни механизми, които намаляват риска за отпадане от училище. Съгласно разработената от МОИМ Стратегия за превенция и намаляване дела на отпадащите и преждевременно напусналите образователната система (2013 – 2020) [6] към 2020 г. показателите по индикатора за преждевременно напусналите образование и обучение (18-24 навършени години) ще бъдат предопределени до голяма степен от обхванатите в образователната система младежи, които към настоящия момент се намират в училищна възраст, както и от политиките и мерките за подобряване на равния достъп до образование и за повишаване на качеството на образованието.

Поради сложността на явлениято „отпадащи ученици от училище“ и комплексното действие на причините, които го пораждат, е нужно тясно взаимодействие и сътрудничество между отговорните институции на местно равнище, особено между РИО на МОИМ и общините. На базата на анализ на конкретните условия (социални, икономически, етнически, демографски и т.н.) е препоръчително да се разработят общински програми, съдържащи ясна стратегия за превенция на отпадането от училище и повторно включване в образователната система на вече отпадналите. Необходимо е да се създадат системи на местно ниво за наблюдение и контрол на посещаемостта в училище, причините за отсъствие и отпадане от училище, броя на вече отпадналите.

В 13 от държавите-членки *дельт* на завършилите висше образование надвишава поставената от ЕС цел от 40 %. В държавите, в които този дял е по-нисък – Словения (37,9 %), Латвия (35,7 %), Унгария (28,1 %), Португалия (26,1 %), Чешката република (23,8 %) и Румъния (20,4 %), се наблюдава нарастване с над два процентни пункта спрямо предходната година. За разлика от тях, постигнатият напредък от страни като Гърция (28,9 %), Австрия (23,8 %) и Италия (20,3 %) е едва половин процентен пункт или по-малко, а България (27,3 %) и Малта (21,1 %) отчитат спад в дела на завършилите висше образование. За същия период Полша (36,9 %), Германия (30,7 %) и Словакия (23,4 %) отбелязват умерен ръст.

Въпреки че последните данни отчитат напредък към постигането на двете цели, от ЕК изразяват несигурност. Причината е, че той не е в резултат на реформи с дългосрочно въздействие, а се дължи по-скоро на високата безработица сред младежите. Тя съответно ги кара да остават по-дълго в системата на образованието и обучението. От институцията са загрижени и за това, че определените от държавите национални цели не са достатъчни за постигането

на общата застъпена цел на ЕС. Според нея трябва да се подобри достъпът до висше образование и в същото време да се повиши неговото качество. Ето защо, сериозните инвестиции в тази сфера са необходимо условие за постигането на успех в дългосрочен план. Без нужното финансиране ЕС няма да увеличи растежа, работните си места и конкурентоспособността си.

По данни на НСИ от проведеното преброяване на населението и жилищния фонд към 01.02.2011 г. броят на лицата с висше образование в България е 1,348 млн. или 19,6 %. Делът на завършилите висше образование в страната на възраст 30-34 години е 27,3 %, като се предвижда до 2020 г. този процент да се повиши до 36 %. Въпреки растящия брой завършващи висше образование в периода 2005 – 2009 г., по брой на дипломираните висшисти България е все още под средното равнище за страните-членки на ЕС. Страната ни изостава от страни като Ирландия, Люксембург, Кипър, Белгия, Финландия и Естония. Увеличава се броят на обучаващите се в образователно-квалификационна степен бакалавър и магистър – от 214 398 души през 2004/2005 г. до 242 574 души през 2008/2009 г. Изключително негативна е посоката на постоянно и съществено намаление на обучаващите се в образователно-квалификационна степен доктор, като техният относителен дял за периода намалява значително – от 2,13 % през 2004/2005 г. до 1,44 % през 2008/2009 г.

Изследването на образованието и обучението за възрастни, проведено през 2011 година за втори път след проведеното пилотно изследване през 2007 година [9], показва, че относителният дял на жените, завършили висше образование, е значително по-висок от този на мъжете – съответно 29,8 % и 19,5 %. Степента на завършено образование оказва влияние върху статуса в заетостта. Колкото по-високо образование имат лицата, толкова по-голяма е вероятността да се предпазят от безработица. Едва 10,9 % от заетите са лица с основно и по-ниско образование, и обратно – 10,3 % от безработните лица са със завършено висше образование.

Анализът на информацията за новоприетите, обучаващите се и завършилите висше образование по образователно-квалификационни степени и професионални направления за периода 2005 – 2009 г. показва, че връзката между броя и специалностите на новоприетите и обучаващите се студенти и потребностите на бизнеса е все по-слаба и не отразява реалните нужди от кадри в отделните отрасли и производства. Свидетелство за засилването на тази деформация през последните години е нарастващият брой на новоприетите студенти в програми с академична ориентация, особено силно изразено през 2009 г. Най-висок и изключително преобладаващ е процентът на новоприетите студенти и в трите степени (професионален бакалавър, бакалавър и магистър) в направление стопански науки и администрация – 42,15 % за професионалните бакалаври и 24,86 % при бакалаврите и магистрите за учебната 2009/2010 г. С всяка изминала година намалява относителният дял

на новоприетите професионални бакалаври и на бакалаврите и магистрите в технически науки и технически специалности.

Предучилищното образование допринася за преодоляване на разликите в уменията и съдейства за когнитивното, езиковото, социалното и емоционалното развитие на децата. Образованието и грижите в ранна детска възраст спомагат да се прекъсне порочният кръг на ниски постижения и загуба на интерес, който често води до преждевременно напускане на училище, а оттам и до предаване на бедността от едно поколение на друго. Въвеждането на по-продължително задължително предучилищно образование има за цел да гарантира на всяко дете равен старт при постъпване в първи клас; да даде възможност на децата да се научат да общуват помежду си и да живеят заедно, да се социализират и да се научат да уважават другите, да приемат и да разбират различните от тях, да се адаптират в различна от семейната социална среда. От друга страна, възрастта за започване на училищно образование остава непроменена – 7 години, въпреки, че като цяло възрастта за започване на училище в по-голямата част от страните в Европа е 6 години, в някои страни като Великобритания и Малта е 5 години, а в някои страни като Ирландия – дори 4 години.

По този показател България се нарежда сред последните страни в ЕС със 79,2 % обхват при средна европейска стойност 92,4 %. Страни като Франция (100 %), Белгия (99,1 %), Италия (97,1 %), Холандия (99,6 %), Испания (99,4 %) и Дания (98,1 %) вече са достигнали и надвишили очакваните стойности. Страната ни полага значителни усилия да преодолее това изоставане. През 2012 г. с 5 % повече 5-годишни деца са обхванати от задължителното предучилищно образование. В подготвителни групи за 5-годишни в училища към 15 септември 2012 г. са записани 4 988 деца. 52 781 са 5-годишните деца в детските градини [7]. Предучилищното образование има най-голям процент възвращаемост и с тази цел беше предложена законодателна промяна за задължително предучилищно обучение на децата от 4-годишна възраст.

Проблемът е преди всичко етнически и донякъде социален. По данни от националното представително проучване „Равенството – път към прогрес“ [8] през 2011 г. делът на посещаващите детска градина при децата от 3 до 6 годишна възраст при етническите българи е над 55 %, докато при децата от ромски произход е почти двойно по-нисък – едва 30,9 %. Затова за децата, които не владеят добре български език, се предвижда осигуряване на допълнително обучение по български език. Ще бъде осигурен и безплатен транспорт за децата в предучилищна възраст.

Последните констатации на програмата на ОИСР за международно оценяване на учениците (PISA) хвърлят светлина върху мащаба на предизвикателството. При все че има известен напредък по отношение намаляването на броя на петнайсетгодишните в ЕС със слаби умения за четене, картината в

държавите-членки се различава в значителна степен. Делът на учениците с незадоволителни умения варира от под 10 % до над 40 %. Разликата в уменията за четене между учениците с постижения над средните и тези, чиито постижения са под средните, се равнява на повече от една учебна година. Момчетата увеличават преднината си пред момчетата. Сред държавите, чиито ученици са първенци по знания, са Финландия, Литва, Белгия, Холандия и Естония. Правителствата на Германия, Франция, Испания, Ирландия, Австрия, Норвегия и Великобритания пък са сред тези, които вече са започнали осъществяването на редица стратегии, целящи да повишат качеството на образованието и квалификацията на преподаващите учители.

Българските ученици се справят най-зле сред връстниците си от Европейския съюз с математиката и естествените науки, сочат резултатите от мащабно проучване на PISA, проведено през 2009 г. Около 48 % от 15-годишните младежи в България показват незадоволителни математически умения. Малко по-нисък е процентът при естествените науки. Единствените ученици, които могат да „конкурират“ българските в това направление, са румънските. Тийнейджърите, живеещи в северната ни съседка, имат малко по-добри умения по математика, но пък се справят сравнително по-зле от нашите с естествените науки.

България участва в три провеждани напоследък международни проучвания, които дават поглед върху сравнителното положение на уменията, придобивани от българските ученици. Българските четвъртокласници се представят успешно, заемайки четвърто място сред 35 страни, участвали в проучването PIRLS 2001 (Проучване на четивната грамотност в 25 страни). На по-високите нива на системата обаче България не се представя добре. Международната програма за оценяване на учениците PISA 2000 класира българските 15-годишни ученици на 33-то място по четивна грамотност сред 41 участващи страни, след всички страни-членки на ЕС. Средната оценка на българските ученици беше 430 точки – под средното за Европейския съюз (491 точки) и за страните от Организацията за икономическо сътрудничество и развитие (ОИСР) (500 точки). По-обезпокоително от сравнителната класация обаче е заключението, че 40 % от 15 годишните деца в България – два пъти над средната стойност в Европейския съюз и 2,6 пъти над Лисабонския критерий – показват успех, който е равен на минимума или е под най-ниското ниво на нужните умения за натрупването на знанията и квалификацията, необходими в живота на възрастния.

Също толкова обезпокоителни са резултатите от сравнителното проучване TIMSS (Международни тенденции в изучаването на математика и естествени науки), което показва, че между 1995 г. и 2003 г. България е претърпяла едно от най-резките понижения на успеваемостта по математика и естествени науки. Друг важен повод за загриженост е подготовката на българските ученици по съвременни чуждестранни езици и по информационни и комуникационни

технологии въпреки впечатляващия скорошен напредък в чуждоезиковото обучение на учениците.

В резултат от това през 2012 г. по грамотност сме на 53-то място в света, далеч пред нас по грамотност са Киргизстан, Тринидад и Тобаго, Тонга и др. [10]. Според доклад на ЕК по Конвергентната програма за 2012 – 2015 г., процентът на хората с трудности при четене у нас е най-високият в ЕС. По официални данни 41 % от лицата до 16 години са неграмотни (за сравнение, във Финландия този процент е 8,1 %). Социалното министерство посочва, че близо 70 % от хората без работа у нас са напълно неграмотни. Българският език е чужд за голяма част от българските ученици. По данни на МОИВ вече над половината от учениците в 1-3 клас нямат за майчин език българския език. Те имат проблеми при усвояването му.

Ученето през целия живот се очертава като ключов фактор за постигане на общата цел на Европейския съюз – да бъде най-конкурентната и динамична, основана на знания икономика в света, способна на устойчив икономически растеж с повече и по-добри работни места и по-голяма социална кохезия. Ученето през целия живот се определя като целенасочена учебна дейност, която служи за непрекъснато усъвършенстване на знанията, способностите и компетентността. Тя е свързана не само с придобиването на квалификации, непосредствено свързани с професията, а с непрекъснато обновяване на способности, интереси, знания и разбирания през целия живот. При ученето през целия живот става въпрос и за осъвременяване на основни умения, както и за възможности за учене на вече напреднали и за обучение чрез всички учебни дейности, включително неформалното и информалното учене.

На фона на общоевропейската тенденция на лек спад от 9,8 % до 9,5 %, в България се отчита незначително повишение от 1,3 % до 1,4 % на лицата, участващи в различни форми на образование и обучение. Въпреки тази положителна тенденция, обаче, по процент на участие в системата на учене през целия живот заемаме последно място сред страните-членки на ЕС през целия наблюдаван период. При това, разликата със средния показател за ЕС е значителна и трудно може да бъде преодоляна при актуалното състояние на системата за учене през целия живот в у нас.

Сред участвалите в различните форми на учене през целия живот с най-висок процент (54,04 %) са лицата от възрастова група 35-54 години, която е определяща за състоянието на работната сила и заетите лица. На втора позиция с 32,65 % е възрастовата група 25-34 години, а най-ниско (13,31 %) е участието на лицата от възрастовата група 55-64 години.

По степен на образование най-много са участниците със средно образование – 57,21 %. По статус в заетостта преобладаващ процент (94,12 %) са работещите и само 2,74 % са безработни. Това показва ниска заинтересованост на безработните от подобряване на тяхната образователна и професионална подготовка. Според териториалното разпределение много по-

висок е дялът на участниците от градовете – 79,86 %, в сравнение с тези от селата – 20,14 %.

Резултатите от проведеното изследване показват, че 12,0 % от населението на възраст между 25 и 64 години е участвало в основните форми на самостоятелно обучение. Жените са малко по-активни в участието в тази форма на обучение от мъжете – съответно 12,2 и 11,9 %. Най-популярната форма за самообучение е чрез използването на компютър (респективно Интернет) – 80,6 % от самообучаващите се лица. Значително по-малък дял лица (10,5 %) са се самообучавали чрез използването на печатни материали (книги, учебници, професионални списания, ръководства и др.).

Според резултатите от проведените от Националния статистически институт изследвания, равнището на участие на населението на възраст 25-64 г. във формално или неформално образование и обучение намалява съществено – от 36,4 % през 2007 г. на 26,0 % през 2011 година. Факторите за това намаление са основно свързани с общата икономическа криза в страната и най-вече с намалението на броя на зетите лица, които са основните участници в образование или обучение. От всички участници във формално или неформално образование и обучение през 2011 г. 92,9 % са зети лица, а през 2007 г. този относителен дял е 94,1 %.

Моментното състояние на изпълнението на всеки един от приетите от Европейския съюз целеви индикатори в областта на образованието и обучението за нашата страна и средно за страните-членки е посочено в Табл. 1.

Таблица 1. Целеви индикатори в областта на образованието и обучението

Целеви индикатори	България	ЕС	Цел 2020
Преждевременно напуснали	14,7 %	14,4 %	под 10 %
Завършили висше образование	27,9 %	32,3 %	минимум 40 %
Обхванати в предучилищно образование	78,4 %	92,3 %	минимум 95 %
Ученици с незадоволителни умения	41,0 %	20,0 %	под 15 %
Участници в ученето през целия живот	1,4 %	9,3 %	средно 15 %

Изготвена по: Education Benchmarks for Europe, European commission, Brussels, April 2011.

За да гарантира, че всяка държава-членка ще пригоди стратегията „Европа 2020“ към своята специфична ситуация, еврокомисията препоръча тези

цели на европейско равнище да бъдат трансформирани в национални цели и в начини за тяхното постигане, за да отразят моментната ситуация на всяка държава-членка и нейното ниво на амбиция като част от по-широките усилия на ЕС за постигането на тези цели. Държавите-членки разработиха национални програми за реформи, в които определят националните си цели и методите за тяхното постигане. Национална цел 4 на Република България за изпълнение целите на Стратегията „Европа 2020“ в областта на образованието и обучението се състои от две подцели: намаляване дела на преждевременно напусналите образователната система до 11 % и увеличаване дела на 30-34 годишните със завършено висше образование до 36 % през 2020 г. Тези национални подцели са приети с Решение на Министерския съвет от 5 май 2010 г. и впоследствие са заложили в Националната стратегия за младежта (2010 – 2020).

Независимо от факта, че е твърде рано за точни прогнози, на база на досегашните тенденции може да се заключи, че повечето от целевите показатели за 2020 г. биха били постижими, ако държавите-членки продължат да отдават приоритетно значение на образованието и обучението и да инвестират в тях. По-специално това важи за двете образователни цели от първостепенно значение – преждевременното напускане на училище и броя на дипломантите. Що се отнася до България, въпреки подчертания стремеж да се формулират национални цели за развитие на училищното образование и предучилищното възпитание и подготовка, както и да очертаят основните мерки за тяхното постигане, резултатите от полаганите за това усилия не са особено оптимистични. Ако не се предприемат спешни мерки, прогнозите за изпълнението на заложените цели не са особено оптимистични.

ЛИТЕРАТУРА

1. http://ec.europa.eu/bulgaria/press_corner/news/190411-education_bg.htm
2. <http://ec.europa.eu/bulgaria/documents/citizens/bulletins/2011/07.05-may-11.pdf>
3. Препоръка на Съвета на Европейския съюз (2011/С 191/01 от 28.06.2011 г.), Официален вестник на Европейския съвет.
4. <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1-tdsc410>
5. По данни от Преброяване на населението и жилищния фонд 2011 г. – <http://www.nsi.bg/census2011/index.php>
6. http://mon.bg/opencms/export/sites/mon/left_menu/documents/documentsproject/2013/proekt-strategia_prevencia_2013-2020.pdf
7. <http://www.cross.bg/1338714>
8. Национално представително проучване „Равенството – път към прогрес“, Институт „Отворено общество“, МТСП, база-данни, 2011 г.
9. http://www.nsi.bg/EPDOCS/EducationAES_2011.pdf
10. <http://www.photius.com/rankings/population/literacy>

ЕЛЕКТРОННИ ОБРАЗОВАТЕЛНИ РЕСУРСИ, СЪЗДАДЕНИ С УЧАСТИЕТО НА СТУДЕНТИ

доц. д.ф.н. **Иванка Мавродиева**

Софийски университет „Св. Кл. Охридски“, София

ELECTRONIC EDUCATIONAL RESOURCES CREATED WITH THE STUDENTS PARTICIPATION

Ivanka Mavrodieva

ABSTRACT: The creation and maintenance of electronic educational resources are parts of the university educational management. The cooperation in the learning process is a current topic. The electronic resources are an essential part of the e-learning and distance education. Online-based student groups are involved in the creation of electronic learning resources. These kinds of resources support university education and as a result it becomes modern and efficient. The article presents the results of good practices in the Sofia University in connection with the use of capabilities of the social networks and sites during the process of creating of the external electronic resources.

KEYWORDS: e-resources, electronic publications, academic education.

АКТУАЛНОСТ НА ПРОБЛЕМА

Електронните ресурси и електронните публикации са утвърдени практики, които навлизат в етапа на устойчивите традиции в редица университети в различни държави. Електронните образователни ресурси варират от тясно специализирани до такива, в които се представят широка гама от резултати от изследвания, теоретични постановки, речници с термини, указания за казуси, изпити, анализи и други. Една от целите на тези ресурси е да подпомагат образователния процес в отделни университети, обучението на студенти от различни специалности. Относително нови са тези електронни ресурси, които се създават с участието на студенти, някои от тях вече са утвърдени, други са още в началото на създаването им. Чрез електронните ресурси се увеличават възможностите резултати от научни изследвания и теоретични постановки да достигат по-бързо до учени, изследователи, преподаватели, но представени от студенти или чрез съвместна работа между преподаватели и студенти. Има улеснен достъп до електронните ресурси, те допринасят не просто за популяризиране на научните резултати и постижения на учени от различни области, но и за формиране на умения у студентите още по време на университетско-

то им обучение да подготвят научни текстове от различни жанрове, при това да ги представят в специализирани сайтове. Именно сътрудничеството между студентите, както и съвместната работа между преподаватели и студенти допринасят, от една страна, за създаване на научни общности, а от друга, макар и на временни, виртуални или онлайн академични общности.

Електронните ресурси са интересен обект за изследване от различни гледни точки. В настоящата статия се проучат 7 електронни ресурса и общо 50 електронни публикации в тях. Електронните ресурси, които се анализират, са ориентирани предимно към хуманитарните и социалните науки, а изследваният период е от 2005 до 2013. Изследват се начините на създаване на тези електронни ресурси като част от дейности по проекти, както и възможностите им за подпомагане на образователния процес.

Хипотезата в статията е:

- Електронните образователни ресурси се увеличават, те се развиват и обогатяват успоредно с публикациите на хартиен носител;
- Електронните образователни ресурси се профилират, те правят достъпа до научна информация по-лесен и по-бърз, в тях се представят актуална информация и резултати от изследвания вече не само на преподаватели, но и на студенти, а някои публикации са студентски дебюти;
- Електронните образователни ресурси, създадени с участието на студентите и докторантите, допринасят за създаване на съвременен имидж на факултети, специалности, катедри, магистърски програми.

КРАТЪК ТЕОРЕТИЧЕН ОБЗОР

Преди да се говори за електронни публикации, е важно да се въведат няколко основни термина. Институционално в университетите се въвежда и организира електронно и дистанционно обучение.

Научната традиция включва публикации, в които се поставят въпроси с видовете обучение и видовете ресурси, като се представят и съвременни гледни точки към тях. Използват се различни термини: електронно обучение или е-обучение (Naidu 2003), (Lee, Kar-tin 2005), (Ebner, Schiefner 2008), (Bakar 2009: 594-604), (Пейчева-Форсайт 2010: 1-23); електронен студент (Съев 2010: 2-8). Изследователите пишат за уебтехнологии във висшето образование (Пейчева-Форсайт 2012: 1-7); за уеббазиран университетски курс (Кременска 2010б). Използва се терминът смесено (blended) обучение (Кременска 2010а). Проучват се възможностите и ограниченията на технологията видкаст за подпомагане на обучението на студенти (Съев 2012: 1-14). Има автори, които проучват новостите и специфичните приложения в образователните технологии, които създават условия за мобилност в преподаването и ученето (Hoft, Vahey 2007).

Някои изследователи проучват добрите практики, като говорят за иновативни теории за обучение в дигитална среда (Кушева, Цветкова 2011). Силвия Минева пише за използването на интерактивни методи в процеса на обучение в магистърски програми и за създаване на електронни ресурси, подпомагащи обучението на студентите от магистърската програма „Виртуална култура“, която се съотнася към хуманитарното образование (Минева 2010). Иванка Мавродиева приема термина уебкомуникация (Мавродиева 2010: 2-7) и въвежда термина виртуалната академична комуникация (Мавродиева 2011).

Уместно е да се направи обзор на публикации, които са свързани с електронните ресурси и електронните публикации. Ренета Божанкова, Андрей Бояджиев и Добромир Григоров в онлайн публикацията „Проблеми на електронната публикация в славистиката“ представят задачите от проект, а именно: „изготвяне на модел за електронна публикация на славистични материали в периодичния печат и обвързването му с действащите практики; изготвяне на критерии и условия за публикацията; изработка на конвертиращи програми; изработването на електронните страници на изданието...“ и други; като правят обоснован извод, че това „налага изработването на общи интердисциплинарни критерии за създаването на основа при славистичните електронни публикации“ <<http://www.slav.uni-sofia.bg/lilijournal/index.php/bg/about-project>>.

Въпроси, свързани с особеностите при писането и отчитане на нагласите на т.нар. дигитална генерация, са поставени в публикация на Хетър Урбански, който приема, че дигиталната генерация има предпочитания да избягва позицията на пасивен получател, а да участва в създаването на ресурси, както и да ги споделя, да учи по различен начин (Urbanski 2010: 1-3). Отделни аспекти на уебписането са разгледани в публикациите на Пламен Павлов „Професионалното писане за интернет (Web writing)“ (Павлов 2010а: 7-12) и „Уебрайтинг за уебрийдъри“ (Павлов 2010б: 7-10).

За начините на възприемане на информацията от и чрез монитора и дисплея говори Нора Голешевска в статията „Разказаният (the world narrated) и показаният (the world displayed) свят в социалната семиотика на Гюнтер Крес. Към понятието за мултимодалност на комуникацията“ (Голешевска 2010, 20-30). Отделни аспекти на възприемането на информацията, която се публикува в интернет, се анализират от Милена Цветкова и тя ги представя в публикацията „Млади“ vrs. „стари“ читатели“, <<http://litenet.bg/publish3/mtzvetkova/mladi.htm>>.

РЕЗУЛТАТИ ОТ ИЗСЛЕДВАНЕТО

Анализирано е създаването на електронни образователни ресурси с участието на студенти в специалностите Философия, Културология, Библиотечно-информационни науки от Философски факултет; специалност Връзки

с обществеността (ВО) от ФЖМК; специалност Българска филология от Факултет по славянски филологии – ФСлФ, както и на магистри от магистърска програма „Виртуална култура“ и от магистърска програма „Реторика“, на докторанти от Философски факултет и ФЖМК.

В началото представям общите особености на отделните групи, в които студентите работят при създаване на електронни ресурси. Всяка от групите работи при съчетаване на офлайн и онлайн комуникация. Студентите работят както поотделно, така и екипно при даване на съвети и указания от преподавателя. Студентите получават индивидуални или колективни задачи, които са свързани с учебната дисциплина, която те изучават. Изграждането на студентски групи предполага работа със студентите в традиционна учебна среда, а именно сформирание на група, след това правене на инструктаж; даване на указания, от една страна, за писане на научни текстове, от друга страна – за спецификата на уебписането, от трета – за жанра. Следват избор на модератор на групата, избор на онлайн редактор или редактори, изготвяне на график. Едва след това започва процесът на създаване на електронни учебни ресурси. Следват етапите на събиране и обработване на материали, подготовка, редактиране и след това не просто текстът, а целият пакет от вербални, визуални средства и хиперлинкове се публикува в сайта като завършен цялостен и единен продукт.

Сформирането и след това създаването на учеща общност от студенти, предполага няколко дейности, едни от които са диагностициране на дигиталната грамотност на студентите; оценка на знанията на студентите за особеностите на Уеб 2.0, за електронно и за дистанционно обучение; установяване на опита в създаване на научни текстове от студентите при спазване на изискванията за академично писане; изясняване какви са нагласите и опита на студентите да работят в групи и в екип в реална среда. В конкретния случай на реализираните добри практики, които представям тук, бих искала да открия значението на следните елементи на работата при създаване на електронни образователни ресурси с участието на студенти.

Първо, развиване на умения у студента да създава електронни ресурси, като осмисля важноста на това да не бъде само пасивен получател на информация, който чете готови материали, а да бъде автор или съавтор на електронни ресурси. По този начин, формирайки умения за писане, което съчетава академично писане и уебписането, студентът получава мотивация и развива освен творческите умения и умения за екипна работа. Същевременно студентът се съизмерва със своите колеги; негова работа получава видимост, той е разпознаваем и извън студентските среди; има признание в нова среда. Дигиталната грамотност на студентите улеснява работата по подготовката и публикуването. Студентите се съотнасят към т.нар. мрежова генерация (Net generation) (Oblinger 2005), към дигиталната генерация (digital generation) (Urbanski 2010) или, ако се използва другият термин, към digital

native (Prensky 2001). Създават се нови условия за обучение, които включват учене чрез създаване на електронни ресурси. Репродуцирането на знания, лекционните курсове, семинарните занятия не изчезват, но паралелно с тях се въвеждат и нови методи.

Студентите от първи курс от специалност БИН правят анализ на отделна ораторска реч, която те са намерили в електронни ресурси. Задачата на студентите от втори курс по ВО е по-сложна и съобразена с тяхното образование, те правят анализи на публично и медийно поведение на оратори, а не се фокусират само върху една отделна реч. Задачата пред докторантите е друга и е съобразена с това, че се вече са дипломирани магистри и имат задълбочени знания. Те трябва да представят дефиниции, свързани с реторичната аргументация, реторичните фигури, реторичните жанрове и формати и други. Докторантите се насочват от преподавателите към конструиране на теоретично знание. В специален брой на електронното научно списание „Реторика и комуникации“ <<http://rhetoric.bg/>> от септември 2012 г. до март 2013 г. са публикувани 18 статии на докторанти от ФФ и ФЖМК, който брой сам по себе си представят компактно резултати от техни изследвания, теоретични обзори. Селекцията на докторантски статии е след курса „Академично писане за докторанти“, като офлайн докторантската общност се реконструира в онлайн/виртуална докторантска общност. По този начин се формират умения за работа в онлайн среда и за академично уебписане. Обобщавайки, казвам, че има надграждане на знания и отчитане на спецификите от образователно-квалификационните степени бакалавър и магистър. Докторантите правят своите дебюти или развиват уменията си за създаване на академични текстове под формата на електронен ресурс.

Връщайки се към „Онлайн справочник по реторика“ <<http://www.online.rhetoric.bg/>>, следва да се отчете, че има много добро равнище на сътрудничество, като то е най-високо при магистрите и докторанти, а една от причините е, че те имат натрупан социален и академичен опит. Същевременно се отбелязва устойчивост при формиране на умения за колаборативна работа и при бакалаврите от различните специалности. Студентите осъзнават предназначението на Онлайн справочника, който представя информация, свързана не само с реториката и ораторството, но със съвременни проявления на комуникацията. Студентите участват в процеса на конструиране на ново знание, като стъпват на вече усвоено знание, а именно реторически термини и реторически анализ. Всеки от студентите и докторантите внася нов елемент около една тема: ораторите Кенеди, Рейгън, Обама, Дилма Русеф, например. Студентите получават предварително задачата, те има моделите и стандартите за създаване на съответните жанрове и съответните научни текстове. Всеки студент прави проучването самостоятелно, той работи с преподавателя след инструкция, представя текста, който се публикува в дигитализиран вид като електронен ресурс. Протича двустранен обмен и интерактивна онлайн кому-

никация между преподавателя и студента, налице са когнитивни елементи. Студентът вижда резултата от своя труд в сайта, той се съизмерва с другите студенти. При тези дейности студентите създават учебно съдържание като външни електронни ресурси, в смисъла, че не са на електронна платформа към университета, като тези ресурси обаче подпомагат университетското образование. Освен това студентите се чувстват оценени именно чрез публикуване на създадени от тях кратки научни текстове като електронни ресурси. Авторите на текстовете в електронните ресурси и други техни колеги участват в разпространението им чрез социалните мрежи. Следва да се отбележи, че коментари към електронните ресурси се срещат много рядко.

Наблюденията показват, че някои от електронни ресурси се развиват и разрастват. Добри практики има сред студентите, които притежават способности и нагласи да правят научни изследвания. Ето защо е важно те да бъдат стимулирани да създават текстове в съответствие с критерии за научни публикации. Такива са списанията „Пирон“ <<http://spisanie.virtualna-kultura.com/>> и „Семинар.BG“ <<http://www.seminar-bg.eu/>>, издавани към катедра „Културология“ към Философски факултет, в които има *публикации на студенти*. Публикации на студенти има и в електронното списание „Виртуална култура“ <<http://spisanie.virtualna-kultura.com/>>. Много от статиите са написани при следване на изискванията за академичното писане и за уебрайтинга. В тези студентски статии освен текст, има фотографии, клипове, хиперлинкове. Това са научни разработки, които са публикации в електронни списания, но могат да бъдат оценени и като електронни ресурси, подпомагащи обучението по дадена учебна дисциплина или специалност.

В отделна група представям Електронно списание на Факултета по славянски филологии (ФСлФ) <<http://www.slav.uni-sofia.bg/lilijournal/index.php/bg/web-links/370-e-journals-su>>, тъй като то включва дигитализирани варианти на вече *публикувани научни статии на преподаватели*. Участието на студентите тук не е като автори, а като обучаеми, които правят подбор на тези статии заедно с преподавателите въз основа на критерии, свързани с това, че тези научни публикации подпомагат обучението на филолозите по различни учебни дисциплини. Ресурси, съдържащи данни за българската устна реч, създадени с участието на студенти, които са достъпни онлайн, са транскрипции на устна реч в различни ситуации: <<http://bgspeech.net/bg/resources/conversations.html>> и <<http://bgspeech.net/bg/resources/spoken.html>>.

Освен това има паралелен корпус, разработен по проекта IST PSO N 271022 CESAR: CEntral and South-east eiropEAn Resources: <<http://bgspeech.net/bg/resources/archive/ed/intro-bg.html>>. Този езиков ресурс съдържа редактирани варианти на транскрипции на разговорна реч, публикувани на bgspeech.net в раздела „Неофициална разговорна реч“, както и две интервюта и един медиен текст от базата данни BgSpeech. След отстраняване на различни „шумове“ в транскрипциите – празни редове, графични и други знаци,

свързани с метаданни, текстовете са подложени на обработка с цел стандартизиране според актуалните правописни правила.

Има създаден и мултимедияен корпус от устна българска реч: <<http://bgspeech.net/bg/resources/multimediacorpus.html>>. Корпусът съдържа записи от автентични диалози, които са транскрибирани според специално разработени системи и инструкции за транскрибиране, като се отчитат някои от спецификите на спонтанната реч. Транскрипциите и съответните аудиозаписи са синхронизирани с помощта на системата EXMARaLDA, което дава възможност на потребителите не само да прочетат транскрипцията, но и да чуят как точно е произнесена съответната част от текста.

Компактното представяне е своеобразна виртуална библиотека, която е в помощ на студентите, които имат ориентация към ползване на електронни ресурси, към мобилност в обучението и самоорганизация, отчитайки особеностите на т.нар. мрежова генерация.

Съществуват и вариант, при които студентите, а и учените остават в позицията на ползватели на научна информация. Ето няколко примера. Съвременен вариант за достъп до научна информация се открива при сп. „Философски алтернативи“ <<http://cl.bas.bg/spisaniya-publikovani-v-nashiya-sait/filosofski-alternativi>>, то се издава като печатно издание, но абстракти на научни публикации и съдържанието на всеки брой след 2004 г. са дадени в сайта. След тази ориентация всеки може да се свърже с редакционната колегия, за да получи статията, която го интересува. Този вариант също може да бъде наречен електронен ресурс. Подобен е и вариантът със списание „Чуждоезиково обучение“, което се издава от Национално издателство за образование и наука „Аз Буки“ <<http://azbuki.creativesolutions.bg/editions/magazines/foreign>>. В сайта са дадени критерии за подготовка, приемане, рецензиране и публикуване на научни статии, както и съдържанията на списанията. По такъв начин съчетаването на традиционни и нови начини на представяне на информация.

В електронните публикации в основния текст има хиперлинкове, които посетителят, ако иска, може да продължи да чете. Електронните публикации съчетават вербални, визуални и невербални елементи. Има позоваване на източниците. Наблюдава се тенденция към нарастване на постове в електронните ресурси, в които има повече от един хиперлинк. Това е удобство за студента, тъй като той намира допълнителна информация, а освен това се установява първоизточникът. Хиперлинкове са към други електронни ресурси, които са доста разнообразни и варират от речници и енциклопедии до видеоклипове от социалните мрежи до сайтове, от презентации от ted.com и slideshare.net до образователни портали и сайтове. Всички тези материали изпълняват илюстративна и аргументативна функция, но също така създават по-добри възможности за възприемане на научната информация.

Наблюденията показват, че студентите, които публикуват в сайтове, речници, справочници и други видове електронни ресурси, усъвършенстват уме-

нията си за оформяне на *библиография*, а също така стават по прецизни при *цитирането*.

Проучванията показват, че в електронните ресурси се разширява кръгът от автори, които са студенти и докторанти. Създават се възможности за по-бърз достъп до научна информация и до резултати от студентски изследвания за по-широк кръг студенти, които се обучават по дадена специалност не само от даден университет, в който учат авторите, но и от студенти от други университети, които се обучават в същата специалност или в подобна магистърска програма.

Електронните публикации се обособяват в отделни рубрики, което прави, от една страна, намирането им по-лесно, а от друга се създават миникорпуси от термини или тематично обединени текстове, което допринася за представяне в по-компактен вид на научното знание. В някои електронни ресурси, за да се отчете посещаемостта на електронните публикации, както и кои и какви групи студенти проявяват интерес към тях, е въведена регистрация при вход. При повечето обаче не се прави регистрация, като те са достъпни за всички.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Създаването на електронни ресурси с участието на студенти навлиза от етапа на добрите практики към етапа на създаване на устойчиви традиции. Макар все още да няма основания да се говори за тенденции, са налице редица положителни резултати в поне шест специалности в Софийския университет (философия, културология, библиотечно-информационни науки, връзки с обществеността, европеистика, българска филология) от три факултета (ФФ, ФЖМК, ФСлФ) в две ОКС – бакалавър и магистър – и при докторантите от ФФ и ФЖМК. Формират се умения за създаване на електронни ресурси чрез сътрудничество както в директна комуникация, така и във виртуална среда. Проектната дейност и адаптирането на модели, апробирани и усвоени чрез използване на възможностите на електронните списания, на онлайн справочниците, на речници, на блогове, както и на социалните мрежи за учебни цели в университета, както и съчетаването на онлайн справочници в условията на Уеб 2.0, води до положителни резултати. Това е относително нов начин на представяне на постижения на студентите, както и начин за подпомагане на учебния процес в университетите.

Електронните публикации имат предимства, едни от които са въвличане на студентите в дейности, които развиват тяхното креативно мислене и формират умения не просто за академично писане, а и за академично уебписане, за онлайн редактиране. Освен това те формират умения да работи в екип, както в реална среда, така и във виртуална. Също така има натрупване на умения на базата на добрата и много добрата дигитална и мултимодална

грамотност на студентите. Студентът от получател на знания в традиционните форми на директното общуване в университетска среда се утвърждава като автор или съавтор на учебни материали, публикувани в онлайн среда като електронни ресурси.

Трябва да се отчете, че електронните ресурси се развиват, има промени в начина на представянето им, те се усъвършенстват. Постепенно студентът се научава да участва във виртуалната академична комуникация като активен субект.

В заключение може да се каже, че пред управлението на процеса на обучение в университетите стоят редица въпроси, които очакват своя отговор. В същото време студентите установяват ползата от това не просто да са потребители на леснодостъпна уеббазирана информация, но и да бъдат създатели на съдържание, което представено като електронни ресурси, ползва и техни колеги.

ЛИТЕРАТУРА

1. Божанкова, Р., А. Бояджиев, Д. Григоров. 2011. Проблеми на електронната публикация в славистиката (електронно списание *Littera et Lingua*), <http://www.slav.uni-sofia.bg/lilijournal/index.php/bg/about-project>, последно посещение на 03.03.2011.
2. Голешевска, Н. 2010. Разказаният (the world narrated) и показаният (the world displayed) свят в социалната семиотика на Гюнтер Крес. Към понятието за мултимодалност на комуникацията, сб. Комуникации във виртуална среда, София, VII „Св. Климент Охридски“, 20-30.
3. Кременска, А. 2010. Изследване на мотивацията на студентите при смесено (blended) обучение по специализиран английски език. Списание на Софийския университет за електронно обучение, бр. 1, 2010, 1-20, <http://journal.e-center.uni-sofia.bg/f/downloads/2010/Broi%201/A.Kremenska.pdf>, последно посещение на 11.11.2012.
4. Кременска, А. 2010. Приложение на модели (PREEL) за дизайн на уеббазиран университетски курс по чужд език, Списание на Софийския университет за електронно обучение, бр. 1, 1-18, <http://journal.e-center.uni-sofia.bg/f/downloads/2010/Broi%203/Kremenska_Br3.pdf>, последно посещение на 11.11.2012.
5. Кушева, Р, Цветкова, Н., 2011. Иновативни теории за обучение в дигитална среда, сп. „Педагогика“, 1/2011.
6. Мавродиева, И. 2011. Виртуалната академична комуникация: теоретични и практически измерения в контекста на електронното и дистанционното обучение, Списание на Софийския университет за електронно обучение, бр. 2, 2011, <<http://journal.e-center.uni-sofia.bg/f/downloads/2011/Broi%202/I.Mavrodieva.pdf>>, последно посещение на 13.02.2013.
7. Мавродиева, И. 2010. Уебкомуникацията, или комуникация във и чрез мрежата: формална, неформална, верифицираща, сп. Бизнес секретар, бр. 1, 2-7.

8. Минева, С. 2010. Хуманитарно образование в магистърска степен чрез интерактивни форми и методи. С. <<http://www.bgspeech.net/lilijournal/index.php/bg/component/content/article/594-smineva-summer2010>>, последно посещение на 14.02.2013.
9. Пейчева-Форсайт, Р., Й. Сариева. Въвеждане на уеб 2.0 технологиите във висшето образование: митове, реалности, съображения, Списание на Софийския университет за електронно обучение, бр. 1-2, 2012, 1-7, <http://journal.e-center.uni-sofia.bg/f/downloads/2012/Broi_1_2/RPeycheva%20Iona%20Sarieva_2012_1-2_online.pdf>, последно посещение на 15.02.2013.
10. Пейчева-Форсайт, Р., Електронното обучение – теория, практика, аспекти на педагогически дизайн, Списание на Софийския университет за електронно обучение, бр. 1, 2010, 1-23, <<http://journal.e-center.uni-sofia.bg/f/downloads/2010/Broi%201/R.Pejcheva.pdf>>, последно посещение на 11.01.2013.
11. Павлов, П. 2010а. Професионалното писане за интернет (Web writing), сп. Бизнес секретар, бр. 1, 7-12.
12. Павлов, П. 2010б. Уебрайтинг за уебрийдъри, сп. Бизнес секретар, бр. 2, 7-10.
13. Съев, С. Педагогически поглед върху компетентностите на електронния студент, Списание на Софийския университет за електронно обучение, бр. 1, 2010, 2-8. <<http://journal.e-center.uni-sofia.bg/f/downloads/2010/Broi%201/S.Saev.pdf>>, последно посещение на 11.12.2012.
14. Съев, С. Възможности и ограничения на технологията видкаст за подпомагане на обучението на студенти, Списание на Софийския университет за електронно обучение, бр. 1-12, 2012, 1-14, <http://journal.e-center.uni-sofia.bg/f/downloads/2012/Broi_1_2/Stoyan_Saev_2012_Online.pdf>, последно посещение на 11.11.2012. Съев, С. От Web 2.0 към електронно обучение 2.0, Списание на Софийския университет за електронно обучение, бр. 1, 2012, 1-14, <<http://journal.e-center.uni-sofia.bg/f/downloads/2011/Broi%201/S.Suev.pdf>>, последно посещение на 25.10.2012.
15. Цветкова, М. 2007. „Млади“ vrs. „стари“ читатели, LiterNet, 03.12.2007, № 12 (97) <http://litternet.bg/publish3/mtzvetkova/mladi.htm>, последно посещение на 22.03.2012.
16. Bakar, N. A. 2009. E_learning Environment: Blogging as a Platform for Language Learning. European Journal of Social Sciences, Volume 9, Number 4, pp. 594-604.
17. Urbanski, H. 2010. Blurring Rhetorical Borders, Writing and the Digital Generation. Essays on New Media Rhetoric. ed. H. Urbanski North Carolina: McFarland & Company, Inc., Publishing., 1-3.
18. Ebner, M., M. Schiefner 2008. “Will e-Learning Die”? Draft Version – Originally published in: E-Learning: 21st Century Issues and Challenges, Audrey R. Lipshitz and Steven P. Parsons (Ed.), Nova Publishers, pp. 69-82, 2008, ISBN: 978-1-60456-156, <http://lamp.tu-graz.ac.at/~i203/ebner/publication/08_nova.pdf>, последно посещение на 21.12.2012.
19. Ebner, M. 2007. E-Bearing 2.0 = e-Learning 1.0 + Web 2.0? Second International Conference on Availability, reliability and Security (ARES'07). <<http://www.slideshare.net/mebner/elearning-20-elearning-10-web-20>>, последно посещение на 11.11.2012.
20. Ebner, M., M. Schiefner 2008. Microblogging – more than fun? Originally published in: Proceedings of IADIS Mobile Learning Conference 2008, Inmaculada Arnedillo Sánchez

- and Pedro Isaías ed., Algarve, Portugal, 2008, pp. 155-159.
21. Lee, Kar-tin 2005. E-Learning: The Quest for Effectiveness. Malaysian Online Journal of Instructional Technology. August 2005, Volume 2, pp. 61-71.
 22. Naidu. S. 2003. E-Learning. A Guidebook of Principles, Procedures and Practices. COL. <http://cemca.org/e-learning_guidebook.pdf>, последно посещение на 11.11.2012.
 23. Oblinger, D. D., L.L.Oblinger 2005. Educating the Net Generation. Vefungbar unter: an Educause, e-book, <<http://www.educause.edu/research-and-publications/books/educating-net-generation>>, последно посещение на 21.03.2013.
 24. Prensky, M. 2001a. Digital native, Digital Immigrans. On the Hozrizon, NSB University Press, 9 (5), pp. 1-6.
 25. Prensky, M. 2001b. Digital native, Digital Immigrans. Do They Think Differently? Part II. On the Hozrizon, NSB University Press, 9 (6), December 2001, pp. 1-9.
 26. Hoft, Van't M., P. Vahey 2007. Introduction to Special Issue on Highly Mobile Computing. Educational Thechnology, May-June 2007, pp. 3-5.

Електронни образователни ресурси:

1. Електронно научно списание „Реторика и комуникации“, <<http://rhetoric.bg/>>
 2. Онлайн справочник по реторика, <<http://www.online.rhetoric.bg/>>
 3. Списание Виртуална култура, <<http://spisanie.virtualna-kultura.com/>>.
 4. Електронно списание на Софийски университет за електронно обучение, <<http://journal.e-center.uni-sofia.bg/page.php?2>>.
 5. Електронно списание „Медии и обществени комуникации“, <<http://media-journal.info/>>.
 6. Електронно списание „Публични политики.bg“, <<http://ejpp.eu/index.php/ejpp>>.
 7. Софийско студентско електронно списание за изкуство и култура „Пирон“, <<http://piron.phls.uni-sofia.bg/>>.
 8. Електронно списание „Littera et Lingua“, <<http://www.slav.uni-sofia.bg/lilijournal/index.php/bg>>.
 9. Електронно списание „СеминарBG“, <<http://www.seminar-bg.eu/i>>.
- доцент д-р Иванка Тодорова Мавродиева, СУ „Св. Кл. Охридски“, mavrudieva@phls.uni-sofia.bg, i.mavrodieva@gmail.com

ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА УСЪВЪРШЕНСТВАНЕ НА ОБРАЗОВАНИЕТО И КВАЛИФИКАЦИЯТА НА ЕКСПЕРТИ ОТ СИСТЕМАТА ЗА НАЦИОНАЛНА СИГУРНОСТ НА РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ

полк. доц. д-р Валери Иванов

ас. Елица Николова

Военна академия „Г. С. Раковски“, София

POTENTIAL FOR IMPROVEMENT OF THE EDUCATION AND QUALIFICATION OF EXPERTS FROM THE NATIONAL SECURITY SYSTEM OF THE REPUBLIC OF BULGARIA

Valeri Ivanov

Elitza Nikolova

ABSTRACT: Contemporary trends in the European educational sphere and security environment are studied and new challenges are revealed. Based on these, new approaches, decisions and a focus for enhancing the educational system and improving the qualification of experts on key positions in the security system of the Republic of Bulgaria are offered. Special attention is paid to the comprehensive approach and the implementation of modern innovative methods and forms of creating managers with high professional competencies and leader's abilities who will manage the security system components in a complex and dynamic security environment.

KEYWORDS: European educational space; security environment; national security system; comprehensive approach; systematic approach; architecture approach; leadership; education and training system; professional competencies; educational methods; educational forms.

Вече пета година живеем в условията на икономическа стагнация и сериозни финансови ограничения, които неминуемо дадоха отражение както върху разходите за социални, транспортни и медицински нужди, за възрастните хора, децата, образованието, научните изследвания, така и върху субсидиите за сигурността и в частност за отбраната на страната.

Общозвестно е, че по време на финансова и икономическа криза, в условия на дефицит на материални и финансови ресурси и ограничени

възможности за мащабни инвестиции най-доброто управленско решение е съсредоточаване на усилията и ограничените средства за развитие и усъвършенстване на образованието. Това е така, защото, от една страна, инвестициите в човешкия фактор са с най-ниска себестойност и най-висока възвръщаемост, а от друга – след края на кризата и отпадането на финансовите ограничения държавата или организацията ще разполага с високоподготвен и квалифициран персонал, способен да работи още по-ефективно в новите икономически, социални, политически и финансови условия.

Ще приведем няколко сухи статистически данни, за да подкрепим нашата теза, че всъщност квалификацията, образованието и научните изследвания, в частност и военнообразователната система, не само че не изпитват сериозни затруднения на фона на всеобщата икономическа и финансова криза, но и функционират в условията на управленско благоденствие и сериозна политическа и бюджетна подкрепа. С което съвсем не твърдим, че финансовите средства са напълно достатъчни и позволяват поддържане и обновяване на учебно-материалната база и технологичното усъвършенстване на процесите на обучение и квалификация.

Ако се анализира внимателно държавния бюджет на страната през последните години обаче, може да се твърди основателно, че делът за образование и научни изследвания бележи относителен ръст¹, а финансирането на функция „Образование“ след своя връх от 2009 г. и последвалия рязък спад през 2010 г. се стабилизира на около 9,4 % от общите разходи на бюджета (или 3,3 % от brutния вътрешен продукт – БВП)² с тенденция към увеличаване. Само последното увеличение на субсидията на висшите училища от държавния бюджет за 2013 г. е с 30,8 млн. лв., или със 7,6 % спрямо разходите на държавата за 2012 г.³ Всичко това позволява да твърдим, че сме свидетели на относително предвидлива и разумна политика в областта на образованието, квалификацията и научните изследвания.

Подобно е положението и с военнообразователната система, призвана да подготвя кадри както за системата за отбрана на страната, така и за останалите структури за сигурност, централната администрация и органите на териториалната и местната власт. Традиционно тази система се финансира с около 21-22 млн. лв., а в процентно отношение се дели между трите военнообразователни институции (Национален военен университет „В. Левски“, Военна академия „Г. С. Раковски“ и ВВМУ „Н. Й. Вапцаров“) приблизително в

¹ Закон за държавния бюджет на Република България за 2012 г. // Държавен вестник, бр. 99, 16.12.2011.

² Решение № 706/ 01.10.2010 г. на Министерски съвет за одобряване на законопроекта за държавния бюджет на Република България за 2011 г., <http://www.minfin.bg>

³ Закон за държавния бюджет на Република България за 2013 г. // Държавен вестник, бр. 102, 21.12.2012.

съотношение 50:26:24. Тук също се наблюдава сериозно увеличение на държавната субсидия с 2,47 млн. лв., или с 11,4 %, което е както компенсация за жестоките ограничения през 2009 г., така и сериозен сигнал от страна на управляващите за оценка на ролята и значението на тези структури за подготовката на експерти от средния и висшия ешелон на държавата, способни да управляват компонентите на системата за сигурност. Сам по себе си този факт може да ни наведе към извода, че системата за образование и квалификация на експерти за системата за сигурност се смята за един от основните приоритети на управляващите и от една страна, това е признание за нейния принос към сигурността на държавата, а от друга – своеобразен признак за политическа прозорливост.

Още по-стабилни аргументи могат да бъдат приведени в подкрепа на подобно твърдение, ако разгледаме нашата хипотеза, че системата за образование и квалификация на лидери и експерти от сигурността и отбраната може да бъде водеща система за всички останали подсистеми от системата за национална сигурност. Специално за въоръжените сили тя има системно-центричен характер и е основен трансформационен фактор за придобиване на необходимите характеристики и способности за т.нар. интелигентна отбрана. В този контекст си позволяваме твърдението, че ефективното и ефикасното управление на военнообразователната система, в частност на образованието и квалификацията на средния и висшия ешелон ръководни кадри и експерти за сигурността и отбраната, е предпоставка за успешно развитие и цялостно усъвършенстване на системата за национална сигурност на Република България.

На много и разнообразни форуми са дискутирани различни аспекти на образованието и квалификацията на кадри за нуждите на сигурността и са търсени решения за отстраняване на едни или други проблеми, за издигане качеството на обучението и предоставяне на по-добра квалификация. Сложният и комплексен характер на системата, както и фактът, че върху нея въздействат различни по характер и интензитет фактори, позволяват да изведем поне две групи проблеми и предизвикателства – *вътрешно-* и *външ-*носистемни.

Вътрешносистемните са свързани с процесите, протичащи в стратегическата среда за сигурност, в сектора на сигурността и отбраната на страната, с насоките за развитие на схващанията за изграждане на сигурността, с възгледите за подготовката и справянето с кризите и военните конфликти, с политиката и стратегията за развитие на въоръжените сили и в частност за набирането, подготовката и усъвършенстване на образованието и квалификацията на кадрите за нуждите на сигурността и отбраната и др.

И ако игнорираме тези фактори, които са обективни като процеси и тенденции в средата за сигурност и пряко влияят върху военната политика на всички страни в света (ограничаване на разходите за отбрана и сигурност, съкращаване броя на въоръжените сили, ниската мотивация на младите хора

да постъпват в състава на въоръжените сили и структурите за сигурност и отбрана), то остават свързаните с провежданата политика и стратегия по въпросите на образованието и квалификацията, с чисто организационните процеси на тяхната реализация, с изискванията за подготовка за реагиране в отговор на кризи и за провеждане на съвременните операции, с увеличаването на тежестта на невоенния фактор при решаването на въпросите на сигурността и др. Всички те са взаимно свързани и засягат не само дейността на структурите в Министерството на отбраната и ръководствата на трите висши военни училища, но и всички останали министерства и ведомства, държавни агенции и комисии, правителствени и неправителствени организации и търговски дружества, териториална и местна администрация.

Съвременната среда за сигурност е твърде сложна, непредсказуема и изобилства с разнообразни по характер, произход, посока и сила на въздействие рискове и заплахи. Всичко това извежда на преден план усещането в обществото, че сме подложени на непрекъснато проявяващи се кризи с различна степен на интензивност, които имат значителни негативни последиствия върху цялостната инфраструктура на отделна държава или региони и дори за световния мир и стабилност. Някои автори сочат за основен виновник глобализацията и информационните технологии, които заличиха държавните граници и глобализираха сигурността на обществото, в резултат на което настъпиха твърде бързи промени в неговите социални структури, отношения и поведение. Факт е обаче, че всичко това поставя под заплаха досегашния модел за функциониране на системата за национална сигурност и като цяло – защитните функции на държавата, и принуждава институциите да търсят нови позиции, функции и отговорности, както и нови подходи за справяне с предизвикателствата.

Образно казано, „заплахата за сигурността и кризите не признават държавните граници“ и вече е абсолютна илюзия, че е възможно която и да е страна да се изолира и да не бъде засегната от сложните и противоречиви рискове и заплахи. Едновременно с това, нито е ефективно, нито необходимо всяка отделна страна, особено членуващите в коалиции и съюзи, да изгражда свои сложни и скъпоструващи системи, за да се справят сами с всички възможни кризисни ситуации. И накрая, сложният и системен характер на предизвикателствата изключва досегашния тясноведомствен подход за тяхното преодоляване и налага *все по-широко обвързване и интегриране на усилията на всички ведомства и институции, на частния бизнес, международните, правителствените и неправителствените организации и агенции, с три думи – целият обществен потенциал, воля и ресурси.*

А всички изброени фактори изискват не просто добра професионална квалификация и мениджърски компетентности, но и умения за перфектна координация и съгласуване на процесите и дейностите при управлението на силите и средствата, отговорни за сигурността на обществото и гражданите.

В състояние ли е съвременната система за образование и квалификация в областта на сигурността и отбраната да предостави така необходимите знания за елементите на всеки от компонентите на средата за сигурност, да предложи методи за анализиране на състоянието и предвиждане на развитието им и като цяло да изгради професионални компетенции на базата на широк светоглед по отношение на процесите в сигурността? Определено не.

От една страна, системата представлява механичен сбор от структурите на отделните ведомства, обхващащи т. нар. „силови“ ведомства, разузнавателните структури, службите за сигурност, органите и силите на териториалната и местната власт. Всичко това в момента прави системата за национална сигурност институционално парцелирана, в резултат на което тя функционира изолирано по области и сфери на отговорност. Образно казано, работи се на парче и основният проблем на системата за национална сигурност е, че ѝ липсва фундаментът – нормативната база.

От друга страна, у нас няма национална институция за подготовка на ръководни кадри и за провеждане на научни изследвания в областта на сигурността, а всяко ведомство или структура обучава своите кадри както намери за добре, понякога без да се интересува какво се изучава в останалите институции и организации. Вярно е, че в почти всеки граждански университет вече се преподават различни въпроси, свързани с националната сигурност, дори с отбраната на страната, което е своеобразен парадокс, но липсват определени, макар и минимални държавни изисквания към това образование, не съществува и национален орган за съгласуване или надзор на учебните планове и програмите за обучение. Десетки институти, центрове и фондации с многоброен персонал изследват различни аспекти на сигурността, но какво от това, след като тази дейност се провежда самостоятелно, изолирано и резултатите в повечето случаи остават скрити. Още един пример за пилеене на национален капитал и ресурси.

Един важен документ на Европейската комисия ще има решаващо значение през следващите години в областта на висшето образование в Европа и България – *Съобщение в подкрепа на растежа и създаването на работни места – програма за модернизиране на системите за висше образование в Европа*⁴. Той формира условно определените като **външносистемни проблеми, предизвикателства и изисквания към образователния процес**, с които задължително следва да се съобразяваме, когато говорим за образование и квалификация, независимо в кой сектор на обществения живот или области на знанието се провеждат. Накратко ще се спрем на този документ, тъй като може да се твърди, че заложените в него изисквания **неизбежно ще формират общата рамка на Европейското образователно пространство**. При това не става дума за просто сливане на процесите по изграждане на Европейското прос-

⁴ http://ec.europa.eu/education/pub/pdf/higher/modernisation_bg.pdf (февруари 2013 г.)

транство за висше образование (ЕНЕА) с развитието на Европейското научноизследователско пространство, а за интеграция на усилията, засилване на мобилността, координацията и сътрудничеството между институциите⁵.

В него са набелязани основните въпроси за модернизация, с които да се ангажират страните членки и институциите за висше образование, от една страна, а от друга, конкретните действия, които Европейският съюз ще предприеме, за да усъвършенства системата за висше образование до 2020 г. Поставен е и най-важният въпрос – за необходимите реформи в следните **основни области**: *увеличаване броя на завършващите висше образование на всички нива; повишаване качеството и значимостта на развитието на човешкия капитал във висшето образование; създаване на ефективни механизми за управление и финансиране в подкрепа на отличното качество, както и укрепване на триъгълника на знанието между образованието, изследванията и бизнеса.*

Ще посочим накратко какви са възможностите и конкретните мерки, с които системата за образование и квалификация на експерти за националната сигурност, условно разглеждана като самостоятелна образователна институция, следва да се ангажира за постигане целите на *Европейската политика за висше образование (ЕПВО)*⁶.

По **първата област** – *увеличаване броя на завършващите висше образование на всички нива*, следва да подчертаем, че протичащите процеси на трансформация в страните от НАТО и на изграждане на Обща политика в областта на сигурността и отбраната в Европа водят до ограничаване количеството на въоръжените сили, а оттам и до обратна тенденция към намаляване на военнослужещите във висшите военни училища и академии. За сметка на това обаче *нарастват изискванията за интердисциплинарно съвместно обучение на стратегическо и оперативно равнище на военните и рязко увеличаване броя на обучаваните цивилни служители от системата за сигурност*. Съвместното обучение следва да осигурява такова качествено образование и квалификация, които позволяват израстване едновременно в националната йерархия и в международните организации.

В този аспект една от основните задачи е извършването на такива промени в системата за образование и квалификация (в частност в системата за образование и квалификация на служителите от сектора за сигурност), които да осигуряват базови знания, квалификация, компетенции, висока мотивация, физически и психически качества, насочени към изграждане на необходимите способности на въоръжените сили и останалите организации от невоенния компонент на сигурността.

Военна академия „Г. С. Раковски“ вече десет години обучава съвместно военни и граждански лица по въпросите на националната сигурност в

⁵ http://ec.europa.eu/education/pub/pdf/higher/modernisation_bg.pdf (февруари 2013 г.)

⁶ Пак там.

акредитирани магистърски програми и множество курсове за следдипломна целева и длъжностна квалификация, включително по управление при кризи и реагиране при бедствия. Подобно е положението в НВУ „В. Левски“ и ВВМУ „Н. Й. Вапцаров“, където широко е застъпено обучението на бакалаври за системата за национална сигурност. Както споменахме, доста граждански университети вече се „специализират“ в обучение по въпросите на сигурността, с което може да се твърди, че се запълва определен вакуум и се формира съответна ниша в системата на висшето образование и научните изследвания. Тази тенденция обаче до голяма степен е стихийна, а и на практика обучението може да се приеме като самоцел, защото няма изисквания към държавните служители, служителите в органите на централната власт, на териториалната и местната администрация да притежават съответните знания, умения и компетенции по въпросите на националната сигурност, т.е. да имат определена образователна степен или необходимата квалификация за заемане на длъжността.

Във Военната академия съществува добра практика и са постигнати сериозни успехи в тази насока, което е добър пример за успешно прилаган подход за интегрирано обучение на военни и граждански експерти. То обаче може и трябва да бъде разширено, като в национален мащаб се координират усилията на всички участващи в подобно обучение, главно в следните насоки:

- въвеждане на изисквания за компетенции в областта на сигурността към заемащите ръководни длъжности в централната, териториалната и местната администрация;
- създаване на единни държавни изисквания към обучението в областта на сигурността, задължителни за всички образователни институции и организации;
- съгласуване и усъвършенстване на учебните планове и програми за обучение, квалификация и научни изследвания;
- организиране и провеждане на съвместно обучение на специализирани, полицейски, цивилни и военни специалисти;
- изграждане на единни национални центрове за съвместна подготовка и провеждане на научни изследвания и др.

По **втората** област – *повишаване качеството и значимостта на развитието на човешкия капитал във висшето образование*, можем да кажем, че както във Военната академия, така и в останалите висши военни училища се проявява стремеж към увеличаване потенциала на обучаемите и предоставяне на випускниците на знания, умения и компетенции, необходими им за успешната реализация като военни лидери или цивилни експерти и ръководители в системата за сигурност и отбрана.

Разбира се, и тук съществуват възможности за подобряване на качеството и насочеността на обучението, някои от които са:

- Изграждане на система за незабавно реагиране на промените в сектора за сигурност, в който обучаемите се реализират професионално. Това означава да се проявява стремеж към съкращаване сроковете на действие на учебните планове и програми, като по този начин се поддържат непрекъснато в актуално състояние. Подобно темпо означава огромно натоварване на академичния състав и ангажиране на вниманието към най-новото като теория и практика в областта на националната и международната сигурност.

- Активно участие на потребителите на кадри в разработването на квалификационните характеристики, учебните планове и учебните програми. Тук следва да отбележим, че са налице сериозни успехи и активно участие на представители на силовите ведомства и други структури от сектора за сигурност. С разбирането, че може и по-добре, смятаме, че освен при разработването, тези структури следва да участват още по-активно в учебния процес с лекции, дискусии, конференции, съвместни тренировки и др.

- Използване на нови подходи и съчетаване на традиционни и нетрадиционни решения, каквито са все по-широкото използване на военни и цивилни инструктори с богат практически опит в учебния процес; по-широко прилагане на съвременни подходи на обучение, като обучение в магистърските програми по индивидуален план, периодично поддържащо обучение, дистанционно обучение, модулно обучение и т.н.; въвеждане на нови информационни технологии в обучението, по-широко използване на електронното и смесеното обучение и увеличаване възможностите на платформите за виртуално обучение; разширяване на възможностите за обучение на докторанти и насочването им към интердисциплинарни изследвания; насърчаване на преподаватели и обучаеми да участват в съвместни проекти между военни, полицейски, специализирани, разузнавателни институции и различни граждански университети, институти и др.

Третата област отдавна е обсъждана във висшите военни училища, но за съжаление, все още не е отчетен сериозен напредък, подобно на гражданските университети – става дума за *повишаването на качеството чрез мобилност и трансгранично сътрудничество*. Доколкото са постигнати известни успехи и предстои да се изградят някакви традиции, може да се твърди, че Националният военен университет „В. Левски“ и ВВМУ „Н. Й. Вапцаров“ вече са част от Европейското образователно пространство и повишават мобилността и трансграничното си сътрудничество. По-скромни са успехите на Военна академия „Г. С. Раковски“, като мерките, които могат да предприемат за повишаване на мобилността, са следните:

- увеличаване на относителния дял на слушателите, студентите и докторантите, обучаващи се по европейските програми за обмен на студенти и докторанти;

- разширяване участието на академичния състав в международни и национални образователни и изследователски проекти;

– приемане на процедури за признаване на кредити от други висши училища в страната и най-вече в чужбина, премахване на препятствията за признаването на образователните степени и др.

Четвъртата област – укрепване на триъгълника на знанието между образованието, изследванията и бизнеса всъщност ни връща към отдавна известното изискване за връзка между висшето образование, научните изследвания и потребителите на кадри. Тази област е обект на нарастващ интерес през последните години. Смятаме, че този въпрос засяга дълбоко не само висшите училища, но и цялата система на професионалното средно и висшето образование, управлението на научните изследвания, възлагането на проекти и др.

Системата за военно образование бележи сериозен напредък, тъй като знанията и уменията са пряко свързани с постигането на конкретни цели и задачи, както и с изпълнението на определени дейности в структурите и под-системите за сигурност и отбрана, а резултатите от научноизследователската дейност задължително намират приложение в учебния процес.

Разбира се, може да се работи още за задълбочаване на пряката връзка между изследванията и обучението, като обучаващите преподават и апробират резултатите от собствени изследвания, с което да се формира широкоспектрна система от научни експертизи. Възможности има и чрез създаването на съвместни колективи от цивилни и военни, полицейски, разузнавателни и други специалисти за разработване на компютърни симулации на реални проблеми от областите на сигурността; участие на различни представители в експертните разработки; разширяване на мрежата от партньорски отношения с национални и чуждестранни учебни и изследователски организации; развитие на научноизследователската дейност посредством изпълнението на проекти по съвместни програми между различни институции и организации, включително с търговски дружества, частния бизнес и др.

През последните години се извършват сериозни и задълбочени анализи на провежданите мисии и операции на НАТО и ЕС и резултатите показват, че в повечето случаи самостоятелните военни действия са недостатъчни за предотвратяване или разрешаване на криза и постигане на траен военен и политически успех. С други думи, само с усилията на една институция или използвайки само един от компонентите на силата, без тясно взаимодействие и координация с всички останали компоненти, фактори и условия, успехът е твърде несигурен.

Ето защо от около две години страните – членки на НАТО, се ангажират с прилагането на **всеобхватен подход към сигурността**. Признава се важността на политическите, икономическите, информационните и социалните фактори като допълнение към неоспоримите военни измерения. Всичко това е естествен резултат от разбирането за необходимостта от прилагането на системния подход, а неговото първо ниво е **комплексният подход**, предполагащ осъзнаване и възприемане на системата като съвкупност от компоненти.

Следващото ниво е **структурният подход**, който предполага изучаването на състава (подсистемите) и структурата на обекта.

Всеобхватният подход е третото ниво на системния подход. Той включва *системен анализ* (за да се разбере средата за сигурност като система); *хармонизиране* на всички силови, специализирани, политически, икономически, военни и граждански средства в цялото пространство на ангажиране; *обратна връзка*, осигурявана чрез ключови показатели за измерване на ефективността и за оценяване степента на изпълнение на планираните действия.

В тази връзка ще направим опит да изведем някои въпроси, отнасящи се до усъвършенстването на дейностите в областта на образованието, квалификацията, пряко свързани с подготовката на експерти от институциите на системата за национална сигурност, като се използва всеобхватният подход.

На първо място, непрекъснато следва да се усъвършенстват познатите и да се въвеждат съвременни иновационни методи, средства и подходи. Ще се позовем на някои от общоизвестните, които са в основата на всеобхватния подход. Институционално-ведомственият подход изисква да се държи сметка за целите, интересите и задачите на институцията, която се нуждае от съответния продукт (професионално подготвени и компетентни експерти), и създаването на такава организация на обучението и квалификацията, която да гарантира постигането на целите. Важно е да се използва научнопознавателният (когнитивният) подход при структурирането, концептуализирането и организирането на съдържанието на учебния процес, а задължително условие е прилагането на дидактико-андрагогическия метод при разработването на учебни планове и програми.

Широко следва да се прилага и холистичният метод, основаващ се на схващането, че всички процеси и явления в обществото са взаимно свързани. Той предполага организация в учебния процес, която да обезпечава и гарантира развитието и оползотворяването на всички елементи и нива на образованието и квалификацията с оглед на постигането на максимална ефективност.

Посредством сравнителния метод се осъществяват анализ, сравняване и съпоставяне на заявените знания, умения, компетенции и реални резултати в обучението и квалификацията. Прилагането на статистически методи ще осигури по-висока ефективност чрез рационално и целенасочено използване на статистически данни и данни от социологически проучвания.

На второ място, могат да се посочат няколко направления за усъвършенстване на организацията на системата за обучение и квалификация на експерти за системата на национална сигурност, произтичащи от изискванията на всеобхватния подход:

- Интеграция на теорията и практиката, което налага разширяване ди-апазона на практическите занятия за придобиване на конкретни умения и разработване на специални програми за решаване на казуси в близки до реалните условия.

- Увеличаване обема на асоциативните, ролевите и симулационните игри за затвърждаване на знанията и уменията за съвместна работа на експерти от различни структури и нива на административната йерархия при решаването на определени казуси или ситуации в реални или близки до реалните условия. Това следва да включва и използване на различни инструменти за изменение на средата за сигурност към постигане на желано крайно състояние.

- Настойчиво следва да се работи за изграждането на творчески капацитет у обучаемите, за да са в състояние да вземат най-добрите решения за конкретните условия и задачи. Това налага да се увеличи делът на дискусиите, научните конференции, защиты на теза, реферати и други форми, които осигуряват научнотеоретичния компонент на бакалавърското и магистърското образование и стимулират критичното и творческо мислене.

- Резултатна форма за съвместно обучение и квалификация на експерти за сигурността могат да бъдат стажовете и специализациите, включително с възлагане на колективни практически задачи за изпълнение. Това може и трябва да означава и участие на преподавателите с цел повишаване на тяхната квалификация или преквалификация.

- Полезно е сътрудничеството между военни, полицейски и граждански, български и чуждестранни висши училища, предлагащи обучение по сходни бакалавърски или магистърски програми. Това може да включва разработване на магистърски и докторски програми съвместно с чуждестранни университети или други образователни институции и издаване на дипломи, признати в две или повече държави.

- Не се използват възможностите за участие в проекти по линия на Седма рамкова програма на Европейския съюз, в други проекти, както и на националните фондове за научни изследвания. Те предлагат участие не само на преподаватели и обучаеми, но и на експерти от различни ведомства и организации и освен повишаване на квалификацията са изключително добра форма за обмен на идеи, успешни решения и добри практики.

- Университетският обмен на студенти, слушатели и преподаватели в условията на членството на страната ни в НАТО и Европейския съюз, поспециално по програмите „Еразъм“ и „Грюндвиг“ ще подпомогне трансфера на знания и въвеждането на единни стандарти, принципи и подходи при управлението на системата за национална сигурност.

- Идеята за създаването на научни и научно-технологични паркове или фабрики за наука е подходяща форма не само за научни изследвания, но и за повишаване на образованието и квалификацията на преподавателите и експертите от различни области на обществения живот, включително от сектора за сигурност и отбрана. В тези необичайни наименования се съдържат идеи, които най-общо целят да обединят бизнеса (производството) с науката, или с други думи, теорията с практиката. Животът и практиката ще удосто-

верят ползата и целесъобразността им, но в никакъв случай не бива да се отхвърлят априори, без да бъде проверена тяхната жизненост.

Прилагането на всеобхватния подход не измества съществуващите методи или подходи за изследване състоянието на сигурността и отбраната, а изисква промяна на мисленето, а най-вече – разчупване на досегашната организация на образованието и квалификацията.

Ето защо бихме отишли и по-далеч. Всеобхватно обучение на широк кръг специалисти и експерти вече се извършва в специализирани центрове за усъвършенстване на различни компетентности (Centres of Excellence), които са създадени и се създават в НАТО. Те са част от широко изградена мрежа за обучение и подготовка, проектирана да покрие богат спектър от области, развити от Алианса и фокусирани в осигуряване на специфична експертиза, която липсва в изградените вече способности на НАТО. Основната цел на създаваните центрове е оказване на помощ при изграждането на способности в определени области, където ръководните органи на НАТО не разполагат с достатъчна собствена експертиза.

Създаденият наскоро в София *Център за изследване, изграждане и усъвършенстване на способности за управление при кризи и реагиране при бедствия* (Crisis Management and Disaster Response Centre of Excellence) **може да се превърне в модел или функционална част от национален център, специализиран в провеждане на обучение и научни изследвания за нуждите на сигурността в национален и регионален мащаб**⁷.

Колкото и нескромно да звучи, този център следва да бъде част от Военната академия, която може да се трансформира в **Академия за национална сигурност**, където да се осъществява *съвместна подготовка на полицейски, разузнавателни, военни и граждански специалисти*. Това е абсолютно прилагане на всеобхватния подход към обучението на експерти от всички компоненти на системата за национална сигурност. Така се създава *единно интегрирано пространство за специализирано образование и квалификация* в областта на националната сигурност, води до споделяне на поуки от практиката, до изграждане на доверие между партньорите от НАТО, Европейския съюз, Интерпол, Европол и други международни и местни организации, а като цяло се постигат по-добро взаимодействие и координация между отделните елементи и структури на системата.

Това няма да измести специализираната подготовка на специалистите и експертите, работещи в разузнавателните служби, в службите за сигурност и силовите ведомства, а ще бъде *надграждаща подготовка на ръководните мениджъри на системата за ръководство на националната сигурност*. Съвместната работа по редица проекти в областта на кризисния мениджмънт и реагирането при извънредни ситуации вече на практика обединява усилията на доста

⁷ <http://cmdrcoe.mod.bg> (март 2013 г.)

представители на академичните среди, образователните и изследователските институции.

Когато говорим за усъвършенстване на образованието и квалификацията на експерти от системата за национална сигурност, не е възможно да подминем и въпросите за използването на **съвременни форми и методи за обучение**. Разбира се, следва да започнем с въвеждането на нови интерактивни форми на обучение с мултимедийни продукти, съвременни информационни технологии и мрежови платформи. Практиката сочи, че при обучението на различни групи експерти следва да се прилага комбинация от класически и специфични методи в зависимост от състава на обучаемите и различните професионални направления. Едновременно, без да се пренебрегват класическите методи, все повече следва да се прилагат и иновационни, модерни, осигуряващи т.нар. активно обучение, а в крайна сметка – постигане на високо качество на учебния процес.

Стремежът следва да бъде да се подготвят преподавателите да прилагат методи на обучение, при които не просто се осъществява трансфер на знания в една посока, а се изграждат способности за усвояване на различни знания в диалог между преподавателя и обучаемите. Това означава радикална промяна и скъсване с разбирането, че само преподавателят трябва да говори и всички да го слушат; а обратно – изискват се умения той да провокира нови идеи, нетрадиционно мислене или индуктивни и дедуктивни съждения. Преподавателят днес не просто трябва да знае много, но и да притежава мениджърски и лидерски способности, усет за аудиторията и способност да изгради атмосфера на доверие и равнопоставеност на мненията. Това са нови изисквания за мениджмънта на знанията в учебния процес и преминаване към проблемно откриващи, дискусийни (диалогови) и ситуационни методи на обучение вместо досегашните репродуктивни методи.

Добрите практики сочат, че групите следва да са до 8-10 обучаеми, предварително да разполагат с широк достъп до учебни материали, а на занятията да присъстват поне 3-4 преподаватели с различна експертиза. Това означава да се осигурява необходимото време за самостоятелна работа, да се изграждат умения за четене, изследване, комуникация, креативно мислене, решаване на казуси, защита на собствена теза и др.

От казаното не бива да се разбира, че се отричат традиционната лекция или дискусията, а се препотвърждава необходимостта да се намери баланс между традиционните и новите активни форми на обучение с практическите занятия, тренировъчните игри, симулационните игри за вземане на управленски решения и за управление на действията на силите и средствата, с въвеждането на компютърно подпомагани учения и симулации и др.

В наши дни доста сериозен проблем е да откъснеш от функционалните им задължения мениджърите и ръководителите от средните и висшите нива на централната, териториалната и местната администрации. Ето защо, об-

разно казано, *обучението и квалификацията следва да се приближат максимално до тях*, а това може да се постигне, като все по-широко бъдат застъпени интерактивните форми на обучение, използващи за платформа съвременните информационни технологии за дистанционно обучение в реално време. Вече по цял свят широко се използват електронното обучение, обучението с провеждане на компютърно подпомагани учения и симулации, интерактивното обучение с видеоконферентни връзки, електронното изпитване, компютърно подпомаганите разпределени учения и тренировки и др.

Твърде актуални в последно време са и въпросите, свързани с *управлението на знанията и провеждането на образованието, квалификацията и научните изследвания, базирани на знанията*⁸. Процесът на управление на знания трябва да бъде използван като един от инструментите при разработването на Стратегия за образование, квалификация и наука в сектора за сигурност⁹. Това е необходимо, тъй като той предоставя възможност за правилно определяне мястото на образованието, квалификацията и научните изследвания в системата за национална сигурност, както и за решаването на редица въпроси, свързани с анализирането на промените в средата за сигурност, с точното дефиниране на целите и задачите, определянето на възможните насоки и подходи и реализирането на перспективните направления в интерес на сигурността на страната.

Естествено е при реализиране на формулираните приоритетни направления *научните изследвания, образованието и квалификацията да са тясно обвързани в единно научнообразователно пространство*, каквато е практиката в повечето от партньорите ни в НАТО и Европейския съюз. Важно е научноизследователската работа да допринесе за осъществяване на процеса на управление на знания и резултатите от научните изследвания да се прилагат в образованието и квалификацията максимално бързо.

Накрая бихме информирали аудиторията за един успешен проект с изключително висока практическа насоченост. През октомври 2013 г. Военна академия „Г. С. Раковски“, съвместно с Института по публична администрация, проведе изнесено обучение на експерти от четири области и техните общини. То бе в изпълнение на международния проект Geo Promotion за сътрудничество между България и Гърция по Програмата на ЕС за териториално сътрудничество 2007 – 2013, като обхвана областната и общинската администрация на приграничните с Гърция области – Благоевград, Смолян, Хасково и Кърджали. Тематичната област, в която се проведе обучението, бе „Управление на националните ресурси за превенция и преодоляване на последиците от природни бедствия“.

⁸ Стойков, С. 2012, Стратегически мениджмънт на знанието в сигурността и отбраната, 2: 185-196.

⁹ Пак там, 4: 302-331.

Основните акценти в обучението бяха насочени към предоставяне на специализирани знания в сферата на европейското законодателство, концептуалните възгледи и добрите практики в областта на гражданската защита и кризисния мениджмънт, актуалните въпроси на енергийната сигурност, екологичните проблеми и опазването на околната среда чрез модерно управление на отпадъците и борба със замърсяванията. Приоритетно бяха разгледани въпросите на националното, съюзното и международното законодателство и провежданите политики в тази сфера. Предоставени бяха знания за решенията, мерките, действията и използваните инструменти и подходи в рамките на Европейския съюз и НАТО за справяне с възникващи кризи от всякакъв тип и извънредни ситуации в резултат на човешки дейности, аварии, катастрофи, природни бедствия или други катаклизми с опустошителен характер, както и за възможните области за координация и сътрудничество между отделните държави по изграждане и поддържане на общ капацитет за реагиране в отговор на кризи и за насоките за изграждане и развитие на националните способности в тази област. Специално внимание бе отделено на най-често срещаните природни бедствия и катаклизми – земетресения, наводнения, свлачища, горски пожари и др., както и на използването на съвременните информационни технологии и мрежи за обмен на информация, пренос на данни и управление в извънредни ситуации.

Освен чисто теоретичните въпроси време бе отделено и за изграждането на определени умения за работа в екип по вземането на решение за преодоляване на възникнала криза в резултат на земетресение.

Резултатите от проведеното обучение откритоиха няколко тревожни факта:

- Обучаемите – експерти от общинската и областните администрации – изпитват остра необходимост от подобно обучение, и то главно с практикоприложна насоченост. Главната причина е, че основният експертен състав на областно и общинско равнище не се изпраща редовно на обучение в различни курсове, семинари и школи. Нещо повече, за някои от тях това бе първата специализирана целенасочена подготовка за действия в условията на извънредна ситуация и реакция в отговор на криза. Затова е повече от належащо да се предприемат мерки за подобряване на тяхната професионална подготовка.

- Усеща се тотален „глад“ за знания по въпросите за превенцията и управлението при преодоляването на кризи, извънредни ситуации и природни бедствия у хората, които работят в областните и общинските администрации. С други думи, въпросите за функционирането на компонентите на системата за национална сигурност и координацията на действията на отделните сили, структури и органи за управление са сред най-актуалните и особено необходими за експертите от системата за сигурност.

- Ръководителите на тези администрации и отговорните лица в централната администрация или подценяват, или нехаят за сериозността на посочени-

те проблеми и не обръщат съответното внимание на подготовката на своите експерти. Това е повече от безотговорно и цената винаги се плаща твърде късно, но с далеч повече ресурси или невинни жертви.

Надяваме се настоящата конференция и други подобни форуми да ни приближат към общата цел – търсене и обсъждане на възможности за изграждане на система за провеждане на ефективно, качествено и всеобхватно обучение на експерти от системата за национална сигурност на Република България. Тя го заслужава.

ЛИТЕРАТУРА

1. Стойков, С. 2012, Стратегически мениджмънт на знанието в сигурността и отбраната, 2: 185-196.
2. Закон за държавния бюджет на Република България за 2012 г. // Държавен вестник, бр. 99, 16.12.2011.
3. Закон за държавния бюджет на Република България за 2013 г. // Държавен вестник, бр. 102, 21.12.2012.
4. Решение № 706/ 01.10.2010 г. на Министерски съвет за одобряване на законопроекта за държавния бюджет на Република България за 2011 г. // <http://www.minfin.bg>.
5. http://ec.europa.eu/education/pub/pdf/higher/modernisation_bg.pdf (февруари 2013 г.)
6. <http://cmdrcoe.mod.bg> (март 2013 г.)

ИНЖЕНЕРНИТЕ НАУКИ В СРЪБСКОТО ПРОСТРАНСТВО ЗА ВИСШЕ ОБРАЗОВАНИЕ

доц. д-р Ванче Бойков

д-р Дарян Бойков

м-р Горан Динич

Университет в Ниш, Ниш, Сърбия

ENGINEERING SCIENCES IN SERBIAN SPACE OF HIGHER EDUCATION

Vanche Boykov

Darjan Boykov

Goran Dinic

ABSTRACT: The development of knowledge and its application and improvement have become a feature of the modern Serbian development. The Serbian society is gradually becoming to a society of knowledge. The technological changes are visible and obvious and they have influence in the field of social sciences and humanitarian sciences. Modern technologies are changed after only one year and it establish new opportunities. It is very important to pay special attention on the preparation of the engineers. The education in Serbia has a long tradition – in 1808 founded the Great School, thirty years later, the Lyceum, and in 1905 the first university. Since 2003, Serbia was part of the European education space and we are a part of the Bologna process. The universities are 18 (8 public and 10 private) and all of them have full autonomy and full legal capacity and everyone can draw their own regulations and identify institutional, teaching and research structures. The traditional education presents knowledge through verbal presentation at the same time it is mix with new media technologies. The computers, electronic devices, internet and quality standards are the basis for the success of the modern university. During the last years the number of graduated students in Serbia has increased to 11 %, but the trend is less and less young people to gravitate towards engineering education.

KEYWORDS: engineering sciences, knowledge, Bologna process, education.

ОБРАЗОВАНИЕТО В СЪРБИЯ Е С ДЪЛГА ТРАДИЦИЯ

Висшето образование играе важна роля в изграждането на човешкия капацитет, способен да се справи с предизвикателства в епохата на дигитализацията. Академичното образование изпълнява и ключова роля в промяната

на стойността в начина на живота и поведенческите умения в оформяне развитието на едно демократично гражданско общество.

От създаването на първия университет в Болоня 1088 г. към днешна дата в света са формирани повече от 25 000 университета, от които близо 1/4 образоват технически персонал. След основаването на Университета в Болоня в Европа имаше десетилетия дълго затишие, но с основаването на Университета в Париж през 1206 г. започва бързото развитие на академичните институциите. През 1209 г. е основан Оксфордския университет, а десетина години по-късно и университетите в Монпелие, Саламанка, Кеймбридж. На Стария континент с традиция са и университетите в Падуа (1222), Прага (1346), Виена (1365), Краков (1383), Кьолн (1388) и Майнц (1476).

През 1808 г. известният сръбски педагог и писател, по-късно министър на просветата Доситей Обрадович основава *Великата школа*. През първата половина на 19-ти век, 1838. в Крагуевац е основан *лицея*, първата висша образователна институция в Сърбия. Като наследник на лицей през 1905 г. е основан Белградския университет. След Втората световна война започва основаването и на другите висши учебни заведения. Университета в Нови Сад е основан през 1960 г., в Ниш 1965 г., а в Крагуевац през 1976 г.

Сърбия днес разполага с 18 университета – 8 държавни и 10 частни. Според Републиканския статистически институт общото число на висшите образователни институции е 220, от които държавни факултети 93, частни 57, държавни колежи, или как е официалното им название високи школе струковних студия 51 и 19 частни колежи¹.

Лицея на Княжеството Сербско през 1841 г. се премества в Белград където просъществува до 1863 г., когато се трансформира във *Велика школа* с три факултета – философски, технически и правен.

Създаването на Електротехническият факултет в Белград се свързва с името на проф. Стефан Маркович, който е първият преподавател и основател на Катедрата по електротехника при Великата школа. Електротехническият факултет в Белград, като първото висше учебно заведение в областта на електротехниката в Сърбия е основан през 1948 г. Електронният факултет в Ниш, който започна с работа като клон белградския електротехнически факултет през 1960 г. днес е една от водещите научно-изследователски институции в Сърбия.

Електронният факултет в Ниш днес представлява престижна образователна и научно-изследователска организация, институция от специален обществен интерес, която успешно следи развитието на електротехниката и информационно-комуникационните технологии в света, базата на модерната икономика и технологичното развитие в Р Сърбия през 21 век.

¹ През 2012 г. в Сърбия е имало около 58 000 абитуренти и почти 53 000 места за записване в частните или държавни висши училища.

Съвременното информационно общество изисква специално внимание и грижи в подготовката на специалисти с висше образование в областта на електротехниката. Силна конкуренция, която през последните години се чувства навън, незадоволителен бизнес климат, най-добрите професионалисти отиват в чужбина, както и много други фактори определят условията на труд в компаниите занимаващи се в сферата на ИТ сектора.

По време на министерската среща на високо равнище в Берлин 2003 г. Сърбия се присъедини към Болонския процес и прие трите нива на англо-американската система за квалификация – бакалавър, магистър (мастер) и доктор.

Декларацията от Болоня и Закона за висшето образование позволиха създаването на единно университетско пространство и въвеждане на еднакви стандарти на обучение и оценяване.

Декларацията от Болоня и Закона за висшето образование позволиха създаването на единно университетско пространство и въвеждане на еднакви стандарти на обучение и оценяване.

Единното образователно пространство е създадено от 46 страни. С подписване на Декларацията е дадена възможността на студентите да се движат свободно от страна в страна и да завършват образованието си в който и да е университет, включен в болонската система.

Акредитация на висшите учебни заведения и учебните програми е регламентирана от Закона за висшето образование, приет през август 2005 г., както и набор от правила относно стандарти и процедури за акредитация, външна оценка и самооценка.

Националният съвет за висше образование през 2010 г. гласува Националната рамка на квалификациите в Сърбия като документ, който определя европейското образователно пространство с крайна цел „интегриране на студентите с пазара на труда, подготовка за живот като активни граждани в едно демократично общество, личностно усъвършенстване през целия живот, както и развитие и поддържане на качествена база от знания за цялото общество“. Документът определя очакваните резултати от обучението за всяка квалификация, улеснява признаването на квалификациите и мобилността в рамките на страната, както и между страните от европейското образователно пространство и по-широко.

ИНЖЕНЕРНИТЕ НАУКИ

Развитието на знанието и неговото приложение и подобряване станаха характерна черта на съвременното сръбско развитие, а обществото постепенно се превръща в общество на знанието. Промените са особено видими и очевидни в природните и технически науки, но оказват влияние и в областта

на социалните и хуманитарни науки. Тези промени представляват огромно предизвикателство пред университетските преподаватели и мениджмънт в техническите факултети, както и пред настоящите и бъдещи студенти по техника и техните родители.

Според Д. Голианин наясно са предизвикателствата пред които са изправени двете групи: висшето образование се намира пред важен етап; на лице е новият Закон за висшето образование, учебните планове и програмите са хармонизирани с Болонската декларация; променят се глобалните тенденции в областта на науката, образованието, промишлеността и заетостта; икономиката става по основана на знанието, откриват се нови факултети; засилва се конкуренцията между частните и държавни, родни и чуждестранни висши учебни заведения и колежи. От друга страна, броят на студентите, които се записват в техническите факултети непрекъснато намалява; следването е по-дълго отколкото трябва да бъде; много студенти променят мнението си, напускат факултетите разочаровани и недоволни. Всички са на загуба: университетите, преподавателите, студентите, техните семейства и обществото като цяло.

Данните показват, че и през втората записвателна кампания във всички технически факултети в Сърбия остават свободни места. Намаляване на броя на първокурсниците може отчасти да се обясни със спада в раждаемостта и броя на завършилите средните училища. Но тази тенденция не може напълно да обясни факта, че все по-малко са студентите, особено качествените, решили да учат инженерни науки. Младежите не проявяват интерес към инженерното образование, поради ниските заплати в тази област и години чакане на трудовата борса.

Статистиката е по печална във факултетите по физика, химия или физическа химия, машинните, технологическите, строителните и висшите учебни заведения, които образуват специалисти за минната и металургична промишленост миньорството или други подобни отрасли.

Инженерно образование традиционно се фокусира върху придобиването на цялостно, фундаментално знание като солидна основа, която ще бъде приложена в реалния живот. С други думи, забелязва проф. Голианин „академичната програма е една и съща за всички, като част от облеклото с етикет на който пише, че е „подходящо за всички“.

Определени технологии остаряват само след една година, което налага специално внимание и грижи в подготовката на специалисти с висше образование, особено в областта на инженерните науки. Дигитализацията е важен етап в процеса на човешката цивилизация и благодарение на това единствено е засилен интересът към електротехническите факултети. Експертите електроинженери сравнително лесно си намират работа, имат възможност и за започване на собствен бизнес. Електротехническите факултети много бързо променят парадигмата на образованието. Традиционното образование чрез

вербално представяне на знания от преподаватели към студенти е допълнено с нови мултимедийни технологии. В основата за успеха на модерния университет са залежали компютрите, електрониката, интернет и стандартите за качество.

Факултетите, обучаващи специалисти по информационни технологии станали едни от най-проспериращите, а наред с другите изисквания, работодателите в своите обяви за набиране на персонал включват и уменията за работа с компютър, независимо от нивото на образование.

Към настоящето четири университета в Сърбия (три държавни и един частен), както и няколко колежа подготвят специалисти по информатика. Годишно се записват около 2 000 студента, а до преди няколко години това число бе под 1 000. Сърбия в момента разполага с 12 500 ИТ специалисти, а според стратегията до 2020 година това число трябва да се повиши на 50 000.

Информационната грамотност е залежала в образователната програма и плана за стратегическо развитие на републиката до 2020 г.

ЕТИКАТА В ИНЖЕНЕРНОТО ОБРАЗОВАНИЕ

В глобализирания и информационно богатия свят индустрията губи мощност за сметка на знанието, при което, когато става въпрос за знанието, винаги трябва да се има предвид, моралът и етиката, защото образованите са етични и отговорни пред великите цели.

Моделът на индустриалното общество не е устойчив в бъдеще в сегашната си форма. Образованието е ключът към формирането на глобално мислене и средство за решаване на глобалните проблеми.

Смисъла на общото образование на студентите по техника е да ги въведе в интелектуална позиция, от която биха могли да „оформят бъдещето на технологиите, а не само да реагират на тях“. Друга важна причина за въвеждане на хуманитарните науки в областта на инженерните учебни програми произтича от убеждението, че „всяка програма на инженерното образование, която не осигурява на учениците непрекъснато да проучват основните цели на работата си е просто обида към разума“. И на края, счита С. Делетич общото инженерно образование разчита на жизненоважната необходимост за обществото технологични начинания като цяло и мотиви на инженерна професия за икономически успех и кариера в съответствие с изискванията на благосъстояние на обществото, с необходимостта си за опазването на природата, здравето, имуществото и правата на настоящите и бъдещите поколения.

Основната цел на включването на инженерната етика в учебните програма в техническите факултети, извлечен от този рамков смисъл, е да се „даде

на студентите знание и интелектуално разбиране необходимо за приемане на професионална и обществена отговорност от страна на инженера". (Делетич, 2007:233).

Целта на инженерното образование е да представи динамичното развитие на проблемите на околната среда и устойчивото развитие в света, както и тяхното въздействие на теория и практиката в инженерната професия; да даде възможност на студентите да придобият нови знания в областта на образованието за инженери, инженеринга, инженерната етика и устойчивото развитие; да насърчи тяхната взаимозависимост и да помогне на студентите да овладеят принципите на устойчивото развитие и да разпознаят важноста на етиката и инженерното образование в техниката и обществото.

Етичното образование в Електронния факултет в Ниш и в други технически висши учебни заведения в Сърбия е само един начин на подчиняване на технологичните дейности и на неговите притежатели към моралната нормативна рамка. Друг мощен инструмент за постигане на същата цел са моралните кодекси на професионалните сдружения. Основната роля на кодекса по професионална етика на инженерите е да се осигури превес на обществения интерес в случай на конфликт с интересите на някои специалисти или техните групи.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Висшето образование в Сърбия, особено инженерното, въпреки предизвикателствата и проблемите пред които бе изправено в предходния период направи необходимите стъпки към регионалната и европейска интеграция. Усвояването на европейските стандарди и занапред остава възлова задача. Специалистите занимаващи се с висшето образование, в работата си трябва да обърнат внимание на следните приоритети:

- развитие на образованието като цяло, особено по отношение на създаване на национална рамка на квалификациите;
- класиране на висшите училища по ниво на научноизследователската дейност;
- създаване регистър на учителите, списък на титли и класиране на висшите учебни заведения;
- подобряване на образованието, стабилно финансиране, откриване на научни и доброволчески центрове;
- предлагане на обучение по широк спектър от професионални направления в различни научни области;
- провеждане на научни изследвания на високо ниво;
- осигуряване на равнопоставеност в образователния цикъл;
- повишаване на информираността и насърчаване на процеса на инте-

грация и включване на децата със специални образователни потребности и децата от етническите малцинства.

- откриване на взаимодействието между икономически, социални и технически явления и процеси;
- европейската интеграция, по отношение на изпълнението на критериите и приемане на препоръките на международни организации;
- популяризиране на европейските инициативи в областта на образованието.

Инженерът в съответствие с общите етични задължения, винаги е длъжен да мисли за целите на работата си и неговите преки и косвени последици. Това задължение от етична гледна точка не може да поеме каквато и да е лична печалба или полза за сметка на организацията и той е длъжен да отговори на него, дори ако управлението на дружеството, мотивирано от икономическа изгода, оказва натиск.

В рамките на инженерната етика особено важен е въпросът отнасящ се до моралната отговорност за резултатите от инженерния екип, особено в условията на строгото разделение на труда.

ЛИТЕРАТУРА

1. Golijanin, D. (2012): Izazovi kreativnosti u obrazovanju inženjera, Beograd, Centar za regionalni održivi razvoj (CORR).
2. Делетиџ, С/Пејчиџ, М. (2007): Друштво и одрживи развој, Ниш, Електронски факултет.
3. Делетиџ, С/Пејчиџ, М. (2008): Пословне комуникације, Ниш, Електронски факултет.
4. Милс, Р. (1966): Знање и моќ, Београд, Научна књига.
5. Petrović, G. (1969): Mogućnost čovjeka, Zagreb, Naprijed.

ИНОВАЦИОННИ ПОДХОДИ ПРИ ПРОВЕЖДАНЕ НА СЕМИНАРНИТЕ УПРАЖНЕНИЯ ПО ИКОНОМИЧЕСКА ТЕОРИЯ /МИКРО И МАКРОИКОНОМИКА/

гл. ас. д-р Станка Ринкова

Югозападен университет „Неофит Рилски“, Благоевград

INNOVATIONAL APPROACHES FOR HOLDING SEMINARS IN ECONOMIC THEORY

Stanka Rinkova

ABSTRACT: The changing social-economic situation in our country caused qualitative changes in the educational content and applying of the new economic paradigm of the studied economic disciplines including economic theory. This new situation reflects on the structure, methods and forms for realizing the educational-instructive system.

The problem about innovations in the higher education sphere is extremely complicated and large. It can be examined from different sides and aspects. The aim is in the elaboration to be introduced some possible and applied by us innovational methods for holding seminars in economic theory (micro and macro economic). The educational content of this educational discipline offers good possibilities for innovational activities. The last to the big extent depends on the professional qualification of the teacher, the motivation of the students for studying, the elaborated and applied educational plans and programs for teaching, the possibilities for applying modern educational-technical means and so on.

KEYWORDS: economic paradigm, micro and macro economic, professional qualification, innovational activities

1. ИКОНОМИЧЕСКАТА ТЕОРИЯ – ИНСТРУМЕНТ ЗА ПОЗНАНИЕ И НАЧИН НА МИСЛЕНЕ

„Теорията на икономиката не представлява пакет от неизменни изводи, непосредствено приложими в политиката. Тя по-скоро е метод, а не учене, апарат на духа, техника на мислене, които помагат на този, който ги притежава, да достига до правилни изводи.“

Джон М. Кейнс

На прага на XXI век и в контекста на Стратегия ЕВРОПА-2020 все повече образованието трябва да се разглежда не като система за успешно полагане на изпити и получаване на дипломи, а възможност за обогатяване и развитие на налични способности и откриване на други. Така ще се извърши прехода от квалификационен модел към компетентностен модел за подготовка на специалистите. Динамичното развитие на съвременното общество изискват от всеки млад човек знания и умения за вземане на бързи и правилни решения, гъвкавост и точна ориентация в променящата се социално-икономическа среда. Това налага провеждане на образователен процес с който да се изграждат умения за икономическо мислене и поведение, което може да стане чрез обвързване на целия образователен комплекс с изискванията на пазарния механизъм и превръщането на висшето образование в конкурентноспособна стока.

Икономическата теория дава възможност за оценка на съществуващите взаимни връзки в икономическата система като устойчиви или неустойчиви и възможните насоки за промени. Например овладяването от студентите на инструментариума за анализ на търсенето, предлагането и концепцията за равновесната пазарна цена им дава възможност да приложат същия при анализа на различни ситуации, в различни сфери /продуктови, финансови, трудови, капиталови пазари и пр./. Следователно днес повече от всякога е необходимо изграждане на икономическо мислене у студентите, което се постига и чрез изучаване на Икономическата теория, за да овладеят и усвоят основните икономически концепции и принципите за извършване на икономически анализ. Това ще им позволи да разбират смисъла и логиката на протичащите процеси в обкръжаващата ги действителност, да могат да анализират и систематизират това, което се случва около тях и в глобализацията се свят. Овладяването на различните икономически концепции се извършва чрез богатия инструментариум за икономически анализ и показването на практическите възможности за прилагане на получените икономически знания в бъдещата социална и професионална реализация на студентите – икономисти.

Икономическата теория е необходима и полезна не само при решаването на симулативни задачи и проблеми от студентите в процеса на изучаване на икономическата теория, а и чрез нея те получават знания за да могат да правят анализи на всяка конкретна икономическа ситуация, получават фундаментални познания, които са им необходими за да усвояват учебното съдържание по конкретните и специални икономически дисциплини, за да могат да вземат правилни и ефективни решения. На студентите не бива самоцелно да се представя огромният поток от идейно богатство, натрупано през вековете в резултат на развитието на тази теория, защото би се получило информационно претрупване, което затруднява у тях икономическият начин на мислене. Каква да бъде мярката на обема на преподаваната за студентите-икономисти и неикономисти Икономическа теория, съдържанието и логическото структу-

риране на учебните дисциплини е също важен проблем и е предмет на друга дискусия. Много от студентите – неспециалисти, считат икономическите проблеми за сложни, недосегаеми. Те не получават достатъчно и ясни познания за механизмите на функциониране на икономическата система, включително и за икономическите проблеми в тяхната бъдеща сфера за професионална реализация. Липсата на изградени умения да мислят и икономически, освен като специалисти педагози, филолози, историци и пр. в определени случаи след като започнат житейския си път, ги кара да реагират икономически неадекватно. Това ги лишава от възможността да осъзнаят необходимостта и възможността за икономически избор и сътрудничество. Познаването на основните икономически механизми, които действат в обществото на микро и макроравнище, разкриват на индивида голямата му зависимост от взаимната връзка и координация, която съществува между него и другите икономически субекти в обществото, вкл. и държавата в процеса на производство и потребление на икономически блага. А те са повече от 99 % от всички потребявани от всеки човек.

Преходът към пазарно стопанство в България създава предпоставки за засилване на икономическата активност на индивидите като стопански субекти. Това обуславя трайната тенденция към нарастване на потребностите от икономически знания за всеки човек и за обучението на специалисти-икономисти, които да имат знания, умения и професионални компетенции съответни на новите условия. От тях се изисква да притежават солидни знания и съвременна професионална подготовка с развито технологично и евристично мислене, висок интелект и възможностите за творчество, способни да прилагат оригинални идеи и ефективни решения, да ги осъществяват настойчиво и последователно в практиката. От тези съждения следва, че образователната система трябва да създава „продукт“, чиито параметри гарантират постигането на професионални качествени характеристики на специалистите икономисти:

- **стремеж към постигане на висока професионална компетентност;**
- **мобилност т.е. способност бързо да се ориентират в настъпилите промени и гъвкаво да се приспособяват към изменящите се условия;**
- **умения да контролират и ръководят сами своето развитие, да управляват усъвършенстването на собственото си професионално развитие, да ръководят и организират мисловните си процеси.**

Формирането на очертаните характеристики на съвременния специалист зависи преди всичко от качествено равнище на обучението, от прилагането на адекватни форми и методи, съобразени с изискванията за професионална подготовка. Все повече преподаването на икономическите дисциплини изисква съвместно създаване на знание, съвместно творчество на преподавателя и студента.

Теоретическите и практическите предизвикателства на икономическата реформа извеждат на преден план редица основни проблеми засягащи пре-

подаването на икономическата теория като метод и начин на мислене. За разлика от другите науки, икономическата теория изучава една система, която не само е по-сложна, но се намира и в постоянно движение. Тук се има в предвид не измененията в променливите величини /БНП, заетост, цени и др./, а основните структурни зависимости описвани от елементите и параметрите на макроикономическото равновесие, все по-глобализиращият се свят и социално-икономическите процеси. Икономическите реформи засилват необходимостта от осъзнаване на политическото въздействие върху икономическия анализ. Например почти всички икономически теории са сплав от теория и икономическа политика.

Преподаването на икономическата теория като университетски курс се променя заедно с развитието на Икономическата теория. Съвременната Икономическа теория с право може да бъде определена като синтез от икономически знания и алтернативни възгледи. Курсът на изучаване на Икономическата теория трябва да има и подчертано приложен характер.

Реформата в икономическото образование включва промяна в съдържанието и методите на преподаване. Тук ще посочим една мисъл на Дж. Кейнс, който пише, че трудностите не са в новите идеи, а в освобождаване от старите /Кейнс има в предвид ортодоксалното течение в икономическата теория/. Процесите на трансформация са катализатор на интензивни дискусии по редица принципни теоретико-методологически въпроси на икономическата теория. Ортодоксалната икономическа доктрина не е достатъчна теоретична основа на модела на преход от планово към пазарно стопанство. Необходимо е значително разширяване на теоретичната база за икономическите реформи.

Тенденцията на разработване на Икономическата теория на прехода извън неокласическата парадигма повишава значението на институционалните, системните и еволюционните аспекти на икономическите изследвания.

Разбира се съвременната икономическа теория не бива да се отъждествява само с неокласическата доктрина. Тя трябва да спомогне за разширяване на икономическите изследвания, на процесите за трансформация на икономиката, повишаване ролята на институциите, взаимодействието между пазарните и непазарните системи, етапите за модернизация на икономиката с отчитане на националните проблеми и регионалните особености. Извършва се процес на изграждане на нови икономически, социални, политически, организационни и технологически структури на пазарно общество. А това изисква безкомпромисно адекватни знания и компетентности. Прав се оказва френския учен Жан Луй Серван, че „първото инвестиране е инвестиране в знания“.

Преподаването на Икономическа теория /Микроикономика и Макроикономика/ като базова икономическа учебна дисциплина в Стопански факултет на ЮЗУ се извършва през първите два семестъра за всички специалности. Знанията, които получават студентите могат да бъдат преведени на езика на стопанската практика в различните сфери на икономиката. Но това е въз-

можно само ако в процеса на обучение се прилагат иновационни подходи и методи включително и в семинарните упражнения /на тях ще отделим специално внимание по-нататък/. Степента на приложимост на получените знания се определя преди всичко от възможността емпирично да се проверяват изводите, да се „метрифицират“ зависимостите между икономическите явления и процеси на микро и макроравнище и да се превършат в основания за вземане на управленчески решения от стопанските агенти с цел максимизиране на приходите и минимизиране на разходите.

Университетите са върхът на образователната пирамида и именно затова е голяма тяхната отговорност за подготовка на икономисти и предприемачи за пазарното стопанство, хора с икономическо мислене и поведение. Качествата, които трябва да притежава един икономист, най-добре са определени от лорд Джон Мейнард Кейнс: **„Той /икономиста – С.Р./ трябва да бъде математик, историк, философ, държавник... Трябва да разбира символи и да говори с думи. Трябва да разглежда частното в термините на общото и да се докосва до абстрактното и конкретното с еднаква лекота на мисълта. Той трябва да изучава настоящето в светлината на миналото за целите на бъдещето. Никоя част от човешката природа или институция не бива да се намира извън ползрението му. Трябва да е целенасочен и да пренебрегва временните настроения, съсредоточен и неподатлив като художник, но понякога също така близо до земята като политик“.**

Като изходим от това определение на световно известният икономист, логично е да възникне и следващият въпрос – как да подготвяме специалисти с тези качества? Икономическата теория е „техника на мислене“, една предпоставка от която човек се ръководи в своето поведение. С редки изключения различните икономически теории се основават на представата на индивидите, че действията, които те предприемат ще им донесат най-голяма полза /т.е. ползи, които да отчитат направените разходи/. Икономическата теория съвсем не утвърждава, че хората са егоисти или че се интересуват само от парите. Всичко в тяхното поведение зависи от това, как те приемат своите интереси. Икономическата теория утвърждава правилото, че хората като действат в свои собствени интереси, то те създават възможност за избор за другите и че обществената координация е процес на непрекъснато взаимно приспособяване към измененията на чистата полза, възникваща в резултат на тяхното взаимодействие.

Тук ще приведем няколко съждения на Й. Шумпетер в неговата книга „История на икономическия анализ“ където пише, че „наука е всяко познание, което се оказва обект на съзнателни усилия, целящи неговото усъвършенстване... наука е всяка област, която е разработила специални техники за установяване на фактите и за тяхната интерпретация и анализиране. Науката е инструментално знание, аналитичен апарат, който е разработен за да даде подходящ израз на определени факти от света в които живеем“.

Икономическата теория е съвкупност от определени постулати и принципи, обединени по начин, който прави ясни причинно-следствените зависимости в стопанското развитие. Тези които добре са изучили и прилагат тези базови правила на теоретичната икономия мога да анализират по-точно и по-добре да управляват стопанските процеси. Икономическата теория изучава как обществото използва ресурсите, които винаги са ограничени за да произвежда полезни стоки и как те се разпределят между различните социално-икономически групи. От това определение може да изведем двете основни понятия за Икономическата теория – оскъдност и избор, предпочитания на алтернативи, ограничени ресурси и безгранични потребности. Ресурсите, времето и доходите с които разполагаме са ограничени и сме принудени винаги да правим избор от различни алтернативи. Именно основната задача на Икономическата теория е да обясни и да даде познания за това, как хората правят своя избор, кои са принципите въз основа на които се прави този избор от многото алтернативи за използване на ограничените ресурси. За тези принципи пише и проф. Ст. Савов и именно те са характеристики на икономическото мислене и имат съществено значение за формиране на икономическото поведение. Основно съдържание на това поведение е извличане на най-голяма изгода с най-малки разходи. В съответствие с икономизираното поведение, индивидите избират между блага с еднакви разходи, тези от които ще извлекат най-голяма полза. Тези принципи накратко формулирани са следните:

- **оскъдността на стоките и услугите изисква разходи за тяхното набавяне**
- **изборът на решенията е целесъобразен. Те трябва да бъдат икономизирани**
- **влиянieto на избора от предсказуемостта на промените в икономическата мотивация. При равни други условия хората са заинтересовани да оптимизират своя избор**
- **икономическото мислене е маржинално. Изборът на поведение винаги включва ефекта, който е нетен и се добавя или изключва при текущите събития и затова маржиналните величини са съставна част от икономическия анализ**
- **информацията е ресурс и всеки, който разумно я използва ще се стреми да се отнася към нея така, както към всички оскъдни стопански ресурси и блага**
- **всяко икономическо действие има вторичен ефект, който се прибавя към непосредствения, първоначалния**
- **надеждността на една теория се проверява от възможността и да предвижда бъдещото развитие на взето вече икономическо решение. Доколкото реалните процеси съответстват на теорията, казваме че тя притежава качеството да предвижда.**

Овластяването на Икономическата теория от студентите означава, те да познават основните икономически концепции, които биха им помогнали да мислят по-ясно и последователно, в широкия диапазон на обществените проблеми. Познаването и прилагането на икономическите принципи на чиято основа се гради функционирането на икономическата система позволява да се разбере смисъла на съществуващото разнообразие. Сферата на прилагане на инструментите на икономическото мислене са неограничени. Икономическият начин на мислене е интелектуален инструмент, метод, който дава възможности, но не е готов комплект от изводи и макети. Усвояването на тази техника на мислене от студентите е и ориентир за тяхното поведение, така че от всяко действие да извличат максимална икономическа и социална изгода. Усвояването на икономическата теория и основните икономически принципи на които се основава функционирането на обществото е условие за по-безболезнено включване на всеки индивид, включително и обучаваните студенти в механизма на обществената координация. Със своите икономически знания всеки студент се превръща в своеобразен „диагностик“ на работата на общественения организъм като едно цяло и на отделните му части /микроединиците – фирмите и домакинствата/. Но освен да поставя диагноза, той трябва да усвои и техниката за правене на рационален избор, да започне да мисли като икономист. „А един път като започнеш, то ти никога няма да спреш“ – уверява ни П Хайне. Икономическото мислене е като наркотик – твърди той. Когато усвоиш някои начини на икономически разсъждения, то винаги ще ти се налага да ги прилагаш.

Основният недостатък на преподаването на Икономическата теория е, че липсва дълбочина и разбиране. Често дори и най-добрите студенти не са в състояние да използват получените знания в конкретна икономическа ситуация. Изучаване на инструментариума на икономическия анализ, овластяването на всяка концепция е необходимо да включва и доказателства за нейните практически възможности. Още по-добре е ако преподавателят започне курса на обучение /и всяка тематична единица/ с посочване на потенциалните възможности за приложение на получените познания. Преподаването на основите на Икономическата теория заедно с познаването на формалните техники за икономическия анализ и подходи за формулирането на основни зависимости между икономическите явления и процеси изисква от преподавателя познаването на текущите икономически събития и икономическа политика у нас и в другите страни, способност за абстрактност и прозорливост. Самият преподавател трябва да е убеден в това, че знанията по Икономическа теория ще са необходими на студентите не само за решаване на задачите, тестовите, казусите и полагането на изпита, но и за професионалното им развитие.

2. НЕОБХОДИМОСТ И КОНКРЕТНИ ИНОВАЦИОННИ ПОДХОДИ В ПРЕПОДАВАНЕТО НА ИКОНОМИЧЕСКА ТЕОРИЯ

Измененията в социално-икономическият живот в страната имат своите проекции във всички области на човешката дейност, вкл. и в образованието. Проблемът за иновационната дейност не е нова за науката и практиката в тази сфера. Но в условията на трансформация той придобива качествено нови измерения, които го правят по нов начин важен и значим. Напълно оправдан е интересът към този проблем с оглед необходимостта от повишаване качеството на българското висше образование.

Иновация – това е обобщено понятие за всяко нововъведение в обществото, което има за цел да го приведе от едно състояние в друго. Тя е динамичен процес, който се осъществява чрез организирани, планирани и целенасочени дейности, които в своята съвкупност водят до изменения на съществуващата практика. Иновацията е дейност която се изразява в създаване, изобретяване, откриване на ново, възприемане и усвояване на създадено ново, внедряване на създадено ново, дейност която се разгръща във външен, материален и вътрешен и идеален план. Иновациите в образователния процес по икономическите дисциплини вкл и по Икономическа теория са свързани:

1/ с целите и задачите на обучението, с промените по отношение на тях;

2/ с учебното съдържание, неговото актуализиране и привеждане в съответствие с обективните условия и потребности;

3/ с технологията на образователния процес, с неговата методическа постройка и осъществяване, което включва промяна в разбирането и практическото осъществяване на принципите, методите и подходите и средствата за обучение;

4/ иновации свързани със системата на управление на образователния процес – като създаване, усвояване и въвеждане на нови моменти в планирането, организирането контролирането и регулирането на обучението;

5/ иновации по отношение на учебно-техническите средства, нагледните пособия, материалите, разработване на програми с учебна цел.

Всички тези видове иновации се разгръщат в аудиторната дейност на преподавателя. Те имат своето място и конкретно предназначение за образователния процес.

Иновационният поток в сферата на образованието се отличава с голяма динамика – с все по-ускоряващ се ритъм на възникване и разпространение на иновациите.

Всяка педагогическа технология трябва да удовлетворява основни методологически изисквания: да има научна база, да се опира на опреде-

лена научна концепция и научно обосновани цели. При педагогическата технология трябва да са налице всички признаци на системата: логика на процеса, взаимовръзка на всички части, цялостност. Най-висок резултат в обучението се постига при активно отношение към обучението от страна на студентите при подаване на учебния материал по икономическа теория в определена логическа последователност /микро- и макроикономика, тематични единици, раздели в учебното съдържание/, при затвърждаване чрез семинарните упражнения на различни прийоми на умствена и практическа дейност. Изводът е, че технологията, това е педагогическата дейност, която съдържа в себе си най-важните закони на обучението, възпитанието и развитието на личността на обучавания. Това е дейност чрез която се реализира научнообоснован проект на дидактическият процес и притежава значително по-висока степен на надеждност, ефективност и резултативност отколкото традиционните способности на обучение. Според нас реализирането на ефективно обучение по икономическите дисциплини вкл. и Икономическа теория в съвременен контекст предполага използването на три базови технологии: представяне на елементите на учебното съдържание във вид на различно ниво на личностно-ориентирани ситуационни задачи; усвояване на съдържанието в условията на диалог като особена дидактико-комуникативна среда; имитация на социално-ролеви и пространствено-времеви условия, осигуряващи реализация на вътрешните функции в състояние на състезание, сътрудничество /технология на имитационни игри и пр./.

Върху основата на системния подход на общата дидактическа теория, а също и на богатата практика се моделира диференцирана технология на обучение – система от дидактически форми, методи и средства. Една от основните форми е семинарното упражнение, а методите които могат да се прилагат са различни и постоянно се обогатяват – **беседа, дискусия, мозъчна атака, казус, дебат „за“ и „против“; делова игра, ролева игра, ситуационно-познавателни задачи, учебно-тренировъчна фирма, форми за въвеждане на студентите в съвместни разработки /научни проекти, съвместни публикации/, форми за активизиране на самостоятелната работа на студентите /есета, доклади, реферати и други/**. Без прилагането на тези методи не биха могли да се реализират целите на съвременното икономическо обучение чрез които се осъществява връзката „мисъл-действие“, „теория-практика“. Така посочените иновационни методи допринасят за изграждане на професионалния облик на бъдещите икономисти. Именно затова в настоящия анализ /осъществен на базата на проучената литература по въпроса и на собствени наблюдения и практика/ се цели изясняване на същността и методиката им, ефекта от тяхното приложение върху формирането на някои важни ключови квалификации на студентите специалисти.

Методите на обучението „творят“ процесуалната страна на технологията на обучението. Отделните методи се отличават по характера на познавателната дейност. Те могат да се класифицират на: информационни, репродуктивни, частично-познавателни, проблемни и изследователски. Тези методи се реализират на основата на словесна и практическа дейност на преподавателя и студента и широко използване на средства за онагледяване. Като използва различни методи на обучение преподавателят трябва да формира такива интелектуални качества и структура на мислене, които да позволят на бъдещите специалисти-икономисти самостоятелно да приложат по-рано усвоените знания, умения и навици от университета в нови, неочаквани, проблемни ситуации, да могат да анализират функциите на икономическите субекти и обекти, да търсят алтернативите в решаването на различните проблеми. Професионалните квалификации които се цели да се формират чрез различните методи са различни и с различна приоритетност и те са: способности и умения да се анализират различни икономически постановки, ситуации и решения, умения за комплексно прилагане на знанията в практиката, умения за работа в екип, разбиране на икономическите процеси и принципи, умения за набиране, анализ и обработка на икономическа информация, умения за работа с нормативни документи, умения да се представят получените резултати, умения за планиране и организация на работното място, умения да се изслушват, анализират и критикуват мнения изказани от другите, умения за изработване на алтернативни решения на икономически проблем и др. А личностните качества, които се формират като резултат от прилагането на тези иновационни модели също са толкова важни и те са: творческо мислене, съобразителност, комуникативност, находчивост, самостоятелност, критичност, мобилност, решителност, толерантност, системност, отговорност, принципност и др.

В настоящата разработка ще спрем вниманието на някои от тях, които са особено ефективни и които ние също прилагаме при приваждане на семинарните упражнения по Икономическа теория: решаване на ситуационно-практически задачи, дискусия, казус, делова игра, ролева игра, студентска научно-практическа конференция, стимулиране на самостоятелната работа на студентите /писане на есета, представяне на доклади, реферати/.

Ситуационно-практически задачи – това е метод, който изисква целенасочено наблюдение и съобщаване на определена информация от конкретни области на икономическата действителност /търсене, предлагане, производство, основни макроикономически показатели – БНП, безработица, инфлация/. Целта е да се даде отговор от студентите на конкретни въпроси, като за целта внимателно анализират предоставената информация за конкретните икономически явления и процеси. За решаването на този вид задачи, преподавателят е необходимо да насочи студентите към следната последователност на изпълняваните действия: анализ на конкретната икономическа ситуация,

анализ на прийоми, който могат да бъдат използвани за решаването ѝ, събиране на необходимите данни за решаване на задачата и установяване на необходимата последователност, изпълнение на действия, които са обусловени от икономическата задача /проучване на нормативна уредба, на пазарна ситуация, изчисления и анализ на получените решения. За да решават тези задачи студентите е необходимо да спазват следните критерии: решението да не противоречи на законовата уредба, да се вземат решения, които не противоречат на икономическата логика, отчитане на критериите за икономическа ефективност и справедливост, интересите на отделните икономически субекти. За да се реши от студентите задача от този тип, то те трябва творчески да приложат усвоените знания, да анализират конкретната икономическа практика, да прогнозират изменението на икономическата реалност. За това е необходимо да притежават умения да анализират причинно-следствените връзки между икономическите явления и процеси.

Дискусията – е един от методите, който е доказал в практиката значението си за формиране на икономическо мислене и поведение у студентите. В основата ѝ е колективното обсъждане на даден проблем с цел избиране на пътища за неговото решаване. Умението да се води дискусия, да се спори, да се полемира има водеща функция в човешкото познание. Тя се осъществява в диалогична форма на общуване на участващите в нея студенти. По време на дискусията се засилва мотивацията на студентите да изкажат своя позиция и да я защитават. Напр. провеждаме дискусия на тема „Необходими ли са „данъчни заслони“ за определени сектори в икономиката“ или на тема „Съдържание на експанзионистичната фискална политика в условията на рецесия“; „За и против плоския данък“ и пр. За да участва всеки студент в дискусията по така посочените теми, то той трябва да притежава теоретически познания по тези въпроси, компетентност и познаване на конкретно провежданата икономическа политика, законовата рамка на тези процеси, практиката в другите страни. Съдържанието на дискусията е с цел участниците в нея да проведат един конструктивен спор чрез който се активизира мисленето на студентите, а също се изгражда и формира собствена позиция по проблема, умения да се доказва и отстоява тя. Формират се комуникативни умения- всичко това е много важно за професионалната реализация на всеки икономист. За подготовката и провеждането на дискусията преподавателят има основна роля. Определянето на целта и излагането на проблема по които ще се води дискусията включва отговор на следните въпроси: защо трябва да се дискутира, за какво трябва да се дискутира, целта на дискусията /темата/ трябва да бъде предварително известна на участниците /горепосочените теми са обявени на студентите още в началото на семинарните упражнения, когато започваме разглеждането на проблема Макроикономическо регулиране и неговите инструменти/. Ходът на дискуси-

ята най-често протича по следния сценарии. Започва се с анализ на проблема, като се тръгва от конкретна ситуация. Използват се познанията и опита на участниците, изтъкват се причинно-следствените връзки и последиците от решаването на проблема в една или друга посока. Накрая като резултат от дискусията се предлагат решения, като се прави съпоставителна преценка на предимствата и недостатъците на решаване на проблема. Изводът е, че е необходима задълбочена подготовка за провеждане на дискусия по микро или макроикономически проблем. Тя включва набиране на предварителна информация, целенасоченост при провеждане на дискусията с цел получаване на нови знания от студентите, създаване на условия за взаимодействие и самоорганизация на участниците, обсъждане на различни идеи от различни гледни точки и тяхното отстояване, създаване на възможност до се критикува със силата на научните аргументи, формиране на качества за групова работа и сътрудничество, което е едно от стойностните качества на бъдещия мениджър.

Провеждане на дебати „за“ и „против“ – същността на този метод е, че две групи студенти, разменят по утвърден регламент по повод на проблемно обстоятелство или спорно схващане на бъдещото развитие на даден икономически процес, собствени позиции и аргументи. Има и трета група, която оценява хода на дебата, сравнява противоположните гледни точки на участниците. Този метод може да се приложи, когато се прави въведение към една тема. Например при изясняване на основните принципи на данъчното облагане да се проведе дебата относно следния проблем – „Социално-справедливо ли е облагането на доходите с плосък данък“. Но за тези въпроси, студентите трябва да имат предварителни знания. Дискусията може да се проведе и след като е приключило разглеждането на група въпроси. Например след разглеждането на проблемите за икономическа интеграция, валутен пазар, световно стопанство би могло да се проведе дискусия на тема: „Какви са ефектите за България от присъединяването към ЕС“.

Всяка от групите участващи в дебата приема една конкретна теза. Критериите за оценка от журито се обявяват предварително. В хода на дебата се редуват аргументи „за“ и „против“. Всеки участник преди да изложи своя аргумент, трябва да вземе отношение по отговора на преждеговорившия от групата на противния отбор. Всеки участник от двете групи взема по един път участие. Накрая журито се произнася с оценка, но с аргументи за съдържанието на провеждания дебат, за съдържанието на различните позиции и тяхното отстояване.

Казус – това е метод на самостоятелно прилагане на знанието. Той е методическо упражнение за вземане на решение въз основа на самостоятелна групов дискусия по реален пример и конкретна ситуация. В зависимост от образователните цели, които се преследват, в зависимост от това как е изготвен казуса, колко време е необходимо за решаването му, от начина на

събиране и обработване на информацията и ролята на преподавателя има различни видове казуси:

- **казус за вземане на решение.** Тук е дадена цялата информация, проблемът е посочен и изчерпателно обяснен и задачата на студентите е да го решат.

- **казус за намиране на проблема** /класически Харвардски казус/ – на студентите се представя изчерпателно описана и най-близка до действителността практическа ситуация, както и допълнителни материали, но без специфичната постановка на проблема. Него трябва да открият студентите и да го решат.

- **казус за преценка** – студентът наред с пълната информация получава и ясно формулирани проблеми. Например „Доходите на фирма Х намаляват, тя все повече губи конкурентни позиции и е взето решение от управителният съвет фирмата да се пререгистрира от ООД на ЕООД“. Задачата е да се разработят варианти на решения, които да се дискутират и да се сравнят с приложеното практическо решение. Така студентите могат да преценяват критично вече взети решения в практиката и да предлагат алтернативни решения.

- **информационен казус** – учащия се получава информация с която се описва един проблем, но тя не е достатъчна за да вземе решение. На студентите е необходима още допълнителна информация, която те трябва да си набавят, да разработят и предложат решение.

- **казус за проучване** – на студентите се посочва проблема без каквато и да е друга информация. Проблемът може да бъде решен, като се извърши проучване направо в практиката. Например един от основните теоретични въпроси в Макроикономиката е за Мултипликационният ефект. В чисто практически аспект проучването може да бъде насочено към очакваният мултипликационен ефект от строителството на магистрала „Струма“.

Един от основните аргументи за прилагането на този метод е, че с него се повишава мотивацията на студентите за учене. Преподаването на икономическата наука чрез този метод се показва и доказва, че тя е жива наука и е свързана с действителността. Чрез него се внася реализъм в преподаването, но той изисква от студентите добра теоретическа подготовка и умения за прилагането на знанията в практиката. Казусът е своеобразен мост между теорията и практиката. Чрез казуса се стига до материализация на знанията по Икономическа теория, а също и такива по право, статистика, маркетинг и др. Придобиват се и нови знания и умения чрез четене на литература и проучване на практиката.

Ролева игра е симулационен метод за обучение при който преподавателят ръководи, направлява и съветва, оценява работата на обучаваните. Тя симулира действителността и дава възможност да се натрупа опит за социални форми на поведение, да се дефинират, анализират и преодолеят

съществуващи конфликти на интереси, да се намерят рационални стратегии за вземане на решения. На въпроса – кога да се приложи ролевата игра като метод на обучение, отговора е, че е възможно прилагането ѝ в различните фази на учебният процес, пише А. Афф. Така тя изпълнява и различни функции. Ролевата игра може да се приложи, когато темата е актуална, когато има противоречиви интереси, когато не съществува някакво общовалидно решение. В основата на ролевата игра са икономически проблеми и свързаните с тях социални, човешки, морални, етични и политически аспекти на тези проблеми. С помощта на ролевата игра се отработва тактика на икономическо поведение, действия, изпълнение на функции и задължения на отделното лице. Това предполага разработването на сценария с описание на конкретната ситуация, функции и задължения на действащите лица, техните задачи и разпределение на ролите.

Този метод е целесъобразен и ефективен само в случай когато се използва в съчетание с други методи, когато игровите ситуации са максимално приближени до реалната действителност, когато е създаден необходимия емоционален фон и атмосфера на колективни взаимодействия. Ролевата игра, която изисква чисто изпълнение на ролята се наричат „режисирани“, но ако ролята позволява изграждането ѝ от „актьора“, то тя е отворена. Ето някои примерни теми за ролеви игри: 1/ **„Инвестиционен проект за прокаране на ж.п. линия в район... Ролите, които „играят“ студентите са на представители на общината, на представители на поне трима инвеститори, граждани, екологични организации, представител на местния бизнес и др.** 2/ **„Съдебен процес срещу г-жа Ан Флация“.** Тази ролева игра беше отработена от студенти преди години, когато проблемът за галопиращата инфлация беше изключително актуален у нас. Главните „актьори“ са: подсъдим – г-жа Ан Флация; обвинение-покушение срещу икономиката, свидетели на обвинението – г-жа Фикси Ран Доход, г-н Кон Гломерат и професорът; свидетели на защитата – г-н Ас съм Длъжник, г-жа Едра Собственост, г-жа Анфлация; други роли – съдия, прокурор, адвокат, пристав, съдебни заседатели. Студентите бяха много добре мотивирани да заучат своите роли /по предварително раздаден текст/ и да се представят пред „публиката“.

За активизиране на самостоятелната работа на студентите и формиране у тях на навици за публично представяне на знанията използваме и следните форми – **есета, доклади, реферати, представяне на презентации по даден проблем. Това са форми и за проверка на знанията на студентите.** Те предварително узнават темите и правят своя избор, като получават и методически указания за разработване и представяне на така посочените различни форми на писмени разработки. За да има яснота в изложението и логика в аргументите, студентите трябва да разделят основното съдържание на докладите и рефератите на подзаглавия и подточки. В заключението се защитават изложените идеи и се поставят нерешените проблеми /насоки за

бъдещи изследвания/. Изискване за размерът на докладите и рефератите е 10-15 страници. Основните критерии при оценка на докладите и рефератите са следните: съответствие на темата и съдържанието; изложение на собствени мисли и идеи; дълбочина на анализа на проблема и подкрепен ли е с примери; позоваване на литературни източници и правилен подбор на практическа информация; логичност на изложението; наличие на графики, формули и други инструменти за анализ; правилно оформяне на работата.

Есето е по-особена форма на самостоятелна работа на студентите. Целта е те да покажат определени умения за усвоени знания и аналитични умения при изследване на реална ситуация от практиката. Схемата за писане на есе по Микро- или макроикономически проблем е следната /тя се дава на студентите/: описва се теоретичния модел, който се решава с избрания проблем; сочат се примери от практиката в икономическият живот, от икономическата политика, с който се илюстрира теоретичния модел; правят се препоръки, които могат да бъдат реализирани на основата на дадената практическа ситуация. Размерът на есето е 5-8 страници.

Така разгледаните до тук иновационни подходи за провеждане на обучението в семинарните упражнения по Икономическа теория, а и много други за които не стана дума, поради ограничения обем на разработката, сме убедени, че подготвят студентите за една успешна икономическа дейност и бъдеща професионална реализация. Всички тези подходи прилагани комплексно допринасят за повишаване качеството и ефективността на висшето образование.

ЛИТЕРАТУРА

1. Атали Ж. Гийом М. 1992 Икономика на свободата, С. Изд. Св. Климент Охридски.
2. Афф Й., 1999, Сборник по Икономическа дидактика, Изд. Алма матер, Габрово.
3. Савов Ст., 1990, Обща теория на пазарното стопанство, т. I, Сиком, С.
4. Шумпетер Й., 2000, История на икономическия анализ, т. I, изд. Прозорец. С.
5. John Maynard Keynes. 1972 "Alfred Marshall" Essays in Biography, The Royal Economic Society, New York.

СПЕЦИАЛНОСТТА МУЗИКАЛНА ПЕДАГОГИКА С ИЗВОЮВАНО МЯСТО В ЕВРОПЕЙСКОТО КУЛТУРНО И ОБРАЗОВАТЕЛНО ПРОСТРАНСТВО

гл. ас. д-р Красимира Филева-Русева
АМТИИ, Пловдив

THE SPECIALTY MUSICAL PEDAGOGY WITH DESERVED PLACE IN THE EUROPEAN CULTURAL AND EDUCATIONAL REALM

Krasimira Fileva-Ruseva

ABSTRACT: Unattractiveness of teacher's profession is a fact both in Europe and, in particular, in Bulgaria. This situation is a reason for a balance-sheet of the state and the competition power of pedagogical education, in particular, in the subject "Pedagogy of music learning", where I teach. Conclusions in this report are based on facts about the realization in Bulgaria and abroad of specialists, graduated from AMDFA, on concrete steps concerning the practical orientation of the education, such as on acknowledged abroad educational conceptions of teachers in this subject.

KEYWORDS: pedagogy of music learning, music teacher, European education

Непривлекателността на учителската професия е известен факт, както в България, така и изобщо в Европа. Това се илюстрира с все по-малкия интерес на младите хора у нас към педагогическите специалности и с все по-голямото търсене на учители в развитите страни на Европейския съюз. Тази ситуация е повод за равностойност на състоянието и конкурентоспособността на направление „Педагогика на обучението по музика“, където преподавам. Изводите в настоящия доклад са основани на данни за реализацията в страната и в чужбина на специалисти завършили Академията за музикално, танцово и изобразително изкуство, на конкретни мерки, засягащи практическата насоченост на обучението, на **утвърдени в националната образователна практика** и признати в чужбина образователни концепции на преподаватели в тази специалност.

Проучването на необходимата документация, личните ми наблюдения върху професионалното изграждане на много обучавани музикални педагози и контактите ми с бивши студенти, завършили пиано като специален и пиано като задължителен инструмент в моя клас откритоиха следното:

1. По отношение **организацията и провеждането на учебния процес**, т.е. усилията на ръководството и преподавателския състав.

1.1. В учебния план на специалността „Педагогика на обучението по музика“ е намерен удачен **баланс между общопедагогически и музикални дисциплини**. Безспорно е, че учителят по музика трябва да бъде ерудиран и можещ **музикант**. От друга страна, принципите на преподаването, на обяснението, което трябва да бъде понятно и атрактивно за учащите, а също и последователно въведено, на контакта с възпитаниците, разбирането на техните образователни нужди и подходът според тях, познанията за личностната и възрастовата им специфика, се изучават с учебните предмети от **психолого-педагогическия цикъл**. По тези причини студентите не са лишени от нито една психолого-педагогическа учебна дисциплина, но музикалните учебни предмети преобладават и със своето разнообразие, и като натовареност.

1.2. Сполучливо е също **съотношението** между теоретични – формират основата, фундамента от знания – и практически учебни предмети – създаващи пряко необходимите на музикалния педагог конкретни умения. По **музикалнитеоретичните дисциплини**, като например „Хармония“, „Полифония“, „История на музиката“, „Музикална естетика“, се формира базата от знания, които веднага се прилагат при паралелно изучаваните **музикално-практически учебни предмети**. Такива са изучаваните под формата на индивидуални занятия музикален инструмент (включително пиано като специален предмет), пеене, пиано като задължителен инструмент. По тези дисциплини, в които се формират съответните умения и навици бъдещите учители придобиват значителен практически опит като **музиканти-изпълнители**. Педагогическата креативност и импровизаторски умения, така ценни в учителската професия, се усвояват от собствен опит чрез учебните дисциплини „Педагогическа практика“, „Практика в детска градина“, „Практика на обучението по...“ (музикален инструмент или пеене). При гъвкавата организация на стажа, която е постигната, студентът придобива навици и тренинг в работата с различно големи групи, с ученици от различни възрасти, при индивидуално обучение. Не подлежи на съмнение фактът, че всички споменати категории обучавани имат различни образователни потребности и съответно изискват различни преподавателски подходи. Такива подходи студентите също овладяват по изброените практически дисциплини, където знанията са в тясна връзка с преподаваната материя в предхождащите ги **лекционни курсове** по „Методика на музикалното възпитание“, „Методика на обучението по...“ (музикален инструмент или пеене).

1.3. **Учебните програми**, както и учебното съдържание, включено в тях се обновява периодично, за да отрази новите достижения в съответната област, за да бъде актуално и резултатно. Учебните програми както по теоретичните, така и по практическите дисциплини са изготвени според конкретните професионални потребности на учителя по музика. Например в

учебната програма по пиано като задължителен инструмент са предвидени за изучаване:

- **произведения във всички типове музикални форми** за доизясняване и задълбочаване усвояваната по теоретичните дисциплини информация и за повишаване умението тези музикални форми да се преподават в клас (запознаването на учениците в СОУ с музикалните форми е изискване, залегнало в програмата по музика на МОМН). Отразяването на тази професионална потребност на бъдещия музикален педагог в учебната програма по пиано и стриктното ѝ спазване в репертоарната практика (такива творби се изпълняват на контролни проверки пред комисия, където се следи и за коректността на подбрения материал) свидетелства за тясната връзка на теоретични и практически дисциплини в специалността „Педагогика на обучението по музика“;

- **пиеси, които конкретно фигурират като материал за слушане в учебниците по музика за общообразователното училище**, които музикалният педагог да може да изпълнява пред своите възпитаници, т.е. пиеси, които формират репертоара му на учител. За всеки, който е посещавал концерт е ясно предимството на живото изпълнение пред прослушването от запис. Представянето на пиесите за слушане от учителя, ако изпълнението е качествено, определено ще има по-голямо емоционално въздействие. Нещо повече – показаното пред класа умение за свирене е увличащ жив пример за учениците, които педагогът трябва успешно да въведе в света на сложната класическа музика, да ги предразположи да обичат и търсят образци на тази музика за слушане, да я познават, да поискат да вникнат в нея;

- **песни, определени в учебниците за изпълнение от учащите в СОУ в часовете по музика**. Дейността изпълнение на музика е неотменна част от училищното музикално възпитание. Тази дейност присъства във всеки урок по музика. Това налага да се обърне специално внимание на всеки детайл от подготовката за успешно изпълнение на този важен елемент от урока. За създаването на певчески умения, както и на необходимите знания за правилно поставяне на гласовете на учениците, студентите изучават „Постановка на глас“. Тъй като и пеенето със съпровод на пиано, и дирижирането са умения, безусловно необходими на музикалния педагог, а също и за постигане на оптимални резултати и за усвояването на ползваем репертоар, училищни песни в АМТИИ се изучават освен по дисциплината пиано (задължителен инструмент), също и по дирижиране и са включени в един от държавните изпити;

- **художествена и инструктивна литература, неотменно необходима за развиване изпълнителските умения** на бъдещия учител. Не е възможно качествени инструментални навици да се придобият единствено чрез усвояване на произведенията определени за слушане в училище, тъй като те са подбирани с цел да представят музиката пред учениците, да я направят по-достъпна за сетивата на подрастващите, по-разбираема и обичана от тях, а не да изграждат навици за изпълнение на пиано у техния учител. За да се реши задачата за раз-

вие на изпълнителските умения на студентите, се прилага материал подбран според тяхното ниво на интерпретационни и технически умения.

В структурата на минималния предвиден учебен репертоар балансът между изброените групи произведения е много прецизен с оглед едновременно изграждане на изпълнителски умения, осигуряване на практически примери към натрупаните теоретични знания и подготовка на репертоар, конкретно необходим в бъдещата работа на учителя. За допълнително улесняване на репертоарното формиране, преподаватели от катедра „Пиано и акордеон“ създадоха сборник съдържащ тези клавирни пиеси, които са използвани в актуалните български учебници по музика за СОУ. Предвижда се съдържанието на сборника да се обновява периодично, за да отрази промените в репертоара по музика за общообразователното училище.

Със същата цел аз записах компактдиск „Клавирни миниатюри от български композитори“. Голяма част от пиесите включени в диска, съм записала отделно и за компактдискете с произведения за слушане към учебниците по музика, т.е. тези пиеси вече се слушат от българските ученици. Останалите миниатюри са подходящи за илюстративен материал към различни теми в уроците по музика, като „Музиката може да изобразява“, „Музиката може да разказва приказки“, като въвеждащи при преподаване на крупни творби от български автор. Приложението на миниатюрите с тази образователна цел има задача доизясняване специфични особености от творческия почерк на композитора, които по-нагледно и достъпно могат да се покажат отначало чрез малка пиеса от същия тонов творец. Тъй като студентите в часовете по пиано (задължителен инструмент) усвояват част от тези пиеси, с помощта на компактдиска те имат възможност да ги прослушат, когато е нужно.

Учителят по музика трябва да може да пее и акомпанира изпълнението на класа. Такива умения се изработват в часовете по пиано (задължителен инструмент). В учебната програма е предвиден за изучаване голям брой песни. За детайлно усвояване са предвидени песни към три от четирите контролни проверки, каквито студентите полагат всяка година. За по-ефективното усвояване на сръчности за пеене и акомпаниране (както и за но-надежден контрол върху нивата на усвояване), тази дейност е включена и като елемент от държавния изпит на завършващите специалност „Педагогика на обучението по музика“. За държавния изпит се изучават 5 песни с акомпанимент, различни от усвояваните през семестрите. Учителската професия налага в някои случаи много бързо да се подготви концертна програма с ученическия колектив. Помислено е също и за осигуряване на нужните сръчности за своевременно справяне с такива възникнали задачи, като в учебните програми по пиано се препоръчва и работа за подобряване на ноточетивната техника чрез занимания с четене *a prima vista*.

Преподавателят трябва да бъде в състояние да обяснява сложните музикални явления. Изискване за усвояване на пиеси в различни форми, с раз-

личен тип многогласие и организация на вертикала е предвидено в учебната програма. Пиеси отговарящи на тези критерии се подбират от преподавателите при съставяне индивидуалната програма на всеки студент.

1.4. **Учебна литература.** Учебният процес е обезпечен с качествени учебници. Като пример ще посоча **учебник** по водещата за специалността дисциплина **„Методика на музикалното възпитание“**, създаден от проф. Пенка Минчева. В този учебник, наред с другите качества, много сполучливо е намерен баланс между теоретични знания и конкретни практически съвети, които са необходими в работата на бъдещия учител. В този смисъл особено ценна и блестящо осъществена е идеята да се разглеждат характеристиките на всяка музикална способност във връзка с конкретната работа в учебното занятие за активизирането ѝ, т.е. след изясняване спецификата на всяка музикална даденост се предлагат забележително голямо количество работещи, проверени в богатата практика на авторката подходи за разгръщането на способността у учениците. Музикалните дейности са разгледани по подобен начин – след изясняване същността на конкретната дейност се описват оригинални идеи за осъществяването ѝ в уроците. Друго предимство на учебника е, че той дава точна информация и аргументирана оценка за системите за нотно ограмотяване, съществуващи до момента. Наличието на тези коректно поднесени данни предоставя възможност учебникът да се ползва и за справочни цели. Учебникът изобилства с музикален репертоар – песни за изпълнение, които студентите, а също и настоящите учители могат да ползват директно в своята преподавателска дейност. Правилност на авторката, че преобладават българските народни песни. Това не е случайно – сред идеите, които професор Минчева разработва последователно и отстоява неотклонно в цялостната с научна продукция, е осъществяването на масовото музикално възпитание на основата на родния музикален фолклор.

Полезен е големият брой конкретни практически съвети, почерпени от богатия педагогически опит на проф. Минчева, като например, че при определяне характера на звучене на дадена творба, емоционалното въздействие на изразен похват, на елемент на музикалния език, общите му характеристики *трябва да се открият от колектива*, от класа, в осмислянето да се включат *всички*, а след това детайлите, уточненията да се посочат от по-изявените ученици.

Учебникът очарова и със своята брилянтна подреденост и систематизираност. Ясно и прегледно са изведени връзките между понятията, отчетена и обяснена е йерархията им. За по-голяма яснота както хоризонталните (между понятия на едно и също ниво в системата), така и вертикалните (отношения между различните нива) връзки са представени в схеми. Към всяка тема за максимална яснота са поместени нагледни примери. Допълнителна работа в това направление са въпросите и задачите след всяка лекция, които са полезни за доизясняване на усвояваната информация и за самооценка.

Изключително актуално звучи възгледът за ролята и мястото на *знанията* в музикалните занятия и по отношение на оценката, която ученикът получава.

Основни и централни *между* знанията са тези, свързани с изграждането на вокални и хорови навици, тъй като изпълнението на музика е основна дейност в музикалното занятие. Прямо тях обслужващи функции имат:

- Знанията от областта на музикалната теория. Това са най-необходимите знания за придобиване на елементарна нотна грамотност, изясняване значението на основни понятия, което е необходимо за успешно изпълнение на музикалните дейности;

- Знанията за историята на музиката и музикалноизразните средства. Те са необходими за осъществяване на друга важна дейност в урока – възприемането на музика.

Знанията не се „дават“ дефинитивно от учителя, а се постигат съвместно с учениците в процеса на наблюдение на музикалните явления. Важно е да се подчертае, че *всички знания* (независимо от вътрешната им йерархия) *в занятията по музика имат обслужваща роля по отношение на уменията*. От тази роля на знанията в музикалното възпитание произтича спецификата на оценяване постиженията на учениците – водещо във формиране на оценката е *равнището на изграждане на умения за изпълнение, възприемане и съчиняване на музика*, а по-малък е дялът на усвоените знания [с. 110].

За ефективността на обучението на всеки специалист е особено важна многопосочната **връзка на теория и практика**. Такава връзка може да бъде проследена още на ниво учебна литература. Проф. Пенка Минчева – дългогодишен преподавател и титуляр на дисциплината „Методика на музикалното възпитание“ в АМТИИ, доц. Петя Пехливанова – дългогодишен преподавател по педагогическа практика и аз участваме в **авторски колектив за създаване на учебници по музика за СОУ**. В тези учебници, по които работят завършили Музикалната академия специалисти – музикални педагози – са внедрени най-новите и актуални педагогически системи за създаване на необходимите певчески и съчинителски умения, за по-пълно вникване в емоционалното съдържание на музиката, с която учениците се запознават, както и за по-резултатно усвояване на знанията предвидени в програмата на МОМН по учебния предмет „Музика“ за СОУ.

1.5. Успешни, внедрени в практиката и доказали своята ефективност методически системи. Системата на проф. Пенка Минчева за начално осъзнаване на височинните и трайностните отношения между тоновете от мелодията на основата на българската народна музика предизвика голям интерес на педагози не само в България, но и в Украйна. Накратко системата се състои в следното: отначало се осъзнават трайностните отношения, тъй като малкият ученик вече има насложени представи за кратко – дълго. Началното запознаване с трайностите се извършва чрез приказка, в която всеки герой, символизиращ определена тонова трайност, се описва чрез епитети, като „тежък“, „огромен“, „по-подвижен“, „малък“, „игрив“. На всеки герой съответства сричка с определена продължителност, която децата озвучават с глас или на

детските ударни музикални инструменти от комплекта по музика. Така учащите интуитивно схващат отношенията „много продължителен – продължителен – по-кратък – най-кратък“. Тези приблизителни представи се уточняват впоследствие, като се преподават и символите-трайности. Тоновите височини се осъзнават като стъпала по звуковата скала. Отначало се възприемат само две и то поредни стъпала, като разликата във височините се очертава с ръка от учителя и е изобразена чрез щрихи в учебника. Характерно за мелодията в българската народна музика е, че в рамките на една и съща звукова редица всеки от тоновете може да придобие функцията на завършващ музикалната мисъл, на опорен. По тази причина в занятията първоначално се използват две кратки народни песни, съставени от двата преподавани тона, но в първата песен опорният, финалният тон е по-ниският, а във втората – по-високият. Така децата привикват да възприемат коментирания интонационна „гъвкавост“ на родната ни музика, като обичайна. Песните се заучават по слух, като постепенно текстът се заменя със сричките – тонови имена, а още по-късно се намира и тяхното място върху петолинието. По сходен начин се усвояват, един по един и останалите тонове в рамките на една октава.

Методът за **онагледяване на урока по музика чрез компютърна анимация**, над който работя от 2000 година, е представен и приет на много педагогически форуми в България, за което свидетелства наградата за най-добра научна разработка от „Тракийски университет“ – Стара Загора. Разработих този метод за илюстриране на изучаваната в конкретен урок информация и преподаване на музикални форми и музикалноизразни средства, осъзнавайки, че:

- Привличането и на други изкуства за усилване въздействието на музиката не е нова практика в общообразователното училище, но този подход има и известни слабости. Например показването на картини едновременно с възприемането на музикална творба е недостатъчно ефективно, когато учениците трябва да регистрират плавно настъпващи в музиката промени. Затруднения от такъв характер може да предизвика и позоваването на литературно произведение, ако композиторът не е бил вдъхновен точно от него, или ако литературният сюжет не е основа за програмата на музикалната творба.

Сред предимствата на онагледяването с видеоклип, са:

- Могат да се илюстрират точно и отчетливо принципите на развитие на музикалната форма – единство, подобие и контраст, което е отправна точка при възприемане структурата на творбата.

- Благодарение предимствата на новия софтуер анимационният видеоклип може да внуши усещане за реалност, което допълнително усилва въздействието на зримия образ до степен, значително надхвърляща въздействието на традиционния рисуван филм.

- Компютърно генерираният образ предоставя неограничени средства за повишаване ефекта от възприемането в сравнение с реално заснетите

сцени. Такива са например използването на гледни точки, чието прилагане в действителност е невъзможно, но заснемането на персонажите от определен ъгъл има отношение към показването на нови черти на героите от видеоразказа. Такива са и впечатляващите специални ефекти, които обаче трябва да се прилагат много внимателно, за да не отвлечат вниманието на възприемащите от звучащата музика.

Методът има за цел по-пълноценно осмисляне на характерните черти на звучащата творба – нейната структура и емоционално съдържание, както и на музикалноизразните средства, чрез учебни анимационни видеоклипове, създадени по произведенията за слушане в конкретно занятие по музика и съобразени с преподаваната учебна информация. Представянето на този метод предизвиква голям интересовен в България, също и в Русия и Турция.

Българският музикален педагог трябва да има необходимите знания и умения, за да ръководи успешно музикалната самодейност на учащите. Учебни дисциплини, при които се придобиват такива умения, са „Дирижиране“, специален предмет, „Методика на обучението по...“ (музикален инструмент или пеене). Съзнавайки, че:

- Съществува много голяма по обем и качествена клавирнометодическа литература, но преобладаващата част от нея е създадена до 1970 година, т.е. някои идеи отразени там, са вече остаряли;

- Студентите от направление „Педагогика на обучението по музика“ – *учители* по своята квалификационна характеристика – имат ярко изразена професионална потребност от подробно и изчерпателно обяснение на възможно най-много конкретни педагогически подходи на преподаване;

- Тези студенти, които изучават пиано като специален предмет имат право да преподават пиано дори във висше училище;

- За разлика от клавирнометодическата, справочна литература по пиано определено не достига;

- Съществуват теми, засягащи обучението по пиано, които не са детайлно изяснени в наличните учебници; аз създадох учебник по „Методика на преподаване на пиано“. Към разработването на темите подходах особено грижливо, с ясното съзнание, че изучаващите лекционния курс са бъдещи учители, т.е. всяка евентуално допусната в учебника грешка би се мултиплицирала от дейността на усвоилите тези знания. Това, както и вече коментираната необходимост да създам нов, актуален учебник, наложи следните способности:

- Конкретно и пространно са разгледани подходи за развитие на музикалните способности на ученика. На всеки учител по пиано е ясно, че учениците се различават един от друг по състоянието на музикалните си способности, както и по съотношението в развитието им у отделния учащ пианист. Съвети за работа върху развитието на ладов усет, метроритмичен усет, музикалнослухови представи и производния им усет за многогласие, така, че

да се постигне хармонично развитие на тези способности, са пространно описани в учебника.

– Музикалните способности, въпреки че са основен елемент от таланта на изпълнителя, все пак не са всичко необходимо за сполучливата му реализация. Успешният пианист-интерпретатор трябва още да бъде артистичен, за да може да въздейства на публиката, да притежава необходимата психическа устойчивост и издръжливост, за да издържи сценичното напрежение, да бъде сръчен, за да осъществи интерпретаторските си намерения, да има необходимата стилова култура, за да съответстват идеите му на заложеното от композитора емоционално съдържание в произведенията, които ще представя. Към развитието на артистичността са насочени описани в учебника прийоми, като поставяне на ученика на конкретни задачи, които развиват звуковото му въображение, осъществяване съвместно с педагога на естетически анализ на изучавана творба, разискване на определени решения в прослушани от учащия интерпретации на видни пианисти, усвояване на репертоар, който е различен от изпълнителското амплоа на ученика. Темата „Работа с несръчни ученици“ е съвсем нова, неразглеждана в съществуващата до момента учебна литература по пиано. У много клавирни педагози е залегнало убеждението, че несръчни пианисти няма, а, според изказване на проф. Димитър Цанев, такива се срещат във всеки клас. Идеята, която разгръщам тук, е, че след установяване на подобен проблем у учащия, педагогът трябва да се погрижи по-голяма част работата на двигателния апарат на неговия възпитаник свързана с изпълнението, да бъде *осъзната* и да стане *обект на стриктния самоконтрол* на ученика над движенията си. Обясненията на учителя трябва да се насочат *не единствено* към изпълнителската концепция (както особено често се практикува), а също и към двигателната реализация на произведението. Този раздел включва също и конкретни, многократно изпробвани в практиката способи на работа за развитието на необходимите умения.

Според други, по-рано проведени мои изследвания, основна причина за негативните проявления на сценичен стрес у изпълнителя на музика е страхът от забравяне на нотния текст. Затова в учебника е отделено достатъчно място на въпроса за **ефективно запаметяване и улесняване на възпроизвеждането** на тоновата материя. Системата на Лаймер – Гизекинг за усвояване на музикална творба наизуст до момента не е детайлно разглеждана в учебниците по методика на клавирното обучение и основна причина за това е нейната „елитарност“ – насоченост към пианисти с много високо развити музикални способности, изпълнителски умения и голяма професионална практика. В новия учебник тази система е адаптирана, за да бъде използвана от учащи с различен клавирен опит, ниво на музикални способности и сръчности. В раздела „Подготовка за сценично представяне“ са разгледани както традиционно използваните начини, така и **нов подход** за ограничаване негативните

проявления на сценичния стрес чрез надеждно осигуряване на заучено наизуст произведение.

Набелязани са конкретни мерки за изграждане на **стиловата култура на ученика**, които, за разлика от създадени по-рано образци на клавирнометодическа литература, тук са разгърнати в цял раздел.

Сред дейностите, които не само разнообразяват урока по пиано, но допринасят за изграждане на специфични клавирни умения, необходими на професионалиста и ценени от любителя пианист, са: ансамблов музизиране, четене от пръв поглед, свирене по слух, анализ и сравняване на клавирни интерпретации. Тези и други дейности, които е удачно да се включат в урока по пиано и самостоятелната работа на обучавания, са разгледани в раздела „Допълнителни дейности при обучението по пиано“.

Естествено, в новия учебник не се отричат доказали се в практиката преподавателски подходи. Напротив, при разработването на информационния материал е обобщен опитът предимно на известни български и руски клавирни педагози.

При темите за клавирноизпълнителски изразни средства са цитирани като примери анализи на трактовки на **бележити клавирни интерпретатори**, като С. Рахманинов, Дину Липати, Сондра Бианка. С цел максимална достоверност на направените в учебника изводи относно клавирната интерпретация, заключенията се основават и върху прослушани записи на изпълнения на клавирни творби от **техните автори**, като П. Владигеров, върху наличните сведения за изпълнителския облик на **известни композитори** на клавирна музика като Л. ван Бетовен и Д. Шостакович.

За музикалния педагог е от особено значение да притежава солидни познания за взаимоотношенията между учител и ученик. При индивидуалното обучение, каквото е обучението по пиано, успехът в тези взаимоотношения е от съществено значение за резултатността на учебния процес. За да отговорим на професионалната потребност от такива знания, към всеки раздел от учебника разглеждаме най-често срещаните **грешки**, които учителят допуска при конкретната изучавана материя, както и характерни грешки в самостоятелната работа на учащите. Посочването на определен проблем в методическа литература не е достатъчно ефективно, ако не се покажат и способности за избягването му, или за преодоляването, ако той вече съществува. По тази причина описах и **подходи** за справяне с типичните грешки.

Поместването на **въпроси и задачи** към всяка от темите не е практикувано в учебната литература по пиано. В учебника „Методика на преподаване на пиано“ това е направено, за да допринесе за доизясняването и осмислянето, а при въпросите, които поставят студента в определена педагогическа ситуация – и като пряк път за внедряването в практиката на получените във всяка конкретна лекция знания.

За улесняване на вникването в преподаваната материя, както и за полекото ѝ запомняне, всички теми в учебника са **структурирани по един и същ начин**.

Приложенията „Етюди за пиано“ и „Полифоничен клавирен репертоар“ са пряко свързани с дейността на педагога по подбор на репертоар. Тези приложения могат да се използват **като справочна литература** както от студенти, така и от настоящи учители по пиано.

Теми от този учебник са развити и в мои публикации в САЩ и Русия.

1.6. Академични събития, организирани за подобряване ефективността на учебния процес.

Една от най-сполучливите „интензивни“ практически мерки за ускорено развитие на педагогическите умения на студентите, за поглед върху най-актуалното, върху нововъведенията в музикалнопедагогическата практика, за наблюдаване и усвояване на новите похвати, стимул за самоусъвършенстване, форум, на който се представя най-новото, жизнеспособното, ефективното, работещото е **Националният академичен конкурс за млад учител**, провеждан на всеки две години. На този конкурс мерят сили най-изявените абсолвенти-бакалаври и магистри от специалността „Педагогика на обучението по музика“ – бъдещи педагози, обучавани в Академията. Предоставена е също така възможност за участие и на учители със стаж до пет години.

Редовно провежданите в АМТИИ **преподавателски концерти** (на преподаватели от катедрите „Пиано и акордеон“, „Оркестрови инструменти и пеене“) също допринасят за развитието на естетическия вкус на бъдещите учители по музика.

Редовният контакт със слушателите е важен елемент от стажа на специалист, който ежедневно ще застава пред ученическа аудитория. Навиците за изпълнение пред публика, каквито се формират при активния концертен живот на студентите в АМТИИ са важна стъпка в това направление. Като добри практики могат да се квалифицират многобройните възможности за сценична изява на студентите от специалността „Педагогика на обучението по музика“. Сред форумите за артистична изява са „Открита сцена“ – провеждана по два пъти всеки месец, на която пианисти изпълняват усвоените от тях пиеси. Помислено е и за изучаващите пиано като втори инструмент – за тях също са предвидени възможности да се изяват, чрез организиране на един концерт в края на всеки семестър. Допълнително отделните преподаватели организират концерти на студентите, които обучават. Провеждат се концерти и на камерни студентски състави, съвместни концерти на преподаватели и студенти. Ролята на мощен подтик за самоусъвършенстване на студентите по акордеон, орган, пиано като специален и пиано като задължителен инструмент е **ежегодният академичен конкурс за изпълнение на музика от Й. С. Бах и неговите съвременници**.

2. За **результатите** от всички комбинирани усилия на преподавателите в специалността „Музикална педагогика“ красноречиво говорят фактите:

2.1. Сред доказателствата за високия **педагогически** професионализъм на завършилите специалността „Педагогика на обучението по музика“ е **наградата „Най-добър учител“ от престижния международен педагогически конкурс „Учитель России“ в Магнитогорск в Русия**, завоювана от завършилата АМТИИ изтъкната пловдивска учителка Мая Попова.

На конкурса „Млад учител“, провеждан в Москва, учителката Наталия Братанова, също възпитаничка на АМТИИ, печели **Първа награда, Наградата на публиката, Наградата на журналистите**.

2.2. Компетентността на завършилите АМТИИ музикални педагози за **ръководство на ученически състави** е защитена блестящо от успехите в това направление на пловдивската учителка Диана Кацарова. Ще приведа някои примери от забележителната ѝ творческа кариера:

Главен учител Диана Кацарова е ръководител на множество вокални формации: вокална група „Пейте с нас“ към Дома на учителя, хор „Родопско ехо“ при ТД „Родопи“, „Бон мин – Мария Луиза“ при Дом за деца лишени от родителски грижи „Мария Луиза“. Тя е и **създател** на две вокални формации: Френската вокална група на Алианс Франсез-Пловдив към българо-френско дружество „Алфонс дьо Ламартин“ и вокална група „Евъргрийн“.

През 2005 година с вокална група „Евъргрийн“ записва компактдиск включващ песни на френски, английски, италиански и български език. *Една от песните – „Празници“ е по нейни авторски текст и музика*. Диска притежават: Френският посланик в България – Етиен дьо Понсен, Васко Василев, Никола Кочиа – директор на лицей „Оскар Ромеро“ в Риволи (Италия), заместник-кметът по културата на град Риволи, Льофийол – един от директорите на Алианс Франсез-Пловдив, Руо – Директор на Алианс Франсез-Бомбай, Сринивас Манджипуди – индийски режисьор, Нона Йотова и много други.

През 2004 – 2005 година вокална формация „Евъргрийн“ записва своя компактдиск „Марица“, посветен на нашата певица Силви Вартан, а през май 2006 година се състоя и презентация на клипа към песента, записана от Жан-Люк Маж, монтаж на гл. ас. г-р Красимира Филева.

Свои песни подаряват на състава известни български композитори.

Солисти на вокална група „Евъргрийн“ са носители на награди от участия в „Като лъвовете“ и Конкурса за френска песен.

С вокалните групи „Евъргрийн“ и Френската вокална група на Алианс Франсез Диана Кацарова се представя и в Празниците на франкофонията, Празника на музиката, организирани от Алианс Франсез.

През 2004 година вокална група „Евъргрийн“ участва във филма на френския режисьор Жан-Люк Маж – „От Макон до Пловдив – за едно изкуство извън времето“, с чиято премиера бе открит театралният фестивал „Златната ракла“ – Пловдив. Филмът е издаден на DVD във Франция от „Zoom-Zoom Productions“, по-

лучава награда на журналистиката за поредицата „Исторически градове и места“ и се излъчва по 60 канала по света.

Вокална група „Евъргрийн“ има успешни турнета в Италия и Париж, отразени в статии във вестник „Стандарт“. Формацията участва и във Фестивала на френската песен „Златния ключ“ в гр. Пловдив под патронажа на Алианс Франсез.

Освен тази солидна дейност, Диана Кацарова има участия в проекти, включително със свои колеги от чужбина. Авторка е на статии и доклади за конференции по темите за: диагностика на усета за многогласие при ученици, нови педагогически и информационни технологии в обучението по музика, музиката и чуждоезиковото обучение, образователния концерт.

2.3. Обучението по музикален инструмент и пеене е на високо ниво. Това се доказва с успешната **изпълнителска кариера** на много изтъкнати интерпретатори – бивши наши студенти. Сред тях са:

- Виолончелистът Калин Иванов – победител в конкурса за солист с оркестър на С. W. Post Музикален фестивал (Ню Йорк), концертирал в България, Саш, Гърция, Австрия, Швейцария, Франция, Англия;

- Кавалджията Теодосий Спасов, първият изпълнител, който свири джаз на кавал, отличен с Наградата на Международната академия за изкуства в Париж (1996), „Музикант на годината“ за 2002 и 2007. Представен е в публикация на списание „Нюзуик“ като един от най-талантливите източноевропейци;

- Китаристът Веселин Койчев – ръководител на джаз-формацията „Бели, зелени, червени“;

- Джаз-певицата доц. Стефка Оникян – преподавател в катедра „Поп и джаз“ на ДМА „Панчо Владигеров“, участник във фестивалите в Дрезден, Загреб, Ниш и много други.

2.4. Инструменталната подготовка на студентите, завършили специалността „Педагогика на обучението по музика“ е толкова добра, че те се реализират с успех като **преподаватели по музикален инструмент** в страни, чиято инструментална школа се ползва с огромен авторитет в света. Конкретен пример за това е дейността на Маргарита Генова, завършила пиано в моя клас и утвърдила се като клавирен педагог във Филаделфия, САЩ. Сред многобройните свидетелства за нейния висок професионализъм и признание в американската клавирна школа са:

- От 2002 досега голяма част от учениците ѝ се явяват на изпита ABRSM и преминават с отличен успех. Няколко ученика имат завършен последният (осми) клас.

- През 2003 на майсторски клас по пиано с преподавател Елеонор Соколоф от Къртис Институт, Филаделфия, нейната ученичка Ивон Хю, на девет години изпълни „Песента на лястовичката“ от Чайковски. Госпожа Соколоф коментира „Тук няма какво да се поправи, всичко е научено. Може ли да изпълни друга пиеса?“ След като изсвирва и „Вечер на село“ от Барток, получава същия отзив и въпроса „Кой е учителят?“

– През 2004 Ивон Хю, вече на десет години, е финалистка в Catherine McFail Concerto Competition. Представи се с Хайдн концерт D Major, първа част.

– През 2005, на майсторския клас, воден от Бенджамин Уитън, ученичката Жан Тонг от класа на Маргарита Генова свири Арабеска от Бургмюлер и отново получава коментара „Няма какво да се поправи“.

– В 2007 всичките 16 нейни ученици печелят златен медал на Dorothy Sutton Performance Festival – фестивал за щата Пенсилвания. Само спечелилите златен медал получават правото да свирят на концерт, наречен “showcase recital”, на който се връчват наградите. Showcase recital е един концерт за целия щат и всяка година е в различен град. От 2007 всяка следваща година по няколко ученика на Маргарита Генова печелят златен медал на този престижен фестивал (DSPF).

– През 2011 двама нейни ученика взимат участие в международен конкурс за изпълнители “Young Classical Virtuoso of Tomorrow”. Майкъл Жанг, на 13 години получава сребърен медал. Той се представя с Кабалевски – Сонатина оп. 13 N 1, трета част. Шери Янг, на 16 години, печели бронзов медал с изпълнението на Шопен – Прелюд ор. 45 N 25 cis moll. В конкурса са участвали над 250 изпълнителя.

– През 2012 шестгодишната Аманда Янг печели Concert Festival Concerto Competition в Ню Йорк и правото да участва като солистка на Island Chamber Orchestra с диригент Джереми Найлс Кемптън. Концертът, преминал при много голям успех се проведе на 3 март 2013 г. в Connectquot Public Library, New York. Аманда изпълни Беркович – Клавирен концерт оп. 44, трета част.

2.5. За качествената **теоретична подготовка** на завършилите специалността „Педагогика на обучението по музика“ свидетелстват известни имена, като:

– Хоровият диригент доц. Костадин Бураджиев – ръководител на Академичния народен хор в АМТИИ, с който печели титлата „Световен шампион в категория „Фолклор“ на 5-та световна хорова олимпиада в Грац, Австрия. К. Бураджиев е носител и на четири първи награди на Международния фестивал „Светът в музика“ в Италия, на престижните български отличия за музикални дейци „Сребърна лира“, „Златна лира“, „Кристална лира“ и др.

– Хоровият диригент Тодор Кабакчиев – ръководител на Първи български хор, с който е завоювал награди на авторитетни международни конкурси в Германия, Испания и Италия, концертирал в Украйна, Гърция, Унгария, Италия.

– Композиторът Найден Андреев – носител на национални и международни награди;

– Композиторът Митко Щерев – създал популярна музика за най-обичаните български естрадни изпълнители, автор на въздействаща филмова музика. Избран от СБФД (съюз на българските филмови дейци) за композитор на столетието;

– Композиторът Юри Ступел – автор на забавна музика, на театрална и филмова музика за български и чужди театри, като МХАТ в Москва, театрите в Краков и Солун.

– Композиторът Кристиан Бояджиев – автор на забавна музика за Лили Иванова, Васил Найденов, Орлин Горанов, групите „Трик“ и „Щурците“. Много от песните му са награждавани на фестивала „Златният Орфей“;

– Музикалните редактори в БНР (програма „Христо Ботев“) – Цветославия Бахариева и Здравко Петров, който е и преподавател в ДМА „Панчо Владигеров“ по история на попмузиката.

Приведените факти убедително обосновават твърдението, че специалността „Музикална педагогика“ вече е извоювала своето място в европейското и световно културно-образователно пространство.

ЛИТЕРАТУРА

1. Документация на Центъра за кариерно развитие на АМТИИ. Пловдив, 2012.
2. Минчева, Пенка. Музикалното възпитание в общообразователното училище. С. „Просвета“ 1994.
3. Минчева, Пенка. Музиката и интелектът. С. 1994.
4. Минчева, П. и К. Филева. Система за начално осъзнаване на височинните и трайностните отношения между тоновете от мелодията. Доклад на: Международная научно-методическая интернет-конференция „Актуальные проблемы современного учебниковождения“, Украйна, 2012.
5. Учебни програми на специалността „Педагогика на обучението по музика“. АМТИИ – Пловдив, 2012.
6. Филева, К. Методика на преподаване на пиано. Пловдив, 2011.
7. Филева, К. Онагледяване на урока по музика с компютърна анимация. Доклад на: 2nd INTERNATIONAL BALKAN EDUCATION CONGRESS SEARCHING EXCELLENCE IN EDUCATION., volume 2, Одрин, 2004, с. 678-682.
8. Филева, К. Преподаване на творби със съвременен музикален език в общообразователното училище чрез онагледяването им с компютърен видеоклип. Доклад на Международна конференция „Музика. XXI век“. Перм, Русия, 2007, с. 269-278.
9. Филева, К. Усвояване на информация чрез онагледяване на урока по музика. THE TRAKIA JOURNAL OF SCIENCES. The Scientific Serial of The Trakia University Срапа Загора, 2005, т. 3, с. 52-54.
10. Филева, К. A method of preparing piano plays for limiting the stage distress of performers. В: International Journal of Business, Humanities and Technology, vol. 2, N 3 – Лос Анджелис, САЩ, 2012, с. 81-88.

АНАЛИЗ НА МОТИВАЦИОННИТЕ НАГЛАСИ НА СТУДЕНТИТЕ ОТ СПЕЦИАЛНОСТИТЕ „МЕДИЦИНСКАТА СЕСТРА“ И „АКУШЕРКА“ ЗА РАБОТА В СТРАНИТЕ ОТ ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ

ас. Цветанка Славейкова

ас. Павлинка Добрилова

Медицински университет, София – Филиал, Враца

ANALYSIS OF ATTITUDES MOTIVATION OF STUDENTS MAJORING IN “NURSE” AND “MIDWIFE” JOB IN EUROPEAN UNION

Tsvetanka Slaveykova

Pavlinka Dobrilova

ABSTRACT: The need for quality health care in the world increases. Studies of the European Forum of National Nursing and midwifery associations and WHO show that the number and qualifications of nurses and midwives in hospitals largely depend on the duration of treatment, complications and mortality of patients. Especially critical is the situation in our country. In recent years, the shortage of healthcare professionals, which was reflected in the increasing number of students from medical universities. This requires study and analyze the attitudes of students to work in the member states of the European Union at the beginning of their training.

KEYWORDS: motivation, student, work, European Union

След присъединяването на България към Европейския съюз през 2007 г. огромен брой български граждани се възползваха от правото си на свободен достъп до общия трудов пазар в страните-членки. По последни данни на здравното министерство ежегодно нашата страна напускат между 200 и 600 души с медицинско образование. Този процес на миграция към чужбина се засили особено сред медицинските сестри и акушерките, а това създава опасност болничните заведения да останат без професионалисти по здравни грижи.

Миграцията на медицинските специалисти е глобален процес, като движението е към страните с по-развити здравни системи, по-високо заплащане на труда и по-добри условия на труд. При медицинските сестри недостигът е вече факт, а това може да влоши значително качеството на здравеопазването в страната.

За да се компенсира недостигът от здравни специалисти, първата реакция срещу намаляващия човешки ресурс в здравеопазването бе да се увеличи броя на приетите студенти в медицинските университети, като в същото време се извърши и реформа в медицинското образование, адекватна на европейските изисквания. От месец ноември 2005 г. с Наредба за Единните държавни изисквания на МЗ ДВ 95/2005 г. влязоха в сила нови промени в образованието на медицинските сестри и акушерките, съобразени с последните директиви на Съвета на Европейските общности, които периодично се преразглеждат и допълват. Срокът на обучение бе увеличен на четири години и студентите от тези две специалности получават образователно-квалификационна степен „бакалавър“.

Нивото на квалификация е високо, но това не е достатъчно, за да се намали напускането на страната от здравните професионалисти. Завършилите отговарят на всички европейски изисквания, което създава възможности за лесен достъп до пазара на медицински специалисти в развитите европейски страни. Условията за работа на медицинските сестри и акушерките са упоменати в директива 77/452/ЕИО. Според директива 2005/36/ЕО с действие от 20.10.2007 г., която регламентира взаимното признаване на професионалните квалификации за т.нар. регулирани професии /тези, които изискват определена квалификация, доказана с притежанието на диплома или сертификат/, квалификация придобита в една държава членка, трябва да бъде автоматично призната на територията на всички останали страни членки, доколкото отговарят на един минимум от задължителни изисквания, описани в съответните директиви. Въпреки това българските граждани все още не могат да се възползват от пълния обем на правата си на общия пазар на труда на ЕС. Според клауза от Анекс към договора за присъединяване на България се въвежда преходен период от седем години считано от датата на членство на страната ни, през който останалите страни членки са свободни да налагат мерки, за да ограничат достъпа на работна ръка от България. Все още наши граждани се нуждаят от разрешително за работа в някои страни в ЕС. Към тях се включват и медицинските сестри и акушерките.

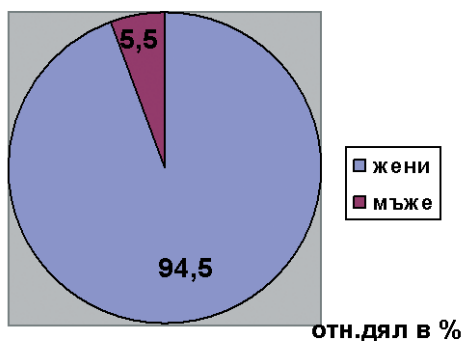
Целта на настоящото проучване е да се направи анализ на мотивационните нагласи на студентите от специалностите „медицинска сестра“ и „акушерка“ за работа в страните от Европейския съюз.

Материали и методи: Чрез пряка индивидуална анкета е изследвано мнението на студенти от първи курс на специалностите „медицинска сестра“ и „акушерка“ обучаващи се във Филиал Враца към Медицински Университет – София. Анкетното проучване е проведено през м. ноември на учебната 2012/2013 година. Данните от проучването са обработени със статистическа компютърна програма STATGRAPHICS PLUS и EXCEL.

Резултати и обсъждане: Анкетирани са 73 студенти, от които 52 от специалност „медицинска сестра“ и 21 от специалност „акушерка“. От изследва-

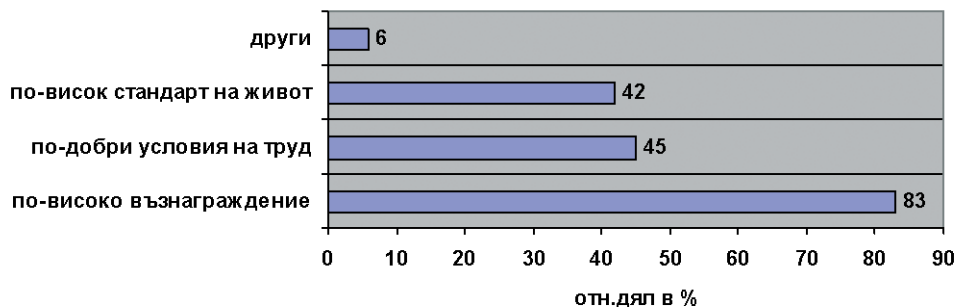
ните лица преобладава относителният дял на жените – 94,5 % (69), а мъжете са 5,5 % (4), което е характерно за сестринската и акушерска професии в нашата страна, които са силно феминизирани (Фиг. 1). Средната възраст е 22,3 години, $\pm$ 5,65 (от 18 год. до 40 год.). По отношение на семейния статус 24,7 % са семейни, 12,3 % живеят на семейни начала, 2,7 % са разведени, а 60,3 % са несемейните.

Фиг. 1. Разпределение на изследваните лица по пол

В не толкова далечното минало редица социално-икономически причини доведоха до отлив на младото поколение от професиите „медицинска сестра“ и „акушерка“. С приемането на страната ни в Европейския съюз интересът към тези професии се повиши, свързан с тяхната възможност за реализация. Отварянето на границите и свободното движение на гражданите между страните членки даде и повече алтернативи за работа, една от които в чужбина, където трудът им е много по-добре оценен и могат да получат по-високо удовлетворение от професията. Още при започване на обучението си в медицинските специалности студентите са ориентирани в намеренията си за работа. На въпроса „Имате ли предпочитания отсега къде ще работите – в България или в чужбина?“ 76,7 % отговарят положително, 12,3 % – отрицателно, а 11 % не са мислили по въпроса. Отговорите на въпроса относно тяхното намерение за избор на месторабота в чужбина са обезпокояващи. След завършване на образованието си 46,6 % декларираят желание да работят в чужбина. От тях 83 % посочват като основна причина по-високото възнаграждение, 45 % – по-добри условия на труд, 42 % – по-висок стандарт на живот, 6 % – други /сборът на процентите надхвърля 100, тъй като респондентите са дали повече от един отговор/ (Фиг. 2).

Фиг. 2. Причини, мотивиращи студентите от специалностите „медицинска сестра“ и „акушерка“ за избор на местоработата в чужбина

Данните са тревожни, тъй като средствата инвестирани от държавата в образованието на тези специалисти отиват в други страни. Голяма част от тях (34 %) имат нагласа за работа в чужбина още преди кандидатстването в учебното заведение. Това се оказва една от причините за избор на тези две професии. Освен високата квалификация, която получават по време на обучението, възможността за работа на тези специалисти в страните от Европейския съюз се улеснява и от липсата на езикова бариера. От изследваните лица 86 % споделят, че владеят чужд език, като от тях 2 % владеят два езика.

Търсенето на здравни специалисти в страни с висок икономически стандарт е увеличен и от факта, че в същите не се обучават достатъчен брой здравни специалисти. Потребността от тези кадри се увеличава в световен мащаб, поради застаряване на населението, увеличаване на хронични заболявания и нарастващите нужди от специализирани грижи.

Данните показват, че намеренията на студентите са за работа в държави членки, в които все още съществуват ограничения на работния пазар. До 31.12.2013 г. българите могат да бъдат ограничени в правото си да работят в Австрия, Германия, Холандия, Белгия, Люксембург, Франция, Малта, Обединеното кралство. От нашето проучване обаче е видно, че най-голям е интересът към тези страни. С това се доказва, че са силно мотивирани и пренебрегват факта, че известен период от време няма да работят по своята специалност, а в повечето случаи като помощник-медицински сестри или болногледачи. Много медицински сестри и акушерки приемат значително по-ниско квалифицирана работа в чужбина с по-високо заплащане, отколкото в България за висококвалифициран труд (например като болногледачи в старчески дом или грижи за възрастни хора по домовете). Така висококвалифицирани здравни професионалисти не предоставят здравни услуги. Не малка част от тях изпълняват административни и спомагателни функции, което е предпоставка за задълбочаване на глобалния недостиг на работна сила.

Обобщените резултати от изследването позволяват формулирането на изводи, според които:

1. В здравеопазването през следващите години се създават предпоставки за сериозни проблеми с недостига на здравни професионалисти. Половината от анкетираните студенти /46,6 %/ заявяват намерение след завършване на образованието си да започнат работа в чужбина.

2. Дефицитът на професионалисти по здравни грижи се очертава като глобален проблем, изискващ активна политика.

3. Въпреки наложените забрани и налагащото се преодоляване на бюрократични трудности желанието за работа от страна на студентите „медицински сестри“ и „акушерки“ е именно в страните-членки на ЕС, в които все още съществуват ограничения на работния пазар.

4. Основните причини за напускане на професионалистите по здравни грижи са търсене на по-добро заплащане, по-добри условия на труд и по-висок стандарт на живот.

Заключение: Основната цел на всяка здравна система е подобряване на здравето на населението. Постиганията на всяка национална здравна система зависят, както от избора на адекватна структура и механизми на финансиране, така и от това, как тази система планира, обучава, мотивира и разпределя човешките си ресурси. Мигрирането на професионалистите по здравни грижи поставя пред тежка криза кадровите ресурси на здравеопазването в нашата страна. За справяне с този глобален проблем е необходима адекватна здравна политика. Националните стратегии за реформиране на здравеопазването имат незначителни шансове за успех без конкретни планове за рационално използване на човешките ресурси – медицински сестри и акушерки.

ЛИТЕРАТУРА

1. Борисов, В., „Мениджмънт на персонала – мениджмънт на кариерата“, Здравен мениджмънт, Азбука на здравния мениджмънт, София, 2005 г.
2. Недкова, П., „Между чука и наковалнята“, Здравни грижи, 4, 2012, 5-12.
3. Зланатова, Р., Проданова, Я., Златанова, Т., „Миграцията на здравни специалисти и последиците от нея“, Здравна политика и мениджмънт, бр. 3, 2010, 91-93.
4. Наредба за ЕДИ за придобиване на висше образование по специалностите „медицинска сестра“ и „акушерка“, ДВ, бр. 95, 2005 г.
5. www.bzs-srk.bg Директива 2005/36/ЕО на Европейския парламент и на Съвета, 20.10.2007.

ДИСКОГРАФИЯТА КАТО МЕТОД ЗА ПОВИШАВАНЕ КАЧЕСТВОТО НА ОБУЧЕНИЕ НА СТУДЕНТИТЕ ВЪВ ФАКУЛТЕТА ПО ОБЩЕСТВЕНО ЗДРАВЕ – СОФИЯ¹

гл. ас. д-р Ралица Златанова-Великова

доц. д-р Тихомира Златанова

ас. Антония Янакиева

Стефан Великов

Медицински университет, София

THE DISCOGRAPHY AS A TOOL FOR IMPROVING THE QUALITY OF STUDENT'S EDUCATION AT FACULTY OF PUBLIC HEALTH – SOFIA

Ralitsa Zlatanova-Velikova

Tihomira Zlatanova

Antoniya Yanakieva

Stefan Velikov

ABSTRACT: To achieve the qualitatively and competitive training of students in the Faculty of Public Health /FPH/, is necessary continuous improvement of teaching methods and introduction of new elements in education of health managers.

The purpose of this paper is to present a project whose final product is aimed of improving the quality of education in Faculty of Public Health. Leading health managers and hospital directors in Sofia and the country respond to questions about the organization, financing and marketing in their institutions. The product of all the work on the project is a discography that will be used in students training. Practical experience of health and its management transferred in education process to contribute improving of quality of students training.

KEYWORDS: discography, health managers, training

¹ Статията е част от проучване, финансирано от Съвета по медицинска наука при Медицински университет – София, Договор № 18 по Проект Грант 2012 г. Вх. № 10/2012 г.

Обучението на студентите във Факултета по обществено здраве /ФОЗ/, Медицински университет – София има за цел те да придобият теоретични знания и практически умения, необходими за компетентно разработване и решаване на управленски, организационни, социално-медицински и здравно-политически проблеми на всички нива на националната здравеопазна система [Маркова 2011]. Мисията е формирането на нова генерация иновативни и компетентни здравни мениджъри отговарящи на европейските стандарти.

За постигането на целта, мисията и задачите при обучението на студентите във ФОЗ е необходимо непрекъснато повишаване качеството на методите за преподаване и въвеждането на нови елементи при подготовката на бъдещите здравни мениджъри.

Целта на настоящата статия е да представи проект, чийто краен продукт е насочен към повишаване качеството на обучение на студентите във ФОЗ.

За изпълнението на тази цел си поставяме следните задачи:

1. Изясняване същността на болничния мениджмънт от гледна точка на специфичността на болничния продукт според литературните източници.

2. Разкриване целта на проекта.

3. Описание на основните групи въпроси използване за реализиране на проекта.

4. Очаквани теоритични и практико-приложни приноси при завършване на проекта.

Болничният мениджмънт представлява изключително интересна тема, поради специфичността на болничното предприятие, болничния продукт и предизвикателствата в неговото измерение.

Болницата трябва да определи и систематизира извършваните от нея услуги и своя профилен продукт, разглеждан като междинен продукт /извършени медицински услуги/ и краен продукт /получени резултати – изменението в здравето на пациента/. Определянето на профилния продукт има водещо значение за разработването програмата за развитие на болницата, евентуално с оглед прекратяването на произвеждането на някои продукти или въвеждането на нови [Попов 2001].

Болничната услуга е продуктът, с който болницата излиза и предлага на пазара. Затова е необходимо болницата да има готов “портфейл на услугите”, който тя ще предложи на потребителите. Крайните потребители са винаги пациентите, но не трябва да се забравя, че междинните потребители могат да бъдат други лечебни заведения, които в зависимост от портфейла на услугите и крайните продукти ще изпратят своите пациенти в дадена болница [Иванов 2005, Комитов 2009].

Болницата трябва да определи своя капацитет, т.е. количеството медицински услуги, които може да извърши: видове диагностични изследвания, видове хирургични интервенции, използване на стационарна база, както и на

логистичните и други стопански звена. Болничният капацитет следва да се съпостави с потребностите от различните видове дейности и с маркетинговите проучвания, за да се изведе и стратегията за развитие на болницата.

Качеството на здравната помощ е съвкупност от признаци, условия и свойства на даден продукт или процедура, използвани в процеса на предоставяне на здравната помощ и задоволяващи изцяло или надхвърлящи очакванията на определена група лица или индивидуален пациент. Компонентите на високо качество включват висока степен на професионализъм, ефективно използване на ресурсите, минимален риск за пациента, удовлетвореност на пациента и положително влияние върху здравето. Качеството на болничния продукт е от изключително значение за устойчивото развитие на болницата в пазарни условия.

Поставянето на диагнозата, назначаването на лечението, стратегията на хирургичната намеса, наблюдаването и оценката на състоянието на пациентите изисква преди всичко специализиран интелектуален труд, в някои случаи изключително интензивен. Болничните услуги имат в много голям, макар и трудно определим дял интелектуално съдържание. Това поражда необходимост болницата да се развива като „обучаваща се организация“. Организация, в която всеки е ангажиран с идентифицирането на проблемите и с тяхното решаване, увеличавайки възможностите на организацията за продължително подобряване и нарастване на нейния капацитет.

Както всяка организация, в болницата се формира специфична външна и вътрешна среда, която има функционални, структурни, организационни, информационни, социални, хуманитарни и икономически аспекти, като най-важния акцент от вътрешната среда на болницата е отношението пациент и болница. Отношението към пациента от страна на лекуващия екип и отношенията на пациента към този екип и болница като цяло в най-голяма степен ще зависи стабилното и балансирано развитие на болницата, което – особено в пазарни условия е основна задача на нейния персонал.

Управлението на болница в най-общ теоретичен смисъл представлява определяне, подреждане на елементите на една система и оптимизиране на връзките между тях. В практически план оперативното управление обхваща процесите на планиране, организация и контрол на ресурсите, с които лечебното заведение разполага, за постигане на предварително зададени цели. Същността на управлението е отговорността по вземането на решения, по придобиване, използване и умножаване на ресурси за лечебното заведение [Попов 2001].

Всяка болница трябва да предприеме анализ на средата по пътя към собствената си стратегическа диагноза. От една страна трябва да се анализира макросредата с оглед влиянието на здравната политика върху болницата. От друга страна трябва да се проучи най-непосредствената среда, а това е областта на влияние на болницата, тенденциите в търсенето и конкуренцията.

Всяка болница има район на влияние. Това е районът който се захранва с пациенти. Ето защо е важно да се знае какъв е районът на обслужване, има ли тенденция към намаляване на населението, има ли тенденция към застаряване на населението, очакват ли се промени в социалноикономическия профил на района. Всички тези явления влияят пряко върху потреблението на здравни услуги от населението.

Проектът, който се разработва е на тема: Изработване на дискография „Управление на лечебни заведения за болнична помощ – организация, финансиране и маркетингови инструменти“ за помощно обучение на студенти във ФОЗ, която е актуална за България. Водещи здравни мениджъри и директори на болници в София и страната отговарят на въпроси касаещи организацията, финансирането и маркетинга на ръководените от тях институции.

Професионалистите, които практикуват всеки ден тази дейност, носят високо специализиран научен потенциал, който ще достигне до студентите по лесно усвоим за тях начин. Опитът от практическото здравеопазване е перспективна форма и част от обучението в сферата на здравеопазването.

Целта на изследването е да се направи обобщен и синтезиран конспект и паралел на организационните механизми, финансовата политика и маркетинговите инструменти, прилагани при управлението на различни лечебни заведения в Република България. За нейното постигане са разработени три групи въпросници.

Първата група въпроси касае организацията и управлението на болничните заведения. Основната задача е да се представи стратегията за развитие на конкретното лечебно заведение, най-силно развитото структурно звено и причините за това и ролята на болничната информационна система в организацията и управлението на болницата. От важно значение за функционирането на всяка организация е екипа и работните групи, които се формират по време на трудовия процес, формата на комуникация между управленските структури и обслужващия екип от специалисти, наличието на проблеми при комуникацията с персонала. Мениджърите разкриват най-наболените организационни проблеми в ръководените от тях лечебни заведения и взетите от тях решения, които дават положителни резултати. Важен въпрос е и изясняването за наличието на конфликтни ситуации между служителите и честотата им във всяко лечебно заведение. Разкриват се и вижданията на мениджърите за промените в организационен аспект в управляваната от тях организация с цел повишаване ефективността на болницата. Последният въпрос от тази група изяснява виждането на ръководителите за въвеждането на нови услуги и повишаването на пациентопотока в ръководената от тях структура.

Втората група въпроси засяга темата за финансирането в здравеопазването. Мениджърите дават своето мнение за необходимостта от промяна в действащият модел на финансиране на болничните лечебни заведения у нас и своето виждане за посоката на тази промяна. Посочват недостатъците в

дейността си дължащи се на дефекти във финансирането. Обосновават подхода, който биха приложили за повишаване на приходите в управляваното от тях лечебно заведение. Дават оценка на действащите клинични пътеки и споделят виждането си за ползата от въвеждането на ДСГ при същия размер на финансиране. Посочват други източници на финансиране, които биха допринесли за подобряване на финансовото състояние на ръководеното от тях лечебно заведение. Изразяват своето мнение относно въвеждането на информационна система в болницата и нейното влияние върху приходите и разходите като цяло. Разкриват визията си за начините на финансиране на държавните, общинските, градските и частните болници. Посочват как биха намалили постоянните и променливи разходи на болницата. Очертават ролята на общините за финансиране на лечебните заведения и каква трябва да бъде от тяхна гледна точка. Изразяват мнение относно въвеждането на доброволното здравно осигуряване като втори стъбл и ефекта му за подобряване на финансовото състояние на болниците. Важен въпрос, който се засяга е решаването на проблема със специализацията на лекарите предвид недостатъчното финансиране на болниците и намаляването на здравните кадри.

Третата група въпроси е свързана с маркетинга в здравеопазването. Мениджърите посочват какви са маркетинговите цели и маркетинговата концепция на управляваната от тях болнична структура, както и предлаганите нови конкурентни продукти на пазара на здравни услуги. Изразяват своето виждане за новите пазарни възможности за привличане на нови клиенти в сегашните условия на здравна система в България. Описват как се променят здравните потребности на населението спрямо демографските изменения и как се отразяват върху пазара на здравни услуги в управляваната от тях болница. Представят прилаганите от тях методи за повишаване стойността на клиента/пациента. Очертават необходимостта от периодически проучване мнението на пациентите и служителите относно удовлетвореността им от обслужването респективно от работата в болницата и наблюдаваните тенденции. Изясняват въпроса за потребността от анализ на конкуренцията и действията, които предприемат срещу нея. Разкриват ролята на маркетинговия отдел и как комуникира той с останалите отдели в структурата. Обясняват ценова политика, която прилагат при услугите, които не се покриват от Националната здравноосигурителна каса /НЗОК/. И не на последно място е мнението им относно премахването на монопола на НЗОК и свързаното с това повишаване на качеството на здравните услуги и удовлетвореността на пациентите и служителите в сферата на здравеопазването.

С тези три групи въпроси се цели да се засегнат основните проблеми стоящи за решаване пред мениджърите на лечебните заведения за болнична помощ, тъй като предизвикателствата пред управлението на лечебните заведения произтичат както от особената чувствителност на обществото към тяхната дейност, така и от непрекъснато променящите се нормативни изис-

квания. В търсенето на модерни управленски методи нараства интереса на мениджърите на болници и клиники към международните стандарти, осигуряващи оптимизиране на управленските процеси и ефективно изпълнение на изискванията на заинтересованите страни.

Продуктът от цялата работа по проекта е изготвянето на дискография, която ще служи за обучение на студентите във ФОЗ. Те ще се получат информация от интервюираните мениджъри по наболелите проблеми и начините за тяхното решаване отнасящи се до организацията, финансирането и маркетинга на ръководените от тях институции. Опитът от практическото здравеопазване и неговото управление ще се пренесе в аудиториите и ще допринесе за повишаване качеството на обучение на студентите.

Дискографията ще допринесе за обогатяване на теоретичната база и потенциал, както и ще увеличи практико-приложните аспекти на общественото здраве и здравеопазването в България.

Очакваните теоретични приноси са:

- Нова, актуална информация за организационната култура на лечебните заведения.
- Сравнителен анализ на опита на управляващите лечебните заведения.
- Построяване на база за сравнение с други европейски страни и техният опит в изследваната област.

В практико-приложен аспект могат да се направят:

- Анализи и предложения за иновации в системата на управление в здравеопазването у нас.
- Разработване на предложения за подобряване на тематичната структура на учебните програми за подготовка на професионалисти по обществено здраве и здравен мениджмънт.

ЛИТЕРАТУРА

1. Иванов Л., Ж. Големанова, 2005, Болничен мениджмънт, НЦЗО, София.
2. Комитов Г., Стр. Генов, 2009, Мениджмънт на ресурсите – приоритет на здравната реформа, Горекс Прес, С., с. 192.
3. Маркова, К. Индикатори за качество на обучението, Здраве и наука, № 4, 2011, с. 44-47.
4. Попов Мир., 2001, Болнично управление: Теоретически аспекти и практически решения. С., ИК „Хераклит А&Н“.
5. Попов Мир., 2001, Основи на болнично управление: Теоретически аспекти и практически решения. С., „Македония прес“.

Статията е част от проучване, финансирано от Съвета по медицинска наука при Медицински университет – София, Договор № 18 по Проект Грант 2012 г. Вх. № 10/2012 г.

ИЗСЛЕДВАНЕ НА МОТИВАЦИЯТА НА СТУДЕНТИТЕ, СПЕЦИАЛНОСТ ТУРИЗЪМ НА СУ „СВ. КЛ. ОХРИДСКИ”, ВИПУСК 2009 – 2013 ОТ СТАЖАНТСКАТА ПРОГРАМА ПРЕЗ АКАДЕМИЧНАТА 2011 – 2012, БАЗИРАНО НА ТЕОРИЯ НА ОЧАКВАНИЯТА НА ВИКТОР ВРУМ

ас. Вася Янева

студент Виктор Христов

студент Катерина Иванова

Софийски университет „Св. Кл. Охридски”, София

RESEARCH OF MOTIVATION OF THE STUDENTS FROM DEPP. TOURISM IN SOFIA UNIVERSITY “ST. KL. OHRDSKI” THE CLASS OF 2009 – 2013 IN INTERNSHIP PROGRAM IN ACADEMIC YEAR 2011 – 2012 BASED ON VICTOR VROOM'S EXPECTANCY THEORY

Vasya Yaneva

Viktor Hristov

Katerina Ivanova

ABSTRACT: The purpose of this paper is the analysis of Victor Vroom's Expectancy Theory and research of students' motivation of the class Tourism, 2009 – 2013 graduates of the internship program during the academic year 2011 – 2012 in the Sofia University „St. Kliment Ohridski”. The study is aimed at analyzing the motivation and parameter, as well as shaping the trends and patterns observed in the surveyed students.

The research is done in workshops of “Tourism management”. For the analysis of the strength and type of students' motivation there was used various types of tools which consist combined methods of obtaining information. The results of the individuals were obtained through online surveys and they were analyzed by Vroom's methodology, analysis, synthesis and comparative feature.

The information in this document is indicative of the attitude and motivation in different positions occupied by students. The results can be used by the tourism industry

and the Sofia University "St. Kliment Ohridski".

This research should allow teachers in the Sofia University and employers in tourism sector to focus on good and bad practices in different positions, which are the most attractive for graduates in Tourism.

KEYWORDS: *Motivation, internships program, expectancy theory*

Мотивационната теория на очакванията на Виктор Врум, която е обект на този проект е по своята същност процесуална мотивационна теория. Чрез нея ясно се обобщава процесът на мотивация, разпределянето на усилията за постигане на определени цели и избора на конкретен вид поведение.

Целта на този проект е да разгледа и анализира мотивацията и стойностите ѝ при студенти от IV курс Туризм на Софийски университет „Св. Климент Охридски“ по време на производствения им стаж чрез Теория на очакванията на Виктор Врум и чрез формулата за изчисление на мотивацията, произхождаща от нея.

За измерване силата и вида на мотивацията на студентите е използван инструментариум, състоящ се от комбинирани методи. Стойностите на трите променливи от Теория на очакванията (1964 г.) – Очаквания, Инструменталност и Валентност при отделните студенти са получени чрез онлайн анкетиране. Резултатите са анализирани чрез приложени фигури и таблици, като са изведени основни тенденции и модели на мотивацията при различните длъжности, заемани при студентите.

Анализите са полезни за всички страни, участващи в стажа – студенти, Катедра География на Туризма на Софийски университет „Св. Климент Охридски“ и работодатели от туристическия сектор, които получават обратна връзка за обучението и удовлетвореността на кадрите.

Акцентът на проекта е насочен не само към анализа на самите стойности, а и към очертаване тенденции и закономерности, наблюдавани при анкетираните студенти. Модели на зависимост са оформени на базата на географски принцип (България-Чужбина, София-Провинция и т.н.), както и на базата на различни длъжности.

Същността на мотивацията се различава, спрямо гледната точка на авторите, които я определят. В литературата съществуват много дефиниции за мотивацията, като всеки автор внася по-различен нов аспект.

Мотивацията представлява вътрешен човешки подтик към задоволяване на дадени потребности, които могат да бъдат индивидуални или колективни. В работна среда, мотивацията е от решаващо значение за степента на полаганите усилия и начина на работа на индивида.

Виктор Врум дефинира мотивацията като процес, определящ избора между различни доброволни видове на поведение, това е процес, контролиран от индивида. Той прави избор въз основа на преценката дали определено поведение ще доведе до очакван и желан резултат. (Vroom, 1964)

Мотивацията „се отнася към големината и посоката на поведението (...) отнася се към решенията, които човек взема, за да постигне някакви поставени цели, и към нивото на усилията, които упражнява“ (Keller, 1983).

Фиг. 1. Разширен модел на мотивационния процес

В основата на **процеса на мотивация** (Фиг. 1) е незадоволената потребност, която предизвиква външен (физически) или вътрешен (психически) дискомфорт. Наличието на такава потребност в индивида води до целенасочено поведение, което има за цел задоволяване на тази нужда. Задоволяването на потребността може да се изпълни в три степени – пълно, частично или липса на такава.

След пълното задоволяване на потребността, индивидът е постигнал своята цел и процесът на мотивация е завършен. Процесът започва отново, когато индивидът намери нова незадоволена потребност.

След частично задоволяване или липса на задоволяване на потребността си, индивидът влага повече усилия, докато не я задоволи напълно.

За пръв път мотивацията се проявява като важен фактор, който оказва влияние върху продуктивността на персонала в края на XIX в. чрез **Фредерик Тейлър и неговата школа на Научното управление**. Акцент се поставя върху неговата система за заплащането, която възнаграждава тези, които работят над минимално установеното ниво и са по-продуктивни.

Друга мотивационна теория, която се базира на вътрешни (психологични) фактори е тази на **Елтън Мейо и неговата школа на човешките отношения**. Той поставя акцент както върху факторите на средата, така и на човешките фактори, като най-силен е този за принадлежността към социална група от индивиди.

Фундаментална мотивационна теория е Йерархия на потребностите на **Е. Маслоу**, която обхваща както външни („физиологични“), така и вътрешни

(„социални“, „потребности от сигурност“, „от уважение и почит“ и „от себerealизиране и самоусъвършенстване“) нужди. Задоволяването им следва определена последователност и всяко задоволяване на група нужди, води до задоволяване на по-горна група.

Според своята същност теориите за мотивация се обособяват в две групи – **съдържателни теории и процесуални теории**. В основата на съдържателните теории за мотивация стоят определени вътрешни фактори за индивида или външни (работната среда), които стимулират действията и поведението му. Според авторите на процесуалните теории, в основата на мотивацията стоят индивидуалните очакванията за работната среда и процес и резултатите спрямо типа на поведение.

Мотивационната теорията, която следва да се представи и обобщи в този проект, спада към втората група теории – процесуални. Това е Теорията на очакванията на Виктор Врум. Тя дава възможност за самооценка на силата на мотивацията чрез определени променливи. Въпросът, който е в основата на процесуалните теории и в частност на теорията на В. Врум е „Как?“.

Полезното при нея е че дава възможност да се измери и количествения и качествения аспект, което не е валидно за повечето мотивационни теории.

Основният недостатък на теорията, разпространен в научните среди е опростеността на модела в своята същност и субективността на оценката.

Виктор Врум е известен с изследванията си върху мотивацията, кариерата му преминава през много етапи като понастоящем, е един от най-видните професори в Йейлския университет в САЩ и консултира редица държавни агенции в сферата на индустриалната психология и организационното поведение.

Мотивационната теория на очакванията, така както е формулирана и издадена първоначално от Виктор Врум през 1964 г. в труда му „Work and motivation“, разглежда мотивацията като процес, който управлява правенето на избора. Индивидът прави избор между различна степен на интензивност и усилия, които прилага в работния процес.

Изборът обозначава свободата на индивида да избира от няколко алтернативи на поведение. Например, служителът може да работи бързо или бавно, упорито или умерено. В някои случаи бързата работа може да доведе до по-голямо заплащане, ако трудовото възнаграждение се базира на брой произведени продукти. (Донъли, Гибсън, Иванчевич, 1997)

Логиката на мотивацията на базата на очакванията се състои в това, че индивидите прилагат трудово усилие, необходимо за такова изпълнение на служебните задължения, което да има за резултат предпочитаните награди. (Донъли, Гибсън, Иванчевич, 1997)

Трите основни променливи, които са в основата на Теорията на очакванията са: **очаквания, инструменталност и валентност**.

Очаквания представляват увереността на индивида, че ако вложи определено количество усилия за изпълнение на работните задължения, това ще доведе до определено равнище на изпълнение на задачата. Това е субективна вероятност. Това са очакванията му за съотношението „Положени усилия-ниво изпълнение на задачата“. Тази променлива се измерва в параметрите от 0 до 1.

Пример: Очакването би било равно на **0**, ако даден работник счита, че е невъзможно да се произведат 50 единици от конкретен продукт за един ден. Обаче, то ще бъде равно на **1**, ако работникът чувства увереност, че ще може да произведе 50 единици за един ден.

Факторите, които се свързват с Очакването са самооценката на дадения човек, степента на трудност на задачата и контрола. Самооценката е вярата на даден човек за способността му успешно да осъществи дадена дейност. Трудността за изпълнение на задачата влияе, когато тя е прекалено трудно или самият човек я намира за трудна, което води до ниска оценка на очакването. Контролът влияе, когато човек има известна степен на свобода или контрол при процеса на изпълнение на задачата, което води до висока оценка за очакването.

Инструменталност е вероятността, с която според даден човек се характеризира връзката между изпълнение и резултат. Това е вероятността, определено равнище на изпълнение да доведе до конкретен резултат. (Донъли, Гибсън, Иванчевич, 1997)

Тази променлива се измерва в параметрите от 0 до 1.

Пример: Инструменталността би била равна на **0**, ако възнаграждението на даден работник е твърдо и без наличие на бонуси, независимо от количеството на произведени единици от конкретен продукт над нормата за ден. Обаче, променливата ще бъде равна на **1**, ако заплащането на работника е обвързано с количеството произведени продукти на ден или произведени продукти над нормата.

Фактори, свързани с инструменталността са доверието, контролът и политиката на фирмата или предприятието. Ако даден човек има доверие на своите ръководители и началници, то по всяка вероятност те биха повярвали на техните обещания. Когато липсва такова доверие, хората често опитват сами да поемат контрол върху размера на заплащането си. Когато човек вярва, че има някакъв вид контрол върху това как, кога и защо ще се разпределят наградите, инструменталността се повишава. Официалните правила и политика на даден работодател влияят върху преценката на индивида за инструменталността. Тя се повишава, когато официално представянето е свързано с дадени награди.

Валентността представлява различните ценности, които даден човек отдава на различните постигнати резултати (награди или наказания). (Донъли, Гибсън, Иванчевич, 1997)

Тази променлива се измерва в параметрите от -1 до 1.

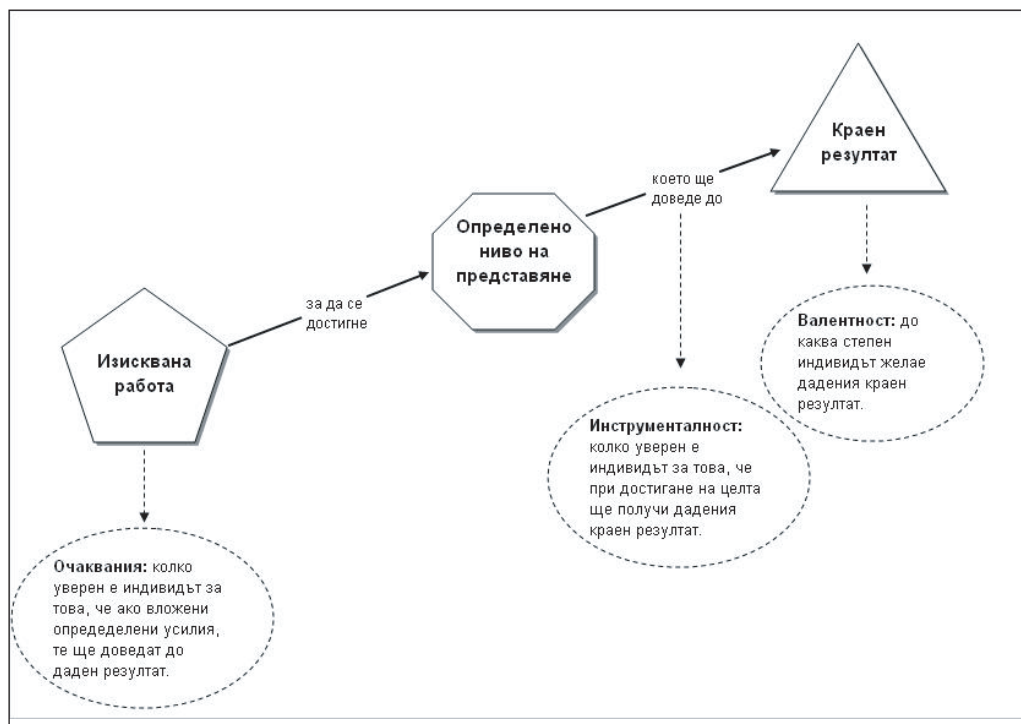
Пример: Валентността би била равна на **-1**, ако наградата не представлява интерес за дадения работник. Такъв би бил случаят, когато наградата е под формата на повишение в йерархичната структура на фабриката. Това повишение би означавало по-дълго работно време, повече отговорности и по-голям стрес. Наградата не е атрактивна за човек със семейство, на което иска да отдели, колкото се може повече време. Повишението, обаче, би било атрактивна награда за млад работник без семейни задължения, който се стреми към бързо издигане в йерархията. Той би оценил променливата с **1**.

Според Врум възнагражденията зависят от **различни фактори**, които са свързани с представянето и могат да бъдат заплати, повишения, признания и други. Оценката на резултатите се определя от индивидуалните потребности и може да бъде измерена със специални скали.

Таблица 1. Променливи в „Теория на очакванията“

Променлива	Очаквания	Инструменталност	Валентност
Обхват	от 0 до 1	от 0 до 1	от -1 до 1

Фиг. 2. Модел на „Теория на очакванията“ (Vroom & Yago, 1978)

Формулата, чрез която се изчислява силата на мотивацията е функция от Валентност, Инструменталност и Очаквания – $F = E \cdot I \cdot V$ или $(M = O \cdot I \cdot V)$. Силата на мотивация може да бъде различна за всеки отделен индивид и да приема различни стойности.

Фиг. 3. Формула за мотивация според „Теория на очакванията“

Таблица 2. Примерни изчисления на мотивацията според „Теория на очакванията“

Променлива	Очаквания	Инструменталност	Валентност	Мотивация	Коментар
Пример 1.	0,1	1	0,9	0,09	Положителна слаба мотивация
Пример 2.	0,8	1	0,6	0,48	Положителна средно висока мотивация
Пример 3.	0	0	1	0	Липса на мотивация
Пример 4.	1	1	-1	-1	Демотивация

Пример 1: За даден служител от определен екип, повишението при изпълнение на дадена задача е атрактивна награда и той определя своята Валентност с 0,9, но от друга страна възприема самата задача за много трудно изпълнима и недостижима и оценява Очакванията с 0,1. Инструменталността е равна на 1, тъй като заплащането на служителя е обвързано с комисион и зависи от обема на свършена работа.

Пример 2: За друг член от същия екип, повишението при изпълнение на дадена задача е сравнително атрактивна награда и той определя своята Валентност с 0,6 и също така възприема самата задача за почти изпълнима и оценява Очакванията с 0,8. Инструменталността е равна на 1, тъй като заплащането е обвързано с комисион и зависи от обема на свършена работа.

Пример 3: В друга фирма определен служител смята, че не може да извърши работата, която се изисква и оценява своите Очаквания с 0. Инструменталността е със стойност 0, защото не смята, че ще получи бонус, въпреки положените усилия. Валентността е със стойност 1, защото бонусът е атрактивен за служителя.

Пример 4: За друг член на същия екип, работата е лесна за изпълнение и увереността му е висока. Очакванията са оценени с 1. Инструменталността е със стойност 1, защото той е уверен, че ще своя бонус, след като успешно се е справи с изискваната работа. Валентността е със стойност -1, защото бонусът не е атрактивен за служителя.

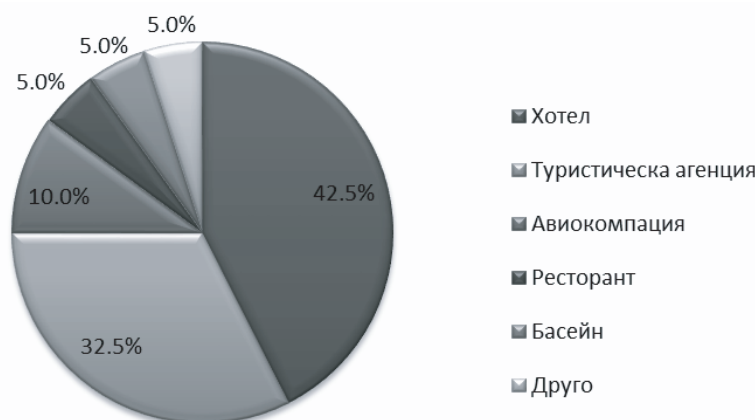
Един от основните критици на Теория на очаквания е *Edward Lawler*, който твърди, че простотата в модела е подвеждаща, защото той предполага, че ако работодателят дава награда (*паричен бонус* или насърчава (*поощрява*)), така че тя да е достатъчно атрактивна, то служителите ще повишат своята производителност, за да получат наградата. Този принцип работи само, ако служителите вярват, че наградата е полезна за техните основни нужди.

Виктор Врум се съгласява с някои от критиките по отношение на теорията си и признава, че тя трябва да бъде разширена, за да бъде включено проучване, осъществено след издаването на самата книга.

Всеки випуск в специалност „Туризм“ на Софийският университет има включен в учебният си план семестър, който се провежда под формата на **производствен стаж** (III курс, VI семестър).

Направено е **допитване до студентите** от IV курс „Туризм“, випуск 2009 – 2013 г., къде са провели своя производствен стаж – страна, град, организация и каква е била тяхната длъжност. В запитването са включени въпроси за мотивацията им на работа по време на производствения стаж. Въпросите съдържат обяснение за всяка от трите променливи, които са в основата на Теория на очакванията на Виктор Врум. Респондентите посочват сами стойностите на трите променливи и изчисляват сами мотивацията си по формулата за силата на мотивацията на Врум. В допитването участват 40 студенти от общо 57 души.

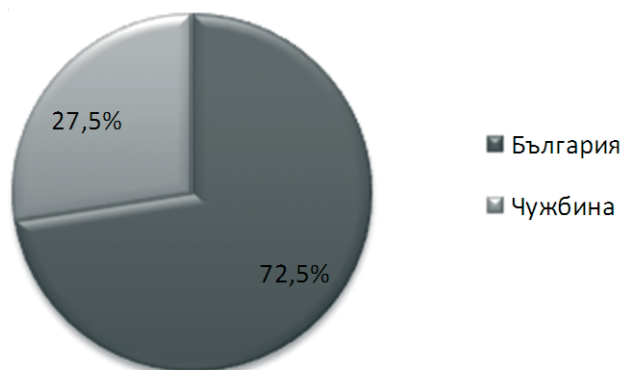
Фиг. 4. Обекти, на които е проведен производственият стаж и съотношението на студентите, работили там

При анализа на резултатите беше установено, че най-много студенти са работили в **хотел** (42,5 %) по време на своя производствен стаж, втората по-голяма група от студенти е избрала **туристическа агенция** (32,5 %). Третата група, която се откроява е работила в **авиокомпания** (10 %) и останалите студенти са избрали да работят в **ресторант, басейн** или в **друга организация** (МИЕТ и електронна медия), свързана с туризма (по 5 %). (Фиг. 4)

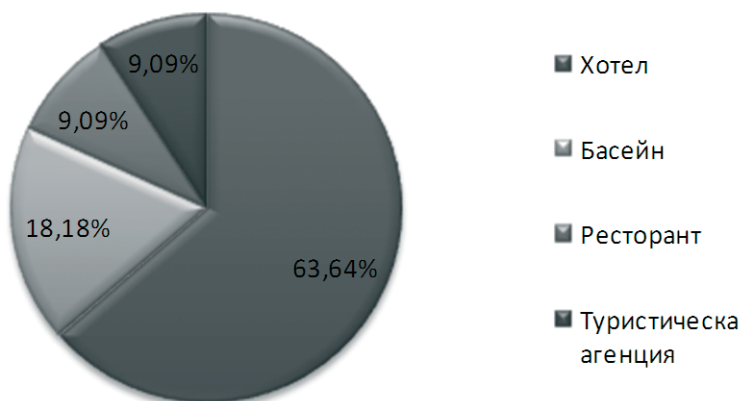
Резултатите показват, че обучението в специалност „Туризм“ в Софийски университет „Св. Климент Охридски“ подготвя кадри за всичките сфери на дейност в туристическия сектор. Това се дължи на вида на обучението във висшето учебно заведение. Специалност „Туризм“ е многопрофилна, което дава добра основа на студентите за реализация, независимо от избора им на работно място.

Фиг. 5. Местоположение на избраните места за провеждане на производствен стаж

Друг аспект от получените отговори очертава закономерност, свързана със съотношението на студентите, избрали да работят в чужбина (27,5 %) спрямо тези, които са избрали да останат в страната (72,5 %). (Фиг. 5)

Фиг. 6. Обекти, на които е проведен производственият стаж и съотношението на студентите, работили там – ЧУЖБИНА

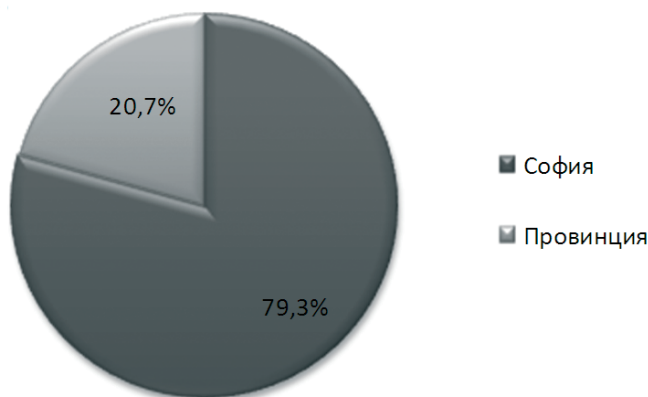

Фиг. 7. Обекти, на които е проведен производственият стаж и съотношението на студентите, работили там – БЪЛГАРИЯ

Трета тенденция е изведена на база зависимост работно място – местоположение (чужбина/България). Най-предпочитано работно място в чужбина е хотел (63,64 %), а в България тази категория за провеждане на стаж е на второ място (34,5 %).

Фиг. 8. Местоположение на избраното място за провеждане на производствен стаж

Четвърта тенденция е изведена на базата на географски принцип и е свързана с локацията на избраните от работните места на територията на България.

Фиг. 8 показва, че 79,3 % от стажуващите в България са предпочели да работят в столицата, а 20,7 % – да работят в провинцията. В „Провинция“ са включени Пловдив, Бургас, к.к. Слънчев бряг, Приморско, Лозенец и Банско. Резултатите показват, че основната част от студентите са предпочели да работят в по-големи градове с целогодишно предлагане на туристически услуги. Малка част от тях са се насочили към дестинациите със сезонен характер и масов туризъм – Приморско, Банско и др.

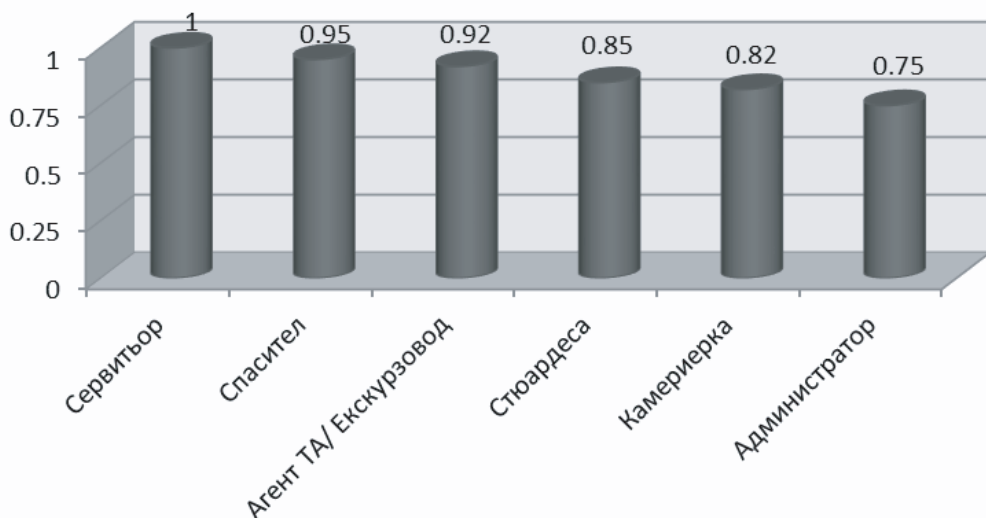
Изследване на мотивацията на студентите

Във връзка с трите основни променливи, които са в основата на теорията на мотивацията на Виктор Врум, студентите определят сами стойностите им, както и сами извеждат крайния си резултат за мотивация. Част от студентите, които са работили на едно и също място, при еднакви условия на труд, на товарване и заплащане са дали различни оценки на показателите, съответно и на мотивацията си.

При анализиране на получените резултати се открояват няколко групи длъжности: **сервитьор, спасител, агент в ТА и/или екскурзовод, стюардеса, камериерка и администратор**. Всички показатели са анализирани спрямо отговорите на тези групи.

Първият показател, който е от значение, това е *степената на очакванията* – увереността на индивида, че ако вложи точно определени усилия в работата си, това ще доведе до точно определено равнище на изпълнение на задачата. Параметрите на този показател варират от 0 до 1.

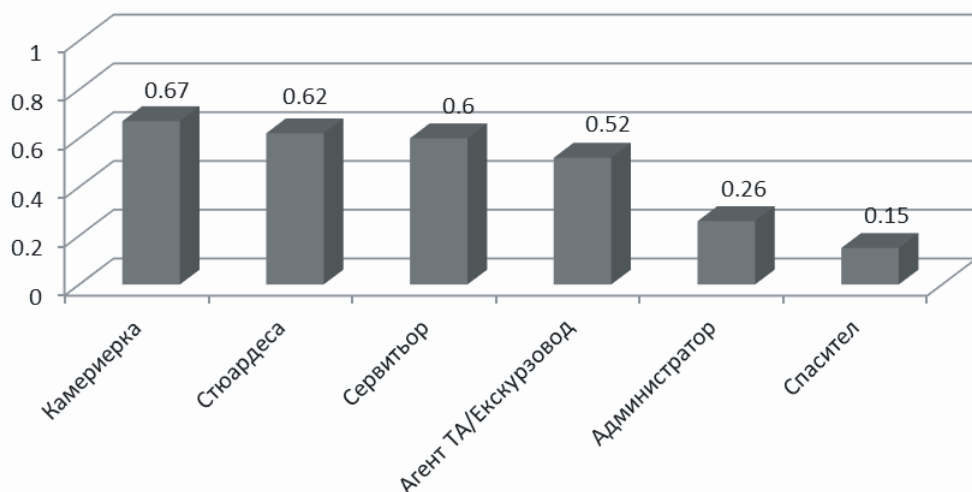
Фиг. 9. Средна стойност на Очакванията на респондентите по длъжности

Фиг. 9 показва, че сервитьорите са с най-високи очаквания (1), като са имали добра предварителна подготовка и са били сигурни в уменията си, както и в това, че няма какво да ги затрудни при изпълняването на служебните им ангажименти – нито работата, нито комуникацията с клиентите. Спасителите и агентите в ТА и/или екскурзоводите имат близки високи стойности на очаквания (0,95 и 0,92) и също са били с много добра предварителна подготовка и обучение за работа. Групата на стюардесите и групата на камериерките също дават близки, но по-ниски (с 10 %) стойности (0,85 и 0,82). Може да се допусне, че предварителната им подготовка не е била достатъчна или че не са се чувствали съвсем сигурни в уменията и знанията си. Групата с най-ниски очаквания е тази на администраторите (0,75), като допускаме, че периодът за който е проведено тяхното обучение е бил кратък и са имали нужда от още време за обучение, тъй като администраторите работят с **различни резервационни системи**, изучаването на които не е включено в учебния план на специалност „Туризм“ в Софийски университет.

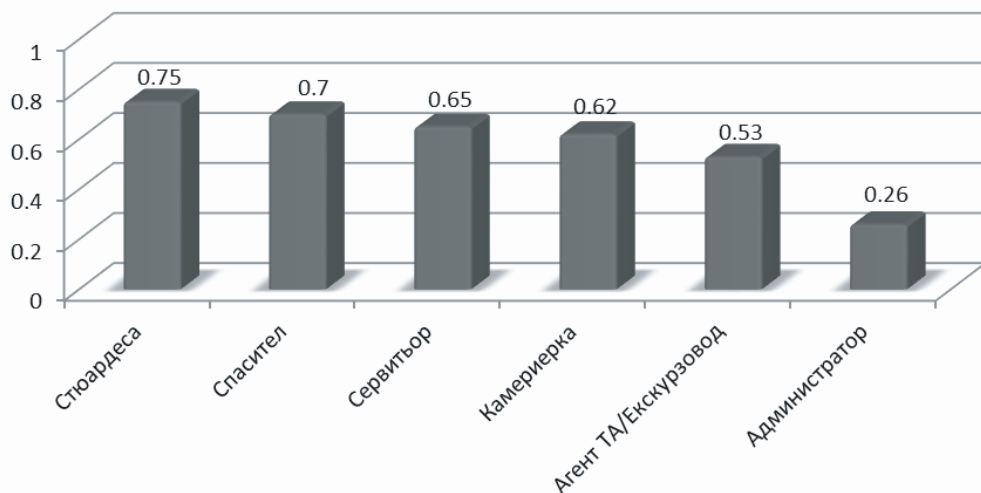
Общо очакванията на всички респонденти за това как ще изпълнят възложената им задача са високи, което означава че предварителни обучения са проведени навсякъде и подготовката, която са имали от университета е била в съответствие с изискванията към тях на съответните работни места.

Фиг. 10. Инструменталност по длъжности

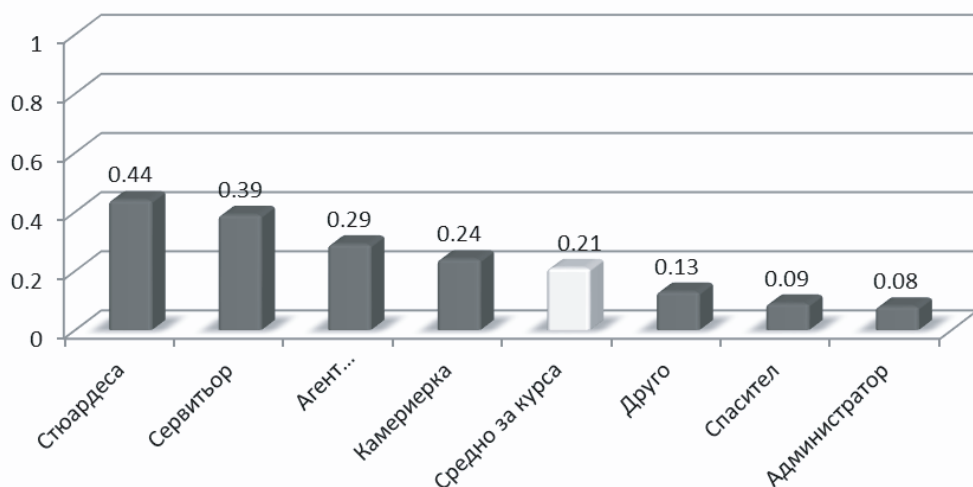
Втората променлива – Инструменталност, показана на **Фиг. 10**, очертава следното разпределение според длъжностите на стажантите: Камериерките (0,67) при изпълняване или преизпълняване на квотата за обслужване на определен брой стаи, служителят ще получи своето заплащане или по-високо такова (в зависимост от почистените стаи). Стюардесите също имат висока оценка за инструменталност – 0,62. Сигурността за назначаване за допълнителни полети и гарантираното по-високо заплащане в случая е налице, като се има предвид предишният опит и начина на работа в авиокомпаниите. Променливата при сервитьорите отново има висока стойност – 0,60, като това е обусловено от сигурността, че при добро изпълнение на работата (качествено и професионално обслужване на клиенти), те ще получат допълнително възнаграждение (зависи от обслужването, работодателя и клиентите) и повече маси за обслужване (зависи от работодателя). Екскурзоводите (0,52) имат стимул за по-добро представянето на определена екскурзия, като това би довело до назначаване на повече пътувания и по този начин до получаване на по-голямо възнаграждение. При администраторите тази променлива има много ниска стойност – 0,26, поради невъзможността за получаването на допълнителни бонуси и поради увереността, че при изпълнение на служебните задължения това ще доведе до някакъв вид награда или бонус. Инструменталността на спасителите също е много ниска – 0,15, което се дължи на невъзможността при качествено изпълнение на служебните задължения, стажантът да получи допълнително възнаграждение или бонус.

Фиг. 11. Валентност по длъжности на стажантите

Третата променлива – Валентност, показана на **Фиг. 11** очертава, че променливата има най-високи стойности при стюардесите (0,75), при които доброто изпълнение на задълженията и отличното справяне с работата, води до получаване на повече полети, които да обслужват. Това, както и престижът и статусът на длъжността и професията са достатъчно добри причини мотивацията да се покачи и този вид бонуси да бъдат атрактивни за стажантите. Втората група с висока валентност е тази на спасителите е 0,7. При сервитьорите валентността също е сравнително висока – 0,65, причината за което са високите размери на допълнителното заплащане. Камериерките (0,62) и екскурзоводите (0,53) също получават атрактивни допълнителни бонуси. При камериерките е допълнителното заплащане, а при екскурзоводите получаването на по-голям брой екскурзии и пътувания, което от своя страна е признание от работодателя и води до последващот по-високо възнаграждение. При администраторите стойността (0,26) се дължи на невъзможността за получаване на бонуси и награди, а в случаи, че ги има, те често се оказват неатрактивни. Негативно влияние оказват дългият работен ден и нощни смени.

Фиг. 12. Мотивация по време на производствения стаж по длъжности

От **Фиг. 12** общата средна оценка на всички респонденти на мотивацията по време на производствения стаж е 0,21. Най-висока мотивация имат стюардесите и сервитьорите със стойности съответно 0,44 и 0,39. Тези стойности показват сравнително висока мотивация, която може да се обясни с престижа на едната професия – стюардеса и възможностите за допълнителни печалби и високи доходи при сервитьорите. На трето място по сила на мотивацията са студентите, провели стажа си в туристически агенции или като екскурзоводи – стойността е 0,29. Една част от стажантите продължават да работят в същите организации, но почасово. Най-ниска е мотивацията при спасителите и администраторите в хотели, като там мотивацията е близка до 0, но все пак положителна. Стойностите се влияят най-вече от инструменталността и валентността, защото тези професии дават малък шанс за получаването на допълнително възнаграждение или награди. Най-често възнаграждението е месечна твърда заплата и не е обвързано по никакъв начин с допълнителни бонуси, които стажантите могат да получат.

Не се наблюдава голяма разлика между стойностите на мотивацията при студентите, провели стажа си в страната и тези в чужбина. Все пак мотивацията на стажантите в България е малко по-висока – 0,21 от тази в чужбина – 0,2.

Една от тенденциите, която може да се проследи при анализа на мотивацията по време на производствения стаж е мотивацията спрямо *местоположението на избраното работно място*. Според географското местоположение при провеждането на производствения стаж мотивацията на студентите в чужбина и тези в София е приблизително еднаква (0,2 и 0,23), като стажу-

валите в София имат малко по-висок резултат. Студентите, които са избрали да проведат своя стаж в България, но не в столицата не са били силно мотивирани (0,15).

Мотивацията на студентите не зависи от географското местоположение, от гледна точка България-Чужбина. По-големи различия има от гледна точка Столица-Провинция. Общо за всички студенти важи, че са били положително мотивирани и оценяват положително производствения стаж.

ЛИТЕРАТУРА

1. Vroom, V. 1964. Work and motivation. New York, NY: Wiley.
2. Донъли, Дж., Гибсън, Дж., Иванчевич, Дж., Основи на мениджмънта, Изд. Отворено общество, 1997 г., стр. 252-264.
3. Condrey, S., 2005, Handbook of Human Resources Management in Government, p. 482.
4. Keller, J. M, 1983. Motivational Design of Instruction. In C. M. Reiguluth Instructional Design Theories and Models: An Overview of their Current Status Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
5. Vroom, V.H., & Yago, A.G., 1978. Journal of Applied Psychology; 63, 151-162.

НЯКОИ ХАРАКТЕРИСТИКИ НА ПИСМЕНИТЕ ТЕКСТОВЕ ПО МЕДИЦИНА НА АНГЛИЙСКИ

доц. д-р Бистра Дудева
Медицински университет, София

SOME CHARACTERISTICS OF WRITTEN MEDICAL TEXTS IN ENGLISH

Bistra Dudeva

РЕЗЮМЕ: Изучават се отличителните характеристики на писмените медицински текстове. Концентрираме се върху научни статии, монографии, учебници, казуси, т.е. писмени научни медицински текстове целта, на които е да изразяват и пренасят научни знания и информация. Основните отличителни черти на писмените медицински текстове са показани на морфосинтактично, лексикално и/или семантично равнище. Фокусираме се върху медицинската терминология, термини от латински и френски, високата честота на модалните глаголи, пасивни конструкции, безлични и причинно-следствени конструкции, сложни изречения и препоръчителния ред на частите в медицинските научни статии. Броят, спецификата и сложността на морфосинтактичните, лексикални и семантични характеристики на изследваните медицински текстове създават необходимост от специален подход към преподаването на английския на писмените медицински текстове.

КЛЮЧОВИ ДУМИ: писмен медицински текст; морфосинтактични, лексикални и семантични характеристики; медицинска терминология;

The simple logic of living in an information society is to make ample use of the widespread information. Acquiring up-to-date information in the professional fields can have a marked economic effect and in the medical field, in particular, it can also translate into value added and social well-being.

The present article studies the most distinctive morphosyntactic, lexical and semantic characteristics of written medical texts. We focus on research articles, monographs, textbooks, case studies, i.e. by written medical text we mean scientific medical texts the purpose of which is to express and transfer scientific knowledge and information. These medical texts are by far the main types of medical texts, which pass scientific data and information to the international medical society all over the world. Each of these written medical texts represents wholeness of the utterance, condensed logical statement and/or solution to a problem, based on existing knowledge, usually presented in a literature overview.

The style of medical journal articles, textbooks, scientific studies, research, case studies can be classified as scientific on the basis of functionality, morphosyntactic and semantic characteristics. It corresponds to the main purpose of scientific style to communicate exact determined knowledge effectively in words with a clear, unambiguous meaning, which are very often technical terms. In relation to its communicative function the language of written medical texts is adapted to registering highly sophisticated information and enlightening language-users in a communicative situation where the participants do not have direct contact.

Written scientific communication has a marked lack of extralinguistic context. However, the participants themselves are experts and are supposed to share enough background expert knowledge which is an important part of the context allowing successful communication to occur. The nature of the language of written medical texts is about as far removed as possible from that of informal spontaneous conversation. It is virtually a visual language, meant to be read in the peace and quiet of a study and with the highest level of mental concentration.

It is characteristic of medical researchers to conjugate ideas. Thus, in writing they tend to construct extremely long sentences using an array of subordinating and coordinating devices. In an everyday communicative situation that type of ideas would most often appear in separate sentences. The complex syntactic structure derives from the need to express the complex logics of medical research topics.

Thus, there can be identified some major distinctive features, which characterize the language of written medical texts. First, much medical writing consists of elaborate scientific information, logically outlined and recorded with the purpose of being carefully studied, consulted and used in the future. Second, it is the language of experts, i.e. of a restricted professional group, which is so complex and codified that it is to a high extent exclusive to occasional participants in the communication situation. Third, this is a language with a high degree of formality.

Although always present, these features are manifest to a different degree in the different types of written medical texts. These differences ensue from the existence of several usefully distinguishable genres, connected with written medical texts, having different communicative purposes, settings or contexts, with different professional relationships between the participants, who have different levels and spheres of expert background knowledge.

The major distinctive features of written medical texts are demonstrated on a morphosyntactic, lexical and/or semantic level.

The usage of medical terms

Science strives to express and point unequivocally to a definite concept, so a word is supposed to have only one clear meaning, thus, making necessary the use of medical terms.

Precise word use is critical for medical texts. Scientific terminology carries a specific meaning and is used appropriately and consistently. A critical feature of technical terminology is to compress a lot of meaning in a few words and make use of language economy. This also applies to the use of acronyms (e.g., ECG, CPR) and abbreviations. The text is directed to an intended audience and the supposition is that audience is well-versed in the medical terminology. Thus, writing for a highly technical journal, requires the appropriate use of the technical jargon.

The tendency to precision in the use of words has given rise to two other characteristics of medical English: the use of Latinisms and the abundant use of French words (where Germanic ones exist). This is a consequence of the adherence to the long historical traditions of using the Latin and later the French language for the purposes of medical writing and practice.

Latin medical terms and expressions

The English medical language was enriched by lexical items and expressions deriving from Latin. These large groups of lexemes are mainly the result of the Norman domination of England and their use in the sphere of religion, politics and medicine.

A large number of foreign lexemes, which form items and expressions in medical English, came from Latin, and they can even be classified into specific groups such as those denoting body parts, quantity, descriptive adjectives and adverbs. Latin expressions are regularly used in diagnoses.

In medical English there is a large number of terms which has come directly from Latin. They have preserved their original form in writing, although the pronunciation has been changed to make them easier to pronounce by native speakers. Here are a few examples of this extremely large group:

Latin – English
diastole – diastole
diabetes – diabetes
diagnosis – diagnosis
myopia – myopia
tumor – tumor
sclerosis – sclerosis
tonsillitis – tonsillitis
uvula – uvula
oedema – oedema

Another group of Latin medical terms, which exist in their original written form but their Latin pronunciation has changed to suit native pronunciation rules, is connected with some plural forms. Such are the endings of the plural forms of the names of anatomical structures which have the same written form as in Latin. However, their pronunciation in English is different from that in Latin. For example, the plural of ‘vertebra’ is ‘vertebrae’ the ending of which is read [e] in

Latin and [i:] in English. The plural of 'alveolus' is 'alveoli' the ending of which is pronounced as [i] in Latin and [ai] in English.

The use of Latinate words in medicine have given rise to pairs with a native Germanic noun and a Latinate adjective. It is regular that the names of parts of the body and anatomic organs are words of Germanic origin, while the elements from which most clinical terms are formed are roots taken from Latin and Greek. Here is a list of some pairs of the organs/parts of body and the corresponding Latinate adjectives: head/capital, ear/aural, tooth/dental, tongue/lingual, lips/labial, mouth/oral, neck/cervical, finger/digital, arm/brachial, sole of the foot/plantar, eye/ocular, chest/pectoral, nipple/papillary, blood/sanguine, heart/cardiac, lung/pulmonary, liver/hepatic, kidney/renal, brain/cerebral, mind/mental.

Sometimes it is difficult to establish at what point exactly a medical word entered English, or in what form. Some words came to English from Latin more than once, first directly from Latin and then, through French or another Romance language at another moment. Thus there exist pairs like fragile/frail, corona/crown, rationale/reason. The first word in each pair came directly from Latin, while the second entered English from French.

French terms and words

The French element in medical and healthcare vocabulary is extremely strong and numerous. Many words used currently on an everyday basis are from French. Usually these French words used in written scientific discourse exist in their original form except for their pronunciation which has been modified to suit native pronunciation rules. They are used and survive to play an important role as technical terms and thus constitute an active and highly remarkable and significant part of the scientific and medical vocabulary. Here are some of these words of French origin, taken from the first paragraph in a text on the role of genes in the appearance of tumors (Chu and Sartorelli, 2007): cellular, proliferation, differentiation, transformation, express, gene, qualitative, quantitative, amplify, sequence, distant, repeat, cycles, population, compress, structure, process, progression.

In medical English there exist numerous synonyms, or near synonyms, one of Germanic origin and one of French. Thus, there are in the language both native English and borrowed French terms for the same referent. However, the French ones are usually preferred in written medical texts, while the Germanic are considered more conversational. Here are some pairs: demonstrate/show, accelerate/ speed up, attempt/try, complete/full, respond/answer, etc.

Another major characteristic of written medical texts is the preservation of the French word order in certain nominal phrases where the attribute follows the noun to which it refers. Thus, while the natural word order of a nominal phrase in English is 'attribute + noun', in written scientific and medical texts it is often possible to come across the nominal phrase of the type of 'noun+ attribute'. Here is an example about the medicine Voltaren:

'Approximately 60 % of *the dose administered* is excreted via the kidneys in the form of metabolites, and less than 1 % in unchanged form.'

Frequent use of passive constructions

The frequent use of passive constructions is not just a characteristic of medical written discourse but also applies to other written registers such as the language of journalism or administration.

The usage of passive constructions in written medical texts is around 20 %, while in conversations it is not more than 3 %. The rationale for this high frequency ensues from the feature of medical texts to provide information, focus on data and phenomena and express objective views. This follows from the inferred, impersonal point of view, adopted in written medical texts.

The following paragraph gives an idea of the predominant use of the passive voice in written medical texts. In this paragraph the passive voice of the finite verbal forms prevails, with only two verbs being in the active voice. However, both of them – 'be' and 'require', are stative verbs.

'The incidence, geographic distribution, and behavior of specific types of cancer *are related* to multiple factors, including sex, age, race, genetic predisposition, and exposure to environmental carcinogens. Of these factors, environmental exposure is probably most important. Exposure to ionizing radiation *has been well established* to be a significant risk factor for a number of cancers, including acute leukemias, thyroid cancer, breast cancer, lung cancer, soft tissue sarcoma, and basal cell skin cancers. Chemical carcinogens (particularly those in tobacco smoke) as well as azo dyes, aflatoxins, asbestos, benzene, and radon *have been clearly implicated* in cancer induction in humans and animals. Identification of potential carcinogens in the environment *has been greatly simplified* by the widespread use of the Ames test for mutagenic agents. Ninety percent of carcinogens *can be shown* to be mutagenic with this assay. Ultimate identification of potential human carcinogens, however, requires testing in at least two animal species' (Chu and Sartorelli, 2007).

In cases where research has not yet fully confirmed data and logical relationships authors still stick to passive constructions but use an array of verbs such as suppose, assume, presume, conclude, infer, point out, emphasize. Here is an example:

'It *has been suggested* that the DALY, being a common measurement unit, would be particularly useful when conducting cost-effectiveness analyses of different interventions or treatments for chronic diseases or disabling health conditions (i.e., cost per DALY avoided).' (Berger et al. (ed.) 2003).

High frequency of usage of modal verbs

The greater frequency of modal verbs in written medical texts in comparison to literary narratives is a sequence of the careful presentation of statements and the strive to be exact and punctual. In addition, the tendency to use a high

percentage of modal verbs in written medical texts reflects the natural movement of the research process from a certain level of probability to experiments and results and further, to conclusions. Thus, naturally hypotheses are often formulated using a modal verb and sometimes due to the nonrepresentative character of some research, conclusions can also express different modality.

The importance of modality can be duly appreciated in the following paragraph:

‘Compliance with drug regimens is an area of considerable interest, which *can* be the subject of many epidemiological studies. Another aspect is channeling: when a new drug is introduced, there *may* be a tendency toward channeling (i.e., selecting) patients who *may* not be doing well on the older drug for treatment with the new drug. Thus, patients who receive the new drug *could* have a worse prognosis as compared to the patients who *may* remain on the older treatment.’ (Berger et al. (ed.) 2003)

High frequency of non-finite forms such as participles, gerunds and infinitives

The high incidence of non-finite forms such as participles, gerunds and infinitives repeatedly marks the reflective nature of the written medical texts, oriented to recording knowledge, which is to be contemplated upon. The following sentence, which has 33 words, contains three infinitives and only one finite verbal form – the verb ‘need’ (NB! ‘need’ is a stative verb).

‘Medical care providers need *to understand* both the limitations of their medical knowledge *to determine* the optimum dose or therapy for an individual and the individual patient's ability *to follow* the regimen completely.’ (Berger et al. (ed.) 2003)

Syntactic constructions deriving from the logic of medical research

As medical research focuses on revealing natural laws, it most often has to impart impersonal meaning and often uses the phrase It+cop+adj+to+inf/adj...

‘In the United States, as the elderly population increases and the Medicare budget is stretched thinner, *it appears increasingly difficult to avoid* some form of age-based rationing, such as the direct denial of some Medicare benefits or sharp increases in deductibles and copayments.’ (Berger et al. (ed.) 2003)

A major part of the work of medical researchers as well as of the mundane activities of doctors is to search very much like detectives for the cause of phenomena. Thus, constructions and words such as make+noun+adj, enable, allow, permit, cause, which express causative relationships, are frequent in written medical texts.

‘The managers can *make the allocation of scarce medical care resources wise, fair, and efficient.*’

Clincher sentences

Clincher sentences, which restate, reformulate an idea, are also typical of written medical texts. Definitions are a type of clincher sentences.

Defining is a major function of scientific style. Giving a definition for a specific item is connected with formulating an affirmative declarative sentence. The definition mentions the general class, containing the defined specific item. The definition usually contains a relative clause, which outlines the differentiating characteristics of the specific item, which distinguish it from other specific items in the general class.

Definitions are so common in medicine and health care that there is no difficulty in giving examples in this respect.

‘Patient compliance (adherence) refers to the consistency and accuracy, with which a patient follows a recommended medical regimen, usually referring to a pharmacotherapeutic regimen.’

‘Pill count method is a measurement of the amount of a drug remaining unused in the patient's possession compared to the amount that should be left based on the physician's prescription.’

‘Disability-adjusted life year (DALY) can be defined as a unit of measurement of the impact of disease in terms of both time lost due to premature death (mortality) and time lived with a disability (morbidity).’ (Berger et al. (ed.) 2003)

Preference for certain adverbs, prepositions and conjunctions

The written medical texts are interspersed with certain adverbs, prepositions and conjunctions, which are vital to expressing logical connections. They give a clear indication of interrelations and interdependence. Some of the most common adverbs, prepositions and conjunctions are:

THEREBY meaning ‘in this manner’

HOWEVER, meaning ‘but’

THEREFORE and HENCE meaning ‘that’s why’

THUS meaning ‘in this way’

FURTHERMORE meaning ‘in addition’.

In the following paragraph the topic of variation in outcomes is developed logically and words like ‘thus’ and ‘furthermore’ help to realize different functions of the scientific text.

‘Since the 1970s, many studies have documented unexplained variation in outcomes between groups of “similar” patient populations. *Furthermore*, the implementation of the DRG payment system in the 1980s is based on grouping patients with “similar” conditions. The assumption is that the patient groups are similar. Valid comparison of outcomes between groups of patients requires measurement of the outcome and a method to “adjust” for individual patient risks for the outcome to make sure the groups are made up of “similar” patients. The goal of risk adjustment is to account for extraneous patient or disease

characteristics prior to making comparative inferences based on outcome data. *Thus*, risk adjustment uses complex algorithms and models to remove or reduce the effects of a confounding factor or risk factor, when assessing outcomes. Examples of risk factors used in models include patient demographic characteristics (e.g., age and gender), principal diagnosis code (e.g., case mix), comorbid conditions (e.g., number and severity), and severity of principal diagnosis. *Thus*, it is important to understand that risk adjustment models use different risk factors to predict different outcomes. Risk factors in the model are tailored to predict the outcome being adjusted.' (Berger et al. (ed.) 2003)

Complex sentences with intricate patterns of coordination and subordination

Contemporary written medical discourse is characterized by sentence length. It is the rule rather than the exception that sentences would have complex patterns of coordination and subordination. Coordination and subordination at all levels, and of all kinds of structures are extremely common in medical texts. Furthermore, sentences are usually units that need to be linked to what has gone before or what follows, thus being an inseparable part of the medical text and contributing to the logical development of the proposition. Here is an example focusing on clinical patient's guidelines.

'On the other hand, clinical patient's guidelines (CPGs) that maximize benefits for individual patients do not necessarily maximize cost-effectiveness for populations of patients, which complicates the situation even further as financial resources become even scarcer. In cost-effectiveness studies, mathematical techniques, collectively known as optimization, may be implemented to maximize or minimize key variables for investigating clinical options, which benefits the population and individual patient successively. Furthermore, guidelines produced by various organizations, for the same intervention, may differ. Therefore rigorous criteria have been developed to combat this lack of uniformity in design, structure, and presentation of CPGs.' (Berger et al. (ed.) 2003)

Most written medical texts are extremely rich in qualificational insertions within their syntactic boundaries. Very often these qualifications create syntactic discontinuities. Thus, sometimes the sentence becomes awkward but not ambiguous or incomplete. It tries to compress within its own boundaries an exhaustiveness of meaning. Here is an example of a discontinuous phrase Verb + Direct Object (marked in *italic*), which is interrupted by another phrase (underlined).

'Some examples *include, but are not limited to, bacterial and viral vaccines, human blood and plasma and their derivatives*, and certain products produced through biotechnology such as interferons and erythropoietin.'

A prescribed logical order of sections in a medical research article

Most journal-style medical papers are subdivided into the following sections: Title, Authors and Affiliation, Abstract, Introduction, Methods, Results, Discussion, Acknowledgments, and Literature Cited, which parallel the experimental process. Research articles appear and are expected to appear in medical journals in that prescribed order. This characteristic of research articles is another manifestation of the tendency for accuracy and the proper transfer of a medical knowledge and information.

In conclusion, the considerable number, specificity and complexity of the morphosyntactic, lexical and semantic characteristics of the written medical texts create the need to adopt a specific approach to teaching the English of written medical texts. The complexity of these texts suggests that teaching university students to deal with the peculiarities of medical texts is essential to enabling them to benefit from the results of contemporary medical research and to take part in it.

REFERENCES

1. Berger, M. L. et al. (ed.) 2003. Health care cost, quality, and outcomes: ISPOR book of terms. ISPOR.
2. Chu, E., and Sartorelli AC. Cancer Chemotherapy. In: Katzung, BG., ed. 2007. Basic and Clinical Pharmacology, 10th edition, 878-907. McGraw Hill Company: New York, New York.
3. Dahl, T. 2004. Textual metadiscourse in research articles: A marker of national culture or of academic discipline? In: Journal of Pragmatics, 36: 1807-1825.
4. Gylys, B. A., & Wedding, M. E. 1983. Medical terminology. New York: F.A. Davis Co.
5. Johns, A.M. 1997. Text, role and context: Developing academic literacies. New York: CUP.
6. Widdowson, H.G. 2007. Discourse Analysis. Oxford. Oxford University Press.
7. Шопов, Т. 2008. Съвременните езици. Подходи, планове, процедури. Ботевград, Международно висше бизнес училище.

КРИТЕРИИ ЗА ОЦЕНКА НА СРЕДАТА НА ИЗКУСТВЕН КЛИМАТ ЗА РАСТЕНИЯ

доц. д-р Севдалина Манолова
ИПАЗР „Н. Пушкиров“, София

CRITERIA FOR ASSESSMENT OF ARTIFICIAL CLIMATE ENVIRONMENT FOR PLANTS

Sevdalina Manolova

ABSTRACT: We analyze the possibilities and criteria for assessment of energy efficiency of fito chamber designed to produce and maintain artificial climate for plants in regard to the energy analysis of the plant object.

KEYWORDS: temperature, free energy, exergy

При обсъждане характера на фитоклиматичните системи, трябва да се има предвид, че анализът за ефективност е свързан с научни изследвания за оценка на влиянието на повече свойства върху състоянието на системата „почва – растение – изкуствен климат“. Това налага да се подхожда диференцирано при избора на подход за оценката им, като се отчита предназначението на фитоклиматичната система, целта на биологичните изследвания, които се провеждат в нея и изискваните от тях диапазони на управляемите параметри на изкуствения климат.

Системата почва – растение – околна среда е динамична, многосвързана и всеки от елементите ѝ има свой период на развитие, свои цикли и граници на устойчивост и не се поддава с еднакъв успех на управление. Системата е сложна, защото свойствата са взаимосвързани и характеризиращите тези свойства параметри зависят един от друг. За да се управлява успешно, следва да се изведат тези нейни свойства, които се поддават на управление и да се обосноват методите за количествена оценка на параметрите, които ги характеризират.

В естествени условия, в зависимост от височината на слънцето над хоризонта се изменя поглъщането и разсейването на лъчите в атмосферата и на земната повърхност и спектралния състав на падналата енергия. Достигналата до земната повърхност радиация не се поглъща изцяло от растенията и почвата, а част от нея се отразява. Почвата и растенията не само поглъщат, но и излъчват енергия, която се сумира с отразената.

Най-динамична, с най-слаба дефинираност е подсистемата въздух. Освен, че определя до голяма степен условията, в които се развиват растенията,

може да наруши тези условия при екстремни стойности на климатичните си елементи или да промени свойствата на почвата. Въздухът се явява среда, която поглъща, отразява и излъчва енергия. С радиационните и температурните условия е свързана и влажността на въздуха. Измерена в относителни единици, тя е в основата на редица опасни за растенията явления.

Ефективността на използването на фотосинтезната енергия на оптичното лъчение от растенията в голяма степен зависи от съчетанието във времето на интензивността на прихода на тази енергия, температурата, влажността и други фактори – почвено-климатични.

Растителната система е отворена система, която съществува благодарение на своята отвореност, като се „подхранва“ с потоците от вещество и енергия от средата. Тя не се намира в равновесие и изпълнява постоянно „работа“ против равновесието за сметка на енергията, която получава от околната среда.

Растителната система, с преминаващ през нея енергиен поток се развива в посока на устойчиво състояние и в нея се формират механизми на саморегулация. При краткотрайно въздействие отвън тези механизми осигуряват възтановяване на стабилността. Когато устойчивостта е достигната, преносът на енергия се осъществява в едно направление и с постоянна скорост.

В това отношение, системите се считат за устойчиви, ако съставните им компоненти съхраняват състоянието на локално равновесие. Естественото движение е по посока на динамично равновесие между потребление и синтез на материя и енергия и в тази връзка устойчивостта на растенията е мярка за тяхната чувствителност към факторите на средата (Станчева Й., 2000).

Недостатъчните количества почвена влага, неблагоприятните температурни условия, недостигът на хранителни вещества и светлина и много други фактори могат да причинят стрес при растежа и развитието на растенията, който през отделните фази на развитие оказва различно влияние върху тях. Така например през време на покълването, поникването и ранните фази на растеж, почвената влажност и почвената температура са критични фактори.

Стабилността на енергообмена на растенията и средата, при съществени изменения на факторите на средата, определя динамичната устойчивост на системата растение – среда. Ако тя се съхранява само в тесен диапазон от околни условия, системата е динамично неустойчива.

Растителната система се разглежда като биокрибернетична, от което произтича характерната особеност – възможността за саморегулиране. Това определя способността на биологичната система да противостои при промени на средата и да запази състоянието си на вътрешно равновесие. Възможността за саморегулиране включва две основни свойства на живото вещество – динамичност и самосъхранение.

В системата „почва – растение – изкуствен климат“ растенията се развиват в течение на сравнително кратък период. развитието на семената или

растенията е едновременно и последователността в етапите на развитие е силно синхронизирана. Поради това, взаимодействието на фитокомпонента с другите елементи – лъчение от изкуствени източници на светлина, почва, въздушна среда е по-малко продължително, което се отразява на интензивността на обменните процеси в цялата система.

Докато при естествени условия растенията използват единствен източник на енергия – слънцето и съществуват устойчиво при това ниво на енергия, в среда на изкуствен климат се контролира или изменя в значителна степен влиянието на термодинамичните фактори и се дава преимущество на онези, които ще окажат най-силно влияние върху изследвания процес.

Взаимовръзката и взаимообусловеността на явленията и процесите между растенията и средата е многостранна и разнообразна. Тя се проявява на различни равнища на съществуване и развитие на семената и растенията и има особена значимост като основа за движение на енергията в системата, както и за биогенния кръговрат на химични елементи. В растенията, взаимодействието със средата се изразява в борба за светлина, пространство, вода и други фактори и се определя от количествените съотношения между факторите.

Всяко рязко изменение на някои от параметрите, характеризиращи средата на изкуствен климат, предизвиква промяна на топлинния режим. Топлообменът на семената и растенията винаги се разглежда във връзка с енергообмена. В основата на енергетиката на растителния организъм са два противоположни процеса. На постъпването на енергия в растенията противостои непрекъснатата загуба на енергия в резултат на излъчването. Балансът става отрицателен, когато постъпващата енергия престане да компенсира загубите.

Проследяването на енергийното състояние на растенията чрез установяване на съответни параметри, характеризиращи енергийното въздействие на средата, позволява да се открият неблагоприятните състояния на растенията много преди появата на морфологични изменения. Това дава възможност да бъдат удовлетворени енергийните потребности на семената и растенията за запазване на устойчиво състояние.

Притежавайки висока чувствителност към измененията на параметрите на външната и вътрешна среда, растежът се явява универсален индикатор при определяне физиологичното състояние на растенията и позволява оценка на приспособеност на растенията към енергийните условия за развитие.

В енергийно отношение адаптацията на растенията се разглежда като сложно и многослойно явление, развиващо се в определена последователност.

В системата „почва – растение – изкуствен климат“ човекът е факторът, който определя подходящите за растенията енергийни въздействия. Поради това разкриването на природата и механизма на енергийните взаимоотношения в системата „почва – растение – изкуствен климат“ се явява резерв за

повишаване енергийната ефективност както на растенията, така и на системата като цяло. Тези взаимоотношения могат да се регулират, направляват и изследват посредством изучаване влиянието на тези параметри и фактори, от които зависи енергообмена на растенията и средата.

Нашата позиция е, че управлението на системата „почва – растение – изкуствен климат“ по енергийни показатели позволява да се поддържат факторите на средата в строго определени от изследователя параметри. Дава се възможност за проучване въздействието на промените в някои от факторите, като се проследи влиянието им върху протичане на обменните процеси в растенията или върху физиологичните или морфологични промени, които възникват под негово влияние.

В системата „почва – растение – изкуствен климат“ енергията на оптичното лъчение, топлинния и водния режим са основните енергийни фактори на средата, обитавана от растенията, които в най-голяма степен определят техния енергообмен. Повечето от физиологичните процеси в растенията, най-важният от които е фотосинтезата, се активизират от светлината в спектралния обхват 400 – 700 nm, определящ ФАР (фотосинтетично активна радиация). При висшите растения листата са основен орган, възприемащ до 85 % от енергията на оптичното лъчение в областта на ФАР. Фотосинтезната енергия обуславя квантовия и енергетичен добив на фотосинтезата.

Другите фактори с енергетичен характер – температура и влажност на въздуха и почвата имат лимитиращо значение за използване на фотосинтезната енергия от растенията.

Енергията не само храни растенията, посредством фотосинтезата, но определя характера и направлението на растеж, развитие и морфология на растенията. Отделните етапи от онтогенетичното развитие на растенията имат различни енергийни изисквания. Семената на много растения стават чувствителни към енергията на светлината при набъбване. Младите кълнове на много растителни видове имат ниски изисквания към интензивност на светлинна енергия (Киндрук, 1995).

В оптимални условия енергията осигурява необходимата скорост на всички енергозависими процеси. Допълнителната енергизация не само не способства за увеличение на скоростта на фотосинтезата и запаса на енергия, но води до определено затормозяване на тези процеси.

Намаляването на интензивността на фотосинтеза в условия на различни външни въздействия на средата, еднозначно и количествено отразява намаляване на нейната роля в енергообезпечаването на жизнените процеси и функции на растителния организъм. От енергийна гледна точка, в условия на екологичен стрес се увеличава разхода на енергия, намалява се енергообезпечеността на всички енергозависими процеси (Иванов, 2000).

Взаимовръзката и взаимообусловеността на явленията и процесите между растенията и средата е многостранна и разнообразна. Тя се проявява на раз-

лични равнища на съществуване и развитие на семената и растенията и има особена значимост като основа за движение на енергията в системата, както и за биогенния кръговрат на химични елементи. В растенията, взаимодействието със средата се изразява в борба за светлина, пространство, вода и други фактори и се определя от количествените съотношения между факторите.

Жизнеността на семената е степен на жизнеспособност, нейно ниво при дадени условия, и зависи както от наследствеността, така и от условията на средата, в която се развива новия организъм. Жизнеността характеризира биологичните качества на семената и определя способността им дружно и бързо да прорастат в дадени условия. Растежната сила на семената, изразена с дължината, свежото тегло и абсолютно сухо тегло на прорастъците и корените е важен биологичен показател, определящ степента на жизненост на семената. Колкото тези стойности са по-високи, толкова семената са по-ценни като посадъчен материал. Тези показатели дават представа за по-нататъшния ход в степента на развитие на растенията през следващите фази.

Определящо въздействие върху кълняемостта имат климатичните условия, формиращи енергийното въздействие по време на формиране и узряване на семената. В общобиологичен план също следва да се отчита въздействието върху семената на целия комплекс от фактори, при различни условия на енергизация.

Семена, формирани при дефицит на топлина и излишък на влага се нуждаят от попълване ресурсите на енергия, необходими за активация на физиологичните процеси на етапите на прорастване и образуване на прорастъци. Това явление е напълно обяснимо от позициите на съвременните представи за природата на потенциална продуктивност (Киндрук Н., Л. Сенчек, 1990; Киндрук Н., Е. Ключевская. 1992.).

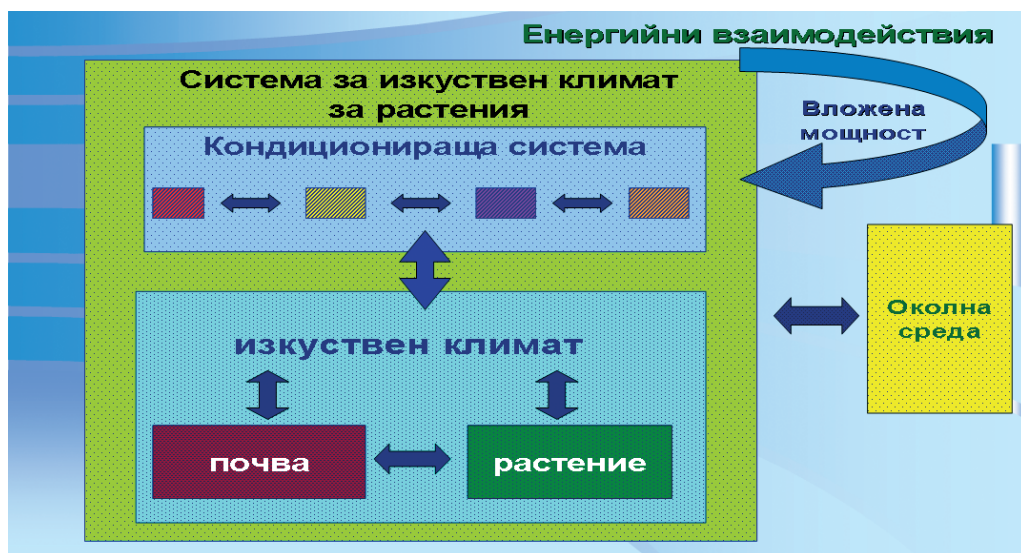
Семена, формирани в други условия, различни от оптималните, например при висока температура и силно засушаване се нуждаят от друг комплекс енергийно въздействие.

Всяко рязко изменение на някои от параметрите, характеризиращи средата на изкуствен климат, предизвиква промяна на топлинния режим. Топлообменът на семената и растенията винаги се разглежда във връзка с енергообмена. В основата на енергетиката на растителния организъм са два противоположни процеса. На постъпването на енергия в растенията противостои непрекъснатата загуба на енергия в резултат на излъчването. Балансът става отрицателен, когато постъпващата енергия престане да компенсира загубите.

Проследяването на енергийното състояние на растенията чрез установяване на съответни параметри, характеризиращи енергийното въздействие на средата, позволява да се открият неблагоприятните състояния на растенията много преди появата на морфологични изменения. Това дава възможност да бъдат удовлетворени енергийните потребности на семената и растенията за запазване на устойчиво състояние.

Въз основа на анализ на закономерностите, по които се развива и съществува растителното съобщество, растението като апарат за преобразуване и обмяна на вещества и енергия заема особено място в системата „почва – растение – изкуствен климат“. Определящо свойство на системата, което я отличава от събирането на растителни организми на пространство с определени параметри е наличието на взаимни връзки между всички съставни елементи, звена на системата.

Фиг. 1. Схема на енергийните взаимодействия в системата „външна околна среда – изкуствен климат – растителен обект“.

Едновременно с това системата „почва – растение – изкуствен климат“ включва и комплекса от въздействащи върху средата фактори, с определящите ги характеристики (сила, кратност и др.). Такова по – широко понятие позволява тя да бъде класифицирана по степента на адекватност на управляващото въздействие с изследвания биологичен процес. Антропогенните фактори достигат най-висока степен на въздействие, и в това отношение управлението ѝ следва да се ръководи от този основен закон за постигане на хармония в системата.

Системата „почва – растение – изкуствен климат“ се разглежда като отворена, относително устойчива във времето и нейното съществуване е възможно само при внос на енергия отвън. Енергийният поток има водеща роля и определя подредеността на съставните ѝ елементи, изразена в това, че всяко следващо звено е немислимо без предходните. Притокът на енергия и нейното трансформиране определят реда на причинно-следствените връзки, като при това всяко от звената може да се прояви в различен вид и в

различна степен в зависимост от ефективността на енергийния поток, но не може да промени своето място.

Системата „почва – растение – изкуствен климат“ като отворена неподвижна енергийна система взаимодейства с енергийните полета на околната среда. Основните принципи за енергийно осигуряване на неподвижни системи за постигане на енергийно – екологичен баланс, са въз основа връзките между протичащите процеси в системата и тези на енергийните полета в околната среда.

Функционалните схеми и алгоритми на контрол на температурно-влажностни процеси са във възможност да се построят по такъв начин, че да осигурят използването на максимална степен на енергийния потенциал на атмосферния въздух.

Възниква необходимостта от обновяване на теорията за неподвижни енергийни системи в земеделието, съобразно изискването за дружелюбност, хармония на средата с технологичния обект. Отличителна черта на тази теория е принципа на комплексните сили, проявяващи се във всички случаи с взаимодействие между материалните и енергийни полета на околната среда.

Енергийното осигуряване за технологични процеси в системата „почва – растение – изкуствен климат“ се отнася до два основни вида енергия – електрическа и топлинна. Два са и критериите за оценка на ефективност – 1/ сравнителна електрическа консумация и 2/ ексергийна ефективност.

Комплексният критерий за сравнителна оценка на електрическа енергийна ефективност е изразходването на електрическа енергия. Тази оценка показва до каква степен е неефективно използвана, като загуба в kW/h употребяваната енергия. Входящите параметри са мощности, а изходящите потоци са топлинен поток и транспортиран поток маса. Тези параметри са далеч от оптималните и в резултат сравнителната оценка ще се различава от възможния минимум загуби.

Сравнителната оценка по този критерий може да бъде оптимална, когато е формирана така, че да отчита ефективността, полезността на употребената енергия при минимум възможни загуби, което съответства на оптимална вложена мощност (kW) и оптимални потоци маса (kg/s). В случай, че се използва енергията на околната среда, ще се намали частта на вложената енергия, необходима за процесите. Например, отчитането на гравитационните сили при вентилация или овлажнителни системи ще намали необходимата електрическа енергия. По този начин сравнителната оценка ще промени съотношението на входните и изходни потоци.

Степента на използване на топлинната енергия обаче, се изразява чрез ексергиен баланс, характеризиращ топлинно-енергийния процес. Топлината преобразува веществото, води до изменение на неговото състояние, на вътрешните му свойства. Към динамичното равновесие между силите се добавя и топлинното равновесие. Теорията за топлината определя съвместно при-

чината и резултата от въздействието, в рамките на специфичен процес, при който топлината може да има полезност, т.е. да извършва „работа“ (Карпис Е., 1987; Szargut J., et. al. 1988).

Енергодинамичната ориентация на анализа за оценка на системата „почва – растение – изкуствен климат“ описва взаимосвързаните изменения на тези свойства. В основата на подхода, лежи въздействието върху системата и анализиране на нейната реакция при едно наложено изменение.

Описанието и оценката се основават на начина по който изменението на един параметър влияе върху стойностите на всички останали.

За осигуряване на различни режими в системата „почва – растение – изкуствен климат“ се използва енергия под формата на топлина и електрическа енергия.

Комплексната оценка на топлинно-енергийните процеси в системата е целесъобразно да се определи на база ексергийна ефективност (Милчев В., 1986).

Ексергийният баланс на топлинен процес се определя като „качествен енергиен баланс“, тъй като едновременно характеризира количеството и качеството на енергията и за отворена система със стационарни потоци може да се изрази така:

$$E1 + \sum E_{m, \text{вх}} + \sum EQ_{\text{вх}} + \sum L_{\text{вх}} = E2 + \sum E_{m, \text{изх}} + \sum EQ_{\text{изх}} + \sum L_{\text{изх}} + \sum П \quad (1)$$

където:

$E1, E2$ – ексергии на веществото в началото и края на процеса;

$\sum E_{m, \text{вх}}, \sum E_{m, \text{изх}}$ – сумарни ексергии на подведени и отведени масови потоци

$\sum EQ_{\text{вх}}, \sum EQ_{\text{изх}}$ – сумарни ексергии на подведени и отведени топлинни потоци

$\sum L_{\text{вх}}, \sum L_{\text{изх}}$ – сумарни ексергии на подведени и отведени количества работа;

$\sum П$ – сумарни ексергийни загуби.

Ексергийният баланс характеризира качествено различните видове енергия чрез превръщаемата им част и отчита влиянието на необратимостта на процеса. При оценка на ефективност, благоприятен е факта, че ексергийната загуба определя неизравнеността на ексергийния и енергиен баланс на процес в реални условия.

$$\sum П = \sum E_{\text{вх}} - \sum E_{\text{изх}} \quad (2)$$

където:

$\sum E_{\text{вх}}$ – сума на входящи ексергийните потоци;

$\sum E_{\text{изх}}$ – сума на изходящи ексергийните потоци;
 $\sum \Pi$ – сумарни ексергийни загуби.

Критерият за оценка е един от основните елементи на регулативна функция за оценка на ефективност и за да изпълни своето предназначение е наложително да се разработва на база разкрити закономерности на системата „почва – растение – изкуствен климат“, които да бъдат подчинени на целта да се осигури нейното енергийно хармонично и ефективно функциониране.

Налага се изводът, че ефективността на енергийното взаимодействие между биологичните и технологични процеси се определя и зависи от принципите по които ще се регламентират тези отношения, тъй като критерия за ефективност предполага не само лимитиране, но и оптимизация във взаимодействието.

ЛИТЕРАТУРА

1. Иванов Д. 2000. Връзката между коефициента на енергийната ефективност и енергийната разлика. Селскостопанска наука; 1: 5-8.
2. Карпис Е. 1987. Повышение эффективности работы систем кондиционирования воздуха. Стройиздат; 17-28.
3. Киндрук Н. 1995. Экология и здоровье семян, Юбил. науч. конф. „90 г. И – т. Образцов чифлик“ – Русе: 220-227.
4. Киндрук Н., Л. Сенчек. 1990. Экологические основы семеноводства и прогнозирования урожайных качеств семян озимой пшеницы. К.: Урожай: 181.
5. Киндрук Н., Е. Клечковская. 1992. Проблема „здоровья“ семян и основные направления и решения, Вестн. Науки; 7-12: 108-113.
6. Милчев В. 1986. Приложение на ексергийния метод в промишлени топлинни инсталации. Техника: 199.
7. Станчева Й. 2000. Екологични основи на земеделието, Пенсофт София – Москва: 346.
8. Szargut J., et. al. 1988. Exergy analysis of thermal, chemical and metallurgical processes. Hemisphere Publishing Corporation., New York.

ОЦЕНКА НА РЕЖИМИТЕ НА РАБОТА НА НИСКОЕНЕРГИЙНА КАМЕРА ПРИ ОПИТ С ДОМАТИ

доц. д-р Севдалина Манолова
ИПАЗР „Н. Пушкиров“, София

ASSES OF THE REGIMES OF WORKING OF LOW ENERGY CHAMBER IN AN ATEMPT WITH TOMATOES

Sevdalina Manolova

ABSTRACT: It is presented a comparative thermodynamic analysis of the processes in conditioned system of plant growth chamber in an attempt to tomatoes. It is established the dependence of exergy efficiency from the temperature of the outside air and lighting regimes.

KEYWORDS: temperature, thermodynamic analysis

УВОД

Актуален е стремежът за създаване на системи, при които желаните параметри на микроклимата да се осигуряват с функционални схеми с възможно по-нисък разход на енергия.

Рационалното използване на топлината в различни технологични процеси е една от главните задачи, свързани с възможността за значителни икономии на енергия и други разходи.

За изследване на качествените показатели и ефективността на процесите, все по-често се използва ексергийния метод на термодинамичен анализ. Той по безпорен начин е признат за целесъобразен и необходим за оценка на реалните енергийни и други превръщания. Този метод намира приложение при анализа на топлинни, хладилни и масообменни уредби.

В общия случай определящите параметри, характеризиращи изменението и ефективността на реалните процеси в инсталации с различно предназначение, зависят от температурата, енталпията, ексергията и др.

При отглеждане на посадъчен материал от някои растителни видове, както и при работа с тъканни култури по метода “in vitro”, се изисква определена температура и осветеност. В този случай не е необходимо контролиране и точно поддържане на относителната влажност на въздуха в средата за растения.

Осигуряването на желаната температура и осветеност се постига най-често с помощта на фитокамери, работещи в режим на светъл термостат.

При съоразения от този тип загряването на въздушния поток се осъществява от електрически нагреватели и отпадъчната топлина от лампите, използвани за осветление. Охлаждането се осъществява чрез въздухообмен с въздуха от околното пространство (Стойков, Хр. 1999).

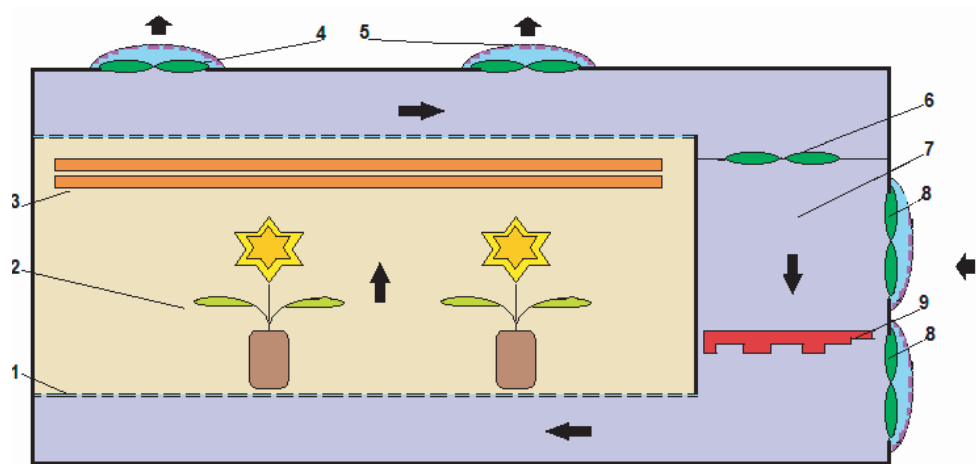
В настоящата работа се изследва влиянието на температурата на околната среда върху ефективността на процесите в нискоенергийна камера, с използване на ексергиен метод, при проведен опит с домати.

МЕТОДИКА НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Камерата е предназначена за работа при зимно -пролетни условия в не-отопляеми помещения със сравнително постоянна температура.

Схема на фитокамерата е показана на Фиг. 1.

Фиг. 1. Схема на фитокамера

- 1 – работен плот;
- 2 – обем на фитокамерата;
- 3 – осветителен блок;
- 4 – изпускателни вентилатори тип ВА-9/2;
- 5 – подвижни жалузи;
- 6 – циркулационни вентилатори;
- 7 – канал за обработка на въздуха;
- 8 – засмукващи вентилатори;
- 9 – електрически нагревател.

В долния край на работния обем се намира перфориран под (1), върху който се поставят съдовете с растения. Циркулиращия въздушен поток се движи в посока „отдолу-нагоре“, като постъпва през отворите на пода и напуска работния обем (2) през отворите на тавана.

В горния край на работния обем е монтиран осветителен блок (3), състоящ се от 16 студенобели луминисцентни лампи с мощност 23 W. Блокът може да се придвижва във вертикална посока и да се приближава и отдалечава от пробите, като по този начин се променя осветеността върху работната площ.

Въздушният поток, преминавайки покрай осветителните тела, отнема отделената от тях топлина и се загрява. Същият напуска работния обем през перфорирания таван и се отправя в канала за обработка (7), в който са монтирани 6 броя циркулационни вентилатори.

При температура на въздуха в работния обем под или равна на зададената, подвижните жалузи са затворени и въздуха циркулира в съоръжението. Когато температурата се повиши над зададената стойност, по сигнал от терморегулатора се отварят жалузите и едновременно с това се включват в действие прилежащите вентилатори.

След охлаждане на въздушния поток до зададената стойност жалузите се затварят и се прекъсва движението на прилежащите им вентилатори.

РЕЗУЛТАТИ

Ефективността на процесите, протичащи в отделните елементи на системата за обработка на циркулиращия въздух, зависи от температурата на околната среда. Така създадения изкуствен климат се явява междинно звено в общата система „външна околна среда – изкуствен климат – растителен обект“ (Бэс Т. 1965; Бродянский В., В. Фратшер. 1988)

Съществено важна особеност е условието, че се създава изкуствен климат в обеми, при сравнително малка площ, предназначена за поставяне на растенията (Милчев, В. 1980). Подходът при намиране на решения е в изследване на условията, определящи минимални ексергийни загуби в системата.

Термодинамичното съвършенство на системата е определено с ексергиен коефициент на полезно действие, η_e получен като отношение на полезния ефект в камерата, към ексергията изразходвана за поддържането на процеса.

$$\eta_e = \frac{E_{\text{пол}}}{\sum E_{\text{расп}}} \quad (1)$$

където:

$E_{\text{пол}}$ – полезен ефект, получен в камерата, kJ.

$\sum E_{\text{расп}}$ – сума на разполагаеми ексергийни потоци, kW.

Полезният ефект е определен от изменение на ексергията на въздуха в камерата (Милчев, В. 1986).

$$E_{\text{пол}} = m_{\text{цирк.в-х}} \cdot (e_{\text{вк}} - e_{\text{кам}}) + m_{\text{пр.в-х}} \cdot e_{\text{кам}} \quad (2)$$

където:

$m_{\text{цирк.в-х}}$ – масов разход на циркуляционен въздух, kg/s;

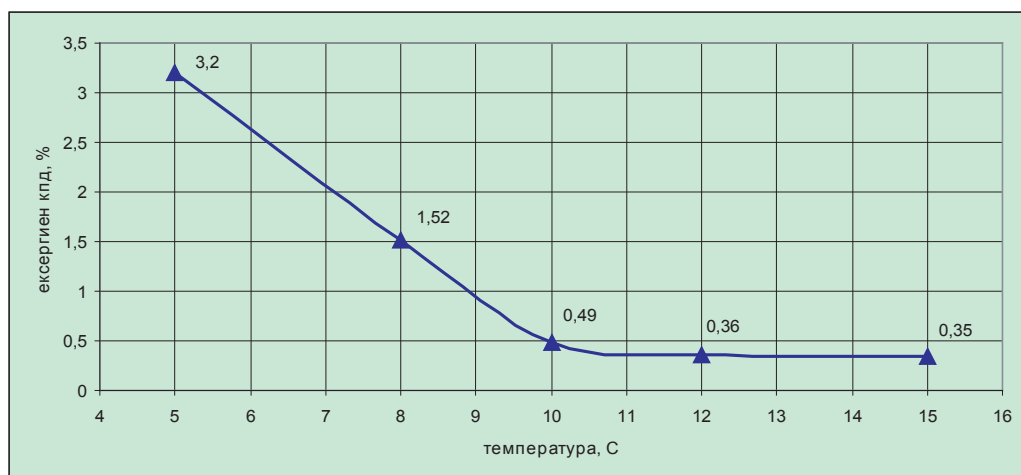
$m_{\text{пр.в-х}}$ – масов разход на пресен въздух, kg/s;

$e_{\text{вк}}$ – епецифична ексергия на обработвания въздух, J/kg

$e_{\text{кам}}$ – епецифична ексергия на изходящия от камерата въздух, J/kg

На Фиг. 2 е показано изменението на ексергиен кпд при изменение на температурата на въздуха в околната среда.

Фиг. 2. Зависимост на ексергиен к.п.д. от температура на въздуха в околна среда; режим ден

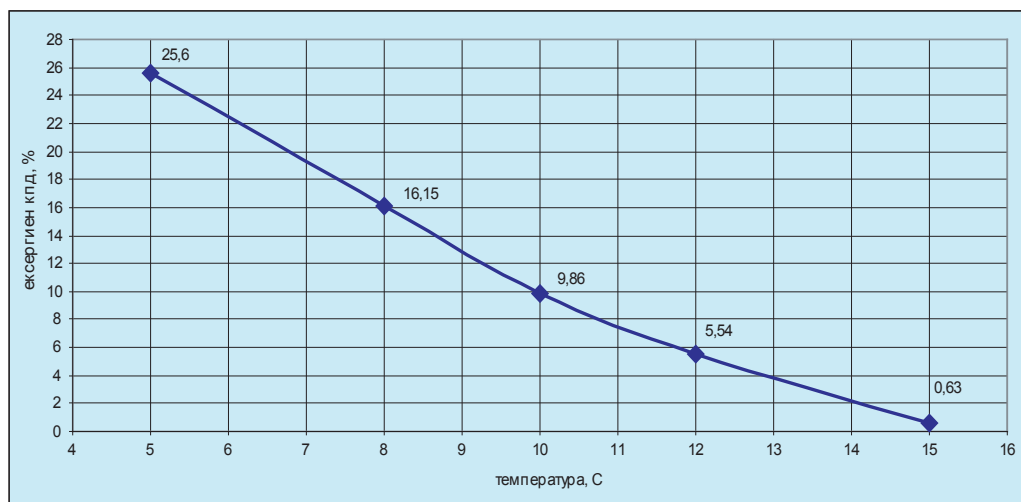
В полезния обем на камерата се поддържа зададена температура +20°C. Програмата „режим ден“ е с включено осветление, а „режим нощ“ без включено осветление.

От графиката се вижда, че температурата на външен въздух силно влияе върху стойностите на ексергийния кпд. При температура на външен въздух +5°C ексергийния кпд е 3,2 %, най-високата достигната стойност за изследвания температурен диапазон в „режим ден“.

С повишаване на температурата на въздуха в околната среда от +5°C до +10°C ексергийния кпд значително намалява по стойност до 0,49 %, а при температури от +10°C до +15°C намалението е незначително.

На Фиг. 3 е показана зависимостта на ексергийния к.п.д. от температура на въздуха в околната среда в „режим нощ“, без включено осветление.

Фиг. 3. Зависимост на ексергиен к.п.д. от температура на въздуха в околната среда; „режим нощ“

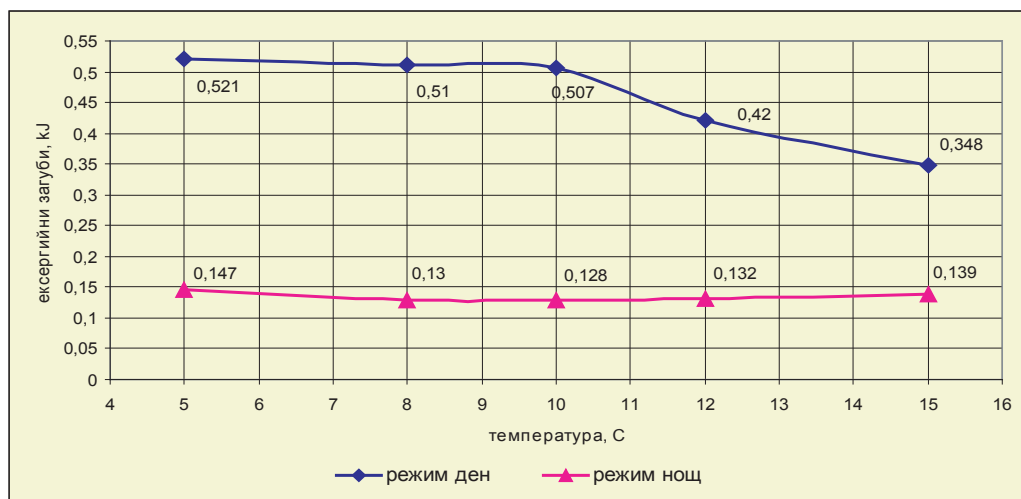

В „режим нощ“, стойностите на ексергийния кпд на камерата, за същия диапазон на изменение на температурата на външен въздух, са многократно по-високи при изключено осветление, в сравнение с тези в „режим ден“. При температура на външен въздух $+5^{\circ}\text{C}$ ексергийния кпд е 25,8 %. С повишаване на температурата на въздуха в околната среда от $+5^{\circ}\text{C}$ до $+15^{\circ}\text{C}$ ексергийния кпд намалява до 0,63 %.

На Фиг. 4 са показани загубите на ексергия в режим „ден“ и режим „нощ“.

От фигурата се вижда, че загубите в режим „ден“ са значително по-високи в сравнение с режим „нощ“. При изменение на температурата на външен въздух от $+5^{\circ}\text{C}$ до $+10^{\circ}\text{C}$ ексергийните загуби намаляват незначително.

Фиг. 4. Загуби на ексергия в режим „ден“ и режим „нощ“

ИЗВОДИ

От направеното изследване се вижда, че ексергийният к.п.д. е най-висок при ниска температурата на външен въздух, $t_{\text{вн}} = 5^{\circ}\text{C}$. Колкото по-голяма е разликата в температурата на външен въздух и температурата на вкарване на обработения въздух, толкова повече нараства прираста на ексергия, а с това нараства и ексергийния к.п.д. Процесът на обработване на въздуха в климатичната камера, при който се повишава ексергията на въздуха, протича по-благоприятно.

Изследването за сравнение на ексергиен кпд в двата режима показва, че при включено осветление ексергийния кпд има по-ниски стойности и по-големи ексергийни загуби от тези без включено осветление. В температурния диапазон от $+10^{\circ}\text{C}$ до $+15^{\circ}\text{C}$, в „режим ден“ ексергийния кпд запазва нивото си, поради използване топлината от лампите и увеличаване на ексергийната полза.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бэс Т. 1965. Эксергия в процессах отопления, кондиционирования воздуха и сушки. Вопросы термодинамического анализа., Мир.
2. Бродянский В., В. Фратшер. 1988. Эксергетический метод и его приложения. М.: Энергоатомиздат.
3. Милчев, В. Хабилюционен труд, ВМЕИ „Ленин“, 1980.

4. Милчев, В. Прилижение на ексергийния метод в промишлени топлинни инсталации, София, 1986.
5. Стойков Хр., Килифарска М. 1999. Съоразение с нисък енергиен разход за работа с тъканни култури, Сб. доклади, Юбилейна научна сесия „50 години НИМЕСС“, Том VII, Серия 4, 11-16.

ПОДОБРЯВАНЕ НА КАЧЕСТВОТО НА ОБУЧЕНИЕ НА ОБЩОПРАКТИКУВАЩИТЕ ЛЕКАРИ ЧРЕЗ WEB-БАЗИРАН ИНСТРУМЕНТ

доц. д-р Тихомира Златанова
ас. д-р Красимира Маркова
Медицински университет, София

IMPROVING THE QUALITY OF EDUCATION OF GENERAL PRACTITIONERS THROUGH WEB-BASED TOOL

Tihomira Zlatanova
Krassimira Markova

ABSTRACT: The quality of health care across Europe is an increasingly important issue due to increased mobility of professionals and patients. The purpose of this article is to present and analyze the developed web-based tool for identification of individual learning needs of GPs. This tool was developed in inGPinQI project that aims to improve existing training programs for general practitioners and teachers of family medicine. This tool is evaluated professional competencies. Gap analysis, through this tool can provide useful information for assessment the courses to help improve the quality of educational programs.

KEYWORDS: WEB based tool, GPs, curricula, competencies, quality

Качеството на здравните грижи в цяла Европа е все по-важен въпрос, поради нарастваща мобилност и на специалисти и на пациенти. Има все повече доказателства, че доброто качество на грижите до голяма степен се определя от организацията на система, в която се доставя тази грижа [Златанова Т., 2005, Янева Р., 2010]. Общопрактикуващите лекари са първото звено от системата на здравеопазването, с което се среща пациентът когато потърси медицинска помощ. От нивото на компетентност и качеството на предоставяните здравни услуги от общопрактикуващите лекари зависи до голяма степен и натовареността на следващите нива на здравната система. Ето защо е необходимо непрекъснато подобряване на качеството на обучение /уменията и компетенциите/ на тези лекари, за да се повишава непрекъснато качеството на предоставяните от тях здравни услуги и грижи и да се превърнат в действащ "gate keeper" на входа на системата на здравеопазване [Златанова-Великова Р. 2011]. Трудно е всеки сам да открие необходимостта от подобрения в набора от собствените си умения и компетенции. Поради тази причина е

разработен въпросник в **inGPinQI** проект, който е предназначен да подпомогне самостоятелната оценка на възприеманото ниво на компетентност в няколко области и същевременно да съдейства за подобряване на качеството на предоставяните услуги и качеството на обучението на общопрактикуващите лекари на базата на тази оценка [<http://ingpinqi.eu/about-project/>].

Целта на настоящата статия е да представи и анализира разработен УЕБ базиран инструмент за идентифициране на индивидуалните образователни потребности на общопрактикуващите лекари /ОПЛ/.

Инструментът помага за подобряване на професионалните компетенции на ОПЛ и техните преподаватели. Той определя и измерва нивото на ключови компетентности, като подава тази информация обратно към провеждащите обучението, за да помогне в развитието и усъвършенстването на курсове. Анализът на пропуските, които се установяват чрез този инструмент може да предостави полезна информация за оценка на курсовете, да съдейства за подобряване на качеството на учебни програми.

Инструментът за самооценка дава възможност за събиране на информация от различни гледни точки:

1. ОПЛ (общопрактикуващи лекари),
2. ОПЛ преподаватели (учители по семейна медицина),
3. вземащите решения,
4. пациенти.

Индивидуалните отговори на всеки респондент могат да бъдат сравнявани със средните резултати от други групи респонденти, например уеб-базирания инструмент за употреба позволява се да видят празнините между нивото на компетентност, което един ОПЛ смята, че общопрактикуващите лекари трябва да притежават и нивото, които:

1. други преподаватели,
2. вземащите решения,
3. пациенти казват, че са необходими на общопрактикуващите лекари.

Инструментът позволява на отделния респондент да види разликата между нивото на компетентност, която общопрактикуващите лекари трябва да притежават и ниво, което те казват, че наистина притежават.

Възприеманото ниво на притежаваните компетенции се оценява в пет-степенна скала, а именно:

1. Начинаещ – малко или никакви познания, без предишен опит на описаната компетентност и се нуждае от строг надзор или инструкции.

2. Разширено или напреднало начинаещ – тези общопрактикуващи лекари имат познания на описаната компетентност, но има пропуски в знанията им, и те не биха били в състояние да прилагат тези знания по устойчив начин, за да изпълнят поставената задача. Чувстват се несигурни.

3. Компетентен – Компетентните лица могат да отстраняват проблеми, сами и с подкрепата на експерти, могат да се научат как да решават нови проблеми. Общопрактикуващите лекари имат адекватно ниво на компетентност да решат поставените задачи, макар и под надзора на по-опитен лекар.

4. Опитен – Свободно ниво на владение на възможността на практикуващите ОПЛ да се справят със сложни ситуации. Те са в състояние да поемат пълната отговорност за собствената си работа. ОПЛ разполагат с подробни знания и се чувстват уверени, да решават поставените задачи без надзор.

5. Експерт – Експертите са основните източници на знания и информация във всяка област. Те разрешават с лекота сложни ситуации благодарение на задълбочените си познания и опит и на използваните от тях интуитивни и аналитични подходи. Експертите общопрактикуващите лекари имат много опит в конкретната компетентност и могат да дават съвет на други ОПЛ.

Общопрактикуващите лекари оценяват способностите и компетенциите си в следните области:

1. Грижата за пациента и безопасност
2. Ефективност и ефективност
3. Собствения капитал и етичната практика
4. Методи и инструменти
5. Лидерство и мениджмънт
6. Продължаващо професионално развитие

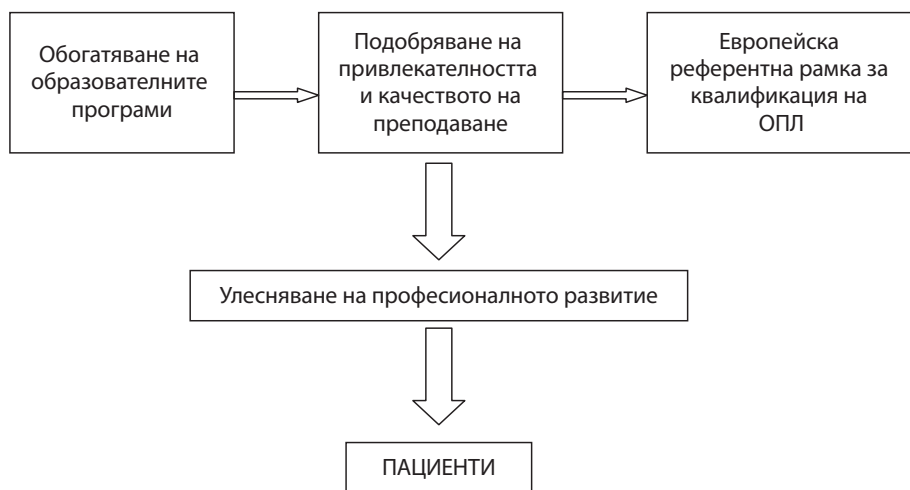
Фиг. 1. Уеб-базиран инструмент за идентифициране на индивидуалните образователни потребности на общопрактикуващите лекари [<http://ingpinqi.eu/about-project/>]

Results are presented on round-shape graph, which provides possibility to compare/benchmark the score to average score in another professions and identify gap in the acquired level of competencies.

Целта на проекта inGPinQI е да се подобрят съществуващите **програми за обучение** и за двете групи – **общопрактикуващи лекари** и **учители в семейна медицина (FM)** в областта на **QI** чрез прилагане на нови **иновативни дидактически инструменти** и **методи** в съществуващите образователни системи в Европа, подкрепени от **Интернет технологиите /ИТ/**. Тя ще им предоставя с подходящи средства (напр. за измерване на техните компетенции и образователни потребности, модул за дистанционно обучение, други програми на обучение), подкрепени от ИТ технологиите, чрез които могат да подобрят уменията си и качеството на грижите за пациентите. Проектът е фокусиран върху: (1) хипертония и (2) захарен диабет, които се явяват най-важните проблеми на общественото здраве в Европа.

Фиг. 2. Цел на проекта inGPinQI

От Фигура 2 е видно, че крайна цел на професионалното развитие на ОПЛ са пациентите, т.е. тяхното качествено и навременно обслужване на нивото на първичната медицинска помощ.

От приложението на инструмента за самооценка на базата на проекта за постигнати следните резултати [http://ingpinqi.eu/guidebook_EN/index.html]:

- Изработено е Ръководство, което съдържа насоки за ефективното разработване и прилагане на програми за повишаване на качеството /QI/ на ниво ЕС.
- Нови насоки за управление на: (1) артериална хипертония и (2) захарен диабет.
- Курс на обучение за професионално образование и обучение и учебни материали за QI за учители на общопрактикуващите лекари.

- Дистанционно обучение /курс/ за общопрактикуващи лекари на три-месечие.
- Уеб-базиран инструмент за измерване образователни потребности на общопрактикуващи лекари в областта QI в семейна медицина.

Предвижда се, че при приложение на получените резултати от проекта ще се:

- Развият в положителна посока и ОПЛ и професионалната квалификация на обучаващите ги;
- Ще се повиши качеството и привлекателността на системата за обучение на ОПЛ;
- Ще се увеличи броят на участниците на продължаващото медицинско обучението през целия живот;
- Ще се повиши отипа, знанията, уменията на ОПЛ в областта на провеждането и включването на QI проекти в ежедневната клинична практика;
- Ще се подобри като цяло системата на здравеопазването и предоставянето на здравни услуги и грижи.

ЛИТЕРАТУРА

1. Златанова-Великова Р., С. Великов, Т. Златанова, Информационните технологии в общата медицинска практика, С., Здравна политика и мениджмънт, том. 11, № 3, 2011, с. 37-42.
2. Златанова Т, Р. Златанова, А. Чешмеджиева, 2005, Необходимост от икономическо обучение на медицинските специалисти, Здравен мениджмънт, С., 5, с. 25-29.
3. Попов Т., Р. Янева, 2010, Участието на студенти в извънаудиторна самостоятелна работа, в сб. материали от XXV Научно-технологична сесия „Контакт 2010“ на ИНГА, С., изд. ТЕМТО, 77-82 с.
4. Попов Т., П. Балканска, Р. Янева, К. Попова, Н. Георгиев, С. Младенова, П. Трендафилова, 2010, Отново за педагогическото общуване в процеса на обучение във ФОЗ, в сб. материали от XXV Научно-технологична сесия „Контакт 2010“ на ИНГА, С., изд. ТЕМТО, 88-95 с.
5. Янева Р., 2010, Академичната мотивация на студентите от Факултета по обществено здраве към МУ-София за изучаването на дисциплината „Икономика на здравеопазването“, в сб. Съвременното обучение между теорията и практиката, Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, С., 119-124 с.
6. <http://ingpinqi.eu/about-project/>
7. <http://ingpinqi.eu/events-cs-CZ/past-events-cs-CZ/>
8. http://ingpinqi.eu/guidebook_EN/index.html
9. <http://www.etsu.edu/com/familymed/researchdivision/improvement/default.aspx>

СЪТРУДНИЧЕСТВОТО И СТРАТЕГИЧЕСКИЯТ МЕНИДЖМЪНТ В ЗДРАВЕОПАЗВАНЕТО

ас. Емилиян Радев

Медицински университет, София

COOPERATION AND STRATEGIC MANAGEMENT IN HEALTH

Emilian Radev

ABSTRACT: Health is a product of the activity of complex and constantly adaptive systems that depend on political and social determinants. It should be a high priority for society as a strategic importance to the economic development and welfare of the people. In healthcare, the strategic management is seen as a philosophy or way of managing systems and organizations to achieve the changes that lead to better health outcomes. In this sense, cooperation is seen as one of the key dimensions of strategic management. As a key element of cooperation we recognize information exchange as it provides coordination, legitimacy and accountability. As a whole, cooperation could lead to increased susceptibility of other social systems and thus enable them to transform their responsibilities to public health.

KEYWORDS: strategic management, cooperation, information exchange

УВОД

Уникална особеност на нашето съвремие са сложните, изменящи се по своето естество проблеми, голяма част от които оказват значимо, макар и не винаги вземано под внимание влияние върху здравето. Това са например природните бедствия, епидемиите, а също така и по-продължителни процеси като демографските промени, урбанизацията, климатичните изменения и задълбочаването на икономическото неравенство. Взаимовръзките при проявлението на тези проблеми и взаимозависимостите при тяхното разрешаване изискват стратегически мениджмънт, който предполага създаване на условия за съвместни действия на държавния и частния сектор, здравната система и гражданските организации, в името на общите интереси.

В практически аспект, стратегическият мениджмънт прилага съчетание между „твърдия“ подход на финансова и административна принуда (напр. заплаха от икономически санкции или военна интервенция) и „мекия“ подход на убеждаване и привличане (напр. дипломация, икономическа помощ,

комуникация). Една част от тези подходи се реализират в сектори, които са извън сферата на държавното управление. Затова те трябва да се основават на общоприети ценности като правата на човека и социалната справедливост, в контекста на които здравето и благополучието се разглеждат като главни предпоставки за успешното икономическо развитие.

В сферата на здравеопазването, стратегическият мениджмънт се разглежда като философия или начин на управление на системи и организации, с цел постигане на промени, които да доведат до по-добри здравни резултати, по-добро функциониране на системата и по-добро професионално развитие (Борисов, 1998).

За осъществяването на управлението е необходим набор от взаимно подкрепящи се структури и механизми, които понякога са затруднени от процеси на несъгласуваност и изолираност на различни нива, и се нуждаят от съдействие. В този смисъл, *сътрудничеството* се разглежда като едно от ключовите измерения на стратегическия мениджмънт (Борисов, 1998; Nye, 2011).

В контекста на Европейския съюз, сътрудничеството се разглежда като постигане компромис между интересите на здравеопазването и изискванията на пазара по такъв начин, че да се подобрява здравето като обществено благо, а не да се обслужват интересите на отделни институции (Scharpf, 2002).

ИЗЛОЖЕНИЕ

1. Концептът за мениджмънт, основан на сътрудничество.

Литературните данни през последното десетилетие обобщават наблюденията и анализите по въпросите на сътрудничеството между различни обществени сектори под формата на партньорство, взаимодействие или съвместни проекти (Stahl et al., 2006; Kickbusch & Buckett, 2010). Оказва се, че стратегическото ръководство само на пръв поглед е йерархично взаимодействие между системи и сфери на отговорности, а в действителност представлява сложна мрежа от формални и неформални отношения между държавно управление, академични направления, професионални области и обществени сектори.

В подкрепа на тази теза може да се посочат няколко примера.

Първо. В Шотландия, националната политика в областта на хранителните продукти и напитки се осъществява посредством разпределяне на отговорности между Националната система по здравеопазване, Асоциацията на производителите на хранителни продукти и напитки, Националната федерация на предприемачите и местните власти. Тази стратегия развива индустрията и укрепва имиджа на Шотландия като страна, която е известна със своите продукти и напитки. Но най-важният резултат от това сътрудничество е, че шотландците получават повече информация за хранителните стоки и така им

се предоставя възможност да правят здравословен и изгоден избор при покупките си (Scottish Government, 2009).

Второ. В Чикаго, неправителствената организация CeaseFire („Прекратяване на огъня“) се опитва да спре разрастващото се насилие с употреба на огнестрелно оръжие, като промени стиловете на поведение. Инициативата произлиза от научни кръгове, финансира се от частни фондове и се основава на тясно сътрудничество с правозащитните органи, кметството и най-важното – с асоциацията на общините и с гражданите. Тя включва информационни кампании, образователни мерки и намеса във високорисковите групи. Независимата оценка на ефективността на проекта показва, че употребата на огнестрелно оръжие е намаляла с 24 %, а броят на ранените и убитите – с 34 % (Skogan et al., 2008).

Трето. Много обществени сектори също се занимават с опазване на здравето, но този процес е назоваван с друг тип организационен жаргон. Например, мерките по повишаване на безопасността на пътниците, чистотата, точността по разписание и работата по навременното информирание в обществения транспорт в Швеция, до голяма степен способстват за профилактика на травматизма, за повишаване на хигиената и снижаване на стреса (Pettersson, 2010).

Използваните термини „междуведомствено взаимодействие“, „стратегическо партньорство“, „многопластово стратегическо ръководство“ не се различават твърде много, тъй като се отнасят към един и същи въпрос – как да се осъществява *сътрудничество* с участието на всички заинтересовани страни. То е особено необходимо за стратегическия мениджмънт в здравеопазването и има ключова роля за ефективното ръководство, насочено към укрепване, възстановяване и съхранение на здравето.

II. Фактори, от които зависи стратегическия мениджмънт, основан на сътрудничество (Bryson et al., 2006; Ansell & Cash, 2008):

1. *Изходни условия* за сътрудничество, в които се включват:

- проучване на властта и ресурсите, които имат заинтересованите страни;
- перцепции за взаимозависимостите между заинтересованите страни;
- допълнителна аналитична информация.

2. *Формиране на ръководно звено*, което:

- установява единни изходни условия, правила и ангажименти;
- планира;
- създава отношения на доверие и прозрачност между страните;
- инициира диалог, с цел постигане на консенсус в определения срок;
- определя реалистични времеви рамки;
- разработва показатели за мониторинг на процеса.

3. *Доверие*, което зависи от:

- способността на различните звена да се доверяват помежду си до степен, в която могат да поемат общ риск и да се справят заедно с евентуалните провали;

- очакването, че отделните фигури в изградената мрежа на сътрудничество, ще се въздържат от опортюнистично поведение;
- постоянния процес, основан на: обмена на информация, демонстриране на компетентности, добри намерения и завършване на задачата в определения срок.

4. *Разбиране на партньорите*, по отношение на:

- действия и приноси;
- политически решения и програми;
- отговорности;
- ценности;
- терминология;
- методи на работа.

5. *Поддържане на непрекъснат диалог*, проявяващ се в:

- многократно повтарящ се процес на постигане на споразумения;
- обезпечаване на законността;
- създаване на отношения на доверие;
- решаване на конфликти;
- съвместни стъпки към незабавни резултати или т.нар. „малки победи“;
- идентифициране на общите интереси с други сектори.

Очевидно е, че мрежата на стратегическия мениджмънт по своята същност представлява борба между: различни ценности, способности за дефиниране на проблемите и за вземане на решения.

Необходимо е да се подчертае, че в областта на здравеопазването, ефективният мениджмънт зависи от способността на обществото да функционира в името на постигането на общи цели, независимо от различията в частните интереси на страните, които си сътрудничат.

III. Основни механизми, прилагани в стратегическия мениджмънт основан на сътрудничество.

В литературата се разглеждат следните седем, които са се доказали като ефективни в практиката (Institute of Transport Economics, 2002; Wismar & Ernst, 2010; WHO and Government of South Australia, 2010):

1/ *Междуведомствени комисии*. Например Консултативният съвет по обществено здраве на Финландия е форум, който обединява 17 представители от всички сектори на правителството, неправителствени организации, изследователски институции и общини. На заседанията на съвета съвместно се идентифицират и решават проблеми, координират се мерки за готовност като в крайна сметка се оформя атмосфера на доверие и приемлива структура на лидерство. Този подход предоставя насоки за здравната политика и така подкрепя държавното ръководство на страната.

2/ *Междусекторни работни групи*. Например Департаментът по обществено здраве на гр. Сиатъл и област Кинг Каунти, окръг Вашингтон (САЩ) е създадал „Работна група за протекция на рисковите контингенти“, с участие на

партньори от местните общности. Групата се състои от различни специалисти с познания и опит в областта на общественото здравеопазване, осигуряващи контрол на инфекциозните болести и готовност за извънредни ситуации.

3/ *Платформи за партньорство*. Например неправителствената организация "Health & Development networks" има повече от десетгодишен опит в областта на СПИН, туберкулозата и свързаните с тях здраве и развитие. Това е платформа за обмен на информация, диалог и застъпничество, като помага на партньори от гражданските общества да споделят знания и опит относно тези заболявания. Платформата е разкрила филиали в Замбия, Зимбабве, Ирландия, Камбоджа, Малайзия, Тайланд, Уганда и последно – във Виетнам.

4/ *Интегрирани бюджети и финансови планове*. Например при изследване на Норвежкия институт по транспорта, върху разходите и приходите в този сектор се е установило, че ходенето пеш и колоезденето са се увеличили с 15 % до 20 %, за сметка на градските пътувания с кола или с обществен транспорт. Това е довело до намаляване на честотата на пет вида онкологични заболявания, артериалната хипертония, диабет тип 2 и на болести на опорно-двигателния апарат.

Резултатите от изследването позволяват да се прилага интегрирано планиране на инвестициите за транспорта и за лечението на значимите хронични неинфекциозни заболявания. Другите очаквани ползи и облаги включват: намаляване броя на пътнотранспортните произшествия, намаляване на времето за пътуване, увеличаване на сигурността, намаляване замърсяването на въздуха, шума, задръстванията, както и на разходите за паркиране. Разчетите показват, че ползите са около 420 млн. евро, или 880 евро на година за всеки физически активен човек.

5/ *Информационни и оценъчни системи*. Този инструмент се прилага от Световната банка в анализа и идентификацията на въпроси, свързани с концепцията за т.нар. *gender main-streaming* (различните последици за жените и мъжете при всяко планирано политическо действие, вкл. законодателство и програми във всички обществени сфери и нива). В тази връзка е разработен оперативен наръчник за процедури по оценка на тези последици. Оценката има важно значение при разработването на подходящи стратегии за разпределението на ресурси, финансирането на проекти, използването на добрите практики в здравеопазването, опазването на околната среда и социалните услуги.

6/ *Съвместна дейност по подготовката на трудови ресурси*. Надзорният съвет към правителството на Уелс създава през 2006 г. „Мрежа за обучение на човешки ресурси за работа с деца и млади хора“. Нейната цел е да се подобри животът на децата и младите хора, като с тях работят висококвалифицирани служители, осигуряващи високо ниво на обучение. Прилага се интегриран подход и се предприемат мерки, които да гарантират, че ще има интерес към бъдещата работна сила от страна на работодателите във всички сектори.

7/ *Законодателна база.* В Швейцария, политиката по отношение на наркотиците е проектирана върху баланса на два подхода. Първият включва социални грижи и мерки за общественото здравеопазване, без принуда и наказание. В същото време се прилага и строго законодателство срещу тези, които печелят от търговията с наркотици. Тази политика се основава на прагматичното допускане, че проблемите, свързани с наркотиците, не могат да бъдат напълно ликвидирани и следва да се предприемат стъпки за минимизиране на последиците от употребата и от незаконната търговия.

Прилагането на инструментариума има за цел да доведе до подобряване и задълбочаване на сътрудничеството с различните партньори и да помогне за увеличаване на прозрачността и утвърждаване ценностите на обществото.

Като ключов елемент в процеса на сътрудничеството трябва да бъде признат информационният обмен, тъй като осигурява координация, легитимност и отчетност (Hernández-Aguado & Parker, 2009). Той се поддържа от успешното комунициране, доверието, разбирането и общите постижения.

От друга страна информираността дава възможност на бизнеса да реструктурира философията на дейността си в съответствие с ценностите на обществото и принципите за опазване на общественото здраве.

IV. Причини за неуспех в стратегическия мениджмънт, основан на сътрудничество.

Изследванията в тази област показват, че такива могат да бъдат (McQuaid, 2010):

1. *Конфликтите при определянето на целите и задачите.*
2. *Недооценката на преки разходи и пропуснати ползи по време на създаването на отношения на доверие и изграждането на консенсус.*
3. *Ниската степен на отговорност на някои от партньорите относно неуспехите.*
4. *Трудностите от териториален и организационен характер, като напр. структурни и организационни проблеми, изолираност и др.*
5. *Асиметричността между партньорите по отношение на:*
 - познания и опит;
 - пазарните приоритети;
 - ценностните или културалните системи.
6. *Различията, породени от спецификата на властовите механизми и степента на ангажираност на местните общини.*

V. Новата Европейска политика по здравеопазване „Здраве 2020“ и усъвършенстването на стратегическия мениджмънт, основан на сътрудничество.

Документът на ЕС „Здраве 2020“ обръща особено внимание на възобновената философия за първичните здравни грижи в общността – семейството, групата, колектива. В борбата със социално значимите заболявания и неепидемичните хронични състояния се налага преориентиране към предоставяне на достъпни, ефективни, интегрирани и „приятелски“ настроени към пациента

здравни грижи. Този нов подход поставя необходимостта от все по-активно участие на професионалистите по здравни грижи и изисква нови умения и компетентности. Василева, Милка. Електронен бюлетин „Здравни грижи“, изд. на БАПЗГ, бр. 9/2012, стр. 3.

Една от главните цели на „Здраве 2020“ (третата поред) е да се усъвършенства стратегическият мениджмънт в здравеопазването. Тя би могла да се осъществи по-успешно, ако се изпълнят следните условия:

1. *Разпознаване на ролята на общественото здравеопазване* – от партньори отвъд сферата на здравеопазването, които да осигуряват достъп за сътрудничество с ръководители на правителства, депутати, лидери в бизнеса, кметове и граждански организации.

2. *Нова система от показатели*, основани на:

- обективни и субективни данни;
- инструменти за прогнозиране на събитията;
- разпространението на информация.

3. *Официално утвърдени, иновативни подходи* към финансирането, мониторинга и професионалния подбор.

4. *Гъвкав тип партньорства*, насочени към:

- вземането на общи решения;
- нови програми, инициативи и механизми за стимулиране.

5. *Информираност и участие на гражданите*:

- създаване на стратегия за взаимодействие с гражданското общество.
- повишаване на грамотността по отношение на здравето.

6. *Глобална визия*:

- решаване на взаимозависимите проблеми, посредством сътрудничество на различни нива;
- повишаване на съгласуваността на дейностите между сектори като: външна политика, търговия и здравеопазване.

7. *Иновационни методи*; например оценка и мониторинг на прогреса в областта на стратегическото ръководство в интерес на здравето и изработване на критерии на основата на широко общественото участие.

ИЗВОДИ

1. Стратегическият мениджмънт в здравеопазването е отражение на процесите, случващи се в държавното управление и в обществото като цяло.

2. Ефективното сътрудничество в мениджмънта зависи от създаването на непрекъснат цикъл на информационен обмен.

3. Сътрудничеството би могло да доведе до повишаване на чувствителността на другите обществени системи и така да им предостави възможност за преформулиране на техните отговорности към общественото здраве.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Опазването на общественото здраве е отговорност не само на здравното министерство и неговите структури. Здравето е продукт от дейността на сложни и постоянно адаптиращи се системи, които зависят от политически и социални детерминанти. То трябва да се превърне приоритет от първостепенно значение за обществото, тъй като има стратегическа значимост за икономическото развитие и благосъстоянието на хората.

ЛИТЕРАТУРА

1. Борисов, В. Здравна политика и мениджмънт. С., изд. ФАР, 1998, стр 211-212.
2. Василева, Милка. Електронен бюлетин „Здравни грижи“, изд. на БАПЗГ, бр. 9/2012, стр. 3.
3. Ansell C, Gash A (2007). Collaborative governance in theory and practice. Oxford. Journal of Public Admin. Research and Theory, Volume 18, Issue 4, Pp. 543-571.
4. Bryson JM, Crosby BC, Stone MM (2006). The design and implementation of cross-sector collaborations: propositions from the literature. Public Administration Review, 66:44-55.
5. Institute of Transport Economics, 2002; CBA of cycle track network in Norwegian cities. Oslo, (TØI-report 567/2002) A 38(8):592-605.
6. Hernández-Aguado I, Parker LA (2009). Intelligence for health governance: innovation in the monitoring of health and well-being. In: Kickbusch I, ed. Policy innovation for health. New York, Springer: 23-66.
7. Kickbusch I, buckett K, eds. (2010). Implementing health in all policies: Adelaide 2010. Adelaide, Government of South Australia.
8. McQuaid RW (2009). Theory of organizational partnerships: partnership advantages, disadvantages and success factors. In: Osborne SP, ed. The new public governance? Emerging perspectives on the theory and practice of public governance. London, Routledge.
9. Nye J (2011). The future of power. New York, PublicAffairs.
10. Pettersson B (2010). Health in all policies across jurisdictions – a snapshot from Sweden. Public Health Bulletin South Australia, 7(2):17-20.
11. Scharpf FW (2002). The European social model. Journal of Common Market Studies, 40:645-670.
12. Scottish Government (2009). Recipe for success – Scotland's National Food and Drink Policy. Edinburgh, Scottish Government. <http://www.scotland.gov.uk/Publications/2009/06/25133322/2>
13. Skogan WG et al. (2008). Evaluation of CeaseFire-Chicago. Chicago, Northwestern University.

14. Stahl T et al., eds. (2006). Health in all policies: prospects and potentials. Helsinki, ministry of social Affairs and Health. (http://ec.europa.eu/health/archive/ph_information/documents/health_in_all_policies.pdf)
15. WHO and Government of South Australia (2010). Adelaide Statement on Health in All Policies. Geneva, World Health Organization. (http://www.who.int/social_determinants/en)
16. Wismar M, Ernst K (2010). Health in all policies in Europe. In: Kickbusch I, Buckett K, eds. Implementing health in all policies: Adelaide 2010. Adelaide, Government of South Australia.

ВАЖНОСТТА НА УСТНИТЕ ПРЕЗЕНТАЦИИ ЗА АКАДЕМИЧНИ И ПРОФЕСИОНАЛНИ ЦЕЛИ

преподавател Надежда Стойкович

преподавател Сладана Йовкович

преподавател Ванче Божков

Университет в Ниш, Ниш, Сърбия

THE IMPORTANCE OF SPOKEN PRESENTATIONS FOR ACADEMIC AND PROFESSIONAL PURPOSES

Nadežda Stojković

Slađana Živković

Vanče Bojkov

РЕЗЮМЕ: Целта на този доклад е представи основните принципи на устните комуникации, отнасящи се за студенти в областта на науката и технологиите. Принципите на представената тук презентация се основават на научен метод на изследване. Ако се прилагат последователно тези принципи, научното съдържание, представено в тях ще бъде по-добре разбрано, анализирано и критично изследвано. Карайки студентите да разбират основните положения, видове и стилове на научна и техническа комуникация, този доклад може да послужи като отправна точка в опита си да ги накараме да разширяват и подобряват своите комуникационни умения. Вярваме, че истинското развитие на тези умения ще дойде от действителната практика и затова теоретичните знания, представени тук, не са излишни.

КЛЮЧОВИ ДУМИ: устни презентации, академични цели, професионални цели.

INTRODUCTION

At the beginning of the 21st century we are facing a lot of changes that transition has brought in many areas of human life. Countries in transition have implemented changes in education, found a clear connection between their reforms and implementation of policy goals within the Bologna Process. It should be noted that the main goal of the **educational restructuring process** is the creation of the European Higher Education Area by making academic degree standards and quality assurance standards more comparable and compatible throughout Europe.

We live in the world of modern technologies, such as computer and the Internet which allow us to communicate with people around the world. It has been realized that the Internet has a great impact on education, a great potential in foreign language courses. One specially relevant part of foreign language instruction curriculum at faculties are the principles of spoken presentations for academic and professional purposes. The well-known fact is that visual aids enhance spoken presentations, and thus increase the chance that what you say will be remembered. The importance of language skills lies in the fact that they have a completely practical purpose and, are directly related with the real future needs of the students (Živković, Stojković 2011).

The principles of spoken presentations considered here are based on the scientific method of research. If those are consistently applied, the scientific content that is presented will be better comprehended, analyzed and critically examined.

DEFINITION OF THE TERMS – PRESENTATION, ACADEMIC, PROFESSIONAL

One especially relevant part of foreign language instruction curriculum at faculties are the principles of spoken and written presentations for academic and professional purposes. The importance of these skills lies in the fact that they have a completely practical purpose and are directly related with the real future needs of the students. We define the term *presentation* as a speech or talk in which a new idea or a piece of work is explained to an audience. The term refers to various kinds of reports (laboratory reports, feasibility studies, research studies, journal papers, correspondence, spoken presentations in front of management, government representatives and officials, clients, students, conference audiences, colleagues, etc.). The term *academic* refers to the process of enabling students to advance (postgraduate, doctoral studies, specializations), and the term *professional* points to enabling students to perform their profession successfully with the overall aim to prosper in that same profession. Mastering the skills of professional and academic presentations, in today's highly competitive professional environment is more important than ever, and perhaps crucial for advancement.

By their nature, it is most convenient that these skills be taught at language classes. Yet, they surpass the knowledge of a language. Through the study of spoken and written communications the capabilities of analytical thought are enhanced, students work on their personal improvement in terms of behavior, manners, selfawareness. Many faculties do not have the subject of methodology of teaching. Therefore, the study of presentation techniques is a chance for students to gain insight into knowledge and skills that make a good lecturer which often turns to become their vocation (Stojković 2005).

SCIENTIFIC AND TECHNICAL PRESENTATIONS

Learning the principles of spoken presentations in English is done with the ultimate purpose of better communicating scientific and/or technical knowledge to other professionals but also non specialists. The principles of presentations considered here are based on the scientific method of research. If those are consistently applied, the scientific content that is presented will be better comprehended, analyzed and critically examined.

The scientific method is a process by which scientists endeavor to construct an accurate representation of the world. In order to achieve that it is a must to avoid all possible personal and cultural influences in the interpretation of the phenomena in question. That is done by the use of standard procedures and criteria in developing a theory or an explanation. The same idea applies to the spoken presentation of those findings. The use of standard presentation structures ensures clarity, obvious rationale for the thesis, and is highly persuasive in the sense that the audience gets a strong impression that the author is a knowledgeable person, an expert.

Scientific and technical presentation communicates specific information about a specific subject to a specific audience for a specific purpose. Generally speaking, scientific and technical presentation often focuses on resolving some problem or the delivery of information. The audience element is crucial for successful presentation. One has to make a precise judgment about who they write for or talk to, and according to that adapt the presentation to the audience's needs, expectations, levels of understanding, background. The purpose of scientific presentation may be to inform and/or persuade the audience that the proposed method of resolving a problem is effective and efficient. The achievement of the preset purpose proves the validity of the presentation.

GOALS OF SPOKEN COMMUNICATION

Dealing with spoken communication, the main goals will be:

- To promote excellence in technical communications,
- Advance awareness of the profession,
- Faster the professional growth.

Scientific and technical communication involves gathering, analyzing and distributing scientific and technical information efficiently and accurately to specific audiences. Designing effective presentation requires insightful and well-trained thinking strategies that can produce clarity in communication without oversimplifying scientific issues.

DESIGNING EFFECTIVE PRESENTATION

The fundamental purpose of scientific discourse is not mere presentation of information and thought, but rather its actual communication (Gopen & Swan 1990). The content that the author wants to convey is inseparable from the form they employ. With that as an aim we should always bear in mind that audience does not simply read or listen, they interpret. Information is interpreted more easily and more uniformly if it is placed where it is expected. These needs and expectations of the audience affect the interpretation not only of tables and illustrations but also of prose or speech. Audience has relatively fixed expectations about where in the structure of prose they will encounter particular items of its substance. If authors can become consciously aware of these locations, they can better control the degrees of recognition and emphasis audience will give to the various pieces of information being presented.

This underlying concept of audience expectation is perhaps most immediately evident at the level of the largest units of discourse. A research article, for example, is generally divided into recognizable sections, sometimes labeled Introduction, Experimental Methods, Results and Discussion. When the sections are confused – when too much experimental detail is found in the Results section, or when discussion and results intermingle – readers are confused. In smaller units of discourse the functional divisions are not so explicitly labeled, but the audience has definite expectations all the same, and they search for certain information in particular places. If these structural expectations are continually violated, they are forced to divert energy from understanding the content of a passage to unraveling its structure.

The principles of spoken presentations suggested here make conscious for the author some of the interpretive clues audience derive from structures and the information conveyed non verbally. Armed with this awareness, the author can achieve far greater control (although never complete) of the listeners' interpretive process. As a concomitant function, the principles simultaneously offer the author a fresh re-entry to the thought process that produced science. In real and important ways, the structure of the prose becomes the structure of the scientific argument. Improving either one will improve the other. The aim of the study is for the students to realize that a single, basic model of analytical thought is at the core of both most simple and most complex presentations.

SCIENTIFIC PRESENTATIONS STRUCTURE

Prior to commencing work on this part of the curriculum it needs to be noted that these principles are just a general starting point only to be upgraded or modified in accordance with the demands of concrete situations.

The work on scientific presentations structures should begin with the lecture on titles. That is the first instance when students become aware of what is meant by precision in science, and why it is crucial to bear in mind the expectations of the audience, that is to control the flow of their understanding. The title contains the topic and a clearly defined angle from which it is being presented. It needs to be emphasized that this is the case when dealing with highly scientific or professional topics, not those written for general public. An example of a bad title could be 'Computers are Useful', as it is almost infinitely general and is a too well known fact. But a title like 'The Architecture of Today's Computers' directs as to what kind of argumentation follows.

The next step in the analysis of structures is a paragraph, the smallest, nucleus logical piece of every presentation. On the example of a paragraph students should comprehend the 'ruling' model of scientific argumentation. The three, most common parts of a para-graph are: topic sentence, supporting sentences, and closing one. Depending on the type of paragraph, the topic sentence can be a definition, an expression of the author's personal viewpoint, etc. Supporting sentences explain, describe or develop the thesis and provide examples that illustrate it properly. Concluding sentence sums up the idea of the entire paragraph. In all more complex structures of presentation this nucleus of the logic of scientific argumentation is only further developed and/or multiplied.

According to the content, paragraphs can be classified as following: definition, classification, description, compare and contrast, sequence, choice, explanation, and evaluation paragraphs. This, however, is not the only possible classification. The classes may differ according to various criteria employed.

Once the principles of structuring a paragraph are mastered, as well as its various kinds, it is easy to move on to teaching the principles of structuring an essay, since it follows the already presented logic of organization. For the beginning it is recommended that students write essays within the frame of a five paragraph essay. Seemingly a limitation, this only helps students acquire higher precision when numerous pieces of information are to be presented on a limited space. The most often types of essays in scientific/professional literature are: process analysis, exploratory, argumentative, cause and effect, compare and contrast, classification, definition, narrative. Yet, the types are not clearly delineated but mutually intertwined.

This work should be the preparation for writing professional documents. But before that, students should be taught the special relevance of proper documentation of sources, referencing and quoting.

THE IMPORTANCE OF PROFESSIONAL CORRESPONDENCE

In today's fast and competitive world, correspondence often plays the crucial role in promoting work, establishing contacts, enhancing profession. The work in this field begins with the structure of a common letter. The upgrade is the work on the vocation specific situations. Some of the basic types of correspondence are:

- initiating cooperation,
- initiating visits abroad,
- requesting/inviting a guest professional from abroad,
- recommending technical training,
- requesting information,
- application letters,
- letters of recommendation,
- complaint and adjustment letters,
- thank you letters,
- resume/CV,
- cover letters,
- memorandums,
- emails.

One of the examples that illustrate the importance of professional correspondence is the fact that the global world of an immediate information exchange with no intermediary, relies on certain known norms, codes of correspondence. It is obvious already at the example of CVs. Not following the standards of it disqualifies the candidate as a person illiterate of the professional codes.

AN EFFECTIVE SPOKEN PRESENTATION

Spoken presentation means public speaking. It is much more than a simple delivery of one's scientific knowledge. The preconditions of an effective, but most importantly good spoken presentation are many. Sole mastery of the scientific knowledge is insufficient in this case. The success largely depends on judging all the specifics of the situation and responding to those properly, the impression one gives as a person, the way they stand, move, the way they articulate words, look at the audience. Spoken presentation should never be a monologue, but an active dialogue in which verbal communication is not the only constituent. The facts that need close attention are:

A.

Audience analysis

The first thing to be done when preparing an oral presentation is to identify the audience as precisely as possible. It is not always an easy task, but is necessary. Different audiences require and are prepared for different amount and

depths of information. The success of a presentation depends on knowing those in advance.

B.

Determining primary purpose

The presentation can have one of these aims: to inform, persuade, teach.

C.

Knowing the time frame and designated space

Students should gain the mastery of organizing and selecting their arguments or pieces of information so as to respect the time allotted. Also, for the sake of their assertiveness they should familiarize themselves with the physical space for their presentation and visualize their movements within.

D.

Shaping the presentation

Depending on the needs and the audience one of the structures illustrated above in the part on writing should be considered.

E.

Choosing appropriate visual aids

When designing a visual, students should consider its effect on the audience. Visual aids function as “cue cards” clarifying the message and allowing the audience to remember the main points.

F. Preparing a suitable introduction and establishing contact with the audience

The introduction must draw the audience's attention, identify the topic, and create expectations in the audience that the presenter will satisfy in the course of the presentation.

G.

Familiarizing the audience with the aim, content, and structure of presentation

The audience should know what to expect and should be immediately persuaded that these expectations will be fulfilled. This requires clear statement of the content organization at the very beginning.

H.

Preparing a closing summary

An effective conclusion develops naturally from the structure and content of the preceding material. It reaffirms the connection between the audience and the material presented.

I.

Delivery

During the presentation the students need to:

- maintain eye contact with the audience,
- use natural hand gestures,
- keep body movement quiet and natural,
- maintain appropriate voice volume,
- avoid wearing distracting clothing or accessories,
- maintain a constant rate of speech,
- be aware that nervousness is to be expected, just should be turned into enthusiasm,
- establish contact with the audience, talk to them before actual presentation,
- walk purposefully and confidently to the front of the lecture room concentrate full attention on what they say.

Spoken communications for academic and professional purposes occupy a significant part of language teaching classes. The aim of such classes is practical and concrete. It is designed to meet the job-specific needs of the students (Hutchinson & Waters 1987), and allows students to present the acquired academic knowledge in both academic and professional environment.

CONCLUDING REMARKS

English language instruction today is often one of the crucial aspects of preparing students for their vocation in a highly competitive international professional environment. Teaching principles of written and spoken communications at faculty level is an especially relevant curriculum segment and is done with the ultimate purpose of better communicating professional knowledge to other professionals but also non specialists. Every professional is involved in some aspect of communications which usually involve gathering, analyzing, and distributing of scientific and/or technical information efficiently and accurately for specific audiences.

The fundamental purpose of professional discourse is not mere presentation of information and thought, but rather its actual communication. The content that the author wants to convey is inseparable from the form they employ. Depending on the exact profile of the target science/occupation, specific vocabulary, style, and organizational structure of presentation need to be taught.

Teaching students to design effective presentations implies training them insightful and well-trained thinking strategies that can produce clarity in communication without oversimplifying scientific or vocational issues. The results are substantive,

not merely cosmetic: improving the quality of presentation actually improves the quality of thought and vice versa.

REFERENCES

1. Gopen George D. & Swan Judith A. 1990. The Science of Scientific Writing. *American Scientist* Volume 78, 550-558.
2. Hutchinson, Tom, & Waters, Alan. 1987. *English for specific purposes*. Cambridge: CUP.
3. Stojković, Nadežda. 2005. *Written and Spoken Communications in English for Science and Technology*, Niš, Elektronski fakultet.
4. Živković, Slađana. & Stojković, Nadežda. 2011. Modernization of English as Foreign Language Studies in University Education, in *University Education in Transition, Transition in University Education – Modern and Universal*, Beograd, str. 213-223, ISBN 978-86-86707-43-7.

НОВИ ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА ПРЕД СТРАТЕГИЧЕСКИТЕ КОМУНИКАЦИИ

полк. доц. д-р Валери Иванов

ас. Елица Николова

Военна академия „Г. С. Раковски“, София

NEW CHALLENGES TO STRATEGIC COMMUNICATIONS

Valeri Ivanov

Elitza Nikolova

РЕЗЮМЕ: Докладът е фокусиран върху ролята и значимостта на стратегическите комуникации. Той описва и дискутира факторите, оказващи влияние при информирането на общественото мнение и запазването на обществената подкрепа. Военните организации като структури за командване и управление имат необходимост от положителен имидж и убедителни актуални наративи. Докладът анализира принципите на успеха в стратегическите комуникации.

КЛЮЧОВИ ДУМИ: Стратегически комуникации, влияние, аудитории, разбиране.

We are living in a dynamic era where information has become a crucial factor. The new real-time technologies shape new actors within the current communication environment. Speed is an ever-greater factor regarding the overflow of information. International organizations like EU and NATO are facing challenges in getting their messages across and reaching the intended audiences when time is of the essence. Public support for an organization's values and goals is not to be taken for granted. This highlights the growing need for smart communication efforts. A credible answer NATO gives to both security and communication challenges is the leadership-driven process known as Strategic Communications.

Strategic Communications is defined as “the coordinated and appropriate use of NATO communications activities and capabilities – Public Diplomacy, Public Affairs (PA), Military Public Affairs, Information Operations (InfoOps) and Psychological Operations (PSYOPS), as appropriate – in support of Alliance policies, operations and activities, and in order to advance NATO's aims”.¹

¹ NATO Strategic Communications Policy, SHAPE, p. 2.

NATO Strategic Communications should be:

- “modern in technique and technology in order to match the information cycle;
- proactive;
- engaged with, and responsive to, public opinion at all levels, as appropriate;
- demonstrate consistency of messaging and the maximum possible transparency, in order to promote understanding and trust;
- fully integrated in the development and execution of NATO's policies, operations and missions”.²

As NATO Strategic Communications unifies five communications activities and capabilities, it is necessary to define them. These are described in Figure 1 and depicted in Table 1.³

Figure 1. NATO Strategic Communications

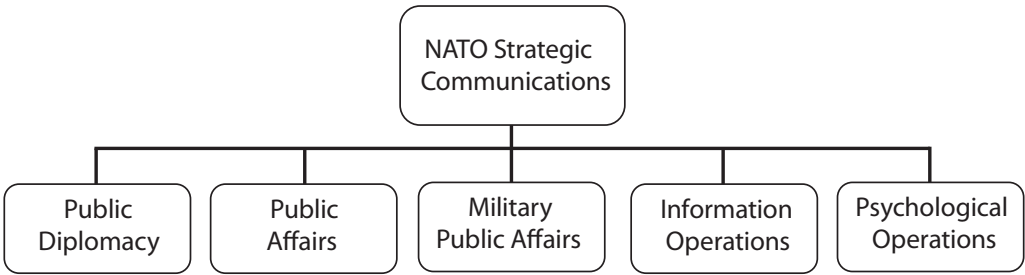

Table 1. Components of NATO Strategic Communications
(NATO communications activities and capabilities)

Components of NATO Strategic Communications	Definition
Public Diplomacy	NATO civilian communications and outreach efforts and tools responsible for promoting awareness of and building understanding and support for NATO's policies, operations and activities, in the short, medium and long term, in complement to the national efforts of Allies.
Public Affairs (civilian)	NATO civilian engagement through the media to inform the public of NATO policies, operations and activities in a timely, accurate, responsive, and proactive manner.

² Ibidem, p. 1.

³ Ibidem, pp. 2-3.

Military Public Affairs	The function responsible for promoting NATO's military aims and objectives to audiences in order to enhance awareness and understanding of military aspects of the Alliance. This includes planning and conducting media relations, internal communications, and community relations. Military Public Affairs at each level of command directly supports the commander and may therefore not be further delegated or subordinated to other staff functions.
Information Operations	Military function to provide advice and co-ordination of military information activities in order to create desired effects on the will, understanding, and capabilities of adversaries, potential adversaries and other parties approved by the NAC in support of Alliance operations, missions and objectives.
Psychological Operations	Planned psychological activities using methods of communications and other means directed to approved audiences in order to influence perceptions, attitudes and behaviour, affecting the achievement of political and military objectives.

The very term “Strategic Communications” was coined in light of vast choice of terminology. Table 2⁴ depicts the PROs and CONs of the term.

Table 2. The term “Strategic Communications” – PROs and CONs

<i>PROs</i>	<i>CONs</i>
Acceptable for all NATO member states	The word “strategic” situates the concept at the strategic level
The term allows conceptual and doctrinal evolution	The word “communications” alludes to media capabilities rather than all written, oral and behavioural communications
Related to the term “Strategic Communication” which has already being used	The term alludes to priority of words and messages rather than priority of deeds
Other terms being advocated, such as “influence”, “strategic public engagement”, “global engagement”, “strategic effects”, “informing, influencing and persuading”, have limitations	The term gives options for vast interpretation

NATO StratCom concept was coined due to the ever-greater need for the organization to communicate its roles, objectives and operations in an appropriate, timely, accurate and coherent manner. In this way the Alliance establishes a coherent institutional approach. NATO approved an overarching political-military Strategic Communications Policy in September 2009.

⁴ Table 2 is based on ideas published in the report “NATO’s Strategic Communications concept and its relevance for France”. Available at http://www.rand.org/pubs/technical_reports/TR855z2.html. March 2013.

The aim of the policy is to enhance NATO's communication efforts in order to promote general public awareness across multiple audiences, leading to understanding and support of NATO's policies, operations and other activities. This will deter aggression and promote the Alliance's aims and objectives. NATO audiences might be in the Nations or in a region where NATO operation is taking place, friendly or adversarial.⁵ Receiving of truthful, accurate and timely information is a must.

It is vital to emphasize that Strategic Communications is a process and not a stand-alone process. Being not an adjunct activity, Strategic Communications should be inherent in the planning and conduct of all military operations and activities. Thus Strategic Communications is at the heart of NATO's efforts to reach key intended audiences.

Strategic Communications is defined as "a leadership-driven process focused on enhancing the Alliance's ability to coherently articulate its narratives, themes, and messages to external and internal audiences".⁶

General Massimo Panizzi commented as follows: "... Strategic Communications has emerged as increasingly important to the Alliance, recognising that all aspects of NATO activities have a critical information and communications component... NATO has to keep pace with fast-moving events that are unfolding under continuous media and public scrutiny. To demonstrate its credibility and relevance as a unique Alliance for security and peace, it must find a way to disseminate accurate information in a coherent and coordinated manner. ... The challenge lies in managing cohesion of effort, while still respecting the various information functions, their areas of expertise, and their policies."

NATO Strategic Communications should adhere to the following principles:

- a. "accuracy, clarity and timeliness;
- b. consistency and coherence of message across all levels of command;
- c. active engagement in the information environment, including public electronic communications, with an emphasis on speed and responsiveness;
- d. ensuring credibility of NATO's communications by fostering relationships of mutual trust with media representatives;
- e. effectiveness that is, as far as possible, clearly defined, measured and reviewed;
- f. multiplicity of efforts and maximum reach, engaging all of NATO communications capabilities and all available communications platforms to strengthen the dissemination of consistent messages;
- g. soliciting public views and adapting efforts as necessary".⁷

⁵ Military Concept for NATO Strategic Communications, ACT, 2010, p. 1.

⁶ Ibidem, p. 2.

⁷ NATO Strategic Communications Policy, SHAPE, 2009, p. 2.

It is vital to emphasize that at all levels support to NATO Strategic Communications is a must being a command responsibility and a command group function.⁸ Every operation can have Strategic Communications consequences. Moreover, unintended audiences are unavoidable in the global information environment. That is why NATO military leaders must undertake a comprehensive assessment of potential Strategic Communications outcomes when they plan operations.

HISTORICAL BACKGROUND

The first policy for NATO Public Information (PI) – MC 0457, June 2001, was developed in response to an overwhelming media and public demand for information regarding NATO's military role, mission, forces and operations stemming from the Kosovo air campaign in 1999. In September 2007 the Alliance substantially revised the policy, in line with experiences and lessons learned from all of NATO's operations and missions, and more specifically in Afghanistan. MC Policy on Public Information was revised to Public Affairs. In this way the need for a wider understanding of the challenges of the new global information landscape was highlighted. (NATO Military Public Affairs Policy MC 0457/1)

The next edition of MC 0457, in 2011 – NATO Military Public Affairs Policy (MC 0457/2, February 2011), follows the new trends and challenges. It is a brilliant example of the fact that the Alliance both remains relevant and adapts to the dynamic communication landscape. MC 0457/2 states important changes to the previous edition of NATO military policy on Public Affairs MC 0457/1. Some of these changes are to be highlighted. For example, MC 0457/2:

- Introduces military Public Affairs (PA) as part of the wider NATO Strategic Communications efforts;
- Defines the PA relationship to StratCom;
- Reinforces the responsible use of blogs for those acting in an official NATO capacity;
- Updates definitions, strategies and plans;
- Reinforces the need for trained personnel and the requirement to monitor shortfalls both in quality and in quantity.

⁸ Military Concept for NATO Strategic Communications, ACT, 2010, p. 3.

STRATCOM PRINCIPLES OF SUCCESS

Mark Laity, Chief Strategic Communications, SHAPE, proposes the following StratCom principles of success:⁹

- credibility
- accuracy
- speed
- impact.

Strategic Communications is increasingly recognized as critical to mission success. Moreover, “it is more than public affairs plus, but an approach that integrates information effects within policy, planning and execution”.¹⁰

Admiral Giampaolo di Paola commented as follows: “... To educate and explain is to balance criticism and maintain credibility. Transparency may invite some criticism, but lack of transparency, whether intentional or otherwise, will surely invite condemnation. The Alliance is evolving; both in its role and structure.”

FACTORS INFLUENCING THE PROCESS OF INFORMING PUBLIC OPINION AND MAINTAINING PUBLIC SUPPORT

Analyzing the process of informing public opinion and maintaining public support, there are key factors to be taken into account.

Ethics and truthfulness

Mark Laity, Chief Strategic Communications, SHAPE, commented as follows: “... we are in the business of perception, but only on the basis of working with truthfulness.”¹¹

Changes in the information and media landscape

On one hand, information is spread within seconds across the globe. On the other, information is an influence factor affecting attitudes and behaviour. More and more information consumers are turning into information do-ers.

In this environment communications are hard to control. Messages can reach collateral as well as target audiences, intended as well as unintended audiences.

As Ourania Dionysiou states on LinkedIn, “it's not about thinking outside the box; it's about realizing that there's no box to begin with”.

⁹ Laity, M. 2010 Creating the Perception that becomes Reality. Available at www.aco.nato.int/page3544395.aspx

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Ibidem, p. 1.

Fragmentation of information, CNN phenomenon and the need for efficiency of efforts are to arise the question “Did we do the right things right?”. Public perception of NATO’s operations and goals drives popular support.

Interoperability

Successful Strategic Communications depends on information sharing across differing operational domains, cross-national boundaries, and interfacing with civilian organizations. This development area will explore the identification of standards, protocols, and information models necessary to enable seamless delivery of messages across multiple media types.¹²

Interdependency of deeds and words

NATO must be responsive, transparent and credible. Deeds and words are interdependent. The Alliance’s actions must be highlighted and properly characterized through communication.

Use of public electronic communications

In their use of such communications, the NATO civilian and military staffs must adhere to the provisions of security and propriety.

NARRATIVES

The process of informing public opinion and maintaining public support being complex and consistent requires a link among messages and actions, on one hand, and NATO’s strategic outlook, on the other. This highlights the importance of narratives.

A narrative is defined as “the translation of NATO’s mandate and vision into a fundamental, persistent story of what its guiding principles are and what it aspires to achieve. It is the foundation of all StratCom efforts in building identity, promoting a desired image, and achieving consistency in NATO’s verbal and non-verbal messages (‘words and deeds’)”.¹³

The word derives from the Latin verb *narrare* (“to tell”) and is related to the adjective *gnarus* (“knowing” or “skilled”).

A narrative is “a story within an associated discourse”.¹⁴ It underpins NATO words and deeds. A proper narrative is simple, centre and transportable.

¹² Military Concept for NATO Strategic Communications, ACT, 2010.

¹³ NATO Strategic Communications Military Capability Implementation Plan.

¹⁴ Commander Steve Tatham, UK Defence Academy – NATO Strategic Communications Conference 2010, Post-Conference Report, pp. 13-14.

Elements of NATO narrative (Figure 2) are:

- history;
- common values and beliefs;
- vision, aims and objectives.

The NATO narrative – **of a democratic, multinational alliance uniting across borders to guard, with courage and competence, against threats to our homes**, has not changed. However, the continuing relevance of this narrative in the face of today's complex security challenge has yet to be convincingly articulated.

Figure 2. Elements of NATO narrative

The review of NATO's Strategic Concept, with its stated commitment to public consultation, provides a powerful opportunity to re-invigorate the NATO narrative and more clearly articulate NATO's relevance.¹⁵

The narrative should establish the link from messages and actions on the ground to NATO's values, beliefs and strategic outlook.

Each member state has its own information priorities and competing narratives.

STRATCOM CAPABILITIES

The lack of trained practitioners as well as the lack of advanced military Public Affairs training in some of the Member Nations are to be mentioned. That is why the Military Concept for NATO Strategic Communications was created in 2010. The Military Committee tasked ACT to develop a military concept for

¹⁵ NATO ACO Strategic Communications directive, AD 95-2, 2012, p. 10.

StratCom specifically related to capability building. ACT also developed a NATO StratCom Capabilities Implementation Plan.

The Military Concept for NATO Strategic Communications identifies nine capabilities. They are to be developed through the existing military communication and coordinating capabilities as well as other supporting and related military capabilities. The capabilities are as follows:

1. The ability to coordinate NATO and coalition force information and communication activities with other military actions, to shape the battle space and maximize desired effects on selected audiences.

2. The ability to coordinate NATO and coalition information and communications activities with the efforts of other agencies and partners within the context of a broader NATO strategy, in accordance with the Comprehensive Approach Action Plan on the aspects it addresses.

3. The ability to access, produce and maintain updated information and knowledge on the perceptions, attitudes, behaviours and beliefs of potential audiences.

4. The ability to access, produce and maintain updated information and knowledge on complex social communication systems, to include the characteristics of various media agencies.

5. The ability to detect, monitor, translate and assess the effects of the Strategic Communications efforts of other stakeholders – whether friendly, neutral or adversarial.

6. The ability to estimate the direct and indirect effects of potential actions and signals on the perceptions, attitudes, behaviours, beliefs and actions of the selected audiences.

7. The ability to develop and disseminate timely and culturally-attuned messages based on narratives (including spokespersonship).

8. The ability to quickly develop and disseminate information designed to influence approved audiences.

9. The ability to document NATO and coalition force operations and exercises, and to disseminate this information in real or near-real time.

ACT conducted an assessment of the current status of implementation of these capabilities supporting the StratCom process and identified required actions. Each capability was evaluated to determine if there was an already existent capability sufficiently performing the associated task(s).

The Military Concept for NATO StratCom requires substantial follow-on work to fully establish the lines of development necessary to provide a comprehensive military contribution to NATO Strategic Communications capability. “The following proposal uses the Doctrine, Organization, Training, Material, Leadership, Personnel, Facilities, and Interoperability (DOTMLPFI) framework to present a way ahead that addresses follow-on activities in each area. In each case, further investigation and

work is required to generate a set of initial products consistent with the terms of this Concept. These products can then serve as the basis for assessment and agreement by the Nations in considering a Capability Implementation Plan for the military contribution to NATO Strategic Communications. Production of this Plan will serve as the basis for guidance, resourcing and investment decisions within the appropriate NATO, Multinational, and National functions".¹⁶

Conducting an Organizational Effectiveness Analysis, special focus should be directed toward the following areas of expertise:

- Civil-Military Co-operation (CIMIC)
- Electronic Warfare (EW)
- Military Deception (MilDec)
- Operations Security (OPSEC)
- Information Operations (Info Ops)
- Psychological Operations (PSYOPS)
- Military Public Affairs (PA)
- Targeting
- Key Leaders Engagement (KLE)
- Special Staff: StratCom Advisor, (STRATCOMAD), Cultural Advisor (CULAD), Legal Advisor (LEGAD), Political Advisor (POLAD), etc.
- Knowledge Management (KM)
- Knowledge Development (KD)
- Human Terrain System (HTS).

NEW CHALLENGES TO STRATEGIC COMMUNICATIONS

There are essential new challenges to NATO Strategic Communications.

How to reach and influence the intended audiences?

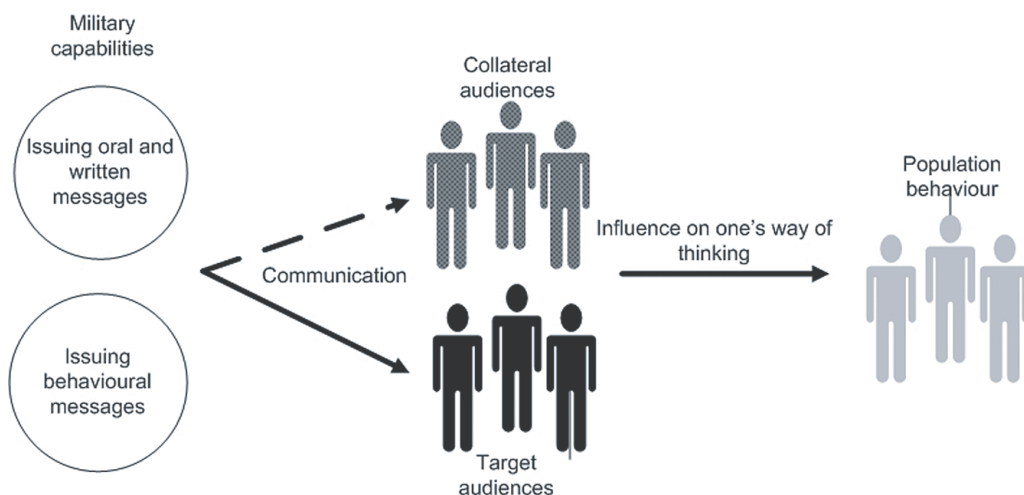
There are many actors reaching and influencing the communication environment. Some of them might be skeptical, manipulative, malign or not well-informed.

Figure 3 shows the process of military communication from message design to population influence noting that communications can reach target as well as collateral audiences.¹⁷

¹⁶ Military Concept for NATO Strategic Communications, ACT, 2010.

¹⁷ Reding, A., Kr. Weed, J. J. Ghez. NATO's Strategic Communications Concept and its Relevance for France p. 8. Retrieved from http://www.rand.org/pubs/technical_reports/TR855z2.html. March 2013.

Figure 3. The process of military communication (target and collateral audiences)

How to change undesired behavior of audiences and actors in line with impact and ethics?

What is to replace the top-down communication patterns?

What is the way to turn the institutional communication channels into more trusted ones?

What is the best way to achieve synergy of efforts?

How to facilitate StratCom-related knowledge transfer?

How to identify further progress?

Although there is need to invest in security, are we looking “beyond security”?¹⁸

What is the best way ahead from theory to practice?

The Alliance's roles, objectives and missions are evolving. Strategic Communications is an effective tool for gaining public understanding and support in appropriate communication patterns. Integrating actions, narratives and images into NATO's overall strategic outlook and positive image is of the essence. Strategic Communications continues to play an important role in the battle of winning hearts and minds between traditions and novelty.

¹⁸ NATO Strategic Communications Conference 2010, Post-Conference Report, p. 11.

REFERENCES

1. NATO Strategic Communications Policy, SHAPE, 2009.
2. Military Concept for NATO Strategic Communications, ACT, 2010.
3. NATO Strategic Communications Capability Implementation Plan, 2011.
4. NATO ACO Strategic Communications directive, AD 95-2, 2012.
5. Laity, M. 2010 Creating the Perception that becomes Reality, <http://www.aco.nato.int/page3544395.aspx>
6. Reding, A., Kr. Weed, J. J. Ghez. NATO's Strategic Communications Concept and its Relevance for France. [http://www.rand.org/pubs/technical reports/TR855z2.html](http://www.rand.org/pubs/technical_reports/TR855z2.html)

СТАНДАРТИЗИРАНЕ НА ТЕСТ ПО СЪВРЕМЕННИ ЕЗИЦИ ЗА КАНДИДАТ-СТУДЕНТИ В МВБУ

проф. д-р Тодор Шопов

ас. Геновева Атанасова

ас. Ирен Ненова

ас. Росица Иванова

Международно висше бизнес училище, Ботевград

STANDARDISATION OF A MODERN LANGUAGE TEST (ENGLISH AND FRENCH)

Todor Shopov

Genoveva Atanasova

iren Nenova

Rosica Ivanova

ABSTRACT: The present report presents a research project for the standardization of a new test of modern languages intended for the entrance examinations campaign at the International Business School in 2013. The Classical Test Theory is used. The research methodology is generic: it can be applied in test design projects in various study fields.

KEYWORDS: Test standardization, classical test theory, item difficulty, item discrimination, test reliability, CITAS.

ПРИЗНАТЕЛНОСТИ

Авторите изразяват благодарността си към г-жа: Цветанка Щерионова, директор на ГПЧЕ „Алеко Константинов” – гр. Правец и г-жа Даниела Колева, директор на ПМГ „Акад. проф. д-р Асен Златаров – гр. Ботевград за сътрудничеството им при събирането на данните в настоящото проучване.

УВОД

Настоящият доклад представя изследователски проект за стандартизиране на тест по съвременни езици (ТСЕ), предназначен за кандидатстудентската кампания на МВБУ през 2013 г. Докладът обхваща два варианта на теста по английски и френски език. Употребява се класическата теория на тестовете,

програмирана в некомерсиалната версия на американски софтуер за анализ на тестови параметри CITAS (Приложение А). Работният език на софтуера е английски. Методологията на докладваното проучване е генерична: тя може да се прилага за създаване на тестове в различни професионални направления. Модерната тестова теория, наречена Item Response Theory, е предназначена за обработка на сравнително големи извадки (над 100 изследвани лица), поради което е неприложима в проучвания като настоящото.

CITAS (таблица за класически тестов анализ) е проста екселска таблица (Microsoft Excel spreadsheet) с програмирани статистически анализи на основни параметри на равнище на отделния айтъм (напр. индекс на трудност: P) и на целия тест (напр. индекс на надеждност: KR-20). Софтуерът е предназначен за изследване на малки извадки ($N < 50$), което го прави подходящ за прилагане в проекти с малък мащаб. CITAS е удобен за потребителя: трябва само да се внесат данните, получени от администрирането на теста. Софтуерът сам прави съответните изчисления и дава готовите количествени резултати (Приложения Б и В).

ТЕСТОВА СПЕЦИФИКАЦИЯ

Целевата група на TCE е ученици, завършващи средното си образование (дванадесетокласници през съответната учебна година). На практика тяхното равнище на владение на втори език е различно, но на теория то трябва да е „прагово“ или B1+ по Общата европейска референтна рамка за езиците (OEPP). Тук не е необходимо да излагаме елементите на целевото речево поведение (рецепция, продукция и медиация) на втори език, дефинирано в OEPP (документът е достъпен на адрес: http://www.coe.int/t/dg4/education/elp/elp-reg/cefr_EN.asp). Във връзка с това само ще изтъкнем необходимостта от постигане на баланс между качествата практичност и валидност на теста.

TCE съдържа три части с общо 30 обективни айтъма: (секция 1) езикова структура (лексика и граматика) – 10 айтъма с избираем отговор, 10 минути; (секция 2) рецептивно речево поведение – текстове за четене и 10 айтъма с избираем отговор (извличане на факти, правене на изводи, тълкуване на факти и обстоятелства, даване на оценка, 15 минути; (секция 3) непряко продуктивно речево поведение и медиация при общуване на български и друг език – основен текст и 10 обективни айтъма, 20 минути.

Тестът е предназначен за групово провеждане. Времетраенето на TCE е стандартизирано на 45 минути. Стандартизирани са необходимите материали, времето, мястото и процедурата, изискванията към квестора и обучението на проверителя. Използва се стандартизирана работна карта, пригодена за машинна обработка в Центъра за дистанционно обучение на МВБУ. Картата е

унифицирана за тестовете по всички езици, включени в кандидатстудентската кампания.

Тестът е от типа „висок залог“ (приемен изпит), поради което определянето на прагови стойности и конвертирането на тестовите балове в оценки по шестобалната оценъчна скала е важен елемент на процеса на стандартизиране. Броят на вербално описаните прагови стойности е 4, както следва: оценка „среден 3“: *basic competence is limited to familiar situations; the test-taker has frequent problems in understanding and expression*; оценка „добър 4“: *the test-taker has partial command of the language, coping with overall meaning in most situations*; оценка „много добър 5“: *the test-taker has generally effective command of the language despite some inaccuracies, inappropriacies and misunderstandings*; „отличен 6“: *the test-taker has operational command of the language, though with occasional inaccuracies and misunderstandings in some situations*. Преходът от суров тестов бал към шестобална оценка се прави чрез създаване на норма при всяко администриране на TCE.

Варианти на TCE се прилагат от 2003 г., като досега необходимите количествени анализи са правени ръчно. Издателството на МВБУ е публикувало примерни езикови тестове и указания за подготовка на кандидатите (2006, МВБУ). Настоящото проучване е опит на Центъра за езиково обучение на МВБУ да внедри ИКТ в процеса на стандартизирането на кандидатстудентските тестове.

ОПИСАНИЕ НА ИЗВАДКАТА И ПРОВЕЖДАНЕ НА ТЕСТА

Вариантите по английски и френски език бяха произведени (разработени и отпечатани) и оценени за външна валидност от експертите в Центъра за езиково обучение на МВБУ. Пилотното провеждане на TCE се извърши в град Правец и гр. Ботевград през м. март 2013 г.

Тестът е проведен в две паралелки по френски език в ГПЧЕ „Алеко Константинов“ – гр. Правец (XIIв и XIIг клас) с учител Нели Тенева и две паралелки по английски език в ПМГ „Акад. проф. д-р Асен Златаров – гр. Ботевград (XIIа и XIIб клас) с учители Цветанка Петрова и Диана Ганева. Бяха получени 31 теста по френски език и 42 теста по английски език, от които бяха подбрани по 30 редовни бройки. Така общият брой на изследваните е 60, разпределени, както следва: TCE по френски език $N = 30$, от които момичетата са 17; TCE по английски език $N = 30$, от които момичетата са 19. Българският език е роден за 100 % от изследваните дванадесетокласници. Големината на извадката позволява анализа на теста със CITAS (в инструкцията на софтуера се препоръчва извадка от 20 до 50 изследвани лица).

КОЛИЧЕСТВЕН АНАЛИЗ НА АЙТЪМИ

Със CITAS се установят признаците *трудност* и *дискриминация* (дискриминативна сила) на отделните айтъми на теста. Тези количествени характеристики са типични за класическата теория на тестовете.

Индексът на трудност (P) изразява броя на верните отговори, получени за даден айтъм. Ако 90 % от кандидатите отговорят правилно на даден айтъм, този айтъм е много лесен. Поради това индекс $P < 0,50$ (или по-малко от 50 % верни отговори, получени за даден айтъм) се смята за труден. Експертите препоръчват индексът на трудност да е в границата от $P > 0,50$ до $P < 0,80$ (или от 50 % до 80 % верни отговори за даден айтъм).

Индексът на дискриминация ($rpbis$) изразява силата на даден айтъм да разграничава „силните“ (онези, които са получили висок бал от целия тест) от „слабите“ кандидати (онези, които са получили нисък бал). С други думи, $rpbis$ показва дали кандидати, които дават верен отговор на даден айтъм, постигат висок общ тестов бал и съответно кандидати, които дават грешен отговор на даден айтъм, постигат нисък общ тестов бал. Софтуерът изчислява индекса на дискриминация на отделните айтъми като точкова двусерийна корелация.

Границите на индекса на дискриминация са от минус 1 до плюс 1. Отрицателен индекс, разбира се, е недопустим. Колкото по-високо е числото на индекса, толкова по-добре дискриминира дадения айтъм. Експертите приемат индекс от 0,30 за добра долна граница ($rpbis > 0,30$).

КОЛИЧЕСТВЕН АНАЛИЗ НА РАВНИЩЕ НА ЦЕЛИЯ ТЕСТ

Софтуерът анализира описателните статистики на броя на верните отговори в теста, *индекса на трудност*, изчислен по формулата, наречена KR-20, и *стандартната грешка на измерването* (SEM).

Надеждността на целия тест представлява квантифициран израз на повторемостта на измерването. Ако резултатите са повторяеми (при различни администрирания или при различни проверители), тестът е надежден. Със CITAS надеждността на теста се изчислява по формула 20 на Кудер-Ричардсон (KR-20). Този индекс е подобен на популярния „коефициент алфа“ на Кронбах, изразяващ вътрешната съгласуваност. Границите на индекса на надеждност са от нула до единица. Колкото по-голямо е числото на индекса, толкова по-надежден е тестът. Експертите приемат индекс $KR-20 = 0,70$ за приемлива долна граница на надеждността на един обективен тест.

Индексът KR-20 се ползва и в изчисляването на стандартната грешка на измерването. Ако SEM е малка, измерването е точно (наблюдаваният бал на кандидата е близо до неговия истински бал). Ако тя е голяма, измерването е неточно (наблюдаваният бал на кандидата е далече от истинския бал).

АНАЛИЗ НА ДИСТРАКТОРИТЕ

На стр. 5 на CITAS, наречена "Response counts", изчислените количествени характеристики се дават в 12 колони, както следва:

- Колони 1-2 съдържат номера на съответния айтъм и ключ на верните отговори на всичките 30 айтъма;
- Колони 3-7 съдържат дадените отговори от кандидатите;
- Колони 8-12 съдържат средните стойности, изчислени за всеки от дистракторите.

Ако повечето кандидати изберат вярната опция, съответният айтъм е лесен. Ако малко кандидати изберат вярната опция, съответният айтъм е труден. Средните стойности, получени за вярната опция и за дистракторите показват качеството на целия айтъм и на отделните дистрактори.

ДИСКУСИЯ

Получените количествени резултати дават възможност да се направи извода, че пилотното провеждане на TCE е успешно. Данните за тестовете по английски и френски език показват значително съответствие на приетите стандарти, както следва:

- TCE по английски език: средна стойност $P = 0,60$; средна стойност $rpbis = 0,40$; $KR-20 = 0,80$; $SEM = 2,31$ и т.н.
- TCE по френски език: средна стойност $P = 0,47$; средна стойност $rpbis = 0,41$; $KR-20 = 0,83$; $SEM = 2,32$ и т.н.

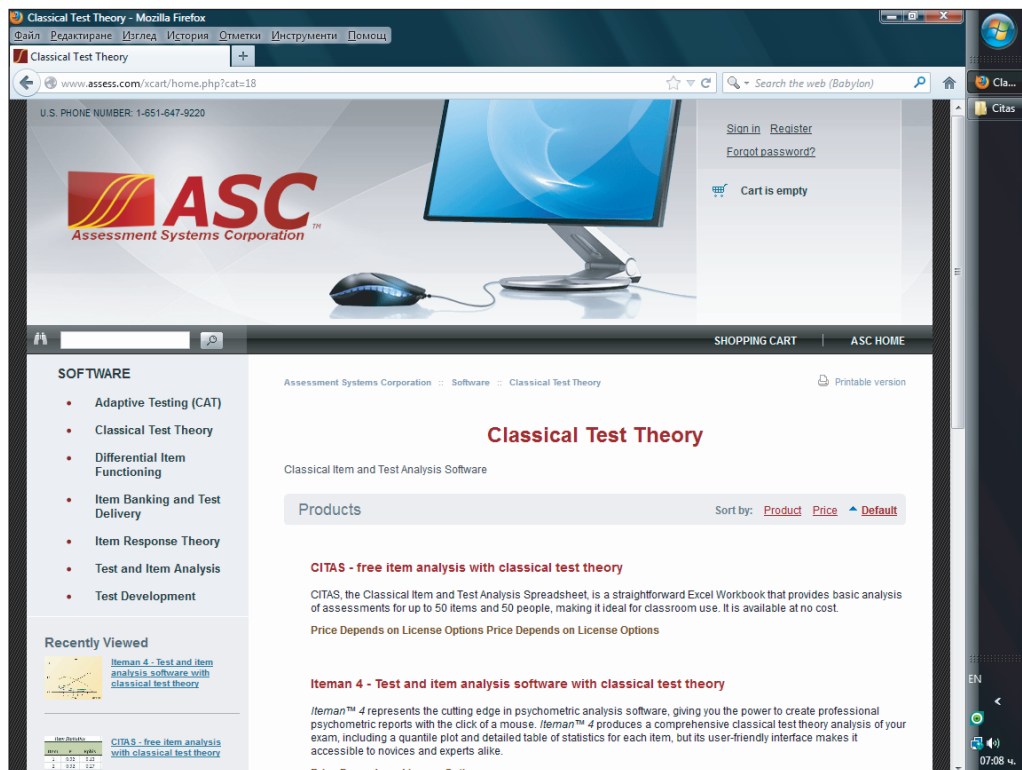
Фактът, че грешката при измерването е малка, означава, че TCE има задоволителна точност на оценяването.

Пълното съответствие на характеристиките на TCE на приетите стандарти се постига с редактиране на айтъмите на следващ етап от дизайна на теста.

ПРИЛОЖЕНИЯ

А. CITAS

Адрес за достъп до всички софтуерни продукти (некомерсиални и комерсиални) на ASC: <http://www.assess.com/xcart/home.php?cat=18>

Б. Количествени характеристики

Test-level statistics – анализ на общите характеристики на TCE

- Number of examinees – брой кандидати
- Number of items – брой айтми
- NC score mean – средна стойност
- NC score standard deviation – стандартно отклонение
- NC score variance – разсейване
- Minimum NC score – минимален бал
- Maximum NC score – максимален бал
- KR-20 reliability – индекс на надеждност

Item statistics – анализ на айтъмите на ТСЕ

- P – индекс на трудност
- rpbis – индекс на дискриминация
- Number correct – брой верни отговори
- Number incorrect – брой грешни отговори
- Mean score correct – средна стойност верни отговори
- Mean score incorrect – средна стойност грешни отговори
- Response frequencies – честота на отговорите
- Response mean scores – средна стойност

В. Статистики за ТСЕ по френски език

Таблица 1. Страница за въвеждане на данни, "Input"

Clipboard		Font		Alignment		Number		Styles																													
AI15			f _x																																		
	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q	R	S	T	U	V	W	X	Y	Z	AA	AB	AC	AD	AE	AF	AG	AH			
1			Keys:	A	D	C	D	B	A	A	C	B	D	B	A	B	B	C	A	B	C	D	C	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A		
2				Item responses:																																	
3	Person	Score	ID	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31			
4	1	7	Ex001	C	B	D	D	B	A	C	A	B	C	A	C	A	B	B	C	B	B	C	B	B	B	B	B	B	B	B	B	A	B	B			
5	2	17	Ex002	A	A	D	D	B	A	A	C	B	A	D	B	B	B	C	A	B	C	D	B	B	A	B	A	B	B	A	A	B	B	B			
6	3	20	Ex003	A	C	D	D	B	A	A	C	B	D	D	A	B	B	B	A	B	C	D	C	B	B	A	B	A	B	A	A	B	B	B			
7	4	16	Ex004	A	B	D	D	A	A	D	C	B	D	D	A	B	B	B	B	B	C	B	D	A	B	A	A	B	A	B	B	A	B	B			
8	5	11	Ex005	A	A	D	C	B	A	D	C	C	B	A	B	B	B	B	A	A	C	D	D	B	B	B	B	B	B	B	A	A	B	B			
9	6	24	Ex006	A	D	C	D	B	C	A	C	B	D	B	A	B	B	B	A	B	A	D	C	A	A	A	A	B	A	B	A	A	B	B			
10	7	13	Ex007	D	A	A	D	D	A	B	C	A	A	B	B	B	B	B	A	B	C	A	A	A	A	B	A	B	A	B	B	B	B	B			
11	8	6	Ex008	A	A	D	A	D	A	C	A	C	A	B	B	B	C	B	B	B	C	A	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B			
12	9	15	Ex009	A	A	A	B	A	A	A	C	B	A	D	B	B	D	D	B	A	B	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	B			
13	10	16	Ex010	A	D	C	D	B	A	A	C	B	A	B	B	B	D	D	B	A	B	A	A	A	A	A	B	B	B	A	A	B	B	B			
14	11	23	Ex011	A	C	C	D	B	A	A	C	B	D	B	B	B	B	B	A	B	C	D	D	B	A	A	A	A	A	A	A	A	B	B			
15	12	23	Ex012	A	D	D	D	B	A	A	C	B	D	B	B	B	B	B	A	B	C	D	D	A	A	B	A	B	A	A	A	A	A	B			
16	13	15	Ex013	A	A	D	D	B	A	A	C	B	D	B	B	B	B	B	A	B	A	B	A	B	A	B	B	B	A	B	B	B	B	B			
17	14	14	Ex014	A	A	D	D	B	A	A	C	B	A	B	B	B	B	B	A	B	A	D	A	B	A	B	B	B	B	B	B	B	B	B			
18	15	14	Ex015	D	A	B	D	B	A	B	C	A	A	B	C	B	B	B	A	B	C	D	A	B	A	B	B	B	A	B	B	A	B	A			
19	16	13	Ex016	A	A	C	D	C	A	C	C	A	C	B	C	C	D	C	B	A	A	C	C	A	A	B	B	A	B	B	A	A	B	B			
20	17	7	Ex017	C	A	B	D	D	A	C	C	C	A	B	B	A	C	A	A	B	A	B	C	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B			
21	18	7	Ex018	D	B	D	D	B	A	B	A	A	B	A	A	B	A	B	A	C	B	B	A	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B			
22	19	16	Ex019	A	B	C	B	A	A	D	C	C	D	D	A	B	B	B	B	B	C	A	C	A	B	B	A	B	A	B	A	A	B	B			
23	20	11	Ex020	A	A	D	C	C	A	A	B	D	D	B	D	A	B	B	D	A	B	D	C	B	B	B	B	A	B	B	A	A	B	B			
24	21	13	Ex021	C	A	D	C	B	D	C	B	C	B	B	B	B	C	A	B	B	A	D	A	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B	B			
25	22	9	Ex022	A	A	D	A	B	D	B	C	A	D	B	A	B	D	A	C	A	B	A	D	A	B	B	B	B	B	B	B	A	B	B			
26	23	10	Ex023	C	A	D	B	C	A	D	C	C	A	B	B	B	B	B	A	B	D	D	B	B	A	B	B	B	A	B	B	B	B	B			
27	24	6	Ex024	C	A	D	B	C	A	D	C	A	C	B	A	D	B	B	B	B	A	A	D	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B			
28	25	5	Ex025	C	A	D	B	B	A	D	C	C	A	B	B	D	D	A	B	A	A	B	A	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B			
29	26	22	Ex026	A	D	D	D	B	A	A	C	B	D	B	B	B	B	B	B	A	B	C	D	D	A	A	B	A	A	B	A	B	A	B			
30	27	14	Ex027	D	A	A	C	C	A	A	D	A	A	D	A	B	B	B	A	B	B	A	C	A	A	A	A	A	B	B	A	B	A	B			
31	28	21	Ex028	A	A	D	D	B	A	A	C	B	A	B	A	B	B	B	A	B	C	D	B	A	A	B	B	B	A	A	A	A	A	B			
32	29	23	Ex029	A	C	C	D	B	A	A	C	B	D	B	B	B	B	B	A	B	C	D	D	A	B	A	A	A	A	A	A	A	B	B			
33	30	12	Ex030	C	A	C	D	B	A	A	D	A	D	B	D	B	B	B	D	D	B	D	B	A	B	B	B	B	B	B	B	B	A	B	B		
34	31																																				
35	32																																				
36	33																																				
37	34																																				
38	35																																				
Ready		Instructions		Input		Scored 0-1		Output		Response counts																											

Таблица 2. Страница за за изчислените статистики, "Output"

Clipboard		Font		Alignment		Number		Styles		Cells		Editing						
A1		fx																
	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q	
1	Person scores			Item Statistics								Summary						
2	Person	ID	Score	Item	P	Rpbis	Number correct	Number incorrect	Mean score correct	Mean score incorrect	Statistic		Value					
3	1	Ex001	7	1	0,63	0,58	19	11	16,58	9,82	Test statistics							
4	2	Ex002	17	2	0,13	0,50	4	26	21,25	13,00	Examinees:		30					
5	3	Ex003	20	3	0,23	0,40	7	23	18,14	12,87	Items:		30					
6	4	Ex004	16	4	0,63	0,48	19	11	16,16	10,55	Mean:		14,10					
7	5	Ex005	11	5	0,63	0,35	19	11	15,58	11,55	SD:		5,68					
8	6	Ex006	24	6	0,90	-0,07	27	3	13,96	15,33	Variance:		32,30					
9	7	Ex007	13	7	0,50	0,70	15	15	18,00	10,20	Min:		5					
10	8	Ex008	6	8	0,77	0,40	23	7	15,35	10,00	Max:		24					
11	9	Ex009	15	9	0,47	0,65	14	16	18,00	10,69	KR-20:		0,83					
12	10	Ex010	16	10	0,40	0,55	12	18	17,83	11,61	SEM:		2,32					
13	11	Ex011	23	11	0,70	0,06	21	9	14,33	13,56								
14	12	Ex012	23	12	0,30	0,08	9	21	14,78	13,81	Item statistics							
15	13	Ex013	15	13	0,77	0,60	23	7	15,96	8,00	Mean P:		0,47					
16	14	Ex014	14	14	0,80	0,29	24	6	14,92	10,83	Min P:		0,00					
17	15	Ex015	14	15	0,13	-0,13	4	26	12,25	14,38	Max P:		0,90					
18	16	Ex016	13	16	0,60	0,45	18	12	16,17	11,00	Mean Rpbis:		0,41					
19	17	Ex017	7	17	0,70	0,36	21	9	15,43	11,00	Min Rpbis:		-0,13					
20	18	Ex018	7	18	0,40	0,61	12	18	18,25	11,33	Max Rpbis:		0,70					
21	19	Ex019	16	19	0,47	0,57	14	16	17,50	11,13								
22	20	Ex020	11	20	0,23	0,09	7	23	15,00	13,83								
23	21	Ex021	13	21	0,53	0,35	16	14	15,94	12,00								
24	22	Ex022	9	22	0,53	0,50	16	14	16,69	11,14								
25	23	Ex023	10	23	0,30	0,60	9	21	19,22	11,90								
26	24	Ex024	6	24	0,37	0,52	11	19	17,91	11,89								
27	25	Ex025	5	25	0,30	0,39	9	21	17,44	12,67								
28	26	Ex026	22	26	0,43	0,59	13	17	17,85	11,24								
29	27	Ex027	14	27	0,30	0,61	9	21	19,33	11,86								
30	28	Ex028	21	28	0,57	0,53	17	13	16,71	10,69								
31	29	Ex029	23	29	0,37	0,23	11	19	15,82	13,11								
Ready Instructions Input Scored 0-1 Output Response counts Average: 15,11750451 Count: 548 Sum: 4882,953957 100%																		

На стр. 4 на CITAS, наречена "Output", изчислените количествени характеристики се дават в 12 колони, както следва:

- Колони 1-3 съдържат списъци на кандидатите ($N = 30$), идентификационните им номера от Ex001 до Ex030 и общия бал от целия тест на всеки кандидат;
- Колони 4-6 съдържат номерата на айтъмите и съответните им индекси на трудност и дискриминация;
- Колони 7-10 съдържат броя верни и неверни отговори за всеки айтъм и съответните средни стойности;
- Колони 11-12 дават в обобщен вид количествените параметри на равнище на целия тест и на отделните айтъми.

Г. Статистики за TCE по английски език

Таблица 3. Страница за изчислените статистики, "Output"

Person scores													Summary	
Person	ID	Score	Item	P	Rpbis	Number correct	Number incorrect	Mean score correct	Mean score incorrect	Statistic		Value		
1	Ex001	19	1	0,70	0,12	21	9	18,52	17,22	Test statistics				
2	Ex002	23	2	0,07	0,20	2	28	22,00	17,86	Examinees:		30		
3	Ex003	26	3	0,60	0,17	18	12	18,83	17,08	Items:		30		
4	Ex004	14	4	0,67	0,49	20	10	19,90	14,60	Mean:		18,13		
5	Ex005	15	5	0,73	0,36	22	8	19,23	15,13	SD:		5,18		
6	Ex006	16	6	0,77	0,45	23	7	19,39	14,00	Variance:		26,88		
7	Ex007	14	7	0,87	0,63	26	4	19,38	10,00	Min:		3		
8	Ex008	12	8	0,60	0,45	18	12	20,00	15,33	Max:		26		
9	Ex009	15	9	0,63	0,66	19	11	20,68	13,73	KR-20:		0,80		
10	Ex010	19	10	0,53	0,08	16	14	18,50	17,71	SEM:		2,31		
11	Ex011	21	11	0,77	0,63	23	7	19,91	12,29	Item statistics				
12	Ex012	18	12	0,93	0,61	28	2	18,96	6,50	Mean P:		0,60		
13	Ex013	19	13	0,57	0,42	17	13	20,00	15,69	Min P:		0,07		
14	Ex014	19	14	0,90	0,42	27	3	18,85	11,67	Max P:		0,93		
15	Ex015	13	15	0,67	0,43	20	10	19,70	15,00	Mean Rpbis:		0,40		
16	Ex016	21	16	0,90	0,38	27	3	18,78	12,33	Min Rpbis:		0,08		
17	Ex017	12	17	0,77	0,46	23	7	19,43	13,86	Max Rpbis:		0,66		
18	Ex018	3	18	0,70	0,63	21	9	20,24	13,22					
19	Ex019	22	19	0,70	0,59	21	9	20,10	13,56					
20	Ex020	21	20	0,50	0,55	15	15	20,93	15,33					
21	Ex021	14	21	0,70	0,16	21	9	18,67	16,89					
22	Ex022	21	22	0,30	0,23	9	21	19,89	17,38					
23	Ex023	23	23	0,60	0,40	18	12	19,78	15,67					
24	Ex024	22	24	0,47	0,30	14	16	19,79	16,69					
25	Ex025	26	25	0,50	0,42	15	15	20,27	16,00					

На стр. 4 на CITAS, наречена "Output", изчислените количествени характеристики се дават в 12 колони, както следва:

- Колони 1-3 съдържат списъци на кандидатите ($N = 30$), идентификационните им номера от Ex001 до Ex030 и общия бал от целия тест (напр. Ex001 има общ бал 19);
- Колони 4-6 съдържат номерата на айтъмите и съответните им индекси на трудност (P) и дискриминация ($rpbis$);
- Колони 7-10 съдържат броя верни отговори за всеки айтъм (напр. за айтъм № 1 са получени 21 верни отговора от възможни 30), броя неверни отговори (напр. за айтъм № 1 са получени 9 неверни отговора от възможни 30) и съответните средни стойности;
- Колони 11-12 дават в обобщен вид количествените параметри на равнище на целия тест (напр. $KR-20 = 0,80$) и на отделните айтъми (напр. $SEM = 2,31$).

МОТИВАЦИОННИ ФАКТОРИ ВЪВ ВИСШЕТО ОБРАЗОВАНИЕ

доц. д-р Лалка Борисова

Международно висше бизнес училище, Ботевград

MOTIVATIONAL FACTORS IN THE HIGHER EDUCATION

Lalka Borisova

ABSTRACT: The motive is conscious intention, calling for action to satisfy a need. In practice, the motive is often regarded as a necessity, value orientation and a interest in the subject, which prompted him to act a certain way in a given situation. It can reasonably be said that the phenomenon of motivation is based on the individual needs and goals to which he aspires. The motivation includes targeted, behavior and required to obtain a direct and immediate connection between intentional action and results. The final result is always a subjective matter and psychological value.

KEYWORDS: motivation, factors, incentives, "internal emigration"

При приемане на студенти в Международно висше бизнес училище (МВБУ) двете страни – студент и висшето училище – подхождат със своите потребности и възможности. Приемайки всяка година нови студенти, училището е длъжно да реализира своите потребности и има достатъчно възможности да удовлетвори потребностите на студента – получаване на качествено образование. Студентът, на свой ред, е длъжен да покаже достатъчно способности, така че да удовлетвори потребностите на висшето училище. Ако се разглежда приемането на студенти като сътрудничество, то като резултат двете страни са длъжни максимално да реализират своите потребности и цели.

За да реализира своите намерения, студентът трябва да бъде мотивиран – като начало, това е желанието да придобие висше образование по определена професия. Тази мотивация трябва да се развие във времето, за да се реализират намеренията. Тук е ролята на висшето училище в лицето на преподавателите по отделните дисциплини. Как се поднася учебният материал, какви компетенции придобива студентът, така че след като завърши, да бъде конкурентоспособен на трудовия пазар? В тази посока ще разсъждавам в доклада си – факторите за мотивиране за постигане на компетенции.

Известният английски изследовател и мениджър по управление на човешките ресурси Майкъл Армстронг отбелязва, че „мотивът е нещо, което инициира движение; мотивацията е това, което кара хората да действат или

да се държат по определен начин. Да мотивираш означава да ги насочиш в определена посока и да се предприемат нужните стъпки, за да се стигне до там. Да бъдеш мотивиран означава или да искаш да отидеш някъде по собствено желание, или да бъдеш окуражен с всички налични средства, да тръгнеш целенасочено и да постигнеш успех при пристигането си" (1).

Мотивацията по същество е процес на учене, и като такъв от него не могат да се очакват мигновени резултати. Мотивацията е сложен, многопластов процес, в който активно участие вземат и двете заинтересовани страни – от една страна, училището, което има интерес да приобщи студентите за своята кауза, и от друга страна, студентите, които са наясно, че могат да задоволят своите потребности чрез включването си в учебния процес.

Тезата, която ще се опитам да защита е, че: *Факторите, които мотивират личността да действа по определен начин, засягат избора на поведение, което е насочено към постигане на определени цели и получаване на награди за дадена дейност.*

Процесът на мотивиране на студентите може да се осъществи на четири етапа:

I етап – студентът се поощрява да мисли, презентира и изпълнява семействени задания;

II етап – личността се фокусира върху специфични персонални цели за промяна в бъдещето;

III етап – личността се развива оптимистично;

IV етап – работа с преподаватели по индивидуални задания.

Факторите:

1. Предизвикателство пред студента – свързано е с учебния материал по всяка дисциплина. Студентите трябва да се развиват, като придобиват компетенции по всяка дисциплина. Те имат мечти и цели, които искат да осъществят. Развитието и подготовката за заемане на по-висока длъжност след завършване на висше образование предполага хармония на три страни. Студентът трябва да е амбициозен и да има желание да направи необходимото, за да придобие необходимите знания и умения, и да прогресира. Училището трябва да създаде условия, предназначени да подпомагат желаещите да израснат – образувайки се. Тези две страни са налице и са мотивирани да го направят. Проблемна обикновено е третата страна в тези взаимоотношения: пазарът на труда (бизнесът), който трябва да е активен участник в тристранната хармония – в противен случай няма да има развитие. Крайно време е мениджърите да влезнат в учебните зали, да предават практически опит и знания. Това ще мотивира студентите да се насочат към определени сектори, да се подготвят максимално теоретически, за да приложат наученото – това е тяхната награда и признание за положените усилия.

2. Вършене на нещо стойностно – придобиване на нови знания и умения. Следване на учебната програма, което ще доведе до желаните резултати. Поне 70 % от развитието на уменията на студентите се осъществява чрез възлагане на семестриални задания, които са предизвикателство за тях. Развитието предполага или те да усвоят и приложат новото умение или да се провалят, не справяйки се със заданието. Задачи, които развиват, са онези задачи, неизпълнението на които не е възможен вариант.

3. Съпричастност – изразява се в ангажираност и идентифициране с дейностите на училището(студентски мероприятия, чествания, реализиране на различни проекти), неговите ценности и цели. Съпричастността се постига чрез непрекъснати контакти между преподаватели и студенти, чрез включването им във взимането на решения, както и възможност за участие по различни програми за мобилност и допълнително образование.

4. Научаване на нови неща – придобиване на учебно-познавателни компетенции – това е съвкупност от умения, навици и действия, насочени към овладяване на познание. Владееенето на механизми за целеполагане, планиране, анализ, рефлексии и самооценка са условия за успешност в действията. Изразяват се в наличие на позитивен начин на мислене, тип „мога да го свърша“, загриженост за намиране на пътища за преодоляване на пречките и желание за използване на всички налични ресурси за постигане на целите, чрез сътрудничество и установяване на взаимно доверие.

5. Високо ниво на лично качество. Личното качество е принципът на една верижна реакция от подобрения, една нова философия на мислене, която да се превърне в начин на живот, т.е. всеки трябва да е в състояние да си каже: „Удовлетворен съм, но мога да постигна повече“. Ако трябва да дадем определение за качество, то „Аристотел е първият, който е използвал качеството като философска категория и е формулирал възгледа, че качествата са онези, които карат „нещата“ (същества, предмети, услуги и т.н.) да се различават едни от други“ (2). Или „... съвкупността от характеристики и свойства на една стока или услуга, които имат възможността да задоволяват някаква изразена потребност на клиента... За организацията качеството означава конкурентоспособност“ (3). В случая то означава нещо много конкретно – задоволяване потребностите и очакванията на студента.

6. Автономия. Изразява се в осигуряване на предизвикателства, обяснение защо това, което се върши е стойностно, създаване на единомислие, осигуряване на учебни пособия за учене и развитие, осигуряване на самостоятелност чрез решаване на различни семестриални задания (казуси, есета, реферати, доклади и др. според естеството на дисциплината) – и вече ще е намерено „слабото място“ на повечето студенти. Начинът, по който те възприемат своите отговорности е изключително важен и от него се формира тяхното индивидуално поведение. Наградата – формиране на собствен мироглед при решаване на поставените задачи, които трябва да бъдат предизвикателни

и реалистични. Всяка следваща задача – по-висока от предишната – първа самостоятелна презентация,

7. Дружелюбното отношение към студентите. Това поведение налага разбиране за различното мислене, говорене на техния език – това показва уважение към начина им на мислене. От своя страна преподавателят е длъжен да им покаже друг свят, да защити определени концепции. От друга страна, за да му се доверят, те трябва да знаят начина му на мислене и защо мисли по този начин. Това може да подсказва как да подходи към тях, как да направи дисциплината интересна, как в общуването си да отрази техните акценти. Добрият преподавател трябва да намери „слабите места“ на студента, тъй като дори и една грешка може да му лепне етикета на безсърдечен човек. Единственият изход в такива ситуации е да се разбере какво би ги развълнувало. След като веднъж е намерен общ език те просто трябва да бъдат мотивирани. Най-лесният начин да се мотивира някой, е да се въвлече дълбоко в работата, която изпълнява, в случая – учебния процес. Задаване на повече самостоятелни задания по актуални теми, където да се види потенциала на всеки поотделно, не просто задания, преписани от Интернет. Презентиране и обсъждане в групата, оценка на работата на колегите. Споделяне на успехите и обсъждане на неуспехите. Разработване и реализиране на съвместни проекти, планиране на цели и дейности за реализирането им. Използване на целия им потенциал.

Като обобщение, при формиране на факторите за мотивация е важно да се разчита на стимули, които:

- Да се опират на политиката на училището и неговата стратегия;
- Да предизвикват в студентите такова поведение, каквото се очаква от тях;
- Поставените задания да бъдат разбираеми, обективни и да имат елемент на иновативност; да бъдат реални и достижими; да провокират към всеотдайност.

За студентите положителните ефекти могат да се определят така:

- Видимо и ясно очертано израстване (образование);
- Ясна идентичност (участие в проекти, възможност за научна работа);
- Възможност да се придобият опит и знания чрез обучение (удовлетвореност от постигнатите резултати);
- Високо ниво на мотивация (разнообразие в обучението).

Съблюдаването на тези критерии едновременно гарантира успешно протичане на обучението и постигане на набелязаните цели в съответствие с непрекъснато променящата се външна и вътрешна среда.

Таблица 1. Проявления на студента, резултат от действието на факторите за мотивация

Резултат	Стимули
Усвояване на нови знания, демонстриране на наученото	Висока оценка при изпълнение на семестриални задания;
	Освобождаване от изпит;
Участие в съвместни проекти с преподаватели	Освобождаване от изпит;
	Насърчаване за участие в научни изследвания и публикации
Европейска стипендия	Висок успех;
	Възможност за финансова независимост и мобилност;
Студентска мобилност по програма „Еразъм“	Възможност за обучение в чужбина;
	Наличие на благоприятна академична среда;
Самоусъвършенстване и съпричастност към проблемите на училището	Участие в обсъждания на кариерното развитие;
	Участие в програми и проекти за развитие, допълнително обучение;
Внасяне на личен принос към просперитета на училището	Делегиране на права, участие при вземане на решения;
	Участие в различни студентски форуми – личен принос;
Удовлетвореност	Възможност след завършване за кариерно развитие;
	Обратна връзка.

За да се развива успешно висшето училище, то трябва да изгради екип от преподаватели с отличен имидж и репутация – нещо, което се изгражда с години, а се разрушава за минути. Друг момент може да бъде привличане на сътрудници от практиката за разработване на съвместни проекти, навлизане на бизнеса в учебните зали, което създава екипност в работата и оптимизъм за постигане на мисията на училището – да променя живота, икономиката и обществото чрез бизнес образование и научни изследвания. За това е необходимо да се създаде коалиция, състояща се от всички преподаватели и студенти, бизнес ползватели – това може да се окаже заразително! „Европа трябва да изгражда и подкрепя националните инициативи за съвършенство, да обучава и развива таланта, за да произвежда и привлича топ изследователи. Европа трябва да осигури отворен достъп до резултатите от научно-изследователската дейност и до инфраструктурата и финансирането, които да направят възможно реализирането на идеите на изследователите в различни области и дисциплини, както и отворена среда за да ги споделят със студентите и с обществото“ (4).

Много често на ръководството на училището и преподавателите се налага да се борят с такива негативни явления като „вътрешна емиграция“ и демотивация на студентите. При кандидатстване в училището от всеки кандидат наред с другите документи се изисква и мотивационно есе, в което той да мотивира желанието си за обучение. Много често обаче, след като вече е приет, съответният студент забравя мотивите си и „емигрира“ от задълженията си, т.е. не показва възможностите си. По-точно понятието „вътрешна емиграция“ можем да го характеризираме, като: „осъзнат отказ от собствена инициатива и ангажираност при извършване на определена дейност“. Един такъв студент е неизгоден за училището, той е лоша реклама. Последниците от тази „вътрешна емиграция“ са следните:

- Загуби на творчески потенциал в условията на пазарна конкуренция;
- Последователи и сред колегите, които решават, че не е необходимо да се напрягат, щом другите не го правят;
- Дискомфорт, свързан с необходимостта от мобилизиране и активизиране, от промяна в навиците и утвърдените стереотипи;
- Ниска поносимост към промените;
- Липса на ясна визия за бъдещето;
- Нарушения на Правилника на училището;
- Загуба на студентски права.

Причина за това явление могат да бъдат някои грешки от страна на преподавателите, като:

- Възможно е преподавателят да е твърде критичен и да поставя студентите в стереотипни категории;
- Авторитарен стил на преподаване, не използване на понятия като делегиране на правомощия и работа в екип;
- Несправедливо оценяване, дава се предимство на някои студенти при по-ниска успеваемост;
- Не се прави нищо за осъвременяване на учебния материал;
- Не се оказва помощ на студента при лични и социални проблеми;
- Задължаване на студентите да закупват учебни пособия по съответната дисциплина и недопускането им при липса при явяване на изпити.

Какво може да се направи в тези случаи, как да се помогне на колегата да се завърне в колектива и да разгърне възможностите си?

Като начало, трябва да се поговори тактично с въпросния студент на тази тема, така че той да разбере какво се е изисквало от него, че това не е в негов интерес и в интерес на училището. Ако причината е погрешният метод на комуникация, двете страни трябва да отстранят причината и да се постигне приемливо решение.

При констатиране положителни промени у студента, трябва да му се покаже, че това е забелязано и оценено. Това ще го мотивира да се старее

повече. Може да бъде натоварен и с някои отговорни задачи, гласуваното доверие ще бъде знак за внимание и подкрепа.

Ако всички добронамерени опити се провалят, ако „вътрешният емигрант“ не желае да поеме отговорности и си остане демотивиран, тогава ръководството е длъжно да реагира и да вземе адекватни мерки. Последствията, разбира се, ще бъдат неблагоприятни за въпросния студент, като:

- Прекъсване на обучението за определено време;
- Налагане на санкции за неизпълнени семестриални задължения;
- Предупреждение и като последна мярка – загуба на студентски права.

Как да се избегнат тези крайни мерки и как да се направи така, че във взаимоотношенията да цари дух на разбирателство, толерантност, мотивация и лоялност? Това може да стане чрез:

- Умение за мотивиране на студентите и изграждане на конструктивни взаимоотношения – изразява се в мотивирането им за постигане на общите цели, не само чрез прилагане на формална власт, но и чрез демонстриране на подход и поведение в дух на сътрудничество, установяване на взаимно доверие;

- Добрият ръководител и преподавател може да предотврати появата на „вътрешния емигрант“ с личностни качества и умение за работа в екип, като дава възможност и изисква от студентите си разгръщане на творческия им потенциал, като провежда политика на добронамереност, помага със съвети и компетентно мнение, за да се стигне до правилното решение. Тези адекватни мерки ще им покажат, че те могат да са сигурни, че желанието им за развитие ще бъде стимулирано и поощрявано за доброто име на училището.

Ако балансът между взаимоотношенията се наруши, те ще бъдат прекъснати или коригирани. Откритото общуване и комуникация са много важни, защото това е ключът за укрепване на доверието. Добрият преподавател контролира дейността на студентите си чрез създаване на усещане за отзивчивост, неговото присъствие не натоварва, а доставя удоволствие от общуването. Успешната мотивация се гради на основата на откровеност, честност и уважение.

В заключение може да се обобщи, че от гледна точка на студента мотивацията е съвкупност от цели и причини, заради които се извършва дадено действие. От гледна точка на преподавателя мотивацията означава насърчаване на студентите да учат и да имат постижения. Мотивиран студент е този, който има цели и осъзнава, че може да ги постигне образовайки се. Компетентният преподавател, който създава условия и помага на студента да разбере, че чрез изпълнение на поставените задания и усвояване на учебния материал, ще постигне своите цели (потребности, желания, мечти), има основна роля за постигане на добра мотивационна среда в училището. И в тази ситуация може би най-добрият съвет е да не разчитаме на съвети, а да

зложим на опита, на работещите модели, на потенциала на академичното ръководство и преподавателския състав и да поемем своята отговорност за последствията.

ЛИТЕРАТУРА

1. Армстронг, М. 1993. Управление на човешките ресурси, Бургас, 3 (1): 8-76.
2. Балтова, С. 2012. Съвършенството в научните изследвания: нови знания променят моделите, Девета Международна Научна Конференция „Предизвикателства пред съвременната икономика“, Бояна, София, 4: 524.
3. Ексарху, С. 1999. Управление на цялостното качество и маркетинг. 2: 8.

СПЕЦИФИКА НА ПСИХОСОЦИАЛНИТЕ РИСКОВЕ НА РАБОТНОТО МЯСТО И ПОДХОДИ ЗА ПРЕОДОЛЯВАНЕТО ИМ

проф. дпсн Наталия Александрова

Международно висше бизнес училище, Ботевград

THE SPECIFIC OF THE PSYCHOSOCIAL RISKS AT THE WORK PLACE AND MANNERS OF OVERCOMING THEM

Nathalia Alexandrova

ABSTRACT: The actual problem in the work sphere is the identifying and researching the psychosocial risks at the work places. In that context is very important to reveal the psychological characteristics of the risks at the different work places in variety of business sectors. The most important problem and the topic task of identifying and researching the psychosocial risks is the better creation of the prevent strategies and politics in the firms and enterprises.

KEYWORDS: psychosocial risks at the work place, psychology in the economy, stress, burn out, organizational leadership.

Прецизното проучване и определяне на мястото на психологията и бизнеса в голяма степен можем да проилюстрираме с твърденията на редица изследователи, а именно, че икономиката без психологията не може успешно да изследва най-важните икономически процеси, така също както и психологията без икономиката няма възможност да изследва най-важните аспекти на човешкото поведение.

Задълбоченото проучване на това поведение, както и субекта (личността) на човека в рамките на пазарната икономика налага и едно диференциране на психологическите феномени, поведението на човека както на макроикономическо, така и на микроикономическо ниво. Отчитайки мащабите на нашата страна и специфичните пазарни тенденции съществени обекти на изучаване на микроикономиката са фирми, предприятия, отделните индивиди. Именно микроикономическата психология е предимно ориентирана към човешкия фактор на психологическо ниво като анализира и отчита характеристиките на личността, проблемите на мотивацията и управлението на човешките ресурси и потенциал, професионалното самоопределение на човека, професионалния избор и кариерно развитие, психичното здраве на личността и психосоциалните проблеми на заетите в микроикономическите организации, които имат

своите специфични рефлексии и в макроикономическите сектори на бизнеса и икономиката. Все по-ясно се очертават тенденции, които определят микроикономическото, а и не само микроикономическото и макроикономическото развитие на бизнеса и икономиката към нейното хуманизиране. Тази ориентация определя ярко очертаващи се тенденции и подходи към личността, а именно нейният емоционален и духовен комфорт. В този смисъл все повече в редица психолого-икономически проучвания се отчита сериозен изследователски интерес към изучаване на такива проблеми, които имат особено теоретично и практическо значение за развитието на бизнеса и икономиката като психология на икономическата култура, психология на организациите и организационната култура, психология на взаимоотношенията в икономиката и бизнеса на микроикономическо ниво, психология на заетостта, психолого-професионална и икономическа стратификация, психология на икономическото знание и др. Този опит за систематизиране и извеждане на част от проблемите, които в значителна степен са в рамките на микроикономиката по своята същност и съдържание изискват прилагането на специфични психологически знания, свързани и отнасящи се към ефективното развитие на различни области на микроикономиката. Не можем да не се съгласим и да не приемем, че всичко това рефлектира като професионално изискване към по-задълбочената и конкретно психологически ориентирана подготовка на специалистите в областта на управление на човешките ресурси. В рамките на реализирането на тези специалисти в различни области на микроикономическата сфера ни налага необходимостта от професионално и задълбочено познание, респективно знания в областта на психологията на самосъзнателните механизми на личността, интелекта, емоциите, тревожността, агресивни форми на поведение в работна среда и тяхното изучаване и т.н. Познаването на тези особености и специфики ще допринесе за ефективни действия и политики по отношение на управлението, мотивацията, кариерното развитие на лицата, работещи във фирми и организации.

Микроикономиката обхваща като свои обекти психологическите проблеми, които се отнасят до индивидуалните различия на малките групи, екипи, човека, личността и нейните потребности, механизми и особености на самосъзнанието, нейните тревоги, безпокойства, характеристики на личността, особеностите на нейното поведение, проблеми на социализацията на децата в семейството, изучаване на психологическите закономерности на взаимодействието и взаимоотношенията между търговци и клиенти и др.

Макроикономиката пък в основни линии се отнася до такива социалнопсихологически проблеми като сфера на икономическите отношения на индивида и обществото, икономическата реалност, в която действа икономически активния човек.

Можем да обобщим в основни линии, че подходът на икономиката към психологията е утилитарен и се определя от това, че психологията може да

даде полезното за повишаването на успешността на икономическата дейност. Подходът на психологията към икономиката е хуманистичен – интересува се какъв е човекът в рамките на пазарната дейност, какво чувства, какви са неговите преживявания при осъществяването на пазарната дейност и неговата жизнена дейност.

Особено актуално е положението, че във връзка със застаряването на населението се извеждат стратегически политики и стратегии към инвестиране в подкрепа на хора в напреднала възраст с различни форми на ръководене при тези възрастови групи. Стратегии и политики, насочени към регулация на пазара на труда, ниво на заетост в по-напреднали възрастови групи, осигурени форми на професионално развитие и кариера при тези възрастови групи. На редица форуми се изтъква, че е необходимо разработването на ефективен мениджмънт за напреднали във възрастта групи, разработване на национални стратегии по въпросите на стареенето в контекста на развитието на икономиката на макро и микроикономическо ниво. Разработването на този мениджмънт е невъзможен без познаването на възрастовите особености на хората от различни професии. Един от тези научно-приложни форуми е провеждането на работна среща по проблемите на мениджърските стратегии за стареенето през 2012 на Третата Международна конференция по въпросите на култура и превенция в Солун, близка по тематика и проблеми е разглеждането на сигурността и здравето на хората в бизнеса е и проведената през февруари 2013 в Дрезден конференция, а също така с подобна тематика е и Глобалният форум по превенция, който ще се състои 24-27 август 2014 във Франкфурт.

През последните десетилетия промените в начина на работа доведоха до повишаване на психосоциалните проблеми, свързани с работните места. Интензивното работно натоварване, монотонната работа, неясните очаквания от представянето и рискът от насилие са пример за психосоциални фактори, които резултират в последици, както върху организацията, така и върху отделната личност. За отделната личност последиците могат да бъдат психични проблеми, стрес, тревожност. Стресът на работното място може да бъде причинен от възможни психологически опасности при планиране на работата, нейната организация и управление.

На база на анализа и оценката на риска е възможно да се прецени кои рискове са най-значими. Някои рискове могат да бъдат избегнати с предприемането на мерки от работодателя. Други рискове са трудни за избягване, но може да им бъде оказано влияние и да се въздейства върху степента на риска и тежестта на вредата от него (ефекта). Превантивните мерки са: ясни заповеди, балансирано разпределение на работните задачи, степен на свобода на работещия да повлияе върху цялостния процес, информираност, ясни процедури, инструкции и отговорности, свързани с дадените правомощия. Превантивни мерки са добре организираното управление, участието

на работещите в организирането на работата, развиване на компетенциите, информацията и обратната връзка. Наличието на риск не означава непременно заболяване или здравословен проблем за хората. За да се прецени ситуацията, е важно да бъдат взети под внимание всички мерки. А мерките са разделени на три групи: превантивни, смекчаващи и оздравителни. Ясно се очертават и показват как няколко източника на риск могат да доведат до негативни последици, както на организационно така и на личностно ниво.

Основно проучванията и литературния обзор дават основания за систематизиране на някои рискове и мерки за тяхното преодоляване:

Източник на риск – липса на дефинирани организационни цели; конфликт на ролите, неяснота на ролите,

Рискове и последици в организацията – грешки; инциденти, породени от опасности; травми при работа; проблеми със сътрудничеството; конфликти; търсене на изкупителна жертва; нарушаване на производството; повишено тежестко на персонала; загуба на умения. За служителите – симптоми на стрес; травми при работа; заболявания; синдром на прегаряне; загуба на работата.

Превантивни мерки – ясно лидерство: отговорност, правомощия, ясни ограничения, ясни цели. Информация – отношение, норми, правила, факти, конструктивна обратна връзка, диалог със служителите, компетентност на ръководителя.

Смекчаващи мерки – достатъчно работно пространство, информираност, срещи на работното място, влияние на планирането, подкрепа, контрол, комуникация, възможности за консултация с ръководителя, опит /компетентност/, указания, обучения.

Оздравителни мерки – приспособяване към работата, реабилитиране, подкрепа в момент на криза.

Психосоциалните рискове включват взаимодействащи си фактори и са трудни за обобщаване. Така представени психосоциалните рискове илюстрират един холистичен подход към факторите на различни нива. Според терминологията на Карасек-Теорел те се разглеждат като потенциални изисквания към индивида, които могат да доведат до стрес. Източници на риск, свързани с естеството на дейностите, могат при неблагоприятни условия да доведат до заболяване или злополуки. Представени са и са анализирани примерните последици за организацията и човека.

Проучвания на Европейската агенция за безопасност и здраве при работа поставя психосоциалните рискови фактори на водещо място сред 10-те актуални и бъдещи приоритетни проблеми във връзка със здравето при работа и изследванията в тази област. Поради тези причини психосоциалните фактори са сред изследователските приоритети във връзка със здравето и безопасността при работа, като се акцентира на следните области:

а) създаване на положителна работна среда за превенция на появата на психо-социални проблеми;

б) психосоциален риск свързан с организационните промени и разбиране на причините за последствия за здравето, свързани с тях;

в) взаимодействие на психосоциалните рискови фактори и мускулно-скелетните проблеми на здравето.

В редица изследвания е доказана връзка между симптомите и заболяванията на неблагоприятните характеристики на работата с индивидуалното благополучие. Установена е последователна линейна връзка между стресиращите психосоциални условия под формата на несъответствие между вложени усилия и лошо субективно здраве. Психосоциалните фактори оказват влияние върху физическото здраве чрез поведенчески механизми (нездравословни начини на поведение и стил на живот) и психобиологични патогенни механизми, чрез активация на свързаните със стреса невроендокринни, автономни и имунологични реакции.

Стресът като понятие се свързва със значението за силно напрежение, съпоставено с неприятни преживявания, снижаване на работоспособността и дезорганизация на дейността. Стресът е естествена предпазна реакция на организма, позволяваща адаптация към настъпилата промяна. Поредица от стресове, причинени от различни по вид, времетраене и диапазон на въздействие стресори не позволяват на организма да се приспособи към промяната.

Стресът на работното място е често посочван като основен проблем на работодателите. По отношение на различни сектори на икономиката най-високите нива на тревожност се свързват с работата с проблемни клиенти, която е най-характерна за секторите здравеопазване, хотелиерство и ресторантьорство преди всичко. Сред 79 % от лицата на ръководни позиции в Европа се наблюдава безпокойство, свързано със стреса на работното място, което показва, че стресът е фактор в предприятията, със същата значимост, както и по отношение на регистрираните трудови злополуки. Безпокойството, раздразнителността и стресът оказват влияние върху професионалния живот на работещите в различна степен в отделните сектори на икономиката. Секторите здравеопазване, транспорт и услуги са най-проблемни.

В психологическата литература понятието бърнаут се появява все по-често, като преди това синдромът е бил описван като стрес, депресия, отчуждение, изчерпване, обща тревожност. От началото на осемдесетте години се повишава интересът към състоянието на професионално изтощение, наблюдавано при работещи в сферата на обслужването. Към средата на осемдесетте години описват бърнаут като душевно състояние, настъпващо често при лица, които работят с други хора и в отношенията с тях, с началниците или с колегите си са „даващите“. Това състояние се характеризира с ред симптоми, а именно общото състояние на човека е влошено, той се чувства физически и психически изморен, безпомощен и без надежда, без никакво желание за работа. Това състояние е предпоставка при този контингент от хора да се

наблюдават възможни поведенчески последствия като неоправдани отсъствия, желанието за смяна на професията и влошаване на работоспособността им. Причина за възникването на бърнаут е постоянното напрежение и ежедневиеният стрес, чиито последствия са неблагоприятни, когато продължителното натоварване е придружено от липса на признание и социална подкрепа. Изтощеният човек в състояние на бърнаут се чувства изолиран, онеправдан, срамува се от своето състояние и с това то още повече се влошава. В основата на синдрома стои емоционалното изтощение, тъй като емоционалните ресурси на работещият човек се изчерпват и той не е в състояние да даде нищо повече то себе си на психологическо ниво. При работещите в сфери, изискващи тесен контакт и съвместна дейност с други хора, се забелязва отрицателната им самооценка като друг аспект на синдрома, а именно чувстват се нещастни и недоволни от себе си, неудовлетворени от професионалните си умения и успешност. От това страда не само чувството за собствената ценност, но са засегнати и други хора от обкръжението като семейство, приятели, колеги.

Друг важен момент в емоционалното изтощение като резултат от постоянното натоварване е вследствие на многобройните междуличностни контакти. При всички професии се явяват стресори като дългото работно време, липса на достатъчно и своевременно предоставена информация, недостатък на подготовка, разногласия в организацията.

Потребностите на съвременния човек, навлизащ в епохата на глобалните промени, са отстъпили място предимно на психологическите изисквания, интересите и стремежите към високо качество на живот – потребности, които имат тясна връзка със стреса и често се разглеждат като негови качествени характеристики. Причините, които предизвикват стрес, емоционално изгаряне, личностен дискомфорт – са социално-психологически конфликти, тежка и уморителна работа, свързана с физическо и психическо напрежение, страх, отговорности, усилия, безработица, конкуренция, безсъние, ограничаване на свободата на индивида и обществото, както и изолацията. Това са част от причините, които предизвикват индивидуален, масов или хроничен стрес. Чувствителността и устойчивостта на индивида към стреса зависят от приспособеността към изискванията и ситуациите.

Психичното здраве е ахилесовата пета на основаващата се на знанието икономика, за която квалификацията и знанията са решаващото конкурентно преимущество за успешно развитие на пазара. Хората са носители на този ценен капитал, с техните способности и творчество те са решаващ фактор в конкуренцията и при адаптация към промените. Ако фирмите не се грижат адекватно за здравето на служителите си при увеличените изисквания и напрежение при работа, те отслабват собствената си икономическа база, а именно качеството на човешкия фактор. Стресът при работа може да се управлява ефективно с използване на психологически стратегии и подходи за

управление на риска, както успешно се прави по отношение на други основни проблеми свързани с безопасността и здравето на хората. Въвеждането на превантивна култура по отношение на психосоциалните рискове и свързания с работата стрес е изведено като приоритет в политиката на много страни от Европейския Съюз по здраве и безопасност при работа.

В помощ на фирмите могат да бъдат препоръчани редица инициативи за интегриране на психосоциалните проблеми в цялостната фирмена политика. Идентификацията на водещите психологически рискове от Европейската обсерватория на риска е насочена към ранно предвиждане с цел превенция на възможни отрицателни ефекти на рисковете за здравето и безопасността на работещите. По този начин, търсенето на ресурси, както и интервенциите и стратегиите за управление на бъдещи рискове, могат да бъдат предвидени. Проблемите, маркирани в този доклад са изведени с цел да се подчертае необходимостта от отговорност и професионално отношение, както и компетентност на специалистите от отделите за управление на човешките ресурси от различни сектори на бизнеса и икономиката. В този смисъл е съществено отчитането на мястото и функциите на тези сектори и организации в микро-икономическите структури, както и тяхното макроикономическо локализиране в икономиката и бизнеса.

ЛИТЕРАТУРА

1. Александрова Н. 2002. Тревожност при хора в напреднала и старческа възраст. Издателство „Св. Кл. Охридски“, София.
2. Европейската агенция за безопасност и здраве при работа. Европейски доклад за наблюдение върху риска, 2009 г. (“OSH”) в числа: стрес на работното място – факти и числа. Люксембург.
3. Публикация №79 OSHA caught 16 maj 2011 på <http://osha.europa.eu/sv/press/press-releases/>
4. Европейската агенция за безопасност и здраве при работа. Европейски доклад за наблюдение върху риска. Европейски прогнози за нарастване на психосоциалните рискове свързани с безопасността и здравеопазването на работното място. 2007 г. Белгия.
5. Европейската агенция за безопасност и здраве при работа. Европейско изследване на предприятията по отношение на новите и появяващите се рискове. 2010 г.
6. Управление на здравеопазването и безопасността на работното място, (“ESENER”).
7. Theorell, T. 2003. Psykosocial miljö och stress. Studentlitteratur. Lund.
8. Световната здравна организация, Услуги, свързани с предпазване здравето на работещите, 2008.
9. Ръководство на европейската рамка за управление на психосоциалния риск, 2010 г.

ТЕОРЕТИЧНА РАМКА НА ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВОТО В СРЕДНОТО ПРОФЕСИОНАЛНО УЧИЛИЩЕ

докторант Атанас Паскалев

Университет за национално и световно стопанство, София

THEORETICAL FRAMEWORK OF ENTREPRENEURSHIP IN PROFESSIONAL SECONDARY SCHOOL

Atanas Paskalev

ABSTRACT: There are different perspectives, theories, definitions and concepts for the entrepreneurship. Many of its researchers, including authorities as J. Kolev, K. Todorov and others., define it as a phenomenon, which is directly related to the modern economy. This report examines the theoretical aspects of integrating entrepreneurship in vocational secondary school and its potential for increasing of efficiency, financial resources and autonomy of the institution.

KEYWORDS: secondary education, vocational secondary school, entrepreneurship, corporative entrepreneurship, entrepreneurial environment

Всеки опит да се направи преглед и оценка на състоянието и възможностите за развитието на образованието в България, в частност на средното професионално образование, налага да очертаят и анализират проблемите в тази сфера. А те са много и от различен порядък. Наред със снижаването на качеството му, нарушаване на връзката между училище, семейство, институции и общество, понижаване на материалното и социалното положение на преподавателите и др., особено актуални са проблемите, свързани с финансирането на средното образование.

Противоречията във финансовата организация на средното професионално образование са от различно естество – хроничен недостиг на средства, лоша организация на тяхното изразходване, ниско заплащане и слаба мотивация на директори и учители, остаряла материално-техническа база и др. На този фон търсенето на източници за акумулиране на допълнителен финансов ресурс е от съществено значение за гарантиране на стабилност в тази система. Същевременно членството на България в Европейския съюз, стартираният процес на децентрализация и въвеждане на делегираните бюджети в образованието поставят нови предизвикателства пред основните участници в образователния процес – директори, учители, училищни настоятелства.

Всичко това изисква да се преразгледат и предефинират техните функции, компетенции и взаимоотношения, за да се промени цялостната парадигма на управление на средното професионално училище. Тази промена неминуемо ще изведе на преден план инициативността, иновативността и възможностите за изграждане на ефективни партньорства в една глоболизираща се среда. В този смисъл въвеждането и насърчаването на предприемачеството в средното професионално училище е една от възможностите за генериране на допълнителни приходи, повишаване ефективността и конкурентоспособността на образователната услуга.

Основна тенденция в развитието на предприемачеството днес е неговата интердисциплинарност, а от тук и опитите да бъде обяснена същността му чрез модерните достижения на други науки – социология, психология, антропология. Разглежданата дейност все повече се откъсва от „канона“ на икономическата наука и търси своето приложение в цялостния обществен живот.

Еволюцията от личното, индивидуалното, към груповото, общественото, започва още от 70-те години на миналия век, за да се стигне до наши дни, когато класическият предприемач (самонаетият), е изместен от предприемача-мениджър (най-често ръководител на отдел в корпорация). Така основните ценности и характеристики на предприемачеството (новаторство, генериране на идеи, различност) залягат в основата на фирмената култура. В резултат на това през последните години все по-голямо значение придобива т.нар. вътрешни предприемачи – „мениджъри с инициативност и склонност към поемане на риск, които работят в рамките на дадена корпорация”¹. Предприемачеството излиза от „сянката“ на индивида и да влиза в сферата на групата, на организацията. Това е формата на предприемачество, която може и трябва да бъде усвоена от средното професионално училище като начин за акумулиране на допълнителни финансови средства.

П. Дракър² е авторът, който на базата на анализ на процесите в американската икономика, която от мениджърска (доминирана от големите предприятия) се превръща в „предприемаческа икономика“ (доминирана от ново-създадените малки и средни предприятия, с нарастваща сфера на услугите и социалното дело), достига до едно по-широко схващане за т.нар. „вътрешно предприемачество”. За разлика от индивидуалното (външно) предприемачество, което е свързано с реализирането на идеи и иновации чрез изграждане на ново предприятие от страна на предприемача, то тук се насърчава „предприемаческия дух и инициатива сред мениджърите на вече изградени такива. Тези предприемачески организации толерират поемането на инициативата, иновативността и ориентацията към резултати”³.

¹ Тодоров, К., Предприемачество и мениджмънт, Мартилен, 2009, с. 24.

² Дракър, П., Иновации и предприемачество, Класика стил, С., 2002.

³ Тодоров, К., Бизнес предприемачество, Част 1, БАРМП, С., 2011, с. 88.

В по-широк смисъл вътрешното предприемачество се свързва с установяването и поддържането на организационна среда, която да насърчава предприемаческия дух и инициативи. Инициативността, комуникативността и иноваторския дух са незаменими черти на съвременния училищен мениджър. В този смисъл той трябва да се изяви като вътрешен предприемач и за него в пълна сила важат посочените по-горе изисквания.

Пряко свързана с вътрешното предприемачество е концепцията за публичното предприемачество, която добива все по-голямо значение за управлението на публичния сектор. Връзката им е опосредствана от съвместяването на предприемаческите и управленските функции, определящи прилаганите управленски механизми за въздействие от предприемача⁴. По своята същност концепцията е свързана със „създаването на стойност за обществото чрез използване на уникална комбинация от публични и/или частни ресурси и експлоатиране на възможностите, които предоставя средата“⁵. Тя залага на творчески трансфер на съвременни управленски подходи, методи и средства от бизнес мениджмънта, съчетани с предприемачески дух и иновативност.

Концепцията за публично предприемачество или т.нар „предприемаческо управление“ е американският вариант на новия публичен мениджмънт. Тя придобива широка популярност след 1992 година, когато Д. Обзърн и Т. Геблър публикуват своя фундаментален труд „Преоткриване на управлението“. Разработената от тях концепция се разглежда като „предприемачески дух, който трансформира публичния сектор“⁶ и се основава на взаимното проникване на организационни процеси и практики между „предприемачество“ и „мениджмънт“, с цел установяване и утвърждаване на ново качествено състояние на организацията и на нейното управление. „За успешното предприемачество повече от всеки друг път е необходимо приложението на основополагащите концепции и утвърдените достижения на мениджмънта. Сред най-значимите ползи от това са въвеждането и приложението на системния подход в предприемачеството, а като следствие – проявлението на предприемачеството на различни организационни нива“⁷. Основните промени в управлението на публичните услуги, които предизвиква тази концепция са

⁴ Нарлев, Ю., Относно някои класически и по-съвременни схващания за предприемаческото управление. Доклад. Национална научна конференция: „Съвременни управленски практики в бизнеса“, УНСС, С., 3-4 XI 2006, с. 257-363.

⁵ Diefenbach F., Entrepreneurship in the Public Sector, Gabler Verlag, 2011, p. 34.

⁶ П. Кацамунска, Реформите в публичния мениджмънт в сравнителен контекст – модели и траектории, Авангард Прима, София, 2009 с. 65.

⁷ Нарлев, Ю., Относно някои класически и по-съвременни схващания за предприемаческото управление. Доклад. Национална научна конференция: „Съвременни управленски практики в бизнеса“, УНСС, С., 3-4 XI 2006, с. 257-363.

обобщени от комитета по публичен мениджмънт на ОИСР⁸. В първата колона от Табл. 1 тези основни направления на фундаменталната промяна в културата и възгледите за управление са съотнесени от автора към сферата на средното професионално образование, с което се търси възможност за тяхната проекция в разглежданата система:

Таблица 1. Основни направления на промяната в културата и възгледите за управление, проектирани в средното професионално образование

№	Основни направления	Проекция в средното професионално образование
1	Фокусиране върху резултатите, в смисъл на ефикасност, ефективност и качество на услугите.	Обектно ориентирана парадигма на образование, която замества предметноориентираната – в центъра се поставят не учебните предмети, а учениците, по-висока ефективност и качество на образованието.
2	Заместване на високо централизираните, йерархични, организационни структури с децентрализирано управление, където решенията се доближават до мястото на доставка	Процес на децентрализация и делегиране на права, с който се търси премахване на високо централизираните йерархични структури, решенията се взимат от директора.
3	Гъвкаво да се изследват алтернативи и да се насочват публични ресурси, където могат да се получат по-добри резултати с по-малко ресурси.	Парите следват ученика – ваучерна система, при която по-голям ресурс получават училищата, които са по-конкурентоспособни.
4	По-голям акцент върху услугите, предоставяни директно от публичния сектор и създаване на конкуренция вътре и между организациите на публичния сектор.	Наложената система на делегирани бюджети засилва конкуренцията между отделните училища, както и конкуренцията вътре в самите професионални гимназии.

От Табл. 1 може да се направи извода, че предприемаческото управление е пряко свързано с вътрешното предприемачество и се разглежда като „процес на планиране, организиране, ръководство и контрол на организационна среда за формиране и развитие на вътрешни предприемачи, осъществяван от предприемача – собственик, с цел иновативност, ориента-

⁸ Реформите в публичния мениджмънт на страните от ОИСР, УИ на ВСУ „Ч. Храбър“, 2000, с. 8.

ция към растеж и развитие, поемане на риск и създаване на нови работни места”⁹.

Основна идея на изложената концепция е, че мениджърите в публичната администрация трябва да действат не само като администратори, но и като вътрешни предприемачи. В приложената по-долу Табл. 2 са представени ключовите идеи на концепцията за предприемаческо управление, които П. Павлов и С. Михалева¹⁰ представят синтезирано в своите разработки. Тези ключови идеи са съотнесени от автора към възможностите за прилагането им в средното професионално училище:

Таблица 2. Идеи на концепцията за публичен мениджмънт и възможностите за прилагането им в средното професионално училище

№	Идеи на концепцията	Възможности за прилагането им в средното професионално училище
1	На гражданите данъкоплатци и клиенти да се предостави право на избор, като се проучат техните мнения с оглед предоставяните публични услуги да им предлагат максимум удобства.	На родителите и учениците като потребители на образователната услуга им се предоставя право на избор. Мнението им се отчита чрез въведената система на финансиране – парите следват ученика.
2	Да се децентрализира по-голямата част от функциите на централните институции, като йерархичният контрол се замени с делегирано управление, колективна работа и участие на гражданите в управлението на публичния сектор.	Процесите на децентрализация в средното образование и средното професионално училище в частност са свързани с тази идея. Новият закон за образованието предвижда засилено участие на родителите в управлението на училището.
3	Професионалните мениджъри да предоставят на гражданите клиенти възможност да участват в публичния мениджмънт чрез ключването им в надзорни съвети или други органи на управление на звената за публични услуги.	Тази идея се реализира чрез училищните настоятелства и родителски комитети. Все още е слабо застъпена и недостатъчно нормативно регламентирана.

⁹ Нарлев, Ю., Предприемаческият подход в управлението на фирмите – теоретико-приложни аспекти. Статия. Осма научна конференция с международно участие: „Управление и устойчиво развитие”. ЛГУ, Юндола, 24-26 III 2006, с. 226-230.

¹⁰ Павлов, П., С. Михалева, Основи на публичната администрация, УИ на ВСУ „Ч. Храбър”, Варна., 2005, с. 75-77.

4	Конкуренцията да бъде вградена в административно-управленските процеси с възлагане чрез търг, аренда, конкурс. Вътрешна конкуренция между отделните административни звена и т.н.	В средното професионално училище все по-често се налага системата на обществените поръчки. Вътрешната конкуренция между училищата е гарантирана от системата на делегираните бюджети и диференцираното заплащане.
5	Оценката за функционирането на административните звена и отпускането на бюджетни средства да се осъществява не на база „програмни цели“, а на база „постигнати резултати“.	Училищата създават свои програми и проекти за развитие, резултатите от които са обвързани със заплащането на учителите и директорите.
6	Правителството не само да предоставя услуги за задоволяване на съществуващите потребности, но и преди всичко да предотвратява възникването на обществено неприемливи потребности.	Идея, особено силно застъпена в образователната сфера – мерки от превенция на противообществени прояви и девиантно поведение, ремонт и поддръжка на училищни имоти, спортна инфраструктура и тн.
7	Усъвършенстване сътрудничеството между мениджъри и сътрудници и въвеждане на система за вътрешен контрол на качеството на административната дейност, програми за повишаване на квалификацията.	Тази идея се реализира чрез въвеждане на система за вътрешен контрол и самооценка на качеството на преподаване, задължителни програми за повишаване на квалификацията, финансирането по които е не по-малко от 0,8 % от общия бюджет на училището.
8	Правителствата да се стремят да постигат своите цели не само чрез административни методи, но също и чрез реструктуриране на пазара на публичните услуги, насърчаване на инвестициите в публичния сектор.	Реализирането на идеята е свързано с реструктуриране на професионалните направления в гимназиите съгласно нуждите на пазара, насърчаване на инвестициите в образованието чрез данъчни облекчения и други.
9	Да се децентрализира по-голямата част от функциите на централните институции, като йерархичният контрол се замени с делегирано управление.	Водеща идея в съвременното развитие на средното професионално образование, осъществявана чрез децентрализация и делегирани бюджети.

10	Публичният мениджмънт да намира алтернативи за задоволяване на обществените потребности (договаряне с външни партньори, съвместни дейности с бизнес сектора и др).	Недостатъчно развита идея, но с висок потенциал като допълнителен източник на финансов ресурс.
----	--	--

Задълбоченият анализ на парадигмата на публичното предприемачество показва, че тя намира проявление в няколко основни форми: мениджъризъм, приватизация, агентификация, конкуренция, децентрализация и разширяване участието на гражданите в управлението. От тях в сферата на образованието и в частност на средното професионално образование приложение намират главно мениджъризмът, конкуренцията, децентрализацията и разширяване участието на гражданите в управлението на училищата.

Мениджъризмът представлява въвеждане на управленски инструменти от бизнес сектора за тяхното приложение в публичния сектор и се основава на принципа на трите „Е“ (от англ., – effectiveness, efficiency, economy)¹¹. Термините са изведени от общ модел, широко използван в терорията и практиката на публичния мениджмънт. Моделът допуска, че публичните институции и/или разработените програми (в сферата на здравеопазването, образованието, социалната сфера) са създадени, за да се търси решение на конкретни социално-икономически потребности. На тази основа се определят целите, свързани с тези потребности, както и необходимите ресурси (финансови, човешки, информационни и др.) за осъществяване на онези дейности, в резултат на които ще се реализират поставените цели. Анализът на модела разкрива, че той залага на професионалния мениджмънт, квалификацията на персонала, постигнатите резултати. Тези елементи на управлението са вече част от мениджмънта на средното професионално училище. Директорите вече не са само изпълнители на „спуснати отгоре“ административни директиви, свързани главно с учебно-възпитателния процес, те са пълноправни мениджъри, които управляват поверените им училища, изграждайки стратегии както в сферата на образователно-възпитателните въпроси, така и в сферата на стопанската и кадрова дейност. Наред с това мениджъризмът поставя ударение върху „заплащането според заслугите“, а не според стажа. Това е предизвикателство, което тепърва ще търси решение в сферата на професионалното образование. Досега действащите нормативни актове даваха предимство на стажа и опита, което се отразяваше и в заплащането. Учителите получават допълнително трудово възнаграждение за прослужено време, което не е обвързано с качествени постижения в работата. С трудовия стаж

¹¹ П. Кацамунска, Реформите в публичния мениджмънт в сравнителен контекст – модели и траектории, Авангард Прима, С., 2009, с. 69.

е свързан и един от двата стълба на кариерното развитие – единственото необходимо условие за получаване на степен „Старши учител“ е десет години трудов стаж. При останалите степени на йерархия обаче, са необходими и допълнителни постижения в областта на педагогиката, а вторият стълб на кариерното развитие – диференцираното заплащане, е изцяло съобразено с постигнатите резултати през учебната година. И въпреки, че критиците на подобни нововъведения изразяват съмнение доколко е реалистично точното измерване на труда в публичния сектор и в частност на средното професионално образование, принципът на заплащане според заслугите вече е намерил място в програмите за реформи.

Конкуренцията е друг инструмент на съвременното публично предприемачество. По отношение на публичния сектор тя може да се прилага в секторите, в които монополът на държавата е премахнат или съществуват квазипазари. Именно тук се търси влиянието на конкуренцията в сферата на образованието, където гражданите като клиенти могат да избират свободно между отделни професионални училища. С въвеждането на системата на делегираните бюджети и финансиране, при което „парите следват ученика“, се дава възможност за изграждането именно на такива квазипазари в публичния сектор, при които конкуренцията се засилва. Трябва да отбележим, че от значение е и конкуренцията вътре в самите звена, между отделните преподаватели, изразяваща се в желание за повишаване на квалификацията, обучение за придобиване на нови знания и компетенции и др.

Към съвременните форми на проявление на публичното предприемачество, които имат пряко отношение към средното професионално образование, се отнася и децентрализацията и делегирането. По своята същност децентрализацията е „процес на прехвърляне на правомощия и ресурси за тяхното упражняване от по-високо към по-ниски равнища на публичното управление“¹². Прилагането на децентрализацията се основава на убеждението, че проблемите, потребностите и предпочитанията на гражданите не могат да се отчетат в достатъчна степен, когато решения, относно вида и обема на услугите, се вземат на централно ниво. За да се избегне това, функциите и властта да вземат решения следва да се прехвърлят на по-нисши нива, а на централно равнище да се определят общите приоритети и да се изпълняват координиращи функции. Децентрализацията в средното професионално образование е процес, който е пряко свързан с възможността на училищата да развият самостоятелна политика, съобразена с децата и със спецификата на конкретния регион.

Делегирането от своя страна представлява „по-ниска степен на прехвърляне на правомощия от една власт на друга, при което по-високото равнище

¹² Стратегия за децентрализация и Програма за изпълнение на Стратегията за децентрализация, Решение 444/05.06.2006, с. 7.

на териториално управление предоставя на по-ниското равнище част от необходимите правомощия за осъществяване на определени услуги¹³.

На практика децентрализацията и делегирането са двата процеса, които гарантират финансовата автономия на средното професионално училище. Училищната автономия може да се приеме като начин на управление, при който ръководствата на училищата вземат самостоятелни решения за дейността на поверените им институции и носят отговорност за последствията от тези решения. Тези решения са свързани най-вече с финансирането и управлението на човешките ресурси. Разбира се това не ограничава възможността им за връзки и консултации с различни органи и институции.

Разширяване участието на гражданите в управлението е форма на проявление на публичното предприемачество, която се налага през 90-те години на миналия век и днес продължава да среща широка подкрепа. Една от основните идеи на тази форма е да се лимитират негативните черти на традиционната управленска йерархия, и то най-вече по отношение увеличаване на възможността за упражняване на контрол от страна на гражданите върху качеството на административното обсъждане и предоставяните публични услуги. Създаването на подходяща система за контрол на училищата от страна на родителите и обществеността е едно от предизвикателствата пред реформаторите на образователната сфера. Към момента не съществуват особени механизми, чрез които потребителите на образователната услуга могат да участват в управлението на образователните институции. Училищните настоятелства, които най-често се явяват посредници между професионалните гимназии и местната общност (родителите), са с формални права и възможности, подробно са разгледани в следващата глава.

Теоретичната постановка на предприемачеството като източник на допълнително финансиране в средното професионално училище преминава през Същевременно предпоставките за използване на предприемачеството в средното професионално образование са налице. Сред тях по-важните са:

- Установяването на пазарни отношения в образованието, спазване на пазарните принципи при финансирането на отрасъла, засилване на конкуренцията между учебните заведения, съобразяване с пазара на труда при изграждане профила на професионалните гимназии и т.н.

- Интензификация на процесите на глобализация в образованието и свързаните с това възможности за по-ефективно управление и използване на наличните ресурси.

- Задълбочаване процесът на децентрализация, въвеждането на делегираните бюджети и произтичащото от това разширяване на автономията на средното професионално училище.

¹³ Докова С., Териториално и административно устройство – проблемни аспекти, Тракия, С., 2008, с. 115.

- Използването на информационните технологии в управлението на училището и образователния процес, като съвременна форма на комуникация между училището и неговите партньори.

- Хроничният недостиг на финансови средства в средното професионално училище, което налага търсенето на иновативни управленски решения, създаване на нови, по-ефективни комбинации на факторите на производство.

Въз основа на тези предпоставки може да се извлече основната цел на предприемачеството в сферата на средното професионално образование – създаване на нови, по-ефективни комбинации на използваните ресурси за повишаване на конкурентоспособността и финансовата автономия на средното професионално училище. Тази цел би могла да бъде успешно постигната чрез решаването на следните задачи от страна на предприемача (директора): да изгради стил на управление, основаващ се на инициативността, лидерството и комуникацията; да поема премерен риск, свързан с въвеждането на нови управленски методи, с нови системи, основани на информационните технологии, с нови източници на финансиране; да изгради система, стимулираща вътрешното предприемачество и обмен на идеи, както и да създаде условия за изграждане на ефективни партньорства с други училища, институции и бизнеса.

Тези обстоятелства дават възможност да се определи обекта и предмета на предприемачеството в средното професионално училище. Така, обектът би следвало да се определи като най-ефективната комбинация на използваните ресурси за постигане на максималните цели на образователната институция, а предметът – възможностите, които предприемачът (най-често директорът) може да използва, за да постигне своята цел.

Предприемачите (директорите) трябва да са инициативни лидери, които търсят нови възможности за увеличаване на конкурентоспособността на поверените им училища, създават неизвестни на потребителите образователни услуги, отворени са към използването на нови технологии, търсят нови пазари на съществуващите образователни услуги. Затова субекти на предприемачеството в сферата на средното професионално образование могат да бъдат:

- Директорът, ръководството на училището, учителите. Това са субектите, които реализират целите и решават задачите на предприемачеството в образованието – проявяват иновативност, инициативност, креативност по отношение на управлението на средното професионално училище, поемат риска, търсят нови източници на приходи, нови методи на управление, нови, по-ефективни комбинации от ресурси и т.н.

- Образователните институции – това са „производителите“ на образователната услуга. Те са част от концепцията на предприемачеството в образованието и като потенциални партньори помежду си.

- Държавните и местни управленски органи (министерства, регионални инспекторати, НАПОО, общини). Те изграждат средата, в която се развива предприемачеството в средното професионално училище, регламентират ос-

новните правила, създават условия за работа, регулират пазарните отношения и се явяват поръчители и потребители на образователни услуги.

- Бизнесът – важен субект в концепцията за предприемачеството в образованието както като партньор на средните професионални училища, така и като потребител на образователни услуги. Следвайки пазарните принципи, образователните институции, подготвящи професионални кадри, трябва да съобразят своята структура и профил с търсенето и интересите на бизнес организациите.

Теоретичната постановка на предприемачеството като източник на допълнително финансиране в средното професионално училище преминава през маркирането на основните особености на тази концепция. На първо място, предприемачеството в средното професионално училище е концепция за икономическото поведение на училището в условията на пазарна икономика. По-важните характеристики на пазара в системата на средното професионално образование са стокова форма на използваните ресурси, стокова природа на индуцирания в обучаващите се ефект, тъй като той е потенциална работна сила, която се предлага за наемане на пазара на труда, както и пазарни методи на съединяване на работната сила със средствата на производство.

На второ място, предприемачеството в средното професионално училище е концепция, свързана с проява на иновативност, инициативност и лидерство от страна на ръководството на училището. Тези присъщи на предприемачеството характеристики трябва да намерят своята реализация в образователната система. Новите предизвикателства в сектора, свързани с приемането на страната ни в ЕС, глобализацията на образованието, масовото използване на ИКТ в управлението и обучението са само част от предпоставките, налагащи търсенето на нови мениджърски подходи, свързани с иновативността и креативността на училищните ръководства. Директорът на училището в качеството му на мениджър ръководи организацията посредством изпълнението на множество и разнообразни роли, създава мисията и визията на училището и мотивира персонала за тяхното изпълнение.

В последните години в теорията и практиката все повече се набляга на лидерството в работата на училищния директор като „основна управленска функция и качество на ръководителя. В научната литература битуват множество определения за лидер. Често лидерството се разглежда от различни гледни точки – „като функция, роля и длъжност“. Лидерът се възприема като човекът, който следва „да се грижи за развитието на образователната организация, за нейното бъдеще и просперитет и да мотивира и вдъхновява преподавателите да дават най-доброто от себе си в името на това“¹⁴. На пръв

¹⁴ Първанова, Й. Училищният мениджър и лидер – тенденции и перспективи, Сборник доклади по случай 25 годишнината на факултета по педагогика при СУ „Св. Климент Охридски“, Сборник доклади, 2011, с. 48-49.

поглед мениджмънтът и лидерството имат множество общи параметри, но разграничението между тях е очевидно. Мениджмънтът е свързан с управлението на ресурсите, планирането на задачите, контрола на дейността. В същото време лидерството е свързано с доверието, лоялността, вдъхновението, ентузиазма. „Лидерите трябва да намерят свой собствен глас, да ръководят по начин, по който да подчертае както своята автентичност, така и на тези, за които е модел на подражание”¹⁵. Тези характеристики правят лидерството част от концепцията на предприемачеството.

На трето място, концепцията за прилагане на предприемачеството в средното професионално училище е свързана и с търсенето на нови източници на финансиране с цел повишаване икономическата автономия, конкурентоспособността и ефективността на разглежданата институция. Ръководството на професионалните гимназии трябва да притежават онази амалгама от качества, присъща на предприемача (отговорност, решителност, комуникативност, иновативност, приемане на риска, социална ангажираност и т.н.), която ще им помогне да открият нови възможности за повишаване на паричните потоци, по-ефективни начини за използване на наличните ресурси, откриването на нови педагогически услуги, съобразяване на вече предлаганите такива с новата пазарна конюнктура и т.н.

На следващо място, предприемачеството в средното професионално училище е и социално предприемачество. Социалното предприемачество е уникално с това, че позволява обединяването на икономически и социални цели в едно. Това позволява провеждане на ефективна социална политика и осигурява ефективна подкрепа за социално уязвимите групи на обществото в най-широк смисъл. В научната литература битуват множество дефиниции за този вид предприемачество, като общото между тях е социалната ангажираност, ползите за обществото от дейността на социалния предприемач и обвързването на дейността с моралните ценности. „Социалното предприемачество има двойствен характер – предприемачество с изразен социален ефект. Това е дейността на социалния предприемач. А социалният предприемач решава социални проблеми и използва предприемаческите принципи за организиране, създаване и управление на едно социално предприятие за постигане на социални цели в обществото”¹⁶.

Този вид предприемачество се основава на социално-етични норми на поведение, като се отчитат не само интересите на организацията, но и на обществото като цяло. Той е насочен към подпомагане възприемането и осъществяването на социално значими цели. „Успешният социален предприемач се отличава с редица особености, като енергичност и устойчивост

¹⁵ Hesselbein F., Goldsmith M., The Leader of the Future 2, Visions, Strategies, and Practices for the New Era. John Wiley & Sons, 2011 p. 17.

¹⁶ Тодоров, К., Бизнес предприемачество, Част 1, БАРМП, С., 2011, с. 37.

(психическа и физическа), притежаване на усет към хората, умения за работа в мрежа, чувство на отговорност към другите, както и по отношение на реализираните резултати, създаване на усещане за въодушевление и напредък. Наред с това, дейността му се базира на определени ценности, свързани с изпълняваната социална функция¹⁷.

Концепцията за прилагане на предприемачеството в средното професионално училище несъмнено би била по-плътна и по-пълна, ако се очертае предприемаческата среда, която се формира в пределите на разглежданата институция.

При характеризирането на основните фактори, определящи съдържанието на външната предприемаческа среда, трябва да се вземат предвид няколко важни аспекта. На първо място, по-голяма част от икономическите фактори, свързани с принципите на пазарната икономика, не оказват особено влияние в такава консервативна сфера, каквато е образованието. Развитостта на пазара е свързана с някои предприемачески дейности като допълнително предлаганите педагогически услуги, но и тук се наблюдава силна централизация. По-голямо значение този фактор би могъл да има при реализацията на продукцията от практическите занимания в професионалните училища. Направеното емпирично изследване обаче показва, че приходи от такава дейност отчитат едва 2 % от анкетираните. Формите на конкуренция могат да имат отношение към частните училища, но не и към държавните и общински. Конкуренцията е елемент, който се очаква да оказва все по-голямо влияние предвид делегираните бюджети и принципа „парите следват ученика“, но към момента не са създадени условия за пълното ѝ разгръщане като елемент на предприемаческата среда. На практика предлаганата услуга е еднаква във всички училища – директорите могат да избират между вече утвърдени от МОМН специалности и учебни програми, а за оценка на качеството няма реални критерии.

Що се отнася до природните условия, то те оказват слабо влияние върху предприемаческата среда в разглежданата сфера, тъй като не определят употребата на образователната услуга. Влияние върху живота, здравето и трудоспособността оказват екологичните фактори. Като такива се определят „елементите на околната среда, които са необходими за съществуването на организмите или действащи отрицателно върху тях“¹⁸.

На следващо място, демографските условия са важни по отношение на производството и потреблението на образователната услуга, особено в сфера с подчертани демографски показатели (феминизиране на учителското съсловие, преобладаващ брой преподаватели в по-високите възрастови интервали). На

¹⁷ Тодоров, К., Бизнес предприемачество, Част 1, БАРМП, С., 2011, с. 39.

¹⁸ Докова С., Петров К., Цонков Н, Проблеми на регионалното развитие, Експрес, Габрово, 2008 г., с. 127.

практика промените в тези показатели са свързани с промени в нормативната база и конкретни управленски решения (като напр. използвани системи на заплащане на труда и мотивация), поради което демографските условия сами по себе си остават извън фокуса на изследването.

Ето защо като ключови условия на външната предприемаческа среда се приемат нормативната база, институциите и институционалните взаимодействия. Именно те определят макрорамката, в която е поставено средното професионално училище и обуславят въздействието на всички останали фактори на предприемаческата среда (икономически, демографски, научно-технически и т.н).

По отношение на вътрешните фактори, основното внимание е насочено към човешкият ресурс – знанията, уменията и нагласите на директорите и учителите, тяхната предприемаческа култура и стереотипи. Този фактор е поставен и във фокуса на емпиричното изследване.

Вътрешната нормативна база е резултат от общата нормативна рамка. Влияние оказват някои вътрешни норми, свързани с мотивирането на персонала, изграждането на система на вътрешно предприемачество и регламентиране участието в проекти и програми. В повечето случаи това са фрагментарни опити на предприемчиви директори да наложат предприемачески дух в поверените им институции.

В контекста на тези разсъждения следва да се подчертае, че добре изградената предприемаческа среда дава възможност за конкретни проявления на предприемаческата дейност в средните професионални училища. Те са свързани с партньорства (с бизнеса, институции, частни лица и неправителствени организации и други), участие в европейски проекти и национални програми, извършване на педагогически услуги (професионално обучение на възрастни, откриване към професионалните гимназии на колежански форми на обучение срещу заплащане, квалификации), работа с училищни настоятелства (вид партньорство, на което се обръща специално внимание поради неговата масовост и висок потенциал за развитие), както и прояви на иновативност, инициативност, комуникативност, в търсене на нови източници за финансиране или нов, по-ефективен начин за използване на вече съществуващите. Проблемите във външната предприемаческа среда могат да възпрепятстват или направят невъзможно прилагането на предприемаческото в средното професионално училище (нормативна рамка и институционални връзки, които не могат да гарантират децентрализация или създават условия за формална финансова автономия). От състоянието на вътрешната предприемаческа среда зависи ефективното прилагане на конкретни предприемачески действие (ниво на квалификация и нагласи на директорите и учителите, степен на използване на ИКТ). В резултат на горния анализ предприемаческата среда в средното професионално училище може да бъде представена чрез Фиг. 1.

Фиг. 1. Предприемаческа среда в средното професионално училище

В заключение може да се обобщи, че Предприемачеството е реално приложимо в системата на средното професионално училище. То е концепция за икономическото поведение на училището в условията на пазарна икономика, свързана с проява на иновативност, инициативност и лидерство от страна на ръководството на училището, с търсенето на нови източници на финансиране, конкурентоспособността и ефективността на тази институция. Неговото прилагане ще доведе до ефективна автономност на училищата и по-добро усвояване на възможностите, които предлага децентрализацията и делегирането.

ЛИТЕРАТУРА

1. Докова С, Петров К., Цонков Н., Проблеми на регионалното развитие, Експрес, Габрово, 2008 г., с. 127.
2. Докова С., Териториално и административно устройство – проблемни аспекти, Тракия, С., 2008, с. 115.
3. Дракър, П., Иновации и предприемачество, Класика стил, С., 2002.
4. Нарлев, Ю., Относно някои класически и по-съвременни схващания за предприемаческото управление. Доклад. Национална научна конференция: „Съвременни управленски практики в бизнеса“, УНСС, С., 3-4 XI 2006, с. 257-363.
5. П. Кацамунска, Реформите в публичния мениджмънт в сравнителен контекст – модели и траектории, Авангард Прима, София, 2009 с. 65.
6. Първанова, Й. Училищният мениджър и лидер – тенденции и перспективи, Сборник доклади по случай 25 годишнината на факултета по педагогика при СУ „Св. Климент Охридски“, Сборник доклади, 2011, с. 48-49.
7. Реформите в публичния мениджмънт на страните от ОИСР, УИ на ВСУ „Ч. Храбър“, 2000, с. 8.
8. Стратегия за децентрализация и Програма за изпълнение на Стратегията за децентрализация, Решение 444/05.06.2006, с. 7.
9. Тодоров, К., Бизнес предприемачество, Част 1, БАРМП, С., 2011, с. 88.
10. Тодоров, К., Предприемачество и мениджмънт, Мартилен, 2009, с. 24.
11. Diefenbach F., Entrepreneurship in the Public Sector, Gabler Verlag, 2011, p. 34.

ВОКАЛНАТА ПРАКТИКА В ПОМОЩ НА ОСМИСЛЯНЕТО НА МУЗИКА

главен учител Диана Кацарова

СОУ „Св. Патриарх Евтимий“, Пловдив

VOCAL PRACTICE IN SUPPORT OF THE RATIONALIZATION OF MUSIC

Diana Katsarova

ABSTRACT: Opinion based on the teaching pedagogical practice of AMTII /Academy for Musical, Dancing and Fine Arts/ students who apply the methods of visualization in their lessons.

Better assimilation of foreign language songs and mastering a foreign language repertoire using the method of visual aids.

KEYWORDS: methods of visualization, interdisciplinary relations

Нравственото и духовно изграждане на личността никога не е било възможно без художествено възпитание. Музикално-художественото развитие на учениците е важна предпоставка за изграждане на целите и задачите на музикалното възпитание – формирането на вкуса, интереса, потребността от общуване с музиката и формирането на музикална култура.

Имайки предвид времето в което живеем – въпреки промяната в нравствените ценности и властващата духовната инертност ние педагозите се стремим да спасим доколкото е възможно усета за красивото и стойностното в живота чрез музиката.

Както ни съветва великият чешки просветител и хуманист Ян Амос Коменски в труда си „Великата дидактика“ – „... на земята не съществува друг по действен начин за преодоляване на човешките несъвършенства и недостатъци от правилното обучение и възпитание...“ Музиката е първичното начало на всички изкуства. Тя е в състояние да промени механизмите на регулация на поведението на личността и нейните духовни ценности.

Участието във вокална формация е една атрактивна платформа за артистичните изяви на подрастващите в противовес на агресията и отчуждеността, уплътняваща свободното време на учениците така, че музикалният живот на училището да бъде част от собствения музикален живот, отдалечавайки от опасностите и рисковете на вредни за здравето и обществото влияния.

Глобализацията на съвременното образование изисква бърза адаптация към чуждите култури. Съвременното чуждоезиково обучение както и музи-

калното възпитание предоставят изключителна възможност за приобщаване на учениците в това отношение изграждайки един хармоничен модел на юношески вокални изяви, с които привличаме учениците към участие във вокалната формация.

Опирайки се на междупредметните връзки участието в проектите по които съм работила („Музиката и чуждоезиковото обучение – път към обединена Европа“, „В търсене на Европейската ни културна идентичност“, „Histoire et récits“, проект „Успех“) засилват у учениците усещане за стойностите на българската културна идентичност (осмисляне на родното) в контекста на европейската идея за единство в многообразието.

Музикалното развитие се осъществява в процеса на трите основни вида музикална дейност – възприемане, изпълнение и творчество.

Разучаването на песента започва с нейното възприемане. Песента е едно от най-силните средства за музикално-естетическо развитие и възпитание. Тя е обект на възприемане и усвояване, като знание за музиката и като средство за формиране на умения и навици, осигуряващи активно участие в певческата дейност. Възприемането трябва да бъде впечатляващо, за да се постигне желание у учениците да запеят песента, да се осмисли, да се получи представа за цялостен музикален образ, което улеснява и по-бързото и заучаване. Именно тук идва ролята на онагледяването, като средство за по-пълноценно осмисляне на музикалният текст, а оттам и на песента като цяло.

Във века на мултимедийните технологии днешните ученици и студенти трудно могат да си представят света без компютрите, Интернет и новостите в съвременните информационни и комуникационни технологии (ИКТ). Използването на ИКТ във вокалното обучение на подрастващите е много актуално и за да сме в крак с времето трябва да заговорим на „техният език“. Вече се радваме на по-голям интерес и успеваемост чрез използване на електронни учебници в обучението по музика. Мултимедията и презентациите са неразделна част от модернизираният учебен процес.

Студентите – бъдещи педагози трябва да са добре подготвени и ползващи новите технологии в обучението по музика. Пълноценната професионална подготовка на студентите от АМТИИ – специалност Музикална педагогика е основна задача на техните преподаватели, за да изгражда личности с конкурентно поведение и социална отговорност. В качеството ми на дългогодишен базов учител, отговарящ за педогогическата практика на студентите в училище моята отговорност касае не само успешно протичащия учебния процес, но и успешно протичащата педагогическата практика на бъдещите музикални педагози, което в още по-голяма степен засилва моят интерес да търся възможности за обогатяване на урока по музика и повишаване на неговата ефективност.

В практиката ми на ръководител на вокални формации много често ми се е налагало да разучавам чуждоезична песен за много кратки срокове. Такъв

беше случаят и с песента „Марица“ на Силви Вартан, с която моята вокална група „Евъргрийн“ бе поканена от режисьора Жан-Люк Маж да участва във френският филм „От Макон до Пловдив – за едно изкуство извън времето“. Филмът е издаден на DVD във Франция от „Zoom-Zoom Productions“ (награда на журналистиката за поредицата „Исторически градове и места“), излъчва се по 60 канала по света, както и по време на дългите полети на ЕрФранс.

Музиката, дори чрез изпълнение на любимата песен, би могла да бъде в помощ на обучението по чужд език. Много често децата (а дори и възрастните) правят първите си стъпки към чуждия език именно чрез любимата си песен. Възползвайки се от този интерес, прилагам видеоматериалите от поредицата „Des clip pour apprendre“ – Program de sensibilisation, au Francais („Учебни клипове“ – програма „Първи стъпки във френският език“). Едновременно синхронно проследяване на текста и слушане мелодията на песента улесняват запомнянето на френският текст, като се развива и музикалният слух.

Подобни материали са не само добра илюстрация, но и действащ фактор за разбиране, пълноценно възприемане и запаметяване. Чрез тези и други онагледяващи материали, тип караоке, моите ученици и хористи се докосват до автентичното звучене на чуждият език, като развиват и своите музикални заложби. Слушайки оригиналите на песните учениците и студентите чуват как се произнасят отделните думи, научавайки се да слушат внимателно и съсредоточено, запомняйки дори нюансите в интонацията на текста. Не трябва да се забравя, че подражанието е основен метод при подрастващите.

Много ценно за мен, като обучаващ е споделеният от учениците и хористите ми факт, че водени от предпочитанията си към дадена песен и любопитството да научат съдържанието на текста и, в последствие с изненада откриват и ползата в часовете по чужд език. Музиката и песента стават мост за по-лесно и интересно учене на чужди езици.

В работата ми със студентите винаги съм се интересувала от мнението им при използването на мултимедийните технологии в обучението по музика. Затова проведох допитване съдържащо следните въпроси:

1. Смятате ли, че онагледяването с презентации води до по-доброто усвояване на учебният материал?

- да
- не
- отчасти

2. Смятате ли, че изучаването на песни по метода караоке има бъдеще като форма за привличане на младото поколение към изкуството музика?

- да
- не
- отчасти

3. Считате ли, че тази форма на изучаване на чуждоезичен текст подпомага обучението по чужд език?

- да
- не
- отчасти

4. По-интересен ли е часът по музика чрез използването на интерактивен учебник?

- да
- не
- отчасти

5. Смятате ли, че използването на методи тип караоке способстват за по-бързото разучаване на песента?

- да
- не
- отчасти

На въпрос № 1 – от проведената анкета с отговор „да“ – отговарят 85 % от анкетираните, а 15 % считат, че онагледяването с презентации отчасти води до по-доброто усвояване на учебният материал.

Очевидно за някои от студентите ролята на учителя не може да бъде заместена от техниката.

На въпрос № 2 – Всичките 100 % от анкетираните считат, че тази форма има бъдеще за привличане на младото поколение към изкуството музика.

На въпрос № 3 – с отговор „да“ отговарят 100 % от запитаните.

На въпрос № 4 – всички участници в анкетата (100 %) отговарят положително.

На въпрос № 5 – с отговор „да“ отговарят 100 % от запитаните.

Прави впечатление много високият процент на положителни отговори на анкетираните, но това се обяснява с факта, че са открили сами за себе си ползата от използването на новите технологии в обучението по музика и ще прилагат наученото и в бъдещата си професия.

Не трябва да подценяваме и факта, че използването на новите технологии създава условия за приятна и забавна атмосфера, в която студентите и учениците са емоционално по-ангажирани.

Тези форми на работа повишават ефективността на обучението и на учениците и на студентите – бъдещи педагози.

По-лесното усвояване на материала и приятната атмосфера повишават мотивацията за работа на студентите и водят до по-добри резултати при подготовката им, като бъдещи педагози, а чрез пеенето на чужди езици и самите студенти подобряват езиковите си умения.

Използваните методи са пътища чрез които се достига до по-бързи резултати и по-висока успеваемост.

ЛИТЕРАТУРА

1. Минчева, П. 1994. Музиката и интелектът.